The background of the image is a dense, intricate marbled paper pattern. It features swirling, organic shapes in shades of deep red, teal, and ochre against a light cream or beige base. The pattern is highly detailed and covers the entire surface. In the center, there is a rectangular white label with black text.

EX LIBRIS
WALTER MUIR
WHITEHILL JUNIOR
DONATED BY
MRS. W. M. WHITEHILL
1979

WHITE HILL
COLL.

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

L'ARQUITECTURA ROMANICA A CATALUNYA

VOL. III: ELS SEGLES XII Y XIII

PER J. PVIG Y CADAFAIX

A DE FALGVERAY I SMILA

J. GODAY I CASALS

L'ARQUITECTURA ROMÀNICA
A CATALUNYA

QUEDEN RESERVATS TOTS
ELS DRETS DE PROPRIETAT

Imprempta d'Henrich y C.^a, S. en C^{ta}. — Carrer de Còrcega, 348, Barcelona

L'ARQUITECTURA ROMÀNICA A CATALUNYA

PER

J. PUIG Y CADAFAALCH
ANTONI DE FALGUERA
J. GODAY Y CASALS

VOLUM III

ELS SEGLES XII Y XIII

OBRA PREMIADA EN EL CONCURS MARTORELL DE L'ANY 1907

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
PALAU DE LA DIPUTACIO - BARCELONA, MCMXVIII

LLIBRE I

EL MEDI Y ELS HOMES

Fig. 100. Capçal de l'absida de Sant Martí de Sarrià.

LES INFLUÈNCIES

L'arquitectura rústega que hem descrit en el vol. II, la substituïm un art més perfecte emulada pel picapedrer ab l'esquadrat y treballat dels carreus, ornada per l'esculptor ab una flora y una fauna fantàstiques, poblada de tot un món iconogràfic, síntesi de les ides de l'època viuguda de per tota la terra y desde tots els temps. Apareix aqueta art però a poeli, com obra noble, aristocràtica entre les del art, volt esdevingut rural. Es diria que ve a ser com flors de jardí plantades entre flors bosquetanes o cànperols.

Comença la florida que anem a estudiar en aquest tercer volum a les darreries del segle XI y continua fins ben entrat el segle XII en que l'arquitectura original vinguda del Nord l'arribada de la terra y la mata en el moment de son esplendor. Aqueta evolució artística comença ab grans transformacions polítiques de l'Europa y transcendents canvis de la nostra terra.

LA TERRA-AQUITA

Al començament del segle XII el comtat de Barcelona havia reunit sota son poder a tota Catalunya a excepció dels comtats d'Empúries y Rosselló al costat de Nord-est a ella d'Urgell, Pallars y Ribagorça al Nord-oest. El comtat de Besalú se li

1117; el comtat de Girona, el de Cerdanya y Conflent, en 1119; el comtat del Rosselló restà independent fins al any 1172, en temps del rey Alfons *el Cast*, I de Catalunya y II d'Aragó. Els d'Empuries y d'Urgell, com el del Pallars, no foren incorporats fins passat el període històric objecte d'aquest llibre (1).

Durant la centuria dotzava se completà la conquesta catalana del Pirineu a l'Ebre, marcant les fronteres com a lites les ciutats de Tarragona, guanyada en 1128; Tortosa, conquerida en 1148, y Lleyda, presa en 1149, no quedant en terra catalana més que les taifes mores de les montanyes de Prades y Ciurana, conquerides en 1157.

Comença llavors l'expansió al exterior. Ramon Berenguer III (1096 a 1131), casat abans ab una filla del Cid castellà, contrau terceres nupcies ab Dolça, hereva del comtat de Provença, unint per aquest fet temporalment sots son domini personal tota la costa mediterrania desde Niça al Ebre. La força de les armes porta l'influencia catalana a les terres properes. En 1115 el sobirà català, ajudat dels pisans y dels provençals, invadeix les Balears y Valencia, més tart abandonades. El nom de Catalunya (*Catalaunia*) apareix en aquest temps, per primera vegada, al esmentarla l'arquebisbe de Pisa, Llorens, en el poema *De Bello Balearico*, escrit ab motiu de dita expedició (2).

Ramon Berenguer IV (1131-1162), hereu dels Estats de son pare, a excepció del comtat de Provença, exten els seus dominis cap a Aragó per el casament de Petronila, filla del rey d'Aragó Ramir *el Monjo*, l'antic bisbe de Roda, y d'Agnès de Poitiers (1150), y continua les expedicions contra 'ls alarbs ab l'invasió a Almería, aliat ab el rey de Castella (1147), pactant els límits de les conquestes dels dos grans reyalmes hispànichs, a Ponent seguint la ratlla dels monts ibèrichs, y a Migdia fins a les terres de Murcia.

Son fill Alfons *el Cast* (1162-1196), primer comte de Barcelona rey d'Aragó, uneix a sa corona el comtat de Rosselló, y durant un cert temps estàn sots son ceptre el Bearn y la Gasconya y els comtats de Bigorra y de Provença, un gran reyalme que anava desde l'Atlàntich al Mediterrani en les dues vessants del Pirineu, y que s'extenia per la costa del mar llatí fins a Niça, y cap a Migdia fins a Casp y les terres

(1) El comtat d'Empuries no s'uní a la corona fins al any 1402, en temps de Martí *l'Humà*; el d'Urgell fins a 1413, en temps de Ferràn d'Antequera; el de Pallars restà independent fins 1488.

(2) MIGNE: *Patrologia*. Vol. CLXIII, col. 527.

tant fundà la ciutat de Toró en 1190. Al morir aquest rey, son imperi s'dividí; aquesta mort marcà quasi el final del segle xiv.

Nous remontraments liguem y desliguem a Catalunya terres «exterior» a ella, per una banda les guerres de les cases d'Urgell y Foix, que duran sis anys, per altra, l'casament de Pere II «el Catòlic» (1196-1213) ab Maria de Montpeller, fon que una part de la terra llenguadociana estigué durant molt temps sota l'cepre aragonès.

Pere II «el Catòlic» fon qui portà a cap aquella mena de testamentament de la Seu Pontifícia com a senyor dels estats aragonesos, compromentent-se a pagar un cens anual y demanant en canvi protecció y defensa de la Seu Apostòlica. Aqueix fet, de gran trascendència política, anà ab paradoxal fatalitat unit ab les guerres contra 'ls creuats pontificis que invadiren el Llenguadoc, fon de la casa d'Aragó, fet que marca l'hora decisiva del triomf de la França del Nord sobre la civilització del Migdia. Prengue part a la batalla de les Navas de Tolosa, un dels actes col·lectius de més ressonància dels monarques ibèrics, iniciem el futur imperialisme dels monarques castellans.

San III Jaume I (1213-1256) conquere definitivament les Balears y Valencia (primera meytat del segle xiii), y pel tractat de Corbeil (1258), fet ab Sant Lluís de França, renuncià als drets a la Galia Narbonesa y fixà en les Corts el límit Nord de la terra catalana, penetrant aixís fins a la frontera de la nostra terra l'influència preponderant de la França del Nord que havia ja, es pot dir, vençut les terres llenguadocianes y provençals. Desde aqueix moment Catalunya dirigeix ses conquestes cap al Mediterrani y cap a l'Itàlia y Grecia.

És el regnat del rey en Jaume ple d'esplendors de civilització; la cort està constituïda y el rey legisla per cada un dels seus diversos dominis; es el regnat de les compilacions legals y de les llibertats ciutadanes; es el temps de la florixença de la llengua catalana que comença a generalitzar-se en les obres literàries, alhora que s'va extingint la provençal; es la època de les nostres primeres cròniques escrites en vulgar; és, finalment, l'època dels grans esplendors escultòrics y arquitectònics, on que entre les innovacions portades per les ordres religioses hi troba, com mai, el guàrd vist, l'esculptura, enjoyant bellissimament les darreres obres que s'aixecaren ab els vells mètodes, adonç de morir l'estil romànic substituït pel nou estil ogival baixat del Nord, ab els creuats que conquerien per la França l'assoleyda terra dels trocadors.

La terra catalana durant aqueix període té cap al N. per fronteres l'aglomerat feudal de les terres del Mig-oest de França, lo Llenguadoc y més enllà la Provença y l'Aquitania, en el domini de la casa d'Anjou; va apoderantse d'elles poch a poch i imperi fort del Nort de la França, portant la seva influencia internacional y el seu domini fins als Pirineus.

La frontera de Ponent la posa en contacte ab el reyalme d'Aragó y de Castella, mentres que pel Sud tocava ab les terres del domini musulmà d'Espanya.

El reyalme d'Aragó s'uneix com hem vist sots un mateix ceptre ab la terra catalana. A Castella som en els temps d'Alfons VII, l'emperador que vol constituir una mena d'imperi hispànich, y d'Alfons VIII, el de les Navas de Tolosa, que porta les fronteres castellanes cap a terres andaluses y cap a Extremadura, y de Fernàn III *el Sant*, conqueridor de Còrdova, Sevilla, Càdiç, etc., limitantse 'l domini musulmà al regne de Granada y alguns territoris de Huelva.

La disgregació de l'imperi musulmà d'Espanya en petits Estats, continua en el període que estudiem, y això ocasiona vingudes de reforços del Nort del Àfrica cridats pels cadís d'Espanya, coincidint ab grans moviments polítics y religiosos del Marroch, com els Almoravits (1086) que restabliren a l'any 1111 l'unitat de l'Espanya musulmana y dels Almohades (1146), sublevats de les montanyes del Atlas marroquí contra l'imperi almoraví, que converteixen una part de les terres ibèriques en una província africana, y als que vencé l'aliança dels regnes cristians en la cèlebre batalla de les Navas.

Al començament del segle XIII l'imperi musulmà se descompon novament y es formen ab ses despulles nombrosos minúsculs Estats, com el de Valencia, conquerit per Jaume I en 1238, el de Murcia, etc., dels que solament devia resistir l'empenta dels regnes cristians el de Granada, no destruït fins en temps dels Reys Catòlics.

El segle XII s'inaugura a França ab Lluís VI (1108-1137); el regnat que posa 'ls fonaments de la França del Nort ab la conquesta del ducat de França al vell poder feudal. A son esforç se deu l'esplendor de les grans ciutats episcopals aont floriren les magnificències del art gòtic. A la seva època's realisa l'anexió a la corona del ducat d'Aquitania. El duc Guillem X havia mort durant una peregrinació a Terra Santa, y els principals senyors designen al príncep real Lluís *el Jove*, com a espòs de sa filla Alienor. Aqueix casament porta l'influencia real al Poitou, a la Santonge y al Bordelès. Lluís VI pacta aliança ab el Papat y inaugura 'ls

temps en què el rei de França es considerava com el fill major de l'Església i apronta de l'influència que a l'Europa del segle XIII dona'l poder espiritual del successor de Sant Pere.

El regnat de son successor Lluís VII (1137-1180), és continuació de la política religiosa de son antecessor i de les esforços per a afirmar el poder real. És l'època de la segona creuada i de la formació d'un vast domini anglo-francès sota la casa d'Anjou que comprèn tota la França del Oest. La Aquitània es segregava de la França pel casament d'Alienor, l'esposa divorciada de Lluís VII, ab Enric II Plantagenet, i passava a poder del Comte d'Anjou i del Maine, que era duc de la Normandia, i senyor de la Bretanya i havia conquerit l'Anglaterra, formant-se així al costat de la França del Nord un gran regne rival.

Son successor Felip August (1180-1223), es veu de les guerres contra'l regne angevin, i a ell se deu la conquesta de la Normandia, de l'Anjou i del Poitou per la França, i de la seva època es fa conèixer la croada contra'ls albigesos, un de quals incidents fou la batalla de Muret, que acabà ab la presa de Tolosa i l'annexió a la corona real del Languadoc.

Al costat d'aqueixos regnes fronterers exercien llur tradicional domini l'Imperi germànic, l'Imperi cristià i musulmà d'Orient i les regnes nominals extesos pel Mediterrani.

L'Imperi germànic, que's considerava successor del romà, abarcava l'Alemanya i una gran part d'Itàlia, s'aixecava davant del poder del Papat començant la lluita secular de guelfs i gibelins. Els nostres comptes consideren a ell com a una suprema autoritat moral.

L'Imperi d'Orient era en els temps de sa *segona edat d'or*, i Bizanci, el París de l'època, centre de l'activitat artística i intel·lectual; empori de riqueses extraordinàries que reproduïen els esplendors dels temps de Justinia sota la dinastia dels Comnènes. «De nous dels seus artesans surt tot lo que l'Edat mitja ha conegut en coses de luxe: pretes i rellims, estoles de seda i de púrpura històries de brocats, robes brillants de pedreria i perles, caixetes d'avor, de delicates esculpures, manuscrits ab miniatures esplèndides, bronzes mellsats d'argent, esmalts closonats d'or» (1).

La conquesta de Constantinopla per Enric Dandolo, duc de Venècia, i Baldouí, comte de Flandes, posà fi a aqueix període d' esplendor artística.

L'Imperi musulmà oriental, que's posa en contacte ab l'Occident per l'expedició de les creuades, té per centre l'Egipte, i de ses monarquies es

(1) DREU: *Manuel d'art byzantin*, París, 1910, P. 367.

que després imposarà al segle XII el nom de Saladi, que deté 'ls creuats. Tota Síria i tota Mesopotàmia són son poder la Síria y la Mesopotàmia. Més tard, derrotat pels turcs i pels mogols, l'imperi pert sa influència política y cultural, sobreviuent fins tant el poderiu de sa civilització, que 'ns transmet els antiquíssims temes decoratius del vell Orient.

Les potències que durant el segle XI havien anat penetrant el Sud d'Itàlia, conquesten la Sicília y funden un regne normand mediterrani.

Donem, però, per estudiarles ab més detalls, les relacions de Catalunya ab Itàlia, França y Espanya, y anem a veure, aplicant-los que manté ab els pobles més apartats d'Europa. L'Història ens revela com la nostra terra viu l'agitada vida internacional de l'època.

Tota l'Europa està en relació ab nosaltres y cap de sos grans moviments deixa de ressonar fins als Pirineus. El testament d'Alfons el Cast recula el coneixement dels més grans santuaris en les deixes no sols als de nos extensos dominis, sinó a Sant Pere y Sant Pau de Roma, Santa Maria de Rocamadur, Sant Tomàs de Cantàbria (Cantorbery), Sant Jaume de Galicia, Sant Nicolau de Bari, de qual sepulcre rajaba oli perfumat miraculós, y Sant Angel de Monte Gargano, el cèlebre Santuari del Sud d'Itàlia, ple de tradicions y de miracles (1).

Lo mateix practiquen els nobles senyors feudals y els cavallers més poderosos de l'època. Ramon Arnall, cavaller, fa testament l'any 1104, en ocasió de marxar al servey del Sant Sepulcre Ultramarí de Jerusalem, fa deixes a Santa Maria de Serrabona, a Sant Miquel de Cuixà, a la llantia de Sant Pere Apòstol, a Santa Maria de la Seu d'Urgell y altres esglésies. Reparteix també 'ls seus mobles; el seu *pulli cavalli* serà venut y son preu donat a Sant Jaume de Galicia (2).

Els potentats catalans fan donacions al hospital de peregrins, fundat a Jerusalem pels mercaders d'Amalfi des de 'l començament del segle XII (3).

Les monedes de tot Europa y de totes les costes mediterrànies són mencionades en els documents catalans (4).

(1) PRÓSPER DE BOFARULL: *Los Condes de Barcelona vindicados*. Barcelona, 1836. Vol. II, p. 216 y següents.

(2) *Cartoral* existent al Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell, nomenat *Dotium sive Dotalarum o Dotalarum Ecclesie Urgellensis*. Còpia del Institut d'Estudis Catalans. Vol. I, fol. 213, doc. n.º 710.

(3) JOAQUIM MIRET Y SANS: *Les cases de Templers y Hospitalers en Catalunya*. Barcelona, 1910. P. 10 y 11.

(4) JOAQUIM BOTET Y SISÓ: *Les monedes catalanes*. Barcelona, 1909-1911. Vol. II. Consultis principalment les pàgines 57 y 60.

L'extensió dels dominis catalans el posen en relació ab l'Imperi germànic en temps de nostre comte Ramon Berenguer IV, qui envia enfortida a l'emperador Frederich Barbaireja ab molts de les qüestions ab els Bais, que's proclamaren successors dels darrers emperadors carolíngers a Provença.

Alfons el Cast demana per muller a Constança, filla del emperador d'Orient, la que arriba a Montpelier y arriba al rey d'Aragó casat ab Sanxa, filla d'Alfons VII de Castella l'Emperador.

Els normands establerts a la Sicília y al Mezzogiorno d'Italia, mantenen relacions ab la nostra terra. Ramon Berenguer III, al mes de Janer de 1128, envia enbaixadors a Palerm a Roger II, qui ab ell firmà un tractat contra ls musulmans d'Espanya. El comte de Sicília prometé enviar durant l'estiu de 1129 quaranta galeres, pactant-se que les conquestes serien a partir en parts iguals. Dos enbaixadors de Roger vingueren a Barcelona a ratificar el tractat (1).

Sant Olaguer, antic abbat de Sant Ruf de Provença, que vingué acompanyant a la primera Doca muller de Ramon Berenguer III, bisbe de Barcelona, proclamant arquebisbe de Tarragona pel papa Gelasi II en l'any 1118, subeufundí la ciutat reconquerida a Robert de Calcia, fill al Bordet, príncep normand (2).

(1) FERDINAND CHALANDOL: *Histoire de la domination Normande en Italie et en Sicille*, Paris, 1907, Vol. I, p. 378.

(2) En 11 de Març del any de la Encarnació 1128 (*Prædicatus Martii*) atorgà l'arquebisbe de Tarragona, Sant Olaguer, la carta de donació a Robert, en la que's feya constar que l'autorisava pera que portés a cap la restauració de la ciutat, prestant la opció de que aquella encara no s'havia realitzat (*ipsius Civitatis restorationis operam dando ad honorem Dei et Ecclesie ejus*), y li confereix el pompos títol de príncep de Tarragona.

Les primeres famílies que seguiren a Robert y als normands per la restauració de Tarragona y son camp no serien molt nombroses, quan aquell marxà a Roma a fi de demanar la confirmació al papa Honor II del consens celebrat ab Sant Olaguer y reclutar noves gentes que passessen a viure en son principat. Recorregué Robert l'Italia y la Normandia, tornant a Tarragona al cent normand. (VILLEXSEIXA: *Viejo literario de las iglesias de España*, Vol. XIX, pp. III. — EMILI MOREDA: *Tarragona Cristiana. Historia del arzobispado de Tarragona y del territorio de su provincia*, Tarragona, 1897, Vol. I, p. 390 y següents.)

Era Robert un dels cavallers normands que namats per Rotron, senyor de Mortagne y comte del Perche, vingueren a Espanya al servei del rey d'Aragó, Alfons el Batallador, per lluitar ab els musulmans. Retinien algunes terres y s'establiren en el país, y un d'ells fou Robert, anomenat en els documents, de Calcia o Calles, Aguiló y també Bordet o Burdet. Fou governador de la plaça de Tudela, quan atacà i rescu aquesta ciutat en 1114 per Rotron y donada a n'aquest en l'eu per Alfons d'Aragó. Fessent Robert príncep de Tarragona arribà a la crida que li feu el Batallador en l'any 1133 quan la batalla de Fraga. Lo derrotà son fill Guillem, onen se

La nostra terra era freqüentada per mercaders de tot el Mediterrani. Benjamí de Tudela el jueu que, en el ~~segle~~ ^{segle} ~~quart~~ ^{quart} del segle XII, desde la seva patria Navarra emprengué un llarch viatge fins a les més apartades terres de l'Assia, porta interessants notícies sobre les terres de Catalunya, que atravessa en ses primeres jornades. Vag anar primerament — diu — de la meua ciutat nadiua a la de Saragoça, y d'allí, per la via del Ebre, fins a Tortosa. D'aquí, en un viatge de dos dies, a l'antiga ciutat de Tarragona, la de les construccions ciclopies y gregues. Semblants no's troben entre les construccions de les terres d'Espanya. Està situada prop del mar y a dues jornades de la ciutat de Barcelona; té una pia congregació formada de prudents savis y ilustres varons, tals com els rabins Shesheth, Shealtiel, Salomon y Abraham, fill de Chisdai. Es una petita y bella ciutat, extesa sobre la costa del mar. Els marxants hi van de totes les parts ab llurs mercancies, de Grecia, de Pisa, Gènova, Sicília, Alexandria, d'Egipte, Palestrina, Àfrica y totes ses costes. D'allí hi ha un dia y mig a Girona, en que hi ha una petita congregació de jueus» (1).

LES CREUADES

Els pobles d'Occident d'Europa's troben commoguts per grans moviments internacionals. Un d'ells es les creuades que porten al Occident cristià a lluytar contra 'l món musulmà. La creuada tingué dos camps d'acció: el d'Espanya per treures els musulmans y 'l d'Orient pera 'l rescat del Sant Sepulcre. La lluyta ab els moros d'Espanya reconquestant llurs terres o defensant les conquerides

mort en 3 de Juny de l'any 1154. (EMILI MORERA: obra y vol. citats, p. 432 y següents.)

(1) MARCUS NATHAN ADLER: *The itinerary of Benjamin of Tudela; critical text, translation and commentary*. Londres, 1907. P. 2.

En 1159 Benjamí de Tudela, fill d'un rabí anomenat Jonàs, parteix de Tudela pera recórrer gran part del món allavors conegut. Retornà a Espanya en 1173, havent consagrat catorze anys en son viatge. Escrigué la seva narració, en 1178, en hebreu rabínich. (R. FOULCHÉ-DELBOSC: *Bibliographie des voyages en Espagne et en Portugal*. «*Revue Hispanique*.» 1896. P. 7.)

Pochs llibres de viatges hi han tant olvidats a Espanya com l'*Itinerari* de Benjamí de Tudela, jueu fill de Tudela. Basta dir que ab haver sigut traduït en els idiomes francès, anglès, alemany, danès y italià, may s'ha publicat en castellà, encara que, a un espanyol, el sapientíssim Arias Montano, es deguda la primera versió llatina d'obra tan curiosa i útil pera l'estudi de la geografia en el segle XII.

Breu en son relat, Benjamí de Tudela, descriu concisament els països que recorregué desde que sortí de Saragoça fins que entrà a París, després d'haver viatjat per Europa, Àfrica y Asia. (M. SERRANO Y SANZ: *Autobiografías y Memorias. Coleccionadas e ilustradas*. Madrid, 1905. Introducció, cap. IV.)

trupa principalment les armes dels nobles reys. Al tot, se citen cases de Cassinència de cavallers catalans a la creuada oriental (1) i devien esmentar la creuada fracassada per les tempestades organitzada per nobles reys Jaume I.

Els nobles catalans aprofiten la presa de Jerusalem per les creudes per anar a visitar els Llocs Santa i la testamenta concorden freqüentment aquest propòsit o indiquen la mort en el lloc de financer (2).

A aqueixes relacions internacionals hi ajudaven l'establiment a Catalunya d'ordres extesos per tot lo món i originades pels esforços de recuperació a Terra Santa dels Hospitalers, Templers i dels canonges del Sant

(1) Gerard I (1102-1115), comte del Rosselló, anà a la creuada acompanyant a Guillem de Tolosa, y's distingí als sitis d'Antioquia i Jerusalem. Tornant de Terra Santa, marxà ab Berenguer III a l'expedició contra les Balears. (Joaquim Botet y Sisó: obra citada, vol. I, p. 126.)

(2) Ramon Guillem y Pere Guillem d'Oden, ab ses respectives mullers Ermengardis y Ermessendis, en l'any 1101, impignoren el castell d'Arradonna, situat en el Valles, a Ricart Guillem per el prestech de 40 llures de plata que li va fer per a que poguessin realisar el viatge a Jerusalem, segons tenien projectat, *ad p[ro]p[ri]um the[ro]solimitanum perficiendum, quod Deo mediante peragere disponimus*. (BALABE GREGORIUS: *historicos de Catalunya*, Barcelona, 1880, P. 688.)

A 13 d'Abril de l'any 1102, Guillem Jorda, comte de Cerdanya, *desitjant anar en peregrinacio a la tumba del Senyor*, fa son testament, nomenant per executor les ultimes voluntats al besbe d'Elia, als abats de Cuxa y de Canigó, etc. (JACQUES: *Notices Historiques sur les Communes du Roussillon*, 1ª serie, Perpinyà, 1868, p. 31.)

Arnall fa testament en 1110, avans de marxar al Sant Sepulcre i Carnut, ciutat de la Seu d'Urgell, vol. I, fol. 159, doc. n.º 409.)

Helegim en el testament de Bernat Umbert, bisbe de Gerona, any 1110, *de extrema voluntate Bernardi Gerundensis Episcopi qui olim defunctus est in Iherosolimitano itinere*, etc. (VILLANUEVA: obra citada, vol. XIII, ap. XXX.)

Guillem Ramon, en l'any 1110, otorga testament abans del viatge aliat punt anar si Deu li permet, al Sant Sepulcre del Senyors, *scriptis perperis, si Deus concessit, ad sanctum sepulchrum Domini*. (BALABE, obra citada, p. 688.)

En MIBET y SANS cita un curiós testament de Bernat Guillem, de Fraxinet, mort en 1120 a Trípoli, anant a Terra Santa. (Obra citada, p. 31.)

En el testament sacramental de Berenguer Bonfill, març d'Adelanda, del any 1127 se fa menció de que aquest l'otorga abans d'anar al Sant Sepulcre. (JOSÉF MAX: *Tanla del cartulari de S. Cugat del Valles*, *Revista de la Asociación Arqueológica Barcelonesa*, Barcelona, 1902, Vol III, p. 309.)

Lo mateix hegem en el codicil o donació otorgat per Pere Ramon, viscomte de Castellbó, al marxar a Jerusalem, l'any 1113 (?), *Ego Petrus visp[er]andi n[ost]ri comes volo ambulare in iherlm et mandavi facere meum testamentum et in illam diem non substancia aliquid et penum et si obiero in istam peregrinationem reliqua ad donatio deo et ad sancta Maria sedis urgelli ipse II annos*, etc. (JOAQUIM MIBET y SANS: *Investigación histórica sobre el Viscondado de Castellbó*, Barcelona, 1900, Ap. XIV.)

Huch II, comte d'Empúries (1078-1115 ?), visità Sant Jaume de Galícia y l'Sant Sepulcre. Huch IV (1200-1230 ?), al començ de son govern visità la Santa Llober de Palestina. (JOAQUIM BOTET y SISO: obra citada, vol. I, p. 136 y 137.)

següent. L'ordre del Hospital data a Catalunya del començament del segle XII. En Miret y Sans (1) ha citat donacions de senyors catalans a l'ordre que daten dels anys 1109 y 1110. En 1111 consta l'existència d'una casa de l'Hospital a Cervera que es, sembla, l'establiment més antic de Catalunya.

L'ordre del Temple s'estableix a Catalunya cap a l'any 1130 (2), data de la donació del castell de Granyena y logra possessions importants a una v altra vessant del Pirineu. El comte Ramon Berenguer III ingressa en ella abans de morir.

Consta l'existència d'una capella dedicada al Sant Sepulcre a Barcelona en 1067, abans de l'establiment de l'ordre en la nostra terra. Tingué lloch aquesta fundació al començar el segle XII, y en la Butlla confirmatoria del papa Honori de l'any 1128 se citen les possessions de la Tallada, prop d'Olèrdula en el Panadés, de Santa Maria de Prats de Rey y de Sant Andreu de la Manresana.

Ab la vinguda a Catalunya d'un delegat del Prior de Jerusalem pera arreglar ab el comte de Barcelona la renuncia dels drets d'herencia que tenia aquesta ordre al regne d'Aragó, en virtut del testament d'Alfons el Batallador, adquirí aquesta reconeixement oficial y augmentà promptament sa importancia, y allavors surt ja una casa de religiosos del Sant Sepulcre a Barcelona, la que sembla era tocant a la Sèu, y en 1151 fou traslladada la residència al suburbi nort de la ciutat, aont als pochs anys començà la construcció de l'esglesia del priorat, avuy parroquia de Santa Agna.

En 1177 encara estava en construcció, segons consta en documents. L'ordre feu noves adquisicions fins a la donació de les viles de Palafrugell y Llofriu, que li feu el rey Alfons I (3).

ELS CISTERCENCHS

L'ordre que exercí més influencia, fou sens dubte, la del Cister de *freres blanchs* o del *cistell* com s'els anomenava generalment a Catalunya.

Viollet-le-Duc havia atribuit a la gran congregació benedictina de Cluny el desenrotllo d'un estil propi independent del del país aont s'establí; mes es ben sapigut, y M. Anthyme Saint-Paul (4) ho va provar clara-

(1) *Les cases de Templers y Hospitalers en Catalunya*, citada, p. 10 y següents.

(2) Id., id., p. 22 y següents.

(3) FERRÁN DE SAGARRA: Monografia llegida en l'Academia de Bones Lletres de Barcelona, en sessió de 8 de Març del any 1912, sobre l'*Ordre del Sant Sepulcr a Catalunya*, inèdita.

(4) *Viollet-le-Duc, et son système archéologique*. Tours, 1881. P. 172 y següents

ment, com la major part de les esglésies dels monastirs subjectes als grans centres clunienencs pel·li a res tinen que veure ab els plans de les esglésies mures.

Les esglésies cistercenques, al contrari, alenquen a menes de tipus diferents que s'aixequen quasi independentment dels models locals del país on se construeixen.

Això ens obliga a dir quelcom aquí dels orígens de l'ordre i de sa vinguda a Catalunya. L'ordre del Cister fou una de tantas reformes pera restaurar la relaxada ordre benedictina, intentades en les darreries del segle XI, però que logrà pendre una força y empenya tals, que rapidament logrà escamparse per tot Europa. El monastir de Cîteaux se funda en 1098 y li segueixen ses quatre filials: La Ferté en 1114, Pontigny en 1114, Clairvaux y Morimond en 1115. Y aqueixos cinch monastirs son el centre d'un rapidíssim esclat. En 1152 el capítol general se vegé obligat a acordar no ber noves fundacions ja que'l nombre de monastirs arribava a trescents trenta un, sense comptar els de dones.

La reforma de l'ordre era, més que reforma, una restauració de la observancia primitiva benedictina, accentuant l'idea d'austeritat y de pobresa y fugint de tota sumptuositat artistica (1).

A aquest propòsit fonamental s'hi associava'l de l'uniformitat de l'ordre predicada pels fundadors. La regla igual per tots, els capítols anuals, les visites pels abats de les cases mares y la forma ab que's feyen les noves fundacions, tot tendia a ferne com un sol cos ab un sol esperit. Així les prescripcions de l'ordre y los idees artistiques de sos fundadors s'estenien ab gran uniformitat d'un cap a l'altre d'Europa, preparant el fenomen extraordinari d'una escola, fins a cert punt florint com planta exòtica independentment del clima, del lloch y de la nació ont els nous monastirs s'establien, desde la Escandinàvia fins a l'Itàlia y a Espanya.

Les regles contra la riquesa dels materials y contra tota sumptuositat son nombroses. La pintura y l'esculptura foren prohibides per un acort de concili general en les esglésies y dependencies monàstiques; perque distreyen de la meditació y eren impropies de la serietat de la disciplina.

(1) Les regles de la nova ordre, moltes de les quals interessen l'història de l'arquitectura's contenen en l'*Etordium Cisterciensis Canonici*, la *Carta Caritatis*, les *Consuetudines* y la *Instituta Generalis Capituli*. Han sigut impreses, seguint els primitius textos, per GUGENARD, en *Les Monuments primitifs de la Règle Cistercienne*, Dijon, 1878, y en la moderna edició del *Monasticon Cisterciense*, fets sobre la de 1664, per H. SÉJANON, Solesmes, 1892.

Monjos. Les creus solament podien ser de fusta pintada, les lletres dels alfabetes devien ser monocromes; els paviments decorats y 'ls riquíssims models eren prohibits; les vidrieres devien ser blanques sense creus ni pintures. La prohibició de les vidrieres policromes y 'l manament de trèu-reles de les esglésies se repeteix en diferents resolucions dels capítols generals. Sols l'imatge del Salvador es exceptuada

L'austeritat y pobresa arribaven a l'arquitectura: les esglésies no podien tenir torres, encara que sovint era mancada aqueixa prescripció, símbol de força terrena, ni posseir grans campanes. Com a luxe, concessió ben petita, se permet pintar de blanch les portes dels temples. No cal aquí repetir les furioses diatribes de Sant Bernat contra les grans llanties dels temples y els capitells esculpturats dels claustres (1).

L'ordre cistercenca desde son origen organisa el servey d'obres, basa de la seva uniformitat extraordinaria. Monjos y conversos entesos en les diferents arts anaven a auxiliar als fundadors dels nous monastirs encarregats de dirigir els nous edificis, essent nombrosos els exemples de mestres coneguts, enviats ací y enllà pera la organització de les construccions (2). Aqueixos mestres, borgonyons la major part, imposen per tot els mètodes de l'escola de Borgonya. Es veritat que era inevitable que sobre d'ells influïssen les tradicions de cada localitat.

Ben aviat l'ordre s'introdueix a Espanya. La primera fundació sembla es la de Moreruela, a la provincia de Zamora, feta en 1131 pels monjos enviats directament per Sant Bernat a petició del rey Alfons l'*Emperador* de Castella. Segueixen les fundacions de Peleas (entre Zamora y Salamanca) y de Osea (Orense), les dues en l'any 1137 o 1138 (3).

L'any 1150 tenien els cistercenchs a Espanya més d'onze monastirs.

A Catalunya, la més antiga fundació fou la de Poblet, per Ramon Berenguer IV, que feu donació d'una gran extensió de terra als monjos de Fontfreda pera fundarhi un monastir l'any 1149, ratificantla en 1150 (4), al que segueix Santes Creus, quals obres començaren en 1160 (5).

L'any 1223 l'antich monastir benedictí de Lavaix adoptà la reforma

(1) Vegis un resum d'aqueixes prohibicions en JOHN BILSON: *The Architecture of the Cistercians, with special reference to some of their earlier churches in England*. Londres, 1909.

(2) BILSON: obra citada, p. 196 y 197.

(3) VICENÇ LAMPÉREZ: *Historia de la Arquitectura Cristiana Española en la Edad Media*. Madrid, 1909. Vol. II, p. 419.

(4) Id., id., p. 454.

(5) Id., id., p. 458. — JUAN BTA. PONS TRABAL: *Monasterio de Santas Creus*. Barcelona, 1896. P. 26.

visiterenca tal com el d'Escorp. Hiu Montique, l'inductor de l'ordre continuador de l'*España Sagrada* del P. Filosa, que fou construït en temps de Pere I *el Catòlic* i de Jaume I *d'Aragó*.

Aquesta era la florida de la noya, otre a Catalunya en els monestirs d'homens, mes al costat d'ells cal tenir el de Vallbona de les Monges, fundat en 1157 junt al el de Calabres, i refundit en un sol el de Vallbona de les Monges en 1176 (1).

Al segle XII s'introdueix l'ordre dels cartusians a Sola (2) (1163), i els premostratenses a Bellpuig de les Avellanes, orígit per Ermengol VII, comte d'Urgell (1166) (3).

RELACIONS EXTERNES

Els fets més importants de relació de Catalunya ab les terres estrangeres els marquem, com a punt culminant, les gestes dels monarques que com a senyors i prínceps son un símbol de la vida de la patria.

El comte Ramon Berenguer III en 1114 i 1115 s'apodera d'Ílles i Mallorca, ab l'ajuda dels provençals i dels pisans, extenent ses expedicions cap a Valencia.

En 1116, per primera volta un monarca de la terra catalana, passa el mar ab vaixells del país per visitar les repúbliques d'Itàlia, Pisa y Gènova principalment, inaugurant la llarga serie de relacions polítiques entre la nostra terra y la península italiana. En 1126 firmà'l nostre comte un tractat ab Roger, príncep de la Pulla y comte de Sicília, pera juntar les dues marines y guerrejar contra 'ls alarbs d'Espanya. En 1127 s'en celebrà un altre ab els genovesos sobre la navegació, imposant un cens sobre 'ls navilis que estarien sots la salvaguarda del príncep, desde Noya a Tortosa.

El comte Ramon Berenguer IV *el Sant*, a causa d'anxilis rebuts de Gènova per la conquesta de Tortosa, donà a l'església de Sant Llorenç d'aquella ciutat dues terceres parts de l'illa situada doyant de Tortosa en el riu Ebre (1148) y l'altra tercera part a la república de Gènova (1150), la que la cedi a la vegada a l'esmentada església de Sant Llorenç (1158). Donà també als genovesos la tercera part de la ciutat de Tortosa, propietat que seguí fins al any 1154 en que fou venuda per 16.000 maravedis a Guillem Ramon de Moncada, a petició del comte Ramon Berenguer (3).

Del comte men en l'any 1162 en el burg de Sant Balma, prop de Gènova, viatjant cap a Turia, aont anava a conferenciar ab l'emperador Frederich

(1) VICENS LAMRÉREZ, obra citada, vol. II, p. 477.

(2) Id., id., p. 485.

(3) *España Sagrada*, vol. XLII, p. 123 y següents, y ap. III, V y VI.

Barbastro. El seu cadàver fou traslladat, per propia disposició testamentària, de Gènova a Santa Maria de Ripoll, aont té 'l sepulcre (1).

Pere I es coronat solemnement a Roma per Innocenci III, enfeudant sos estats als pontifex romans.

Era comú la vinguda de mercaders y de traficants d'Italia, y hi havia nombrosos italians establerts en el pais (2).

Continuaven els monastirs de Cervià, Cruilles y Sant Jaume de Jocou (3) aquest en la diòcesi d'Alet, a la ratlla del Rosselló, units a Sant Miquel de la Clusa, la cèlebre *Sacra di San Michele* en la vall de Susa.

El cognom Lombard (4) seguia essent comú a Catalunya.

LA FRANÇA

Les terres del Migdia de França s'uneixen en aquests temps estretament ab la terra catalana. La Provença, terra dels trovadors, aont se crea una poesia plena d'originalitat y dictada en una llengua nova, passà a ser regida sots el ceptre dels comtes de Barcelona, pel casament den Ramon Berenguer III ab Dolça, hereva del comtat provençal. Així de Niça fins al Ebre és regit per gent de nissaga catalana (5). Al morir Ramon Berenguer deixa 'l comtat de Provença a

(1) PRÓSPER DE BOFARULL: obra citada, vol. II, p. 198 y següents.

(2) Els comtes de Barcelona posseïen un palau a Vilamajor del Vallès, y 's té notícia de les persones que s'hi hostatjaven desde la primera setmana de Juny de l'any 1157 fins a la segona del mes de Març de 1158, per un albarà que 's conserva en l'Arxíu de la Corona d'Aragó, classificat ab el n.º 16, entre 'ls pergamins sense data del comte Ramon Berenguer IV. BALARI, en sos *Orígenes Históricas de Catalunya*, p. 688 y següents, transcriu curioses notícies d'aquest document, que són com una estadística dels viatgers, y en elles consta l'arribada freqüent de genovesos y 'l passatge de toscans y cavallers catalans vinguts de Roma.

A Tortosa principalment els documents ens han transcrit el recort de moltíssims genovesos poseïnt terres y cases, resultat de llur cooperació en la conquesta. (MIRET Y SANS: *Les cases dels Templers y Hospitalers en Catalunya*, citada, p. 81 y següents.)

(3) Vegis vol. II, p. 19. — FRANCESCH MONSALVATJE: *Nomenclator històric de las iglesias parroquiales y rurales, santuarios y capillas de la provincia y diócesis de Gerona*. Vol. XVII de les *Noticias Históricas*. Olot, 1909. P. 245.

(4) En la confirmació feta per Galceràn de Pinós a Elies, abat de Santa Maria de Jau, de la possessió de dos masos situats a Enveitg, del any 1231, hi firma un *Berengarii Lombardi*. (*Textes et documents inédits*. «Revue d'histoire et d'archéologie du Roussillon.» 1901. P. 383.)

Jaume I *el Conqueridor*, en l'any 1272, nombra a Miquel *Lombardo*, metge cirurgià de la curia de Montpeller y de tots sos dominis. (L. COMENGE: *Perdrà lo Puny*. «*Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*.» Vol. I. Barcelona, 1901-1902. P. 66 y següents.) Aquí el mot *Lombardo* té ja 'l caràcter de permanent; es ja un cognom que indica una familia. BALARI fa notar (obra citada, p. 567), que 'ls cognoms començaren a usarse cap als mitjans del segle XIII. Aqueix cognom se perpetua fins à èpoques modernes.

(5) Bertran d'Arles morí sense fills y heredà sos Estats sa germana Gerberga, la

san III Berenguer Ramon, mentre que l'el de Barcelona l'hereta Ramon Berenguer IV. La separació no és un mètode anyes. Alfons *el Cast*, el fill de Berenguer IV i Petronilla, entra a governar la Provença, tancant a son cós germà Ramon Berenguer (1106). Les guerres ab el comte de Tolosa remeten tot el Migdia de França, ja en part, ja en contra, del rey comte de Barcelona fins a 1168, en que la pau es feta, mitjà a una illa personals el de dret de Provença. Al noven, torna a separar-lo lentine dona a son sogon III Alfons.

Al rey Alfons *el Cast* li presta vassallatge el Bearn i la comarca (1187), que feya ja alguns anys pertanyien a la casa de Montcada, y al propi temps el comtat de Bigorra, remuntat ara baix el domini de la casa catalana, el Pirineu de mit a mit. El rey Pere II *el Catòlic*, pare de Jaume *el Conqueridor*, com digué l senyor Miret y Sans (1), no s'a mentir al dir al Papa que ls comtes de Foix, Comenge y Bigorra-Bearn eren sos vassalls per terra de la part nord dels Pirineus, e en sa defensa morí en la batalla de Muret, en l'any 1213.

El rey Jaume I *el Conqueridor*, en 1219, per la mort de la seva mare danya Maria, hereta l senyoria de Montpeller. A aquest gran rey se degué la fi de l'influencia catalana a França al renunciar a sos drets sobre ls Estats del Migdia a favor de Sant Lluís.

La donació d'esglésies y agregació dels monestirs catalans als del Migdia de França, continua durant el segle XII.

La Grassa, el poderós monastir de los ribers del Orbou, segons essent afavorit. Després dels de Santa Maria de Rudauna y Sant Pere del Burgol agregats en els segles X y XI (2). Bernart III, comte de Besalú, li dona en l'any 1102, les esglésies de Sant Andreu y Santa Maria de Ribesaltes en el Rosselló (3). En 1109 la comtesa Agnès del Rosselló li dona Sant Andreu de Sureda (4). Desde 1107 els abats del priorat del Sant Sepulcre de Pa-

que ls cedi en 1112 a sa filla Dolça, al casar-se ab el comte de Barcelona, y un any després Dolça ne feu donació a son marit. Desde llavors, fins a 1125, governaren la Provença dues famlies catalanes: l'occidental o alta Provença, la casa d'Urgell, l'oriental o baixa, la casa de Barcelona. (JOAQUIM MIRET Y SANS: *La casa catala de Urgell en Provença*. «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona» Barcelona, 1903-1904. Vol. II, p. 43.)

(1) *La casa de Montcada en el principado de Bearn*. «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona» Barcelona, 1901-1902. Vol. I, p. 198.

(2) Véga vol. II, p. 25.

(3) JOAQUIM MIRET Y SANS: *Relaciones entre los monasterios de Campredon y Moissac*. Barcelona, 1898. P. 18.

(4) FRANCÉSCH MONSALVATIE: *Monasterios del antiguo condado de Besalú*. Volumen VIII de les *Noticias Históricas*. Olot, 1896. Ap. IV.

mon devien ésser nomenats per l'abat de la Grassa, a qual monastir va donar Arnald Gaustred (1). L'any 1114 se li uneix Sant Martí del Canigó (2). En el 16 de Janer de 1118 Ramon Berenguer, comte de Barcelona, germà del abat Berenguer I de Narbona, li someté el monastir de Sant Pere de Galligans y li donà un castell situat en la diòcesi de Saragossa (3).

Segueix després en ordre d'importancia de les possessions, Sant Víctor de Marsella, que posseí Gerri, desde 1149, Sant Joan les Fonts, que li havia sigut donat per Udalard y Ermisendis en 1079 (4), y Sant Joan de les Abadesses desde 1083 a 1114. Santa Maria de Besalú ho fou a Sant Ruf d'Avinyó en 1084, y més tart se li agregà Sant Adrià del Besòs, qual congregació's trasladà a Santa Maria de Tarrassa (1112) (5). En 1155 els canonges de Sant Ruf d'Avinyó funden un monastir a Lleyda, sots l'advocació d'aquest Sant (6).

Sant Pere de Casserres, per butlla del Papa Pasqual I en l'any 1100, fou donat a Sant Pere de Cluni (7).

El nostres bisbats continuen depenent del arquebisbe de Narbona fins al any 1128, en que's restaura la sèu de Tarragona.

Per aquesta raó és freqüent la vinguda dels bisbes del Llenguadoch al nostre país, intervenint les fundacions dels monastirs y les donacions de terres pera fundarlos, y assistint a la consagració dels temples. Així els bisbes de Narbona, Albi y Carcasona signen la donació del terror a fi de fundar Santa Maria de Lladó (8); els de Narbona y Carcasona intervenen en la de Vilabertran (9), y l'arquebisbe de Narbona, Dalmau, y els bisbes de Carcasona y Magalona assisteixen a la consagració del temple del Sant Sepulcre de Palera (10), que perteneixia al monastir de la Grassa.

(1) Id., *Ridaura y su Monasterio de Santa Maria*. Vol. IV de les *Noticias Históricas*. Olot, 1892. P. 41. — JOAQUIM MIRET Y SANS: obra darrerament citada, p. 27 (nota).

(2) FRANCESCH MONSALVATJE: *Monasterio de San Martín de Canigó*. Vol. IX de las *Noticias Históricas*. Olot, 1899. P. 74.

(3) *Marca Hispanica*, ap. CCCLIX.

(4) FRANCESCH MONSALVATJE: vol. XVII, citat de les *Noticias Históricas*, p. 133.

(5) VILLANUEVA: obra citada, vol. XIX, p. 18 y 36.

(6) JOAQUIM MIRET Y SANS: *Les cases de Templers y Hospitalers en Catalunya*, citada, p. 74. — VILLANUEVA: obra citada, vol. XVII, p. 104.

(7) Vegis vol. II, p. 150.

(8) *España Sagrada*, vol. XLV, ap. XXII.

(9) Id., vol. XLIII, ap. XXXV.

(10) FRANCESCH MONSALVATJE: *Nomenclator Histórico de las iglesias parroquiales y rurales, santuarios y capillas de la provincia y diócesis de Gerona*. Olot, 1910. Vol. XVIII de las *Noticias Históricas*, p. 51.

La nostra gent no oblidà els santuaris de França, y Santa Maria de Rocamadour y del Puy d'Auvornia continuan essent objecte de devotes dèvies testamentaries (1).

La Provença va adquirint a Catalunya nova influència que se revela per tots característichs de l'època: afec als poders-eccl's de Catalunya bé, no per breu el monastir de Fontfreda (2); els hospitalers depenen de la casa matriu de Sant Gil (3); y la abadia y monja de Sant Ruf, d'Avinyó, regeixen les seus catalanes, com Sant Oleguer, antich canonge de Barcelona, després abad de Sant Ruf, mossen Jordí Jordí de Barcelona (1116) y arquebisbe de Tarragona (1118); com Bernard Toró, canonge de Sant Ruf, arquebisbe de Tarragona en 1136 (4); com Gaufred, abad del famós monastir provençal, consagrat bisbe de Tortosa en 1151, després de haver quedat la ciutat (5).

El comerç entre abdos països y los anades y vingudes de mercaders, se revela frequentment en els documents (6).

PER DIFUSIÓ CRISTIANA
D'ESPANYA

Les relacions de Catalunya ab els Estats cristians d'Espanya van en augment en el periode que estudiem.

L'Aragó passa a unir-se sots una mateixa corona ab l'autrech comtat català. Desde'l Sobrarb, avançant poch a poch cap a la vall del Ebro, comtut a voltes sots una sola testa coronada ab el reyalme de Navarra, al començ del segle XII (1117), havia, ab son rey Alfons el Batallador al cap, conquistat Saragossa y aixamplat sos dominis baixant plana avall, seguint la corrent del gran riu Ebre. Mort el rey Alfons, poch després de la batalla de Fraga, en son testament llegava son reyalme, com se fos una propietat personal, als Templers, Hospitalers y al Sant Sepulcre de Jerusalem mes el poble, oposant-se al compliment de la disposició real, elegí per monarca al germà del rey difunt, Ramir, monje de Sant Benet y bisbe de Roda, que contragué nupcies ab Agnes, filla del comte de Pallars. He des que

(1) Pere de Vilafranca y sa muller Guillema, en l'any 1187, fan el següent llegat: *«et dimittimus Sancte Marie de Rochamadour II, marabellinas et Sancte Marie de monte serrato II, solidos»* Carbonell de Palau, en son testament de 1207, diu: *«et dimittit Sancte Marie del Puig II, solidos et Sancte Marie de Rochamadour II, solidos»* (JOAQUIM MIRET Y SANS: *Los casos de Templers y Hospitalers en Catalunya*, citada, p. 160.)

(2) ADOLF ALLEGRET: *El Monasterio de Pabell*, Barcelona, 1904, p. 43.

(3) JOAQUIM MIRET Y SANS, obra darrerament citada, p. 12.

(4) VILLANUEVA; obra citada, vol. XIX, p. 143 y següents.

(5) JOAQUIM MIRET Y SANS, obra darrerament citada, p. 75.

(6) BALARI, obra citada, p. 691.

vingueren a Petronila, que's prometé y casà ab el comte de Barcelona Ramon Berenguer IV. Desde llavors, Catalunya y Aragó units, seguiren un mateix camí històric.

L'unió d'Aragó ab Catalunya sots una mateixa corona y l'avenç de la frontera meridional dels dos països, fan més fàcils les relacions ab Castella que van ésser més freqüents en aqueix període. Ramon Berenguer III s'havia casat ab donya Maria, filla del *Cid*, y una de les filles de Berenguer se casà ab Alfons VII de Castella, les ambicions imperialistes del qual són secundades per Ramon Berenguer IV en 1147 en l'expedició a Almeria, duta a terme ab l'ajuda de Navarra. En els darrers anys de son regnat (1156) concertà'l mateix comte l'aliança ab el propi rey castellà y ab el de Navarra, y el casament del infant d'Aragó, després el rey Alfons, ab Sanxa, filla d'Alfons l'*Emperador*, que's verificà més tart en 1174. Conseqüència d'aquest fet és l'auxili prestat al rey de Castella en el siti de Cuenca. Son successor, Jaume I, es casà ab donya Leonor, filla d'Alfons VIII de Castella; una de ses filles fou esposa d'Alfons X *el Sabi*, rey de Castella, y un de sos fills arquebisbe de Toledo.

Els documents parlen ja alguna vegada d'Espanya, no en el sentit de la terra de moros, sinó com un imperi o unitat geogràfica superior (1).

Desde'l començament del segle XII se fa més popular la devoció a Sant Jaume y les peregrinacions al seu temple de Galicia. El Sant Pare Calixte II fa obligatoria la festa de la Translació de Sant Jaume (30 de Desembre) y la dels Miracles del Sant (3 d'Octubre) (2). Per altra part, contribueix a vulgarisar-lo un llibre que conta els miracles ab que'l Sant acull les súpliques dels pelegrins, degut a un tal Aimeri Picaud, seguit d'una guia del pelegrí en els llargs camins que dels llocs més apartats d'Europa porten a Compostela (3). Els hospitals esperaven als pelegrins al

(1) «Nostre pare lo Rey en P. fo lo pus franch Rey que anch fos en Espanya, e el pus cortes, e el pus auinent, si que tant donaua que ses rendes e ses terres ne ualien menys.» (*Chronica o comentaris del Rey En Jacme Primer*. Edició AGUILÓ. Barcelona, 1873. P. 13.)

«E sobre aço leuam nos, e isquem de fora ab nostra companya, e dixem los: Barons, anar nosen podem, que huy es honrada tota Espanya. E isquem nos ne de fora, e caualgam en nostre caual, e era hi Johan de Grili. E al brocar que nos faem lo caual faem li fer vna gran parada, e dixeren los franceses: El Rey no es tan ueyl con hom dezia, que encora poria doner a .j. turc vna gran lancea. E ab aytant anam nos ne a nostra posada.» (Id., id. p. 513.)

(2) MIGNE: *Patrologia*. Vol. CLXIII, col. 1391.

(3) *Histoire littéraire de la France*. Vol. XXI, p. 272. — FITA: *Codex de Compostelle*. París, 1882. — MÂLE: *L'art religieux du XIII siècle en France*. París, 1902. P. 369 y següents.

torno de la jornada els monjos recordaven els ponts i conservaven la antiga via romana que hi portava; qual seguretat guardaven els cavallers de Santiago. Per tal se formaven associacions i confraries dels pelegrins que havien anat a Sant Jaume de Galícia. Els clergues catalans se refereixen sovint a les peregrinacions a Sant Jaume (1).

Les invasions musulmanes. Les invasions musulmanes se poblaren en aquest període, menys aviat que en l'anterior. Els moros arriben fins al Panadès en 1108: la carretera manada per Eln Sad, dels almoràvits, que arribava fins a Tarragona en 1170, y la d'Abd el Munen, emir de la gent almoràvida, que donava el camp de l'antiga ciutat (1171), foren les darreres expedicions musulmanes, ab caràcter militar, que arribaren fins a Catalunya, apart de les pirateries barbaresques que seguien infestant la costa.

Les campanyes dels nostres reys a terra musulmana són en canvi freqüents. Berenguer Ramon III, el que prengué Tarragona, ab ajuda de les naus de Pisa y de nombrosos barons de la Septimània y de Provença, conquerí les Balears. D'aquells fet n'ha quedat memòria perduda a Itàlia, no sols en el poema del Veronès sinó en la vida popular. A Pistoia, en la casa communal se guarda l'imatge gegantina d'un dels hèroes avuy quasi fabulosos de l'expedició. El propi comte, ab ajuda dels pisans, conquerí a València victòria efimera, ja que els musulmans tornaren a ocupar-la. Cal citar també l'expedició a Almeria on que Ramon Berenguer IV, en 1147, prestà auxili a Alfons VII de Castella, junt ab els genovesos i normans, y les conquestes per sa part de Tortosa y Lleyda (2).

Alfons *el Cast* dirigí ses armes cap a la frontera Sud del Aragó, guanyant Gasp y les terres aont està situat Terol, que allavors se fundà (1150). Ajudà al rey de Castella en el siti de Cuenga, quedant però la municipalitat castellana, y una mica més tard, en 1179, en unes vistes entre ls dos mo-

(1) Berenguer de Guardia, tement córrer perill de mort, disposà de ses bens en l'any 1183, abans de partir pera Sant Jaume y pera Espanya, *ad limina sancti iacobi et in ipsis pergens et mortis periculum incurrere timens* (BALARI, obra citada, p. 687.)

Entre ls viatgers citats en l'albarà que s'conserva en l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que s'hoctatjaren en el palau de Vilamajor del Valles desde la primera setmana de Juny del any 1157 fins la segona del mes de May del any 1158, hi trobem a Jozbert Davalrin y Pong de Roca, y altres cavallers del Rosselló, que venien de Santiago de Galícia, ab Joan de Loira que ls ajudava per manament de la reyna (Id., p. 688 y següents.)

(2) MÉSSE, obra y lloch citats.

marques a Mallorca, conveniren que serien de la Confederació catalano-aragonesa fins als territoris de Valencia, Xàtiva y Denia fins al port de Mahon, o fins als límits geogràfics que 'ls de l'antiga terra Ibèrica, en aquells temps de la Celtibèrica. Tenia aquest rey subjecte al wali de Murcia, que li pagava parias, y contra 'l qual se dirigí, arribant, segons se diu, ab son exèrcit fins a Lorca, pera obligar novament al reconeixement y al tribut (1).

Pere I (1196-1213), concorregué en 1213 a la batalla de les Navas de Tolosa (2), contra la invasió dels almohades.

Jaume I (1213-1276), conquerí Mallorca en 1228, imposà son domini a Menorca en 1232 y Ibiça en 1235. Dirigintse cap al S. dels seus estats, prengué Morella y Burriana, y entrà triomfant a Valencia en 1238. En 1266 Murcia quedà en poder de don Jaume, qui la cedí, l'any següent, al rey de Castella Alfons X, son gendre. A les darreríes de 1269 emprengué una creuada a la Terra Santa; una forta tempesta, que va desfer son estol, l'obligà a abandonar son propòsit. En 1273 una expedició catalana ajudà al rey de Fez a apoderarse de Ceuta, que era del soldà del Marroch (3).

Cap a les darreríes del segle XI y durant els segles XII y XIII, l'influència musulmana augmenta, ocasionada per la conquesta de ciutats relativament importants com Tarragona, definitivament conquerida en 1128, y Tortosa y l'Ebre que ho foren en 1148, y sobre tot Lleyda en 1149.

Més tart, la conquesta de Valencia y Mallorca fan més íntim el contacte. Desapareix l'antiga hostilitat que semblava irreconciliable y s'estableix entre les dues civilitzacions una certa tolerancia.

La compenetració se verifica pels nombrosos esclaus mahometans que passen a poder dels cristians; pels moros que resten establerts, conservant llurs costums en les ciutats conquerides, y per l'utilisació dels edificis musulmans per a ús dels cristians més o menys empeltats del contacte ab una civilització més refinada y menys rústega. L'esclau moro se'l troba citat en la major part de les donacions y deixes al costat de les eynes del treball y del bestiar. En posseeixen monjos, bisbes, senyors y ciutadans. Una de les ofrenes piadoses als temples y als monastirs, és la d'una part dels esclaus que 'ls poderosos capturen per terra y per mar, y aqueix dó, que avuy ens sembla immoral, l'accepten els austers monjos del Cister y 'ls guerrers del Temple y del Hospital que segueixen les austeritats de Sant Ber-

(1) ZURITA: *Anales de la Corona de Aragón*. Saragoça, 1669, p. 71 y següents.

(2) JOAQUIM BOTET Y SISÓ: obra citada, vol. II, p. 31.

(3) Id., id., id., p. 36 y següents.

nart o les regles severes agnoscíenques. Això posava el vulgar cristiàment de la llengua aràbiga, que permetia el contacte entre el moros i cristians, i fins i tot de les llegendes escrites en aràbic, penetrant tota els àmbits de la vida.

La comunicació dels nostres pocs al país musulman sovint se feia en llengua aràbiga. La crònica de Ramon Jaume (101) «K-simam les parles e missatges en aràbic con los manament del Governador, dig que a (1) nos sapuyessassen dexar de nostra terra ab lila tur eday (1).

Per altra part, a les ciutats conquerides hi restava una part del element musulmà, formant barris especials ab batlle propi, conservant llurs usos e costums e residint llurs mosques, havent llurs cementiris, i formant aixís l'element mudéjar, que tot intones influència tingué en l'art de Castella y d'Aragó.

A Lleida, sobre tot, fou molt establert la convivència ab els saragins y la ciutat cristiana. A dintre y a fora ciutat passien terres y cases gent musulmana, adquirien dominis feudals, feyen de parlers (regatehs) y tractaven al igual que ls jueus e cristians.

Lleida, després de conquerida, presentava l'aspecte d'una de les ciutats moresques actuals del Nord d'Àfrica, com encara s'hi assemblen les villes ferrasses ab cases fetes de tapia y cobertes ab terra d'una gran part de la comarca lleidatana. Els documents ens fa deuen entreveure ab un hortà creuada de recles y acequies, ab un centre mural, ab un carrer major, ab ses botigues, sa plaça de mercat, vallada de tendes, ab call jueu, y son barri moresch regit per un alcad (2), ab els carrats tristes dels masells, y ab el del bordell que tancava anàlegues tristeses morals; ab ses obradors y botigues, ab ses barns y ses banes públics, ab ses esglésies y mosques, algunes edificades de nou (3) en ple domini cristià, ab els cementiris moresch, jueu y cristià.

(1) *Chronica o comentaris del Rey en Jaume Primer*, edició citada, p. 38.

(2) En MIRET Y SANS ha citat sobre aqueixa qüestió documents interessants, entre ls que extràvem el següent: El rey Alfons concedi a Pere de Santa Creu perpètuament llicència per construir *unum parochiam de sanctis et de illis in civitate Herde in parrochia Sancti Laurentii in villa cartaginorum ubiquequique facere poteris in tuo proprio. Quem parochiam et locum in quoniam fundaveris facinus franchum et liberum de omni censu et de tota leuda et de quovis et de qualibet et de tota exactione* (*Les cases de Templers y Hospitalers en Catalunya*, citada, p. 141).

(3) Vegis sobre aqueixes qüestions l'obra interessant de D. JOAQUIM MIRET Y SANS, *Les cases de Templers y Hospitalers en Catalunya*, citada, especialment p. 76, 142 y següents. Els saragins continuaven vivint ab llurs mosques en les ciutats cristianes y fins n'edificaven de noves. En MIRET ha reproduït sobre això un document interessantíssim, que creyem necessari divulgar. En 62 de Cervera, per raó dels ser-

Les ciutats moresques dels confins de Catalunya eren, sens dubte, més pobres, y sa influencia sobre Catalunya fou menys intensa que a Castella, quals prínceps se convertiren, més d'una vegada en prínceps musulmans, vestint a la moresca, rodejantse del luxe sumptuós oriental.

En les cases trasmeses als cristians abundaven els objectes hispànichs o moreschs: caixes, feltres y draps de tota mena.

Els documents parlen sovint d'aquests objectes orientals o ultramarins y moreschs o hispànichs. El mateix don Jaume en sa crònica esmenta que: «E .j. mati que nos deualauem a la albergada nostra, que era al peu de la alqueria, si hi hauia vna tenda *oltra marina* que nos haviem prestada a don Garcia Romeu» (1).

Les monedes aràbigues corrien usualment entre 'ls catalans (2), y s'encunyaren imitacions a Catalunya sots el patronat real, ab reproducció de llegendes alcoràniques.

Una prova de l'influencia musulmana és com es va estendre l'ús de la moneda procedent dels països musulmans.

En l'any 1174 fan llur aparició en els documents catalans les monedes dites *masmudines*, acunyades pels almohats, venint llur nom del de la tribu bereber dels *Masmudis*. «Les mitjes dobles moresques — diu el senyor Vives — corrien per tota Espanya ab el nom de *masmodines*. Els almohats les anomenaven també *juzefines*, aludint al califa Jusuf qui les feu encunyar, y també s'anomenaven *marroquines* per que la major part de l'encunyació 's feu per aquella època a l'Àfrica» (3).

Don Jaume féu encunyar en tots els seus Estats, y en algun d'ells en abundancia, monedes de plata anomenades *millareses* y *alquilats* y alguna

veys rebuts del seu estimat y fidel Leonart de Zafaregio, li donà perpetuament el lloch dit la *meçquita dels serrains* de Lleyda, ab sos edificis y pertencencies «*quam mezquitam et locum eiusdem nos habemus ratione permutacionis et concambii quod fecimus cum sarracenis civitatis Ilerde... locum eciam predictum habemus auctoritate regia et concessione eiusdem. In hunc videlicet modum tibi Leonardo et successoribus tuis locum supra nominatum tradimus et concedimus quod tu sarracenis civitatis Ilerde locum competente et idoneum emas in quo mezquitam eis facias et furnum et turrin ubi capellanus sive sabasalanus eorum oracionem facere possit ad opus sarracenorum... D la in Seros XII Kalendas aprilis anno domini M.ºCC.ºXXI.*»

(1) Edició citada, p. 351.— Se citen objectes moreschs en una donació feta per Bernat d'Aguilella, en 1179, a l'ordre dels Templers, de «*meas armas clipeum scilicet et galeam et sellam et spatam et lectum cum plumaza et flazala et lençols et vanua et feltre de Ispania et unum mortarium.*» (JOAQUIM MIRET Y SANS: obra darrerament citada, p. 161.)

(2) JOAQUIM BOTET Y SISÓ: obra citada, vol. II, p. 60.

(3) Id., id., id., p. 28 y següents.

seguida d'«*monedas mizmaritas*» = «*quarta opra septa de los arabigos*» corrents. De la concessió feta pel rei «*Almansa y a Torres para encomendar a Mallorca*» prestem que «*se foyan con otros arbitros pormenor y leyem qualunquedi debent secundum quod in Horda est fieri consuetudo*» i aquestes paraules resulten que a Lleida degueren manencors a monnyos, i que potser els alards que hi romangueren, després de la seva conquesta pels cristians, rebessin autorització per continuar «*estimar*» de llur propi moneda en les transaccions. Ab el nom de *millarexos* se designaven no solament les monedes d'argent bizantines, sino també les aràbigues, mes conegudes aquí i de curs més freqüent que aquelles. L'emissió de monedes aràbigues obedí al creixement del comerç ab l'Orient i l'Nort d'Àfrica que «*havia desenvolupat a consecuencia de les cruadas*» (1).

La conquesta posava en mans dels cristians les mesquites musulmanes que eren convertides en esglésies. En això, com dubta, un munt de transformació artística intensiva (2).

(1) JOAQUIM BOTET Y SISO: obra citada, vol. II, p. 32 y següents.

(2) El bisbe Pere de Caragoca, en l'any 1121, la donava al abat Gonsalvi i al monastir de Sant Pere de Roda, de la meqquita d'Oocro (Aragó), junt als béns i alous que tingué en temps dels pagans perquè edificassin allí una església dedicada a Sant Pere «*ipsam meschidam inaparem que est in eilla que dicitur Uocra... ut fiat ibi Ecclesia in honore Dei et sancti Petri...*» (MARC HISPALITA, op. CCLXVI).

En l'any 1123 el comte don Ramon Berenguer III y sa esposa Dolça, feren donació al monastir de Solsona, de la meqquita major de Lleida per quant Deu els concedís dita ciutat, lo qual no tingué lloch fins en l'any 1142 en temps de Ramon Berenguer IV. (BALARI: obra citada, p. 301.)

En l'acta de consagració de l'església de Tortosa l'any 1178, se diu que l'abat Ramon Berenguer havia fet donació a l'església, de la meqquita major y les mequites de tot el bisbat y tot els cementiris de serrallins en tot el bisbat. «*mequitum majorem cum omnibus abodis et possessionibus suis, necnon et mequitas extrinsecas totius episcopatus, tam aedificatas, quam desertas cum omnibus abodis et possessionibus suis... omnia caracteria saracenorum in toto episcopatu...*» (RAMON O'CALLAGHAN: *Anales de Tortosa*, Tortosa, 1888, Vol. III, p. 205 y següents.)

En el llibre del repartiment de la ciutat y regne de Valencia trobem junt a altres donacions, les de varies mequites, algunes de les quals se concedeixen per cases y fins per estables, *mequita per stabulum*. (R. CARAYON: *El libro del Repartimiento de la ciudad y reino de Valencia* «El Archivo», vol VI, p. 240 y següents.) Sobre l'entit del mot *stabulum*, consultis VICTOR MORTET: *Essai de l'histoire de l'Architecture et de la condition des architectes en France, au moyen-âge, au XI et XII siècles*, Paris, 1911.

De la transformació d'una meqquita en església a Murcia, dona un exemple ben clar el següent fragment de la Crònica de D. Jaume (edició citada p. 448): «*et nos dixem los que aixi con tenia de la mesquita topela prop del altar, que los dels cristians tro a la porta de la ost on nos erem, e aquela meaquita que enclaus dins la nostra partida. E ells dixeran que no era aixi, ans que les lurs cartes deyen que ells*

El nostre estudi històric que acabem de fer se'n dedueix principalment una conseqüència que's traslluirà en les coses d'art: l'estreta relació ab la Provença, que caracterisarà una part de les coses noves; l'arribada de l'influència moresca que influirà principalment en els detalls de l'arquitectura de les terres novament conquistades; l'introducció de les noves ordres religioses, principalment la *claustrina*, que les portaran formes exòtiques sense relació ab les antigues del país.

haguesen lurs mesquites, e que les tenguessen així con les tenien en temps de sar-rains. E nos dixem los que en aquesta manera era empres, sino que ells nou entenien: car les mesquites uoliem que ells les tenguessen, mas que farien los chrestians sino hauien esglesia en que entrassen? e que la esglesia sia a la porta del alcacer, e chom crit lo sabaçala cant jo dormire prop de la testa? aço si be ho entenets no es cosa couinent: e uosaltres hauets be .X. mesquites en la vila, ffets uostra oratio en aqueles, e lexats nos aquesta. E ells dixeren ques acordarien.

Esglesia de Boví, Cerdanya. (Fot. Rogent.)

Fig. 11. — Capitel·l del Chapter de Lluçà. (Pob. Mú.)

II

MEDIS ECONÒMICS DE LES OBRES

L'organització de l'economia de les obres canvia poc a poc ab la gran transformació arquitectònica que s'origina en el segle XII. Llentament augmenta el benestar y la riquesa; es formen les ciutats, es plasma la vida ciutadana y va canviant la primitiva organització rural dels medis econòmics que tenen a llur disposició els que tractaven les grans esglésies y monestirs en els segles XII a XIV.

La polímera del nombre puix continua, y d'ella era en han arribat elements recuerts justament del període en que les ordres, noyes, de caràcter universal com els cisterrencs, aixequen les grans obres de Poblet y Santa Creu; de l'altres construeixen les grans catedrals de Lleida, Tarragona y Vic, etc. Don Jaume es'n plaça

manant del sud de Navarra (1) de la manca de diner; y 'l Dante se'n feya com a les darreries del segle XIII en sa famosa frase *L'avara povertà di Catalogna* que popularisada y retreta massa vegades contra nosaltres.

Ab tot, és cap aqueix segle en que ha de buscarse alguna renovació. És al llarg d'ella restauració municipal y de les corporacions gremials, y aquests nous organismes apareixen bastint temples més grans que en altres èpoques o aixecant llurs palaus ab certa esplendidesa.

(1) «...e si uos ho uolets jous mostrare con porem aquesta guerra uençre en esta manera: Uertadera cosa es que jo he mes de terra .iiij. tanta o .iiij. tanta que uos: mas uos hauets mes hauer que jo, e pa, e altres coses que seran bones a la guerra, y jo profir uos aquí queus hi haure .ij. milia cauallers, e uos: quen haiats. M., ...» (*Chronica o comentaris del Rey en Jacme Primer*, edició citada, p. 195.)

En cambi el nostre comte Berenguer Ramon II califica de n'alcalçats en el *Canlar de Mio Cid* als que seguien al hèroe castellà.

« 1020 él non lo quiere comer, | a todos los sosañava:
 » Non combré un bocado | por quanto ha en toda España,
 » antes perderé el cuerpo | e dexaré el alma,
 » pues que tales malcalçados | me vençieron de batalla. »

(R. MENÉNDEZ PIDAL: *Canlar de Mio Cid. Texto, Gramática y Vocabulario*. Madrid, 1911. Vol. III, p. 1064.)

(2) La fama d'aqueixa pobresa en l'època, ha tingut un ressò universal e: aquells tantes vegades retrets versos del Dante:

E se mio frate questo antivedesse,
 L'avara povertà di Catalogna
 Già fuggiria, perchè non gli offendesse.

(Del *Paradiso*: Cant VIII, v. 76 a 78.)

Parla així el príncep Carles Martel, coronat rey d'Hungria en 1290, fill de Carles II *el Coix*, rey de Pulia y de Nàpols, comte de Provença, qui's plany dels mals causats a l'Italia per la seva mort prematura als 23 anys (1295), y enumera les terres en que devia regnar: la Provença, la Pulia y la Sicilia, si'l mal govern no hagués mogut a Palerm a treure la dinastia d'Anjou y a cridar la casa d'Aragó, y del pervingut a l'Italia per son germà Robert, que regnà com hereu de Carles II a Nàpols, y sobre tot pels senyors portats per ell de Catalunya y alçats en llocs preeminents de govern. Dante era gibelí y Robert güelf, y és sabuda la passió política que'l gran poeta posà en les seves obres. Els catalans, per altra part, havien tret de Sicilia a Carles I d'Anjou, pare de Carles *el Coix*, y ab ell havien guerrejat durant divuyt anys (1282-1299) per mar y per terra. Carles *el Coix* era pare de Carles Martel, en boca de qui posa Dante les paraules citades, havia estat fet presoner dels catalans y aragonesos en la batalla naval devant Nàpols, manant el nostre estol Roger de Lluria, portat després a Barcelona y tancat al castell de Ciurana. Robert, son fill, estigué a Catalunya en fermança de la llibertat de son pare y del compliment del tractat al pactarse la pau després de 1287, y d'aquesta estada vingué l'amistat ab els catalans que s'emportà a la seva terra.

Ho escrivia 'l Dante cap al any 1321. Vegis sobre aqueix tema un interessant article de D. Frederich Rahola, aparegut en l'*Il·lustració Catalana*, n.º 508. Barcelona, 1913.

«a pignora
sunt pignora hominibus»

El règim econòmic dels clergues segueix la tradició antiga, tal com l'hem descrita en el volum II, supeditada a la vegada del antiguitisme segon esmentem del poble en les terres mediterrànies, anterior a l'organització estatista de Roma, sinó es quel com arrelat en la propia terra o en l'extensió del terme.

El temple es també com a l'antiguitat una propietat que s'emplaça (1) y que s'emplaça a empenya (2) o que's dona o s'arriba com un capital o una finca (3), y posseïx ses terres y rendes adscrites y s'acostuma y serveixen y venuts de bestia, propietat del sant patró de l'església o del monastir, rebu els donatius de diversa mena, les deixes testamentaries y les presentatiles y ofrenes. Els monjos o les prebors encarregats d'administrar lliurement les terres del monastir o del temple, arrenden o cultiven les propietats sagrades y compren immobles y coluquen diners a r  dit. Podriem repetir aqui tot lo dit al tractar d'aquesta q  st  n en el regim de les obres del primer per  de.

El poder públic poch a poch va contribuint, com en el temps antics, al cost de les obres dels temples, ab l'aprovació d'impostos, intervenció en la construcció de les catedrals, repetintse, cap a la XII centuria, el fenòmen econòmic de la transformació de l'obra dels temples en cosa del Estat, com en els temps romans (4).

«multa enim hominibus
est labor operis etiam

En el segle XII les obres no sols son mes ràpides per la escultura y pel treball del p  rpedret, sinó també per ses majors dimensions y la complenci   de son plan y de sa estructura (5).

(1) Veg   l'escriptura d'evacuació y entrega otorgada l'any 1199 per a Ebor Arn  l y son soldat en Berenguer Guilf  l. (L'his   de la Seu n   91. — Església de Sant Nicolau en el Bergadà en el lloch homena) Span  ola. (Cartari   citat de la Seu d'Urgell, vol. I, fol. 232, doc. n   786.)

(2) Consultis la pignoració de l'església de Santa Rufina de Frats de Mall  , per el comte de Barcelona y Besalú, Ramón Berenguer a favor de Pere, bisbe d'Elna, any 1118. (FRANCISCH MONSALVATE, *Collection Diplomatique del Comt   de Besalú*, Giot, 1901, Vol. XI de les *Notitias Historiarum*, p. 398.)

(3) En l'elobol   la donació l'any 1103 a Santa Maria de la Seu d'Urgell del alou que te a *Cercad  l*, es es l'església de Sant Esteve ab son collar y altres pertinen  es. Ho p  serra durant sa vida y donarà *Kinut I de vniu p  ro p  p   beneficium*. (Cartari   citat de la Seu d'Urgell, vol. I, fol. 107, doc. n   325.) Vegis també la donació de San Feliu de Riada a la Seu de Girona (vol. I, p. 379).

(4) JOAQUIM MARQUAERT: *De l'organisation financi  re chez les romains*. Traducció per Albert Vig  , Paris 1888, I  , 98 y 99.

(5) La major part dels plans dels volums I y II estan reproduïts a l'escola de 1299, els dels present volum ho son en la major part a l'escola de 1399, ja que en la primera escola no hauien cabut en el format de les planes.

Les esglésies grans en el segle XI, com Santa Maria de Ripoll (uns 68 metres de llarch) i Sant Vicents de Cardona (uns 49 metres de llarch), són cosa extraordinària; lo comú són esglésies d'una vintena de metres de llarch, com Sant Llorenç del Munt, o d'una trentena de metres, com Sant Quirze de Culera, tractantse d'esglésies de monastirs.

En el segle XII les grans esglésies són nombroses. Santa Maria de la Seu té més de 54 metres de llarch, altre tant de llargada té son creuer. San Pere de Roda, situada dalt d'una serra de difícil accés, té ab son absis uns 59 metres de llarch. Sant Joan de les Abadesses tenia uns 49 metres de llarch y el creuer uns 39 metres. San Cugat del Vallès té prop de 56 metres; y després d'aquestes, podrien encara citarsen moltes, qual llargada és d'una quarentena de metres, com Santa Maria de Besalú, Vilabertran, Sant Pere de Galligans, etc.

Les dimensions augmenten en les catedrals del segle XIII. La de Lleyda té més de 60 metres, la de Tarragona 100 metres. Dels temples els monastirs del Cistell, Poblet, mideix uns 80 metres de llargada, y Santes Creus, té 70 metres desde 'l frontispici de Ponent al fons del santuari.

La complicació de les obres és quasi sempre major, principalment, en les degudes a les grans iniciatives en que hi apareixen nous elements arquitectònichs estrangers, com la girola dels absis de Sant Pere de Roda, Sant Pere de Besalú, Sant Joan de les Abadesses, Poblet, etc.; o la multiplicat dels campanars y les galeries, com a Santa Maria de la Seu d'Urgell.

DURADA DE LES OBRES És difícil ferse càrrech de la durada d'aquestes grans obres perque 'ls datos són escassíssims; però sembla més llarga que en el primer període.

Els documents de la Seu d'Urgell parlen, en 1131, de donacions pera acabar una església *ut intret in opere de Ecclesia usque consumata sit* (1), y en 1175, en el contracte de Petrus Lambardus, que se citarà repetides vegades, es parla de cloure les voltes del temple inacabat, aixecar els campanars fins a una filada sobre les voltes y bastir el cimbori. Aqueixa obra parcial tot just devia ésser acabada a les darreríes del segle.

Sant Joan de les Abadesses és probable's començà, ab son plan francès, durant el període d'anexió a Sant Víctor de Marsella, al principi del segle XII; mes no 's consagrà fins al cap dels quaranta o cinquanta anys, que devia durar l'obra.

(1) Donació den Pere Bernal a Santa Maria de la Seu en 1131. (*Cartoral* citat de la Seu d'Urgell, quadern apart, doc. n.º LI.)

A la Catedral de Lleyda s'hi posa la primera pedra l'any 1002 i no s'acaba fins a 1278. Santos Creus es comença a mitjan del segle XIII (1082), i s'acaba cap al any 1225; la Catedral de Tarragona s'acaba cap el 1131, i no s'acaba fins al començament del segle XIV, començant en 1011. La duració és la característica de les cèdres de la Selva, frons que en català equival a altres inacabables.

Consecratio a. h. 1002 Construida l'obra, venga el monument de la infància i consagració, en que se constituïx la propietat so-

grada del temple per medi de donació de terres y molsos, de censos y rendes, acompanyats d'altres més modestes (m. aq. formant, cotes, llangarda y colivellets, hams y vaques (1). En elles se revela la vida rústega de l'època, y com les catedrals y colègiats vivien de les rendes del sument y del bestiar, y contaven ab els censals y censos, sovint en especie, que proporcionen les seves necessitats fixades, immutables: un porch o un molto per tal diada assenyalada, una quantitat de vi o de llet per tal altra. Això era un complement dels delmes y primícies canòniques, de les rendes y de les finques, o de les prestacions feudals, o dels productes d'altres temples.

(1) En l'acta de consagració de l'església de Sant Esteve d'Olot, de l'any 1110, se li fan donacions dels delmes y primícies acostumats, y se continuen altres donacions fetes anteriorment pel comte Bernat de Besalú, y després s'afegeix: «*Redditus vero iurisdictionis Ecclesie est per singulos annos pennis I. et molitur I. videlicet molendinum I. platea et molinum*». Això es un cens que s'imposa a l'església, y que deu acobir a l'. Seu de Girona. (Marca Hispanica, ap. CCCIX.)

En l'acta de consagració de l'església de Sant Nascari de Torredors (diòcesi d'Elne), del any 1116, feta pel bisbe d'Elne, se fan a la mateixa varies donacions de molsos y altres, obligant-se dita església a pagar un cens cada any per la festivitat de Sant Nascari, consistent en un porch. (Marca Hispanica, ap. CCCVII.)

En l'acta de consagració de l'església de Tolva, es diu: «*et ego de bonis Sancti Vincentii et de his quod potui acquirere cepi reedificare locum illum. In primis dedi ei I solidum de vino, et I Raficium formetti et I Cot obtinam et unum lenum, et una Mapas grandes, et alias minores, et I Vacha quoniam dedit michi Bernardus Abbas Alacatis et I tapet quod misit ibi orta conversi*». Any 1080. (Pascual: *Discurso sobre el antiguo Obispado de Pallars*. Tremp, 1785. Ap. n.º IX.)

Les donacions que s'han a l'església de Sant Pere de Riuferrer en l'acta de la seva consagració, l'any 1159, consisteixen en «*tres miquos et unam bardam cum annuibus suis pertinentiis et primiciis, videlicet mansum de Ledone, et mansum Fabet, et in villa ipsius Ecclesie sancti Petri mansum quare vocant sancti Petri, et unam bardam, et annua collaria ipsius prefate ville*». (Marca Hispanica, ap. CCCXXXIII.)

En l'acta de consagració de l'església de Santa Cecília de Vil·la Costa (prop d'Arles), del any 1168, se li fa com a donació la de «*mansum illum in quo clericus habet salum*». (Marca Hispanica, ap. CCCXXX.)

Altres dels recursos és les oblacions y almoynes, estimulades per les indulgencies. Els cristians de l'època peregrinaven lluny, als santuaris més famosos, a fi d'obtenir aqueix lucre espiritual, penosament, per camins poch fàcils, atravessant els petits estats feudals, subjectes a grans penalitats y vexacions. Els bisbes commutaven aquelles estipes pràctiques piadoses per l'almoyna a les obres, fentles equivaler als viatges als llocs més famosos: com el Sant Sepulcre de Jerusalem, Sant Pere de Roma, Sant Jaume de Galicia, Santa Maria del Puy a l'Auvernia (1).

Sant Ot, bisbe d'Urgell (1095-1122), publicà un decret concedint indulgencies y manant que cada un de sos parroquians donés, segons ses possibilitats, pera l'obra de la Sèu d'Urgell que queya. El bisbe fixà els donatius: els més pobres, un *manchone*; els més acomodats, forment y vi (2).

L'arquebisbe de Tarragona, Pere d'Albalat (1238), pera activar les obres de la Catedral, assistí al Concili Lugdunense, convocat per el pontífex Inocenci IV (1246), suplicantli la concessió d'indulgencies pera 'ls que ab sos donatius contribuïssin als gastos de l'obra, dictant el Papa la butlla *Quoniam ut ait Apostolus*, etc. (20 Agost 1248), otorgant 40 dies de perdó a tots els fidels que confessant sos pecats, donguessen una almoyna a tant piadós objectiu (3). Son successor, Benet de Rocaberti, es dirigeix

(1) Llegim en l'acta de consagració citada de l'església de Tolva: «...ut restauraremus Ecclesiam illam que erat a Paganis destructa. Et nos, inspirante Deo pro honore genitricis eius, missimus ibi quendam Canonicum nostrum nomine Fulcho, quem ipsi acclamaverunt. Et nos in adjutorium eius dedimus ei Presbyterum quendam nomine Altemir; Et hoc facto fecimus absolutionem, ut omnis homo, qui ibi accepisset penitentiam de criminalibus peccatis si daret ibi solidum vel valente in pretio, esset absolutus de XL diebus et de aliis peccatis terciam partem, et si esset homo vel femina que voluisset pergere ad Sanctam Jerusalem, vel ad Sanctum Petrum Rome, aut ad Sanctum Jacobum Galissie, seu ad Sanctam Mariam de Podio vel in aliam peregrinationem et venisset ad locum illum, et ibi misisset suam helemosinam, tantum prodesset sibi quantum si pergeret ad illas peregrinationes...» (P. PASCUAL: obra citada, ap. n.º IX.)

(2) «...Dehinc pro accepta vera pœnitentia, et pro illorum sustentatione fragilitatis, statuit ut unusquisque ex suis parrœchianis secundum sui possibilitatem ad instaurationem Beatæ Mariæ Sedalis Ecclesiæ, quæ pene fracta videbatur, darent de suis rebus in unoquoque anno secundum quod fuerint; qui vero pauperiores sunt, saltem unum manchonem darent. Ipse autem Pontifex illis, qui ut supra diximus, vere de propriis culpis confessi fuerint, vereque pœniluerint, et ad Ecclesiam restaurandam ex suis bonis dederint... ut qui sub uno patre spirituali degebant, vinculo fraternitatis spiritualis necterentur, ac unusquisque præfatæ Ecclesiæ reformationem unum sextarium frumenti, vel unam eminam cumulatam frumenti, et aliam sigile, et unam kannalam plenam puro vino daret et essent soluti secundum prædictum modum de tertia residua parte pœnitentiæ corporalis...» (VILLANUEVA: obra citada, vol. XI, ap. V.)

(3) EMILI MORERA: *Memoria o descripción histórico-artística de la Santa Iglesia Catedral de Tarragona*. Tarragona, 1904. P. 15.

a Alexandre IV, qui cunessetis in corpore alio dicitur que possit in altis de la Cathedral metropolitana stare in pace etc.

Primer testament. — Lo font major d'inspiració són les lletres testamentàries. Considerem en primer lloc les lletres, en fonsos, en fonsos i fonsos, en orl i fonsos, en objectes els més humans i en els més estranys als als del home modern. (1). En el testament Plange l'opulència i els desitjos materials i els desitjos de consciència preparats per comparere davant l'eternal justícia.

Un testament comtal és el tipus d'aquestes lletres de darrer liquidació de la vida. Primerament es pensa als la sepultura i l'import que havia de ser el guardià de son cos, és el primer recordat en el testament després es paguen els deutes, es pensa en les grans esglésies de la terra, en les que han de ser l'obra del temple i moltes la tanta d'un altar; s'indiquen les coses refingides: una taula, l'argent del tesse sagrat, i es pensa en els grans santuaris: Sant Sepulcre, Sant Pere de Roma, Santa Maria del Puy, Sant Jaume de Galícia.

(1) Ramon Berenguer, comte de Barcelona, en son testament del any 1131, fa deixes als principals monastirs y esglésies de Catalunya: començant pel de Santa Maria de Ripoll, a la que llega'l seu cos y la vila d'Issacal *sub integro... cum universitatibus, indeclinabilibus aquis aquarumve ductibus vel reductibus, pratis, pascuis, silvis, portibus...* a la Seu de Barcelona, *... omnem decimam omnium Hispaniarum ex meo ditetis*; a Sant Pere de les Puelles, *... illam parillatam quam Raymondus Pueri tota in pignus pro meo*; a Sant Cugat del Valles, deixa *... omnes meos fructus quos habeo infra suam humorem pro emendatione ipsius habet quam ipse habet*; a Sant Llorenç del Munt, *... unum de melioribus mansis quos habeo in Terracina*; a Santa Maria de Montserrat un dels millors masos que tenia a Piera y a Santa Maria de Galdes també un dels millors que allí posseia, *... una lampas semper ibi ardeat pro animi meo*. Etc.; també un dels millors masos que posseia a cada una de les esglésies de Sant Miquel de Fluvià, Sant Sebastià Penitenciat (Sant Sebastià dels Gorchos) y a la Seu de Vich, y ademés a n'aquesta, *... ut prius restauretur Ecclesia argentum quod inde habet...* A Sant Pere de Galligans *... opera ipsius Ecclesie deus a tertiam partem Gerundensis monasterii ut si predicti mei elemosynati fuerint cum nullis in opere ipsius Ecclesie tempore habeant ibi missas ducentas morabatinos*. Així va seguint les deixes a una quarantena de monastirs y esglésies de Catalunya, y acaba després at la que llega als seus fills Ramon y Berenguer Ramon, fent també llegats al Sant Sepulcre y al Hospital de Jerusalem, a Sant Pere de Roma y al Papa, a Santa Maria del Puy (Podic) y a Sant Jaume de Galícia. (*Marca Hispanica*, ap. CCCXXXI.)

En el testament del comte del Rosselló, Guinard, del any 1173, se fan varies donacions a monastirs y esglésies, entre les que citarem al monastir de Fontfreda, *... mille centum morabatinos bonos*, als Templers, el *... centum de Polatras* y la *... de Perpiniac*; al Hospital de Jerusalem, *... unum centum de Mulpis*; al monastir de Sant Gerd, *... salbergam quam in eo habeo*; al monastir de Sant Andreu, *... unum quatuor habeo in adjacentia*; A l'església y poble de Polastres, *... pro militefacto quod eis pro vestimenta duo mille solidos Melquienzes bonos et milibiles, ut diuclant inter se iuste auxilio probetur bonitatem*. (*Marca Hispanica*, ap. CCCCLXIV.)

Devegades les deixes dels testaments són finques (1), altres en diner (2), altres viandes, formatges, blat, oli, pebre, neules (3); altres enumeren tot l'inventari de la casa: els vasos d'argent; les olles, les calderes, els cremalls, els neulers; les armes; els teixits y llençols, peces de roba més ínfimes; les aixades y eynes dels treballs agrícoles; el bestiar, oques, ànechs, porchs, moltons; els vestits, la gonella, el bambeix, les pells pobres dels conills curosament guardades (4).

(1) L'any 1100, en Pere fa una escriptura de donació a Santa Maria de la Seu y a la seva canònica del alou que té en el comtat d'Urgell, en l'apendici de Sant Just y en el lloch que nomenen *Gèss*. Ho dona per remey de la seva ànima y de la de son pare en Tedball. (*Cartoral* citat de la Seu d'Urgell, vol. I, fol. 148, doc. n.º 440.)

Guillem Guitart de Caboet fa testament l'any 1110, y entre altres deixes, dona els castres de *Sevic*, d'*Arts* y de la vila d'*Evos* ab totes ses pertencencies a Santa Maria de la Seu d'Urgell, a fi de que Nostre Senyor Jesucrist li oblidi els seus crims, per tot lo qual prega al bisbe que cada any, després del seu òbit, canti una missa per ell y per sos progenitors. (*Cartoral* citat de la Seu d'Urgell, vol. I, fol. 171, doc. n.º 509.)

(2) En el testament den Bernat Bonfill y sa muller que ha nom Senter, del any 1108, se fan, entre altres, els següents llegats: Dues unces a l'obra de Sant Pere *Gaucilate* y tres mancosos per misses als clergues de Sant Pere; deixen també a Sant Pere «*quando erit dedicatus mancosos II*»; altre tant a Santa Maria de *Pug* y a Santa Maria de *Gissona*. (*Cartoral* citat de la Seu d'Urgell, vol. I, fol. 306, doc. número 53.)

Guillem Bernat, en son testament del any 1115, a més de lo que deixa a sa muller y fills, fa deixes a moltes esglesies y monastirs, y entre elles a Sant Miquel, Sant Martí y Sant Vicents de Bescaran, sengles mancosos; *uncia I*, a la *tabula* de Sant Pere de *Ipsa Sede* y semblantment a les esglesies següents: Sant Miquel de *Momagastre*, Santa Maria de *Covezed*, Santa Margarida de *Benavent*, Santa Maria de *Gualter*, Santa Maria de *Solsona*, Sant Andreu *Inter Pontons*, monastir de Sant Sadurní, Sant Pere de Roma, Santa Maria de *Ipsa Puio*, Sant Jaume de Galicia, Sant Andreu de *Laorto* y Santa Maria de Meyà. (*Cartoral* citat de la Seu d'Urgell, vol. I, fol. 254, doc. n.º 877.)

(3) N'Arnall, en son testament del any 1100, deixa les viandes que reb d'*Aristot* y de *Sovég* ab *II pernes optimes* y *IX Formaticos* que té en Bernat Cardona pera la manutenció dels clergues de Santa Maria; l'alou d'*Alàss* y del castre de *Turris* seràn de la Canònica, posseintlos en Ramon Sallani qui satisfarà a la mateixa quiscun any *solidos I de pigmento et nebulas ad initium XL*. (*Cartoral* citat de la Seu d'Urgell, vol. I, fol. 164, doc. n.º 482.)

(4) En el testament den Pere Gonball, del any 1119, se fan entre altres deixes, les següents: a la llantia de Santa Maria de la Seu, una migera d'oli per cada quaresma, y al monastir de Santa Cecilia, *solidos II gross*. (*Cartoral* citat de la Seu d'Urgell, vol. I, fol. 180, doc. n.º 559.)

Na Guilla Fembre, en son testament del any 1100, deixa a Santa Maria de la Seu tot l'alou del terme d'*Assua* y de *Benavent*; a Santa Maria de Solsona, l'alou de *Guardia roia*, ab un home que ha nom *Bernard Gerovard*, *I sarracino*, *I sarracina*, *I guadengga* y *I plomaz*; a en Carbonell, l'alou de *Momagastro*, y després del seu òbit a Santa Maria de *Solssona*; a Sant Pere d'Ager, «*uno vaso argenteo, una cocca, I orcol, uns neulers, una kaldera, uns cremascles, una mula, uno sarraci, una sarracina et ipsa sarracina rancura illa Arnall Onofred, ... I qualo, I lenzol, I colcedra, duos super*

Savint les deixes són però una «cosa determinada» les habitacions de la canònica o el claustre, o les cèl·lules d'una regenta (1).

L'ocasió més comú de les deixes és l'anada a Terra Santa en peregrinació o als croatsos (2).

litos unum de palli et alto de castatita, alios bonos longos una munita, alios vellellos, XV parapsides et inter easdas et ambura V, una petra. I parcha et inter alios et atoids VII» A Sant Esteve de Sarrià deixa *I quicatum, I bombra* i una *polla de castis*. A Sant Julia d'Amerola deixa *uno lrelo per plumbu*. (Carreras citat de la Seu d'Urgell, vol. I, fol. 101, doc. n.º 313.)

(1) Entre ls llegats que fa en Ramon Berçal, parvulo de Santa Maria, en son testament del any 1119, hi trobem els següents: Deixa a Santa Maria de la Seu la seva mula, es. sous de diners, VIII morabatins que li deu en *Berardil Dant* i X misa que li deu el Bisbe N'Ot, de qui guarda en penyor *potestun* L, tot lo qual ho deixa pera la restauració de *ipsam platam* que T. danaren en penyora de *Munida*; deixa la parroquia de *Banal* y *II orris* a Sant Pere; *ad restauramentum ipsius tabule* y a l'obra del còbor, son germà en Miró entregará la penyora de *Amort*, al *esse* redimida, a Santa Maria *ad unam capam palli mil per linteum ad alios facendum*; deixa XX sous *ad consumationem beclonarium* que serà de Santa Maria, y un altre que fou de *Organa* serà de Sant Pere; després deixa a diferents persones *tot I quadatga* L, *plomas* L, *plumaca* L, la seva *capa de Lambertum*, les seves *pollas*, la seva *mascula minora, callarias, ollas, sartagines, escutellas* i *sciphus*. (Carreras citat de la Seu d'Urgell, vol. I, fol. 138, doc. n.º 414.)

Lo mestre Radulf de Lleyda (any 1187), després de varis llegats, deixa lo que queda a l'obra de l'església de Zudanell, y després deu sous a la de Camadell y cinch sous a l'obra del claustre s; queda quelcom del seu blat: *ad quod remanserit relinquo operi ecclesie de Zudanella...* *Et relinquo operi ecclesie de Gramella X solidos...* *et V solidos operi claustru cum remanent de meo blabi super dicto.* (VILLANUEVA obra citada, vol. XVI, ap. XVI.)

L'Arquebisbe de Tarragona, Ramon de Borobert, diu en son testament del any 1214: *«Dimitto monasterio Populeti CCCC. quartarius scilicet, quos mihi debet, et duas equas. Et tabule ipsius monasterii DC solidos, et apud ipsius monasterii CCCC. solidos... Dimitto operi claustru Terrachonae mille solidos. Dimitto Carnabonensi ecclesie CCCC. solidos, qui solvantur Terrachonae Præpositis, et ipse annu inde honorem de apud ipsius ecclesie... Sancte Maria de Canino C. solidos qui dentur in annu mento ipsius ecclesie. Sancte Maria de Minedo C. solidos, qui dentur in ornamento ipsius ecclesie...»* (VILLANUEVA obra citada, vol. XIX, ap. XIX.)

(2) N'Arnall fa testament l'any 1100, abans de marxar al Sant Sepulcre, y deixa varis alous que posseeix, a Santa Maria de la Seu. (Carreras citat de la Seu d'Urgell, vol. I, fol. 149, doc. n.º 460.)

El comte de Cerdanya, Guillem Jordà, fa testament l'any 1102, abans d'anar en peregrinació al Sant Sepulcre *dominici sepulchri peregrinationes*, per si li sobrevenia la mort pel camí *quod si mors mihi in ipsa peregrinatione eveniret*. En el testament deixa a Santa Maria de Cornellà, els oliverars que posseeix en dita vila y ls seus masos de Coma, Gurguga, Allo, y cont *modios d'annoni* y tres eugas. A Santa Maria d'Urgell, *modios centum de annoni*, y al bisbe de dita Seu, *Ot*, tres eugas. A Sant Miquel de Cuixà, es seus molins de Ribes y tres eugas. A Sant Martí de Canigó y a Santa Maria de Serrateix, a més d'altres llegats, dues eugas a cada una. A Santa Maria de Ripoll, un mas. Fa també llegats a Santa Eulàlia de la Seu

Les donacions pera perdó dels pecats, com a esmena de danys causats, era després un important ingrés. Aquestes són les més diverses; ara són terres que fan al voltant d'un monastir una extensa propietat, aplebant una finca a l'altra (1); ja són donacions en especie o en treball, que fan dels capbreus dels temples un espill pintoresch de l'època (2).

d'Elna y al bisbe de dita Sèu, que li deixa tres eugues. (*Marca Hispanica*, ap. CCCXXX.)

En Bernat otorga testament l'any 1106, abans de sortir pera el Sant Sepulcre. Deixa tots els seus alous a sa muller *Eldiars*, si fos cas que li resultés malament la travessia, y si ella pren marit, serà den Pere Bernat *ipsa compra* de n'Ug Galin, la terra de *Caput Cervera*; la vinya de *Calamancz et ipso coz* serà pel llum de Santa Coloma; els alous de *Puïol* seràn den Pere Bernat, qui farà un cens d'una lliura de cera a Sant Andreu; la seva vinya de *lac* serà de Santa Maria de la Sèu; l'alou d'*Edral*, el tindrà n'Isarn Galin, qui donarà una lliura de cera de cens anyal a Santa Maria de dit lloch y per la festa de Santa Maria de *migant agost*. (*Cartoral* citat de la Sèu d'Urgell, vol. I, fol. 127, doc. n.º 384.)

N'Armengol, fill den Guitard, ardiaca de Barcelona, fa testament l'any 1109, abans de sortir pera'l Sant Sepulcre. Fa deixes a moltes esglesies y monastirs, entre ells al de Ripoll, al qui, entre altres, li fa la de totes aquelles esglesies que va llegarli son pare, tinguentles en vida son nebot. (*Cartoral* citat de la Sèu d'Urgell, vol. I, fol. 236, doc. 799.)

(1) Arnau *Isarnis* va devenir captiu y envià son germà a fi de que procurés redimirlo. Aquell va morir ans de que fos rescatat, y per això se li negà sepultura sagrada. Sa mare Transgocia, pera que'l seu fill ja dit pugui ésser enterrat entre'ls sepulcres dels fidels, fa donació, l'any 1102, a Santa Maria de la Sèu, d'una vinya y terres plantades, les quals deurien treballar durant sa vida y tenint la canònica la meytat del fruyt anyal. (*Cartoral* citat de la Sèu d'Urgell, vol. I, fol. 50, doc. n.º 116.)

Guillem Ramon fa donació, l'any 1154, al monastir de *Vallis laureæ* (Santes Creus), de «...illum nostrum molendinum cum suo rego et capirego et ipsum resclosar» et cum omni suo ædificio quod habemus in parrochia sancti Martini de Cerdaniola... (*Marca Hispanica*, ap. CCCCXII.)

L'any 1160, Giralt Almandi, Giralt de Jorba y Guillem de Montagut fan també donació al monastir de *Vallis laureæ*, de varis masos per remey de les seves ànimes y les dels seus parents. (*Marca Hispanica*, ap. CCCXXXIV.)

El bisbe de Barcelona, Guillem, fa donació, l'any 1160, al mateix monastir de *Vallis laureæ*, de «...totum ipsum honorem quem habemus voce matris nostræ Ecclesiæ in comitatu Barchinonæ, in termino castri de Alba, in loco vocitato sanctas cruces...» (*Marca Hispanica*, ap. CCCXXXV.)

(2) Capbreu de lo que Santa Maria de la Sèu obté d'Ayguatebia, otorgat en presencia del bisbe n'Ot... y molts altres, l'any 1105: El mas den *Baldrig* fa de cens... El mas den *Dominico*... El mas den *Oromir*... N'Ascarig ab sos hereus dóna... En *Chacull* ab sos hereus dóna *perna I et iuntolls de moltó*... En *Bels hom* dóna *perna I et espatllar, fogaces II*... La *Borda* de n'Oromir Bonfill *quarter I de moltó*... En *Joan Sunner de Pugal*... *perna I a precio medalles III*... *asinus et homo*... Quan fan el tragí els hi donen menjar, menys quan surten y quan s'entornen a llurs cases, que allavors menjen de lo seu... Les vinyes d'*Oreliano* són de Santa Maria, d'aont el batlle deu recullirne lo que surt y portarho a Ayguatebia a compte del paborde...

Se fa, en general, per a remey de la pròpia ànima (1), o com a expiació dels pecats (2).

Les recomanava l'arada a Terra Santa, viatge per ellenc que obligava a atorgar les questions de l'església i estimava el destinar els seus materials al servey de Déu (3).

Hi ha donadors que cedexen llurs béns a una església als la condició d'esser-hi enterrats y de que se'ls hi pagui la sepultura (4). Són buscats principalment els claustrers dels monastirs y col·legiats cèlebres.

Tenen de cens *in ipsos boschis de villa Tulay novitas II de censu de cens...* Aquell que té ovelles a Ayguatebia donat Pasche y de los seus *ovellas que ibidem seruiant ne dona karos V* quiscun any... (*Cartoral* citat de la Seu d'Urgell, vol. I, fol. 226, doc. n.º 736.)

Del capbreu ordenat en 1111, pel paleride *Baronius* y en *Bernard Jacobitus*, de les tasques anuals que Santa Maria obte del Hosh de *Guardia Grossa* y de ses terres y pertenençes, trobem que reb: *el portu, III fopora, I saigera de oi y I ostia de ciuada*» (*Cartoral* citat de la Seu d'Urgell, vol. I, fol. 33, doc. n.º 77.)

(1) En Bernat Amat y sa muller n'Adalmsalix y son fill en Guillem fan donació, l'any 1125, a Santa Maria de la Seu y a la seva canònica, de XII *manadar de sal* anuals, quatre al mes de Maig, quatre al d'Agost y quatre al Desembre. Fan aquesta donació per remey de la seva ànima. (*Cartoral* citat de la Seu d'Urgell, volum I, fol. 174, doc. n.º 521.)

(2) En Pere Arnall otorga donació, l'any 1120, de tots els seus béns a la canònica de Santa Maria de la Seu, com a penediment d'haver-se *egarrat* entre l'església després que havia sigut ofert per son pare a Santa Maria en la milícia clerical, pensant en la gran malifeta y com a penyora de l'examen. (*Cartoral* citat de la Seu d'Urgell, vol. I, fol. 630, doc. n.º 165.)

(3) En Tedoball y sa mare na Ermessen otorguen escriptura d'exaquisició y entrega a Santa Maria de la Seu, l'any 1110, de la parroquia d'Arnat, als seus delme y demes pertenençes que injustament retenien. Ho feren en quantó de marxar a Jerusalem, y citats a capítol pels clergues de dita Seu. (*Cartoral* citat de la Seu d'Urgell, vol. I, fol. 198 v., doc. n.º 639.)

En Cario fa escriptura d'entrega als canonges de la Seu, l'any 1113, del abou que's tenien en disputa. Els hi deixa, quedant infantes els seus drets, y n'hi fa emudació de que mentres serà a Jerusalem, el posseïxin; si mor, serà de la canònica; altrament, si Déu vol que torni, els canonges deurán pledejar el suallit abou a n'ell y a son germa en Babóth, y si'l poden luyar per dret, que se'l quedin. (*Cartoral* citat de la Seu d'Urgell, vol. I, fol. 236 v., doc. n.º 801 a.)

En Ramon Vescomte fa donació, l'any 1113, alguns de marxar a Jerusalem, a Santa Maria de la Seu, de dues masies, una *in Folorte* y altra *in Barguie*, situades en el comtat de Cerdanya. (*Cartoral* citat de la Seu d'Urgell, vol. I, fol. 240 v., doc. número 671.)

(4) En un testament del any 1100, un tal Pere Arloxi diu: «*Donatio ad Sanctam Mariam de Calcaria, et ad episcopatum, necnon habere... et episcopus sancti maximo pro anima mea, et soluti meum monumentum.*» (*Vol. lxxvix obra citada*, vol. IX, p. 361.)

En el testament citat de Ramon de Rucadort, arquebisbe de Tarragona, de

Una de les donacions curioses és la de les meçquites musulmanes. Es compren que al donarles no's trasmetia sols un edifici, sinó llurs propietats y drets nombrosos. Les meçquites tenien un règim econòmic semblant a les esglésies cristianes (1).

NAU DE MATERIALS
Y MONUMENTS
DELS TREBALLADORS

Altres donacions són de materials y hostatge pels treballadors, fetes devegades pel Rey (2).

1214, s'hi llegeix: «*Dimitto CCC. solidos in tumulo meo marmoreo faciendo...*» (VILLANUEVA: obra citada, vol. XIX, ap. XIX.)

En 1155, Ramon d'Olost designa son sepulcre a Santa Maria del Estany, y disposa que s'hi porti son còs desde'l lloch aont morí. (BALARI: obra citada, p. 610.)

En el testament den Pere de Serò, del any 1163, llegim: «*et ad episcopo de Vig V solidos ut solvat meum monumentum;...*» (JOAQUIM MIRET Y SANS: *Les cases de Templers y Hospitalers en Catalunya*, citada, p. 224.)

En 1190, Guillem de Claramunt deixa en son testament mil sous barcelonesos a l'obra del claustre de Sant Cugat del Vallès, a més de la mula que hi porti son còs. (BALARI: obra citada, p. 610.)

En Sibilia de Bleda fa testament en 1198; deixa son còs als Hospitalers juntament ab un llegat de 20 morabatins y vol la sepultura en la casa de Sant Valentí: (JOAQUIM MIRET Y SANS: obra darrerament citada, p. 227.)

(1) Ermengol, comte d'Urgell, fa donació, l'any 1102, a Santa Maria de la Sèu, de la quarta part del castre de Gerb, ço és la torre de *Gisso* ab ses pertencencies, ab sos paries y tributs; li dóna a triar un dels dos castells de Balaguer, *Gerundella* o *Alchoraz*; hi afegeix la quarta part dels murs y torres més acostats a la propia ciutat y vila, ab la quarta part de les tendes y banys, forns y molins, la quarta part dels termes edificats o no, etc.; la meçquita major de Balaguer, ab totes les de son terme, y les d'Albesa. S'exceptua la meçquita donada per ell y son pare a Santa Maria de Solsona. Tot això li pervé per dret de conquesta, *per aprissionem*, ja sigui d'ell o de son pare. (*Cartoral* citat de la Sèu d'Urgell, vol. I, fol. 25, document n.º 32.)

Pere, bisbe de Çaragoça, dóna l'any 1121 al monastir de Sant Pere de Roda: «*ipsam meschidam majorem quæ est in villa quæ dicitur Urceira cum omnibus redditibus vel alodibus quæ hodie habet vel unquam habuit tempore paganorum, ut fiat ibi Ecclesia in honore Dei et sancti Petri vel aliorum sanctorum...*» (*Marca Hispanica*, ap. CCCLXVI.)

En la carta de dotació, el dia de la consagració de l'antiga Sèu de Lleyda (30 Octubre de 1149), el comte Ramon Berenguer dóna a l'Esglesia de Lleyda «*omnes ecclesias que sunt in Illerdensi civitate, ques hucusque a Mauris vocabantur mezchite, et in omni termino vel territorio eius, cum prediis et alodiis omnibus ubique sibi pertinentibus, sicut melius habuerunt in tempore Sarracenorum.*» (VILLANUEVA: obra citada, vol. XVI, ap. XII.)

(2) L'arquebisbe Huch de Cervelló, llegà a la Sèu de Tarragona, 500 morabatins «*ad officinas canonice faciendas*», y'l prelat Raymond de Rocaberti destina en son testament la suma de 1.000 sous «*operi claustris tarraconensi*», constant que en 8 de Janer de 1214 celebraren una concordia el paborde de Tarragona, don Ramon de Sant Llorens, y'l cambrer de la mateixa església don Ramon Guillen, en que'l pri-

...ad honorem Dei et hospitalium ad pauperes et consolare et exaltare pauperes Christi. Els prioratges es dedicaven a les obres de caràcter social, com són els hospitals i cases de leprosos, *ad honorem laudem Dei et hospitalium ad pauperes et consolare et exaltare pauperes Christi*, com diuen els documents citats (1). Altres almeny per les obres públiques principalment pel pont (2).

...ad honorem Dei et hospitalium ad pauperes et consolare et exaltare pauperes Christi. El caràcter de les donacions és també ab-
...ad honorem Dei et hospitalium ad pauperes et consolare et exaltare pauperes Christi. gles, i així com en el segle XI, el primer donatiu al que conten les grans obres és el dels hospitalers per a poder

mer contragué el compromís de cedir al segon, encara que de satisfer el cost de l'obra, el emolument de la quadra denominada *den Dolmen*, en l'antich terme del Codony, una pensió de 20 sous sobre les rentes de la gabardia, y l'obligació de mantenir en el refector als artífexs, sense disminuir cap dret per a l'exploració de les pedres de sos dominis, de les que *sursumaxa* la pedra emprada en l'obra. (EMILI MORERA: obra darrerament citada, p. 108.)

En temps del abat Huch (1160-1181), Ramon de Cervera y sa esposa Ponceta o Pondia, ab data de 3 de Maig de 1166, fan donació d'un moli de l'Espluga de Francolí, ab facultat d'arrencar pedra pera donar comers a les obres del cenari de Poblet. *Item donamus ac concedimus vobis et prefato monasterio totam fructum aliquem molendini et portandi saxe et lapides de honore molis de Spolua, quantum opus fuerit ad fundandum et construendum manerium vestrum et officinas manerij.*

En 3 de Febrer de 1180, Pere de Castellfollit y sa esposa Emeseudis, donaren les pedres que posseïen en el mateix terme de l'Espluga, pera les obres del monastir de Poblet. (EMILI MORERA: *Tarragona Christiana. Historia del Arzobispado de Tarragona*, citada, vol. I, p. 638.)

En 17 de Janer de 1166, concedí el rey Alfons a l'abat Pere, el dret de pendre de les montanyes de Girona, desde el coll de Badaguet al de Cabri, les *alturas*, vigues y fustes necessaries pera la construcció del mateix cenobi. (Enria MANNIX: obra y vol. darrerament citats, p. 628.)

(3) En una acta de concordia entre l' comte de Barcelona, Ramon Berenguer, y l'estetania viuda d'en Ramon de Bais, del any 1150, hi llegim: *Et restitimus ac solvimus vobis illud pignus de Camargues quod pater vester Raymundus de Baisio accepit a Berengario Raymundi fratre vestro per certum et terminu marchas argenti, quod pignus propter emendationem hospitiorum que acceptum in Prantoria propter emendationem.* (Marca Hispanica, ap. CCCGN.)

L'any 1167, Gerart, comte del Rosselló, fa varies donacions al Hospital de Sant Joan, de Perpinya. (Marca Hispanica, ap. CCCCLVII.)

En el testament de mestre Radulf, de Lleyda (1187), ve llegim: *et dimitto hospitali Petri Melendinarii unum lectum breve manerium, et de vitiu quod habet apud Zudamellum relinquo V. solidos maiori capellano et fratri miseri.* (VILLANUEVA: obra citada, vol. XVI, ap. XVI.)

(4) En l'any 1143, Guillem Rotllan deixà 16 quarteres d'ordi per l'obra del pont del Llobregat, *ad opera pontis lapidei*. En 1174, Bernat Rotllan llegà un morabatí per l'obra del pont de la vila de Vic, *et operi pontis pille-vici unum morabatium*. (BALARI: obra citada, p. 684.)

rosos y prínceps de la terra (1), y 'ls delmes dels productes de la terra (2).

Aqueixes donacions estatals són l'origen d'un nou règim. Les grans catedrals del segle XIII perden per aqueixa rahó llur caràcter d'obra popular pera semblar ja obra d'Estat. Així 'l rey Pere 'l Catòlich posà solemnement la primera pedra de la Catedral de Lleyda, assistit del comte Ermengol d'Urgell com qui inaugura una obra pública del Estat en formació.

El monastir de Poblet és fundació del comte Ramon Berenguer IV, ratificada per son fill don Alfons I. El de Santes Creus es construeix principalment per donacions del rey Alfons I y Alfons II, que destinà 300 sous anyals pera la fàbrica fins a sa conclusió; Pere II, cedí al propi objecte certes rendes, y Pere III, llegà a la citada obra 200 dobles d'or (3).

Així, cap al segle XIII anava iniciantse la transformació de l'obra del temple en obra pública, repetintse un reflexe del estatisme econòmic religiós del Imperi romà.

(1) Ramon Berenguer, en 1131, dóna a l'obra de l'esglesia de Galligans la tercera part dels beneficis de la moneda de Girona, fins a gastar doscents morabatins: «*Cænobio Sancti Petri Gallicantus ad opera ipsius Ecclesiæ dimitto tertiam partem Gerundensis monetæ, ita ut prædicti mei elemosynarii faciant eam mittere in opera ipsius Ecclesiæ usque habeant ibi missos ducentos morabatinos.*» (*Marca Hispanica*, ap. CCCLXXXI.)

El comte d'Urgell, Ermengol, prometé a Nostra Donna de Poblet, «*pro salute animæ suæ et remissione peccatorum suorum,*» adornar son altar, donant cent sous de renda, dels que rebia sobre les leudes *et Trocellis* de Lleyda, és d'Abril de 1202. (DIEGO MONFAR: *Historia de los Condes de Urgel*. Barcelona, 1853. Vol. I, p. 426.)

(2) El comte del Rosselló, Guilabert, l'any 1102 fa donació a l'esglesia de Sant Joan de Perpinyà, de tots els delmes de dita parroquia y les primicies y alous de dita esglesia. (*Marca Hispanica*, ap. CCCXXXI.)

El vescomte de Castellnou, Guillem Udalguer, fa donació, l'any 1115, a l'esglesia de Sant Esteve de Pontillà, en la diòcesi d'Elna, de la tercera part «*omnium decimarum Ecclesiæ ipsi pertinentium... Et tamen accepimus a prædicto Petro Ponticio capellano propter hoc septuaginta solidos monetæ Perpiniani.*» (*Marca Hispanica*, ap. CCCLIV.)

L'arquebisbe Rocaberti, llegà a sa mort (6 de Janer de 1215). els delmes que l'Esglesia li devia per falta de pago de l'obreria, y 'l seu successor, Asparrech de la Barca, cedí els delmes de tot el vi, oli y menuts d'Alcover y ses termes; y 'ls *re-delmes* de tot els grans y llegums del camp y aont la Mitra percibia 'l delme. (EMILI MORERA: *Memoria o descripción histórico artístico de la Santa Iglesia Catedral de Tarragona*, citada, p. 15.)

(3) EMILI MORERA: obra darrerament citada, ps. 12 y 55.

Fig. 4.- Part superior de la escultura en piedra de Santa Maria, Capella do Santo (Portugal). (Fot. M. A.)

III

L'OPÉRAIRES, L'ARQUITECTE Y LES TRIBALLADORS DEL PAÍS

LANDANT DE DRECH, LE SEIGNEUR DE LA MAISON DE LA MAISON
 VA ESSAYER DE LA CORRIGER, DE DOCUMENTS SON TAILLÉ
 PLEIN Y DE LA DIRECTION, Y AU QUE AVEC COURAGE SONT EN
 LES INSERPTIONS.

Après cela, les autres, les autres, et les autres de la
 ville, l'architecte et les autres, et les autres, l'administration.

Més d'una vegada recauen en una mateixa persona els dos aspectes artístich y econòmic de la direcció de l'obra.

Són més precisos els documents que's refereixen a aquest càrrech importantíssim, en el segon període romànich, més proper a nosaltres.

A la dignitat d'*operarius*, en els col·legis de Canonges y monastirs, li incumbia cuydar les obres; era una mena d'administrador d'elles, com els

obers actuals de les catedrals y esglesies. En aquest sentit trobem expressat el nom *operarius* en molts documents.

Entre'ls firmants a l'acta de consagració de l'esglesia de Sant Esteve d'Arles, *Sancti Estephani in villa Arularum*, del any 1158, hi ha la firma, *signum*, d'Arnau operari, *S. Arnalli Operarii* (1).

A la catedral de Lleyda és commemorat un Berenguer d'Obició, *operarius* (2), en la primera pedra de l'any 1203.

Aquesta pedra (fig. 4) fou trobada l'any 1860, en un recó d'una casa del Plà de Lleyda, y's guarda avuy en el Museu d'antigüetats

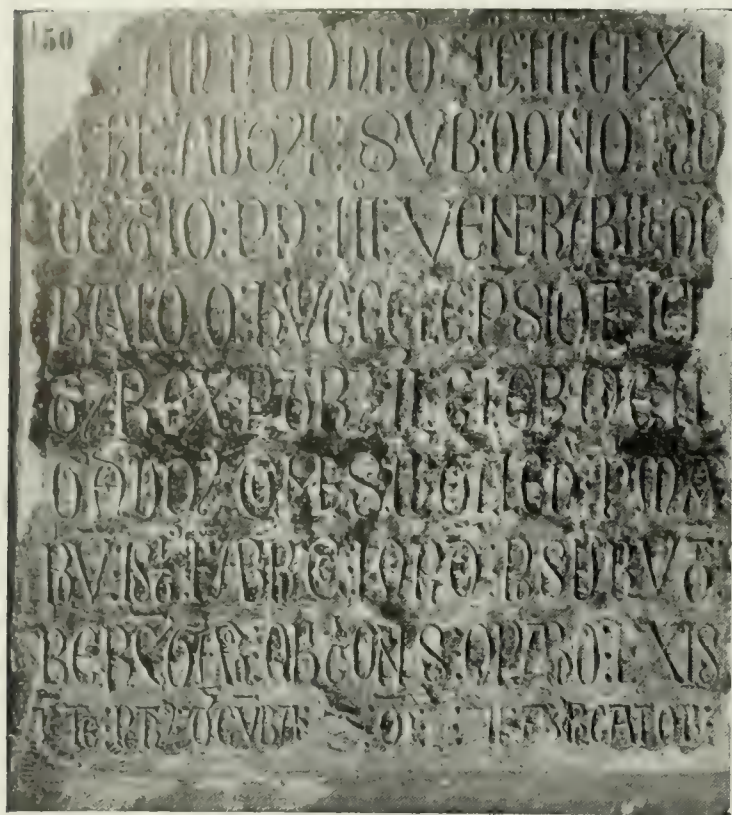

Fig. 4. — Primera pedra de la Catedral de Lleyda.
Museu provincial de Lleyda.

de dita ciutat (3). En ella's commemora com en l'any 1203, en temps del Sant Pare Innocenci III, el bisbe de Lleyda Gombau, el Rey Pere II y'l comte Ermengol VIII d'Urgell, posaven la primera pedra de la Catedral, essent llavors Berenguer d'Obició, obrer, y Pere ça Coma, mestre y constructor de l'obra. L'inscripció diu literalment com segueix:

(1) *Marca Hispanica*, ap. CCCXXVIII.

(2) PLEYAN DE PORTA: *Apuntes de Historia de Lérida*. Lérida, 1873. P. 212.

(3) Id., id., p. 212.

«ANNO DNI MCIII. RE XI
 KL. AUGUSTI SUB DOMINI. JESU-
 CENTIO PAPA III. VENERABILIS SACR-
 BALDO RUC. ECCLESIE PRESIDENTE. PRAE-
 SENS REX PETRUS II ET ERMEN-
 GADUS COMES URUGELIENSIS PRINCE-
 RIUM ISTIUS FABRICAE LATHENS. PRAESIDENTE.
 BERENGARIO OBITIONIS OPERARIO PRO-
 TENTE. PETRUS DEBECUMUS ALLEGORIS. FABRICATOR.»

L'autor de l'*Espanya Mariana*, cregue Berenguer, director de l'obra, erro manifest, per haver pres la paraula *operario* en el sentit d'arquitecte, sent així que en aquella època se titulava aquest ab el nom de *magister et fabricator*, *magister operis*, *magister edorum*. *Operarius* significava administrador obrer, ofici que solia encarregar-se a algun canonge, conforme observa oportunament l'autor del *Viaje Literario* (1).

Una làpida ens ha conservat el recort del obrer *Raimundus de Milano* a la Seu de Tarragona (fig. 5). És un epitafi existent en l'antiga església de Santa Tecla, ornat d'una imatge del difunt presentant a Deu, representat en la part superior triangular del monument, sentat dins d'una glòria en forma d'ametlla i rodejat dels símbols dels evan-

Fig. 5. — Làpida sepulcral de R. de Milà,
 situada en la Seu de Tarragona. (Fot. Martí)

(1) Vol. XVI, p. 99.

gelistes. A cada costat de l'imatge del orant hi ha dos àngels en actitud d'adoració, vetllant els escuts ab les armes del difunt (fig. 4). La làpida diu:

A[NN]O] DNI. MCCLXVI, PRIDIE KL. IANUARI
OBIIT R. DE MILIANO OPERARIUS BEATE TECLE,
CUI SE TOTUM REDDIDIT
ET DECEM VOLTAS CONDIDIT,
ERGO TECLA CORAM DEO
ADVOCATA SIT PRO EO (1).

RAIMUNDUS LAMBARDUS
OPERARIUS ET ARQUITECTUS

Cal aquí notar com la contracta d'obres de la Sèu d'Urgell ab *Raimundus Lambardus*, a qui moltes vegades ens referirem, consisteix ab nomenar a aquest *operarius* per un terme fixat, entregantli l'administració dels béns de la Catedral pera que porti a bon terme durant set anys unes determinades obres (2).

(1) EMILI MORERA: Obra darrerament citada, p. 35.

(2) El P. VILLANUEVA transcriví del *Cartoral* de la Sèu d'Urgell el citat contracte en el vol. IX, ap. XXIX de la seva obra, tantes vegades citada, que per sa excepcional importància reproduïm:

«*Institutio operarii in ecclesia Urgellensi, anno MCLXXV. = In nomine Ihesu Christi Salvatoris eterni: ego A. Dei gratia Urgellensis episcopus, cum consilio et comuni voluntate omnium canonicorum Urgellensis ecclesiae, commendo tibi Raymundo Lambardo opus beatæ Mariæ, cum omnibus rebus tam mobilibus quam immobilibus, scilicet, mansos, alodia, vineas, census, et cum oblationibus oppressionum et penitentialium, et cum elemosinis fidelium, et cum numis clericorum, et cum omnibus illis, quæ hucusque vel in antea aliquo titulo videntur spectasse sive spectare ad prephatum opus beatæ Mariæ. Et preterea damus tibi cibum canonicalem in omni vita tua, tali videlicet pacto, ut tu fideliter et sine omni enganno claudas nobis ecclesiam totam, et leves coclearia sive campanilia, unum filum super omnes voltas, et facias ipsum cugul bene et decenter cum omnibus sibi pertinentibus. Et ego R. Lambardus convenio domino Deo, et beatæ Mariæ, et domino episcopo, et omnibus clericis Urgellensis ecclesiae, qui modo ibi sunt, vel in antea erunt, quod hoc totum, sicut superius scriptum est, vita comite, perficiam ab hoc presenti Pascha, quod celebratur anno dominicæ incarnationis M.ºC.ºLXXV.º, usque ad VII. annos fideliter, et sine omni enganno. Ita quod singulis annis habeam et teneam ad servitium beatæ Mariæ, me quinto, de lambardis, idest IIII.ºº lambardos et me, et hoc in yeme et in estate indesinenter. Et si cum istis potero perficere, faciam; et si non potero, addam tot cementarios, quod supra dictum opus consumetur in prephato termino. Post VII vero annos, cum iam dictum opus, divina misericordia opitulante, complevero, habeam libere et quiete cibum meum dum vixero, et de honore operis et avere stem in voluntate et mandamento capituli postea. Preterea nos, tam episcopus, quam canonici, omnino prohibemus tibi Raymundo Lambardo, quod per te, vel per submisam personam, non alienes vel obliges aliqua occasione quicquam de honore operis, quæ modo habet vel in antea habebit. De tuo itaque honore, quem nomine tuo acquisisti, et de avere, fac in vita et in morte quod tibi placuerit post illud septennium. Si forte, quod absit, tanta esterilitas terræ incubuerit, quod te nimium*

Es aquest document, veritable contracte de treball entre els canonges de la Seu d'Urgell i el mestre *Raimundus Lambardus*, arquitecte estranger, qui treballava a la Seu d'Urgell l'any 1172, un aspecte interessant de la situació social d'aquelles nostres antecessors arquitectes. Els canonges el nomenen eler de l'església, li assignen una taula mòbil i immòbil, els masos, els alous, les vinyes, el rànecol, les albacanes dels penitents, les almoynes dels fidels, el diner dels clergues i totes les rendes i ingressos que en aquest offer estaven consignats, allà hi condueix de que tanqui les murs de l'església, cloqui ses voltes, fassi el cimbari o *cucul*, i aixequi ls campanars una filada sobre les voltes, en el terme de set anys. Li donen a més, per tota sa vida, la racció corresponent en la taula dels canonges. A la Seu els campanars resten encara aproximadament a l'altura que senyala la contracta de *Raimundus Lambardus*: una filada sobre les voltes.

Es ben diferent la contracta de Ramon Lambardus y una contracta d'obrys actual. Res d'un preu algat ni d'uns honoraris fixats; en canvi, la seguretat del menjar y l'al·lotjament per tota la vida, l'aplicació al individu de l'idea

Fig. 9. — Un detall dels arcs torços en la basílica de Vilatorrada (Rm. Martirià).

videmus gravari, liceat nobis prephato termino addere secundum arbitrium nostrum, ne volam periculi incutras. Sed aliquis vel aliqui nostrum prephatum relaxacionem sacramenti facere tibi non possit, nisi in pleno capitulo, communi deliberatione et consensu omnium. Et quicquid melioraveris in honore operis, communit ad ipsum opus. Si vero pro melioracione honoris operis operaretur te aliquid impignurare vel commutare, non possis hoc facere sine consilio et conventione capituli. Dico ego R. Lambardus, quod hoc totum, sicut superius est scriptum, perpetuum, et fidelitatem et integritatem canonice beate Mariæ Urgellensis celebrare pro pace mea, per Deum, et hoc sancto evangelio. — Sig. ✚ num R. Lambardi, qui hoc iuro, claudo, et confirmo. — Sig. ✚ num domini Arnaldi Urgellensis episcopi. — Sig. ✚ num Guillermi principis. — Sig. ✚ num W. sacerdotis. — Sig. ✚ num B. archidiaconi. — Sig. ✚ num R. de Adantes, archidiacono. » (Cartoral de la Seu d'Urgell, vol. I, fol. 250 v., doc. n. 892.)

de la perpetuitat de les fundacions. A canvi dels serveys personals per uns anys, ell en paga una mena de prebenda canònica y'l càrrech vitalici de mestre d'obres de la Sèu urgellesa.

LES NOTÍCIES RESTANTS QUE POSSEIM SOBRE 'LS DIRECTORS DE LES OBRES OBJECTE D'AQUEST VOLUM, SÓN POCH PRECISSES. RECORDEM LA COMMEMORACIÓ DEL ESCULTOR DEL CLAUSTRE DE SANT CUGAT DEL VALLÈS (1), A QUI'NS HEM JA REFERIT.

En el claustre de Santa Maria de Ripoll, començat en el segle XII, en substitució d'altre anterior, se llegeix en una inscripció (fig. 6), de la que falta l'acabament: «BERGA. DA[T] AUCTOREM. PETR.....» (Berga dona al autor...) Berga no és l'autor material sinó'l que impulsà l'obra del claustre, probablement l'abat que és representat en el pilà en que hi ha l'epígraf. Un abat, Ramon de Berga, fou efectivament elegit a Ripoll en 1172 (2).

En un capitell del claustre de Sant Benet de Bages (figura 7), hi ha una inscripció commemorativa de Bernat, son constructor, CONDITOR OPERIS VOCABAT[UR] B[ER]NAD (3).

A la cripta de l'església de Madrona, que tenia una disposició semblant a la de Sant Vicents del castell de Cardona, l'autor de l'obra

Fig. 7. — Capitell del claustre de Sant Benet de Bages ab l'inscripció commemorativa de son autor. (Fot. Mas.)

(1) Vegis vol. II, p. 59 y següents.

(2) J. M. PELLICER Y PAGÉS: *Santa Maria del Monasterio de Ripoll*. Mataró, 1888. P. 120.

(3) Devem l'interpretació d'aqueixes inscripcions als Srs. Alós y Martorell, secretaris-redactors de la Secció Històrica del Institut d'Estudis Catalans.

deixa la memòria de seu nom en dos dels capitells. En un d'ells, aparentat en part, hi ha en l'arabès l'inscripció: *Mirra wa mirra*. El nom *Mirra* o *Mirā* es repeteix invertit *Sirra* en altre capítell. *Mirra*, que sembla està representat en el capítell, vesteix una roba sencera d'ample mànega que deixa veure les mànigues estretes de la túnica va descalça, i calçaix non cap als un barret ab triple corn, del que penja dues cintes que aguantia als seus mans (fig. 8). L'església de Madrona, que en se'n ha descriturum, presenta tots els caràcters de les altres del segle XII (1).

Se commemora al mestre, al qui feu l'església o la portada, en una inscripció esculpida en el timpamell del portal de l'església de Santa Eulària de Provençana (fig. 9), dont sembla llegirshi: ANNO MILLESIMO DUCH[*x*]TESIMO C[*ix*]MO ACTU[M] C[*ix*]ST[*ix*] D[*ix*]U[M] M[*ix*]SE MARCIO A QUODAM MAGISTRO.

A la Catedral de Tarragona, quan l'obra s'havia aixecat a l'altura dels pilars, a començ del segle XIII, arriba l'obra de la volta gòtica, imitada tal vegada per un nou artífex que podria ésser el *prater Bernardus, magister operis huius ecclesie*, mort, segons el Necròlogi, a 11 de Març de 1256 (2).

Com més avancem en el segle XIII, més abunden aquestes imprecises inscripcions commemoratives dels arquitectes i dels impulsadors de les obres.

(1) L'inscripció de Madrona la cita primer que citen Mossén Joan Serra y Vilano: *Senyoria de la vescontal família Miró. Huillett del Centre Eixevianista de Catalunya*, Barcelona, 1909, Vol. XIX, p. 68. A Mossén Serra devem la fotografia i l'apilació de les notícies per ell publicades.

(2) - EMILI MORENO Y LACORTA: *Obra d'arquitectura*, citada, p. 32 y següents.

Fig. 9.—Timpamell de la porta de Madrona.

(Det. mossén J. Vilano.)

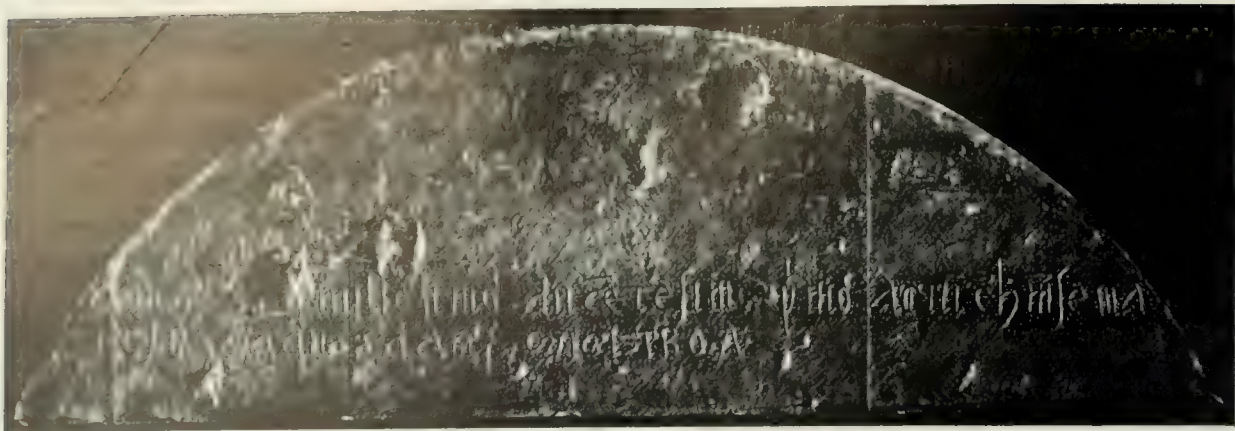

Fig. 9. — Inscripció commemorativa del mestre constructor de Santa Eulària de Provençana.

(Fot. del Museu de Barcelona.)

De la Catedral de Lleyda coneixem els noms d'alguns de sos mestres directors. El primer fou, Pere Dercumba o de Cumba (de Coma o Ça Coma), citat en l'inscripció de la primera pedra (fig. 4). Els arquitectes qui estigueren al cap de les obres d'aquesta Catedral, foren nombrosos, com era natural en unes obres que duraren més de doscents anys. En una làpida sepulcral que's veyia abans en son claustre antich (el de la Çuda), s'hi commemora a un altre de sos arquitectes, d'època posterior:

«ANNO DOMINI M.CC.LXXXVI. XI. KAL. OCTOBRIS OBIIT PETRUS DE PENNAFREITA, MAGISTER OPERIS HUIUS ECCLESIE, QUI CONSTITUIT SIBI ANIVERSARIUM XV SOLIDORUM, ET UNAM CAPPELLANIAM IN HAC SEDE, CUI ASSIGNAVIT CXX SOL. CENSUALES, CUIUS ANIMA REQUIESCAT IN PACE» (1).

És cap al segle XIII en que comença l'afició a firmar les obres; llavors els esculptors firmen fins obres reduïdes y modestes. R. de Bianya, fill probablement d'un poblet prop d'Olot, comtat de Besalú, en una llosa sepulcral del claustre d'Elna, dedicada a un bisbe desconegut (2), firma (fig. 10):

(1) VILLANUEVA: Obra citada, vol. XVI, p. 98 y següent.

(2) Vegis BONNEFOY: *Épigraphie Roussillonnaise*, n. 112. — ALART suposa que era la tomba d'un bisbe, Ramon, qual episcopat efímer, entre 1201-1202, no havia encara estat senyalat (*Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, vol. XIX, p. 205-206.) — MONSALVATJE l'atribueix dubitativament al bisbe Ramon de Vilallonga, ja que regí la diòcesi de 1212 a 1216. (*El Obispado de Elna*. Olot, 1911. Vol. XXI de les *Noticias Históricas*, p. 191.) Però no hi ha cap rahò per aquestes atribucions. — Consultis BRUTAILS: *L'Art Religios en el Rosselló*, citada, p. 213 y 214. — *Congrès Archéologique de France: Carcassonne-Perpignan. Narbonne-Béziers*, 1888, p. 187. *Id. id. Carcassonne et Perpignan*, 1906. p. 146 y 147.

«R[aimundus] fecit hoc opus de Blauys». El metge firma la porta tombal de F. del Sader (fig. 11), mort a 17 de desembre de 1701, treballador del monestir d'Eula al claustre d'Elna en la següent forma: «R[aimundus] de Eula me fecit!». La darrera paraula «i» possible sigui una addició posterior. L'esculptura té cert agraï de família ab la de Guillem Gancelme d'Arles y les de la porta de Sant Jome et vell, de Perpinyà, ab un començament de naturalisme, pròpies de la fluyda del estil ogival. Ben aviat els immediats comencen a

firmar les obres més pobres y «ob-gurs»; Guillem de Garrigau firma una inscripció del any 1106 del claustre de Banyoles. La tradició continua, en el segle XIV, per exemple, un mestre Guillem March se commemora o anuncia en una pila baptismal de l'església d'Argelès (Rosselló): «Ma-gister Guillelmus Marchi de Volano me fecit» (1).

ELS TROBACADORS

Els treballadors romanencs que hem vist representats en els capitells dels claustres (2), signen sovint els documents afegint al seu nom el del offer. Badari ha recollit els següents en els diversos documents que pogué examinar:

Ramon *ferrari* signa un document del any 1144; Guillem *pictoris* un del any 1155; Pere Fabre *surrealer*, any 1172; *Olivarius pictor*, any 1185; y Guillem *manian*, any 1195 (3). En l'acta de consagració de Sant Pere de Riuferrer, per Artal, bisbe d'Elna, l'any 1159, després de reedificada, hi firmen també alguns ab noms d'ofici: *Berengari Fabri*, *Petri Ferrari* (4). En el llibre del repartiment del Regne de València per Don Jaume I, s'hi citen els següents noms de gent d'ofici: *carpintero*, *cobertorer*, *clarigerus*, *justerius*, *ingenitius*, *pinher*, *seco*:

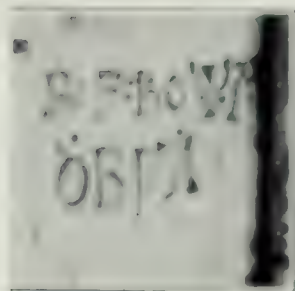

Fig. 10. — Inscripció de Ramon de Blauys en la tomba d'Alfred del Claustre d'Eula.

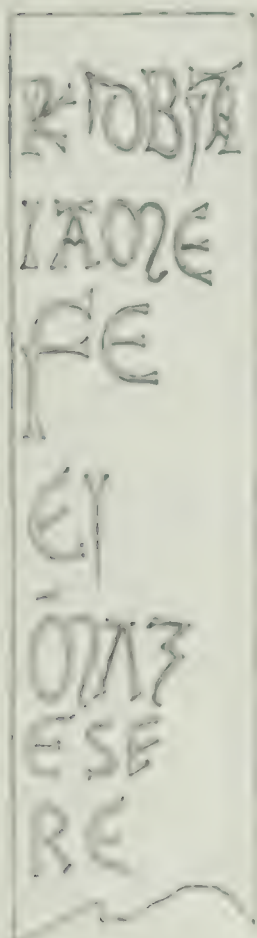

Fig. 11. — Lapidà de Ramon de Blauys («Censura Architectonica de France».)

(1) J. A. BRUTAILS: *L'Art Religios en el Rosselló*, citada, p. 181.

(2) Vegis vol. II, p. 73 y següents.

(3) BALABE, obra citada, ps. 520, 560 y 637.

(4) FRANCESC MONSALVATJE: *Monasterio de Santa Maria de Arles*. Vol. VII de las *Noticias Históricas*. Olot, 1896. Ap. XXIX.

1). Mossèn Joseph Mas, en ses *Notes sobre antichs pintors de Catalunya* (2). Esmenta, com a més antichs aplegats, els de mitjans del segle XII. És el primer un Guillem, pintor, que figura desde 1151 fins a 1181, y potser fins a 1201, si és la mateixa persona que signa els documents. Dit Guillem firma una escriptura de pignoració en 1151, una venda de terra en 1154, una escriptura d'establiment en 1157, una escriptura de definició de drets en 1181, y la donació d'un alou del 1201. En Miret y Sans ha citat darrerament un Arnall, serrador (3), y en un document que transcriu, del 1157, es parla d'Abraham *ferrerio iudeo* (4).

Entre les nombroses làpides que omplen les arcades y murs del claustre de la Sèu de Roda del Ribagorça, n'hi ha una que llegí la Missió del Institut d'Estudis Catalans, que commemora un fuster associat a la canònica: «*XIII Novembris obiit Petrus carpentarius nostri et socius*» (5). El caràcter de les lletres sembla indicar el segle XII (fig. 12).

Una sola vegada's troba en els monuments romànichs el nom d'un home d'ofici manual, un ferrer signant els ferros que decoren la porta de Serrallonga, al Vallespir: «*Bernardus: Faber: Velim: me fecit* ✠» (6).

LES OBRES FETES PELS PAGESOS

Se veu sovint en els documents, principalment en les actes de dedicació, l'obra popular, l'obra executada pels pagesos segons la consuetut. És la que fan uns quants vehins ab el propi treball sense que ningú, ni monjo, ni clergue, ni professional laich, hi intervinguin (7).

(1) *El Archivo. Revista de Ciencias Históricas*. Valencia, 1893. Vol. VII, p. 356 y següents.

(2) *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. Barcelona, 1911-1912. Vol. VI, p. 216.

(3) JOAQUIM MIRET Y SANS: *Les cases de Templers y Hospitalers en Catalunya*, citada, p. 138. Document del 1168.

(4) Id., id., p. 77.

(5) JOSEPH GUDIOL: *El Necrologi de Roda*. «*Anuari del Institut d'Estudis Catalans*.» Barcelona, 1907. P. 19 y següents.

(6) BONNEFOY: *Épigraphie Roussillonnaise*, publicada en la revista de la *Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, vol. XIV, p. 99, inscripció n. 265.

(7) En l'acta de consagració de l'església de Sant Esteve de Salses (*Salsinensis*), del any 1114, llegim: «...*veniens vir reverentissimus dominus Petrus Elnensis Episcopus in comitatu Russilionis, in villa quæ vocatur Salsines, ad consecrandum Ecclesiam quæ ibidem est in honore sancti Stephani martyris Christi, quam ædificaverunt boni homines jam de hoc seculo migrati et isti qui nunc fuerunt ad consecrationem...*» (*Marca Hispanica*, ap. CCCLII.)

Y en l'acta de consagració de Sant Valentí de Salarsà, en el comtat de Besalú, parroquia de Sant Cristòfol de Baget, del any 1168, s'hi llegeix: «...*quam incolæ loci*

Aquesta era, per altra part, la costum que se documenta senyalen com a us comú en els castells termenats de Catalunya per la reparació dels murs: (1)

Aqueixos altres il·legatsos s'enkamentien. L'art de fer una villa, fins entret el segle XIII, no era cosa fàcil per a moltes parts aptes en l'art de construir, y la volta quoyra y ab ella cobria tota l'edifici. Això s veu elo rament en l'acta de consagració de Sant Martí de Bort, diòcesi de Girona, del any 1116, ont se relata que no se sap si per poca posada dels habitants

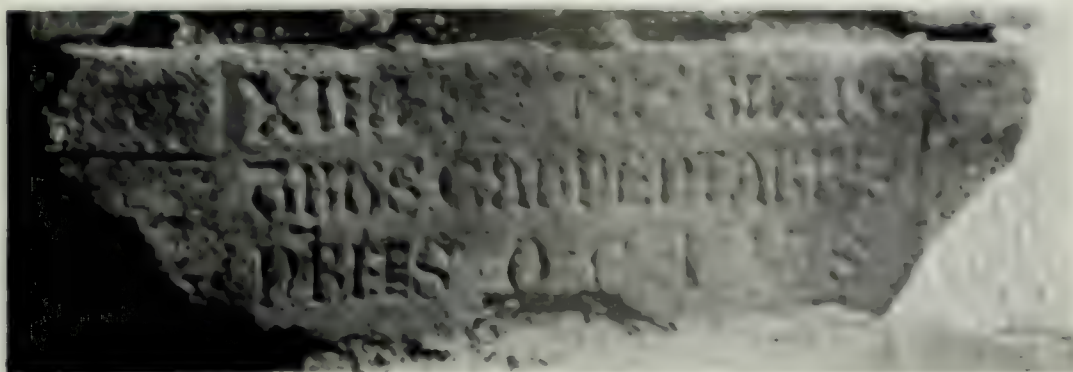

Fig. 10. — Lapidis de Petrus sacerdotis sub el mestre de la Sant de Bort.

[Fot. de la Mural del Santori a la villa d'Arçob.]

a per impetència dels mestres, l'església s'esquerlà desde 'la fonamentó, y una y dues vegades va caure; però per devotió, ab treball y suor, els fidels la construïren de nou (2).

NOTES

A la fi del període romaniell apareixen els grans a la nostra terra, restaurats dels antics col·legis romans.

El document més antic que's troba esmentantlos, és el privilegi de

Illius suis elemosynis et laboribus edificaverunt.» (FRANCESCO MONSALVATI: *Monasteria del antiguo condado de Besalu*. Vol. VI de les *Noticias Históricas*. Obet, 1895. Ap. XII.)

(1) Els habitants del territori del castell de Tautavel en el Rosselló, en 1283, devien treballar en les muralles exteriors (*muros foris castrí*) y demés obres necessaries pera la defensa, essent de compte del rey de Mallorca amo del castell, el proveirlos de pa y vi durant les obres y pagar al mestre que les dirigia, y proporcionar la calç y aigua necessaries. (J. A. BERTHAUD: *Étude sur la condition des populations rurales du Roussillon au moyen âge*. Paris, 1891. P. 166.)

(2) «Nescitur enim utrum peccatis exigentibus inhabitantium hominum, utrum imperitia aut negligentia magistrorum hoc castro aut fracta ecclesia scilicet a fundamentis semel et bis cecidit. Sed pia devotione Dei fideles ipsius ecclesie operibus incutientes reedificaverunt et noviter construxerunt eam.» (VICARIUS: *obra citada*, vol. XIII, ap. XXXII.)

Pau i Tava (1098) per En Pere I, l'any 1200, aont, entre 'ls oficis d'artistes que posseïen sota la seva protecció reyal, nomena als pellicers, teixidors, sastres, etc.

En el *Ceremonial dels Magnífichs Concellers*, compilat per En Bruniquet, hi ha el catàlech dels oficis ab ús y matrícula formal, això és, agremiats, que entraven a formar part del primer Concell de Cent (any 1357). Les societats no s'apel·laven *Gremi*, nom que alguns no tingueren fins als segles més tart, sinó que s'anomenaven *Oficis*, *Confraries*, *Almoynes* o *Basiliques* (1).

Un ofici, quan s'*agremiava*, ja tenia un o més segles d'existència, y per això les dates de sa constitució són sovint més modernes: el de fusters data del 1388; el de vidriers, del 1456, y el de manyans, del 1665.

OBRADORS

Els documents del segle XII fan esment dels obradors (2).

Eren distints de les cases fetes per habitació, segons dona a comprendre la donació, que en l'any 1105 feren al monastir de Sant Cugat del Vallès, d'una casa (*domum quod est operatorium*) situada en el mercat (*in ipso foro*), que avuy és plaça del Àngel.

Barcelona apareix, ja desde 'l segle XI, com una ciutat industrial, donchs tenia obradors no sols dintre de ses muralles, sinó també en els suburbis.

El mont Tabor fou en plena Etat mitja un centre de treball, segons nombrosos documents ho afirmen (3).

(1) SALVADOR BOVÉ: *Institucions de Catalunya*. Barcelona. P. 147 y següents.

(2) Parlen d'obradors diversos documents. En una donació (1182) que fa de son còs y ànima, als Templers, Arnau Carnicer, parla d'un «*operatorium que est in carnizeria vetula*». Una escriptura de venda, de 1189, senyala com a afrontació «*ex una parte in operatoribus Bernardi de Caldes*». (JOAQUIM MIRET Y SANS: *Les cases de Templers y Hospitalers en Catalunya*, citada, p. 140 y 143.)

(3) BALARI: obra citada, p. 637 y següent.

Fig. 14. — Clostell del claustre de Girona (Font. Mol.).

IV

LES COLLES IMMIGRANTS Y TRASHUMANTS DE MOROS Y LOMBARDS

Als homes del país, els agutaven també durant aqueix període, les colles immigrants y trashumants gent exòtica que acudia temporalment ora a un palau, ara a un castell o a una església a exercir son ofici de pintor, escultor o picapedrer.

Aqueix fet, que sembla extraordinari als homes de ciutat, es avuy encara usual y comú en els poblets isolats de muntanya, tant no hi poden viure altres oficis que ls que á més de servir pera les obres, son necessaris pera'l cultiu agrícola.

Es compren, per altra part, com l'obra d'una d'aquestes grandioses esglésies o d'un claustre o d'un monaster sumptuós, havia d'atraure gent de tots costats, que una vegada final el treball, devien traslladarse a una altra obra que se començava.

En les terres fronterisses de marro, era forçós que colles d'*alantips* treballassin en els temples y palaus, y es ben sabuda l'influencia que tingueren en l'arquitectura a Castella i a Arago, creant el tipus armeniat

amb els pobles queòlechs castellans, en que l'arquitectura y 'ls homes musulmans componen al servey dels temples y dels monastirs y dels palaus dels nobles y bisbes cristians. A Catalunya llur influencia fou quasi nula. Tanmateix es poden senyalar qualques fragments d'origen moresch empleats

en la Catedral de Lleyda, y qualque tema que té son origen en l'art musulmà, a més d'algun edifici, com els banys, d'imitació musulmana. És l'influencia més intensa al acostarnos a les terres de nova conquesta.

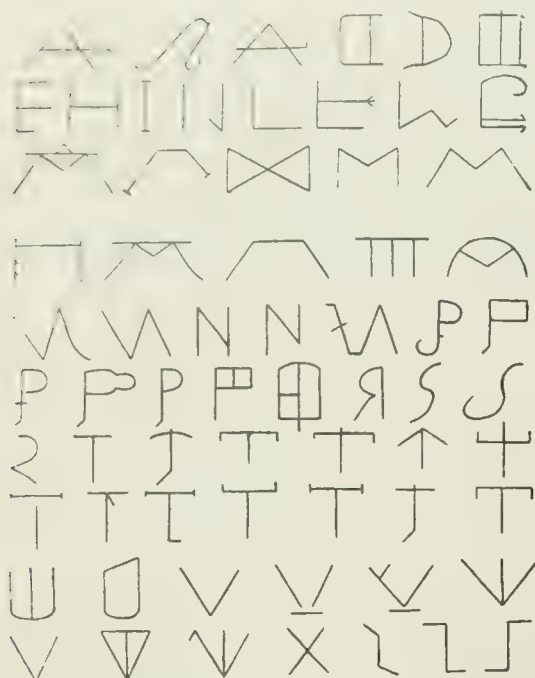

Fig. 14. - Marques de picapedrers en la Catedral de Tarragona. (Alegret.)

ELS ARTÍFEXS MOROS

L'existència d'aqueixos artífexs ambulants moros és confirmada pels documents; de vegades són una colla de pintors, *mecelemos*, que en Balari (1) tradueix per *muslims* o *musulmans*, qual gasto anotà en son llibre de comptes el batlle de Vilamajor: aon la tercera setmana de Novembre del any 1157, s'hostatjaven en la hosteria reyal uns *mecelemos qui la cambra pintauant*. Bertran de Meyà, en son testament del any 1169, fa

mentió del *sarraceno haly pictore*. Mes el contingent de treballadors moros era de presoners devinguts esclaus.

ELS I SCLAUS SERRAHINS

Existia l'esclau en les viles, en els castells y en els masos. Són, en general, infidels moros; així 'ls citen els inventaris com una dependència de la terra, com el bestiar (2). En posseïen els monastirs, els temples y 'ls bisbes (3). Sant Cugat tenia part entre 'ls esclaus serrahins que capturessin a Espanya els senyors dels castells d'Albinyana y de Sant Ramon; Sant Adrià del Besós rebia com a donació de Ramon Berenguer III de Barcelona y sa muller Maria el delme

(1) Obra citada, p. 637.

(2) J. A. BRUTAILS: *Étude sur la condition des populations rurales du Roussillon au moyen-âge*. Paris, 1891. P. 203 y 204.

(3) FRANCESCH MONSALVATJE: *Geografia històrica del condado de Besalú*. Olot, 1899. Vol. X de les *Noticias Históricas*, p. 89 y següents.

deïls que apressaven per mar les naves petites y grans, proprias y agenes (1). Igual donació acceptava la Catedral de Barcelona. En considerem un acte de pietat, la donació o deïls testamentaria de serrallins esclaus, als temples y monastirs. Era sobre tot frequent en les marques y fronteres on que es presoners a reduir a esclavi. En eren nombrosos (2).

Considerarem legítima la donació d'esclaus, les ordres creudes de peül, seguint les més severes autoritats de les reformes que tornaven als religiosos al ideal de l'observancia primitiva. Així rebia l'ordre del Temple del comte de Barcelona, estant a Osea, a Decembre de 1146, la confirmació de la possessió de tots els esclaus sarrahins que tenia en ses llocs territorials y 'ls que's portessin d'Espanya o novament se li donessin (3).

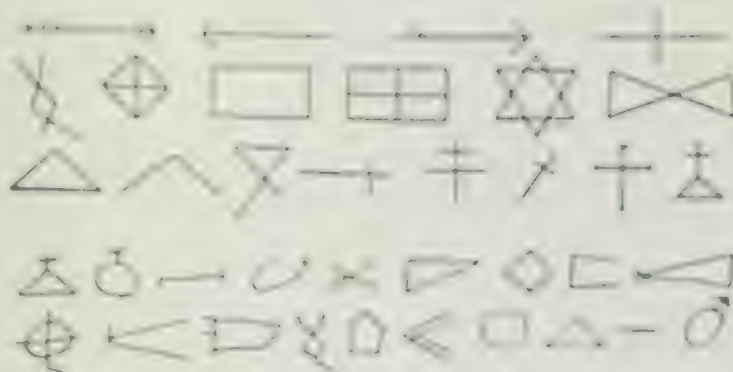

Fig. 15. — Marques de propietat de la Catedral de Tortosa i Ager (1).

(1) *ibid.* (2) *ibid.*

Mes les colles de constructors, no eren a Catalunya vinguts generalment de terres de nores. Els documents indiquen com més sovint venien de les terres del Nord d'Itàlia.

(1) El comte Ramon Berenguer, en son testament del any 1131, ten una donació a la Seu de Barcelona de *omnem decimam partem Barcinonensium et rectis directibus*. (Mura Hispania, ap. CCCLXXXI.)

En 1104, el mateix comte y la seva muller, la comtessa Maria, fan donació a l'Església de Sant Adrià del Besòs (sancti Adriani) *juxta flumen Ebroacum* de *omnem decimam de omnibus rebus que nobis crebant de omnibus navibus tam parvis quam magnis, nostris sive alienis, in omni nostro portu, tam de predictis quam de captivis, vel omni re mobili ad nos quocunque modo pertinentibus* (Mura Hispania, ap. CCCXXXV.)

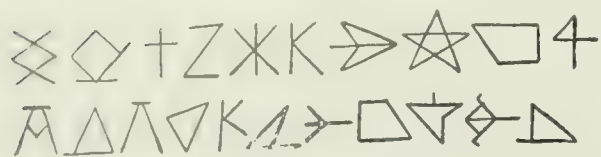
(2) El testament de Na Guilla, fembra, ja citat (p. 34), fet a 13 de Març de 1190, deixa a Santa Maria de Solsona Palou de Guàrdia roja al un home que ha nom *Bernard Geropart I sarrahino, I sarrahino I quistolaga* i un *Platier*. En el mateix testament se deixa una *sarrahina, una sarrahina* et *quos sarrahinos fuerunt illa Arnald Gaudred* a Sant Pere d'Ager.

En 1191, el comte Armengol d'Urgell, dona 100 sous de renda al monastir de Poblet *in feccellis Illerde et in unum sarrahinum militem Almalyetum qui premarat in eadem quod vocatur Aptojos*. (Ordo Moyses y Sans. *Italarin de los Condes de Urgel*. Barcelona, 1853. Vol. I, p. 430.)

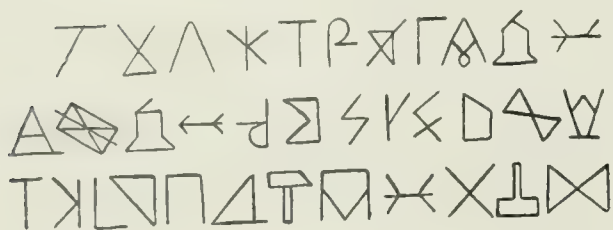
(3) *...aut illas que de alias partes pro amarem ibi incarceratis nisi de Lapani quam Deus ibi vobis dederit totos vobis accedant annibus aliquos*. (J. MIÉRE Y SANS. *Los casos de Templers y Hospitalers en Catalunya*, citada, p. 30 y 114 y següents.)

Se'n fa aquesta qüestió ab la debatuda dels mestres lombards o *magistri comacini*, a la que aporta una interessant contribució la contracta per a acabar les obres de la Sèu d'Urgell, a que 'ns hem referit (1) y que cal en aquest lloch reprendre en lo que 's refereix als treballadors que menciona.

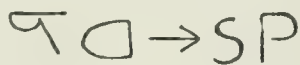
En aquest curiós contracte del any 1175 els canonges de la Sèu y l'arquitecte Ramon, pacten que l'obra durarà set anys, y que devien

Fatxada de ponent.

Campanar.

Creuer.

Fig. 16. — Marques de picapedrers en la Catedral de Lleyda. (Llatas.)

treballarhi quatre *lambardos*, además del propi mestre: «*Ita quod singulis annis habeam et teneam ad servitium Beatae Mariae, me quinto, de lambardis id est IIII lambardos et me*», y si vegés que aquestos no podien acabar l'obra en lo terme fixat, el número de cementaris que fossin necessaris: «*Et si cum istis potero perficere faciam et si non potero addam tot cementarios quod supredictum opus consumetur in prefato termino.*»

¿Estem davant d'una contracta d'un mestre lombard o es tracta solament d'un tracte usual ab un mestre constructor sense relacions ab les discutides companyies del Nort d'Italia? En una paraula: ¿el mot *lambardus* es un nom indicador de nacionalitat o un nom d'ofici? Aqueixa qüestió ha estat estudiada no fa molt per Mossèn Gudiol, y

anem aquí a aduir y escatir sos arguments.

Cal en primer lloch recordar com el nom *lambardus* y *lombardus*, en diverses variants, era comú a Catalunya desde temps antichs (2).

El mot *lambardus*, com a cognom o apel·latiu, se repeteix després en els segles XII, XIII y XIV, en documents que semblen donarli un significat especial. Mossèn Gudiol cita una carta d'establiment que 'l Bisbe de Vich,

(1) Vegis p. 50 del present volum.

(2) Vegis vol. II, p. 19 y següents.

Guillem de Tavertet, feu a un tal Pere Andreu y als seus fills, d'unos noms y bens que l'església de Vich, tota a Barcelona, interveninthi el Bisbe que hi posaria per artífactors un home lumbard de Barcelona y un lombard, escollits pel mateix Prebste, dels que li proposaria l'Andreu y els seus. Aquest document és del dia 12 de Juny de 1202. Aquest mateix caràcter de pèril se repeteix en un altre document ab data 3 d'Abril del 1273, estat també per Mossèn Gudiol, que es una correcció feta al el Bisbe de Vich, Ramon d'Anglesola, y

Petro de Mora, lumbard, sobre construcció d'una tapia mitgera a un hort. El mateix nom se troba en altre document del any 1304 que tracta d'un fill de l'anterior, per quant un altre escrit postrior, fetxat a 18 de les kalendes de Maig de 1307, ens parla d'aquest personatge dientli: «*Petrus de mora magister de petra et heres Petri de mora magistri de petra de vicensi civitates*». Aquesta indicació del ofici dels dos Pere de Mora, pare y fill, ens dona aïdada la significació del nom *lumbardus*. Se tractava, donchs, d'uns mestres pedrers, de picapedrers (1). El mot *lumbardus* significava un oïci.

Ve aquesta conclusió confirmada per documents posteriors en que el mot *lumbardus* es usat com equivalent de *magister edorum* (2).

(1) Extravem tots aquests dats, de J. Gudiol y Cusiné: *Quidam sobre Lombards*. «*Revista de la Asociación Artístico-Arquitectónica*» Barcelona, 1910, Vol. VI, p. 328 y següents. Mossèn Gudiol ha volgut amablement comunicarnos els documents complets.

(2) Vegis el document següent en que el mot *lumbardus* equival a mestre de cases: «*Nos Petrus, etc. Idem attendentes quod ex capitulis infrascriptis pro parte lumbardorum sive magistrorum domorum civitatis Barcinonensis vobis oblatis et per ipsos dicta est bona rebo ut palule patet propendi similiter et aliter in eorum observatis ad honorem Sancte Iuliane Virginis et augmentatione cultus divini huius status eorum offerit in melius Domino concedente reformatibiliter et per nos confirmari confirmabitur infrascriptis*».

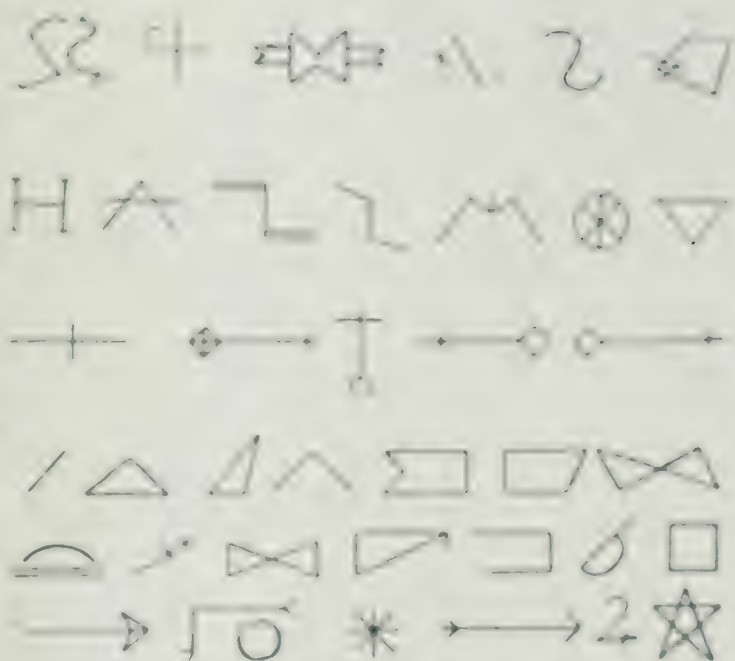

Fig. 11. — Marques de picapedrers en llatí.
(Alegre.)

Aqueixa mateixa significació sembla deduirse del document de la Sèu d'Urgell, y aqueixa fou la primera interpretació que sostingué qui això escriu (1).

Sembla el fet de que'l mot *lambardus* significa *picapedrer*, ¿quin és el seu origen? ¿Pot a la vegada significar la nacionalitat?

En primer lloch notar la semblança del mot *lambardus* ab el *lombardus*, y quan fàcil és canviar la *a* y la *o* en un manuscrit. Així's troba

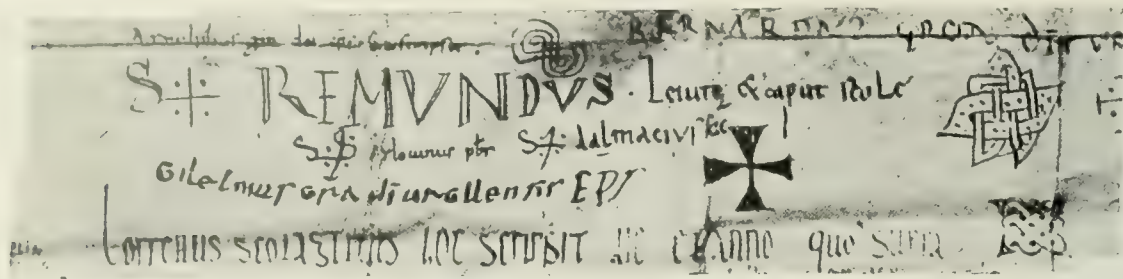

Fig. 18. — Signes de l'acta de dedicació del temple de Sant Vicens del castell de Cardona.

en diversos documents, aont el significat geogràfic del nom és indubtable.

Devem després tenir presents els documents en que el mot *lombardus* ha designat a constructors del Nort d'Italia.

Recordem (2) el conegut text transcrit per una obra italiana del segle XI y començ del XII, el cronicó casinench, en la part escrita pel monjo Lleó Marsica (mort ans de 1118), que recomptant la vida del famós abat Desideri, després elegit Papa ab el nom de Víctor III, parla de que aquest, al volguer edificar sumptuosament l'esglesia monacal benedictina de Monte Casino, per llà l'any 1066, feu venir artistes peritíssims *lambarts* y *amalfitans*, «*conductis protinus peritissimis artificibus tam Amalfitanis quam et Lombardis*». L'editor de la crònica, Àngel de Nuce, anota que «*utriusque siquidem nationis cementarii artifices frequentissimi erant, nec modo frequentes*», donant a entendre que's tractava de constructors *amalfitans* o *campanienchs* y *lombarts* o del Nort d'Italia (3).

Datum Cesarauguste vicesima die novembris anno a nativitate Domini Millesimo CCC octuagesimo primo regnique nostri quadragesimo sexto.» (MANUEL DE BOFARULL Y SARTORIO: *Gremios y Cofradías de la antigua Corona de Aragón*. Barcelona, 1876. Doc. n.º XLIX.)

(1) PUIG Y CADAFALECH: *Historia General del Arte*. Vol. II. *Arquitectura*. Barcelona, 1901. P. 657.

(2) Vegis el vol. II de la present obra, p. 77.

(3) J. GUDIOL Y CUNILL: Lloch darrerament citat.

Els constructors de la Seu d'Urgell, o al menys l'arquitecte Ramon Lombardus, era, per altra part, italià. «En doctes de descomenta — ha dit en Brutails (1) — les annades de reconença, una galena colant el presbiteri al naixement de les voltes, el palmar de verda ardia: una granaula a la plan que 'ls casaments, serien balcanda per donar destinani del origen lombard d'aquesta catedral».

D'això se'n derivaria la conseqüència de que el nom *Lombardus* o *lombardus* significava *picapedrer*, tal com avui *limousin* significa a París *maestre de cases*. Estarien clavant d'unà d'aquestes trasposicions de sentit ben comunes a tots els llenguatges i a totes les èpoques i la vinguda de mestres lombards quedaria demostrada pel fet d'haver-se transformat el sentit d'un nom gentilici passant a designar l'ofici exercit per les colls de constructors vingudes del Nord d'Itàlia.

MONESTERIO DE SANTA LINDORGA
A CATALUÑA

Del Nord d'Itàlia
no sols emigra-

ven mestres de cases i picapedrers, sinó sovint mestres d'arma,usters que anaven als els exèrcits i oferien construir els grans cadafalchs de les màquines de guerra. Enlart diu que «un enginyer lombard dirigia un ariet en el siti d'Antioquia (2). La *Crònica de Don Jaume* (3) parla d'un mestre de la Liguria que vingué a Palerm, a València i a Burriana, a ajudar-lo en les obres del siti «E nench nos i maestre Dalberghennas / Albionga, al Nord d'Itàlia on la Liguria part de mar» que havia tornat Nichilino (1234), qui fou lo traductor, mestre de Mayteques (1239), « iuxta nos

Fig. 100.— Entrada de l'Església de la Mare de Déu de Santa Lliga.

(1) Bibliografia del volum I del *Manuel d'Archéologie française* d'EXCELY, *Bibliothèque de l'École des Chartes*, vol. LXIV, p. 134.

(2) *Manuel d'Archéologie française*, Paris, 1904, Vol. II, p. 130.

(3) Edició citada, p. 205.

Mestre, quins uolets estar aquí si uos nons uolets per pendre aquest loch, que uos he parlat. Uner sius uolets a .XV. jorns. E demanam li nos, en qual moment. I. o. dix: Dats me fusta, que molta na aquí de ledo e duns

arbres e daltres, e fer uos he jo .j. castell de fust daci a .viij. jorns, e fer lem anar la, així con uos sabets que faem a Maylorques anar los trabuquets».

Durant el siti de Balaguer, per Pere II, en la segona meytat del mes de Juny del 1280, el rey mana la construcció d'un pont de fusta pera facilitar les comunicacions entre les dues riberes, puig que 'l pont de pedra estava en mans del enemich. Per la construcció del dit pont, s'envià a buscar a Barcelona y a Tarragona tota la fusta depositada en les dressanes a obs de les galeres, ab ordre de que la portessin marxant de dia y de nit, a fi de tenirla allí lo més prompte possible. Mestre Nicholos, l'enginyer director del pont, passà a Lleyda, el 25 de Juny, pera obtenir del batlle Ramon d'Alòs altres objectes, tant a obs de dita construcció quant per les demés obres del siti (1).

Fig. 20. — Ornament en la finestra de Sant Vicents de Besalú. (Fot. Planas.)

MARQUES DELS PICAPEDRERS

Compareixen més tart unes noves colles de treballadors que han deixat senyal de son pas en les mateixes obres, en signes especials gravats en els paraments dels carreus.

És aquesta pràctica antiquíssima en el nostre país (2), que deixà rastre en les muralles de la vella Tarraco, mes que desaparequé en absolut en el llarch període en que 'l petit carreu mal treballat fou l'únic material de les obres, arribant a la major decadència l'ofici de picapedrer.

(1) FRANCESCH CARRERAS Y CANDI: *Caciquisme polítich en el segle XIII*. «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona.» Barcelona, 1905. Vol. III, p. 140.

(2) Vegis vol. I, p. 19 y següents.

La seva repartició és cap a les àrees del segle XIII. Per exemple, en Monsalvatge les ha senyalades a Sant Joan les Fonts, construïda sota l'influència de Sant Víctor de Marsella (1). A la Seu d'Urgell, construïda per lombards, hi ha en la galeria dels timpans, uns senyals com cercles, barrejats amb punxos. Després es troben profusament en les grans obres que s'executen en les terres novament conquerides.

L'Alegret (2) n'ha trobat en la Catedral de Tarragona (figs. 14 y 15) en els paraments laterals dels murs de la capella de Santa Tecla, en el primer cos del cloquer, en l'absis petit i medieval, en la porta antiga de Santa Tecla, y en el mur del creuer. Se'n troben també (fig. 16) en algunes de les façanes de la Catedral de Lleida (3).

Els signes lapidaris individuals se fan més abundants en el segle XIII, ab la vinguda dels cisterencs i ab ells de treballadors estrangers, segurament provençals. Se n'han senyalat al monastir d'Escornalbou, a Poblet (fig. 17), y a Santes Creus. Es sentia l'influència del monastir de Fontfreda en els nostres monastirs cisterencs, la dels bisbes originats de la Província, en la construcció de nostres catedrals del segle XIII y com els nostres templers depenien de la comanda de Sant Gil del Gard.

Les marques de picapedrer són, per altra part, una característica de l'arquitectura de Provença (4) que nos arriba acompanyant altres elements que sustenten la seva influència en aquesta època.

Els signes lapidaris estan gravats ab punxos, ab poca profunditat, no guarden ordre senyalat y's troben repetits en un mateix edifici. La major part no tenen simbolisme ni significació de cap mena: el picapedrer que treballa a preu fet, al picar un mar-

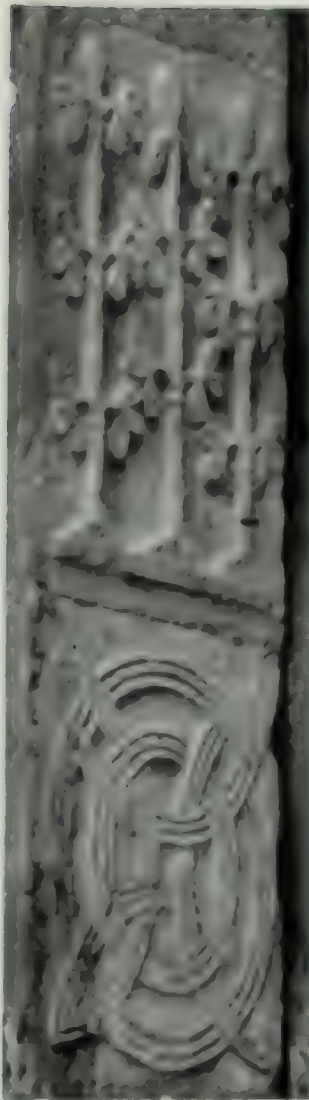

Fig. 14. — Marca de la porta del Cloquer de Sant Pere de Tarragona. (Fot. M. G.)

(1) FRANCESC MONSALVATGE: *Los monasterios de la diócesis gerundense*, Volumen XIV de las *Noticias Históricas*. Olot, 1904. P. 246.

(2) *El Monasterio de Poblet*. Barcelona, P. 87 y siguientes.

(3) EMILI LLATAS: *La Catedral vella de Lleida*, *Bulletí del Centre Excursionista de Catalunya*. Barcelona, 1905. Vol. XV, p. 131.

(4) LABANDE: *Congrès Archéologique de France*, LXXVI. Session de la Haute-Garonne. *Guide Archéologique*. Paris-Caen, 1900. Vol. I, p. 218 y siguientes.

ten hi havia senyal, ab l'objecte de fer constar sa feyna. Traça un signe llegible y fácil d'executar ràpidament, una figura geomètrica, la forma esquemàtica de l'eyna del treball, una xifra o una lletra. Eren algunes vegades marques pera recontar la tasca, altres verdaderes firmes del obrer per reconèixer la seva obra; senyes del humil, equivalents a l'inscripció pretenciosa del autor d'un claustre o d'una porta.

Son caràcter de precisió y correcció denuncien l'intervenció d'obrers experimentats. En algunes pedres de Poblet hi ha gravats dos signes, que l'Alegret (1) ha cregut numèrichs abdós, expressant un d'ells el dia de la setmana per medi del signe astrològich corresponent. Pot això relacionarse ab l'ordre de la construcció o ab el treball fet diariament per cada operari. És digne d'esment la semblança y fins l'igualtat, entre alguns signes lapidaris ibèrichs de les muralles de Tarragona, ab els de Poblet, explicable no més que per sa simplicitat.

En la Catedral de Tarragona, el mateix Alegret ha cregut notarhi dos genres de signes ben diferenciats; poden indicarnos la concurrencia al treball d'obrers de les germandats d'Europa, ab sos senyals definits ab elegancia y precisió, y 'ls obrers auxiliars menys hàbils que dibuixen llurs marques ab indecisa impericia (fig. 15).

En Mariano Pano (2) n'ha notat en el monastir cistercench de Sixena, edificat entre 1188 y 1250.

MARQUES COLECTIVES

Apart d'aqueixos signes evidentment individuals, n'apareixen d'altres que són únichs en un edifici; així, en el claustre d'Elna hi ha un pilà decorat ab el característich signe de Salomó (fig. 22); unes especials figures geomètriques decoren un brancal d'una finestra del absis major de Sant Vicents de Besalú (fig. 20) y la finestra de l'esglesia d'Archs de Santa Pau (fig. 19); altres figures anàlogues es troben en el brancal de la porta de Sant Pere de Galligans (fig. 21); en uns carreus de la Catedral d'Urgell hi ha una àliga gravada, potser senyal heràldica.

És sabut com aqueixes formes entrelaçades y aquestes estrelles de cinch puntes, signe salomònich, eren signes representatius, com rúbriques de persones en els segles XII y XIII (3).

¿És que aquestes senyals sense simetria, sense visible intent decoratiu

(1) Obra citada, p. 97 y següents.

(2) *Signos lapidarios del castillo de Monzón (Huesca) y de la catedral de Toledo. Boletín de la Real Academia de la Historia*. Madrid, 1902. Vol. XL, p. 419.

(3) Vegis vol. II, p. 565.

són marques col·lectives d'una colla de constructors? Moltes d'elles semblen ornaments barnamentals esculpits com al estar per treballadors italians, semblants a les escultures dels parters i perronets altres, però en analogia ab els signes que acompanyen els noms dels que firmen els documents (fig. 18), fan pensar ab la possibilitat d'una resposta afirmativa.

Aquest estudi d'antecedents històrics dona al seu avallament un resultat, una conclusió que és a la vegada com una síntesi de la que anem a exposar. No canvia en aquest segon període romanent el nostre estat polític i social, ni les nostres relacions exteriors, solament s'augmentaven per la conquesta i prenent intensitat per un major contacte. Entre elles cal citar les relacions marroques i les ab la Provença, que venen a substituir les antigues corrents italianes.

No muden tampoc els medis econòmics ab que les obres són pagades, tan sols gradualment, poch a poch, el primitiu règim rural, el tradicional sistema com de gran finca rústega, ab ses lentituds, ab ses nites a la perpetuïtat, ve substituït per un rudimentari règim d'Estat.

Els arquitectes presideixen el mateix sistema de treball; colles de pagesos s'acrecen a les obres d'un mestre; colles de muntanyes i diuats treballen en comú en l'obra del monastir. Mes clarament s'entrevén les colles treballants, els treballadors muros de les ciutats reconquerides, els canitjers fets en la guerra de terra y de mar, els mestres d'Itàlia anant a determinada obra, y 'ls mestres provençals venint darrere les ordres del Castell o del Temple, o dels llocs procedents de Sant Ruf d'Avinyó, que són cridats a regir les Sers de Tortosa, Lloida o Tarragona.

Tal com es transformen poch a poch els homes y llurs relacions, tal mudava l'art. Sobre l'ens de la supervivència de les formes antigues se ven a l'art seguir les corrents de transformació universal, destacant-se com a casos singulars ja l'obra nillada, deguda a intensa influència italiana, ja

Fig. 18. — Base del fust de la columna d'Alfonso.

les obres més nombroses, reproducció de tipus característicament francesos, ja les obres de tipu universal portades per l'ordre del Cistell, caracterisades per tal o qual forma provençal, y finalment l'influencia moresca, barrejantse aquí y allà ab l'intensa florida darrera de l'esculptura romànica catalana.

Aqueixa conclusió lògica dels fets històrichs, econòmichs y socials, donat com en esquema el plan y la classificació que naix espontaniament, ordenant per llurs caràcters les nostres velles esglesies y 'ls nostres claus-tres, y ella vé a ésser com una previa síntesi del resultats a que aqueixa classificació ha de portarnos en els llibres següents.

Esglesia dels Fillols, prop del Vernet.

LLIBRE II

ESTUDI MONOGRÀFIC DOCUMENTAL DELS EDIFICIS
SUPERVIVÈNCIES

Fig. 101. — Sant Climent de Talarn. (Fot. de la Museu del Institut d'Investigació d'Arquitectura.)

I

BASILQUES COBERTES DE FUSTERIA

Eventualment les altres descrites en el volum II i les que són objecte del present, en hi ha cap mena de salt.

Poch a poch, lentament, se van anar les milles de les pedres, poch a poch amb perfeccionisme i treball del picapedrer, i se van bastir ab el nou aparell y ab el nou gust dels varrens, esglésies iguals a les antigues.

Després aprofitant la columna adossada als pilars, les portes s'estructuren ab capitells ornats de nova escultura i l'plan y les esculpures antigues es vestiren d'arquets nous adfiancents.

Entre ells aparesqueren noves formes de plan, importades ara pel camí marítim tradicional d'Itàlia, ara, atravessant els Pirineus, de la veïna França.

Les primeres obres són verdaderes supervivències del estil antic; les segones, són la forma pròpia de l'escola catalana del segle XII; les terce-

res, són formes exòtiques, quasi sempre casos isolats, obra verdadera d'influències estrangeres.

Anem a estudiar els exemplars que 'ns resten de cada una d'elles, en un llibre apart.

Caldrà aquí potser definir, al tractar del primer grupus d'obres, el mot supervivències; l'apliquem als edificis que continuen ab un plan y una estructura del antic període, adoptant en son conjunt les formes del primer romànic, executades ab l'aparell y picat de la pedra més perfecte del període de que tractem. Molts dels monuments compresos en aquest

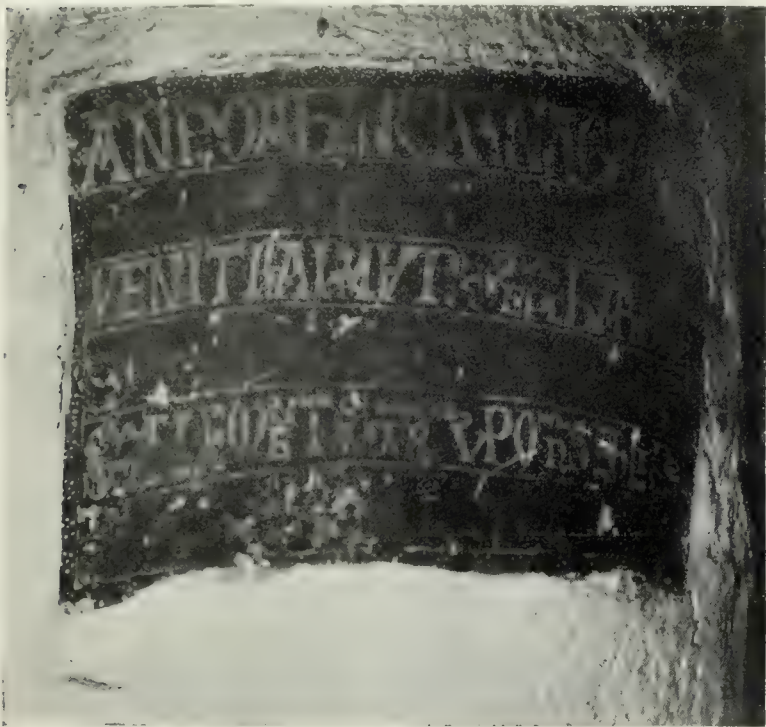

Fig. 24. — Inscripció pintada commemorant la consagració de Sant Climent de Tahull. (Fot. de la Missió del Institut a la ratlla d'Aragó.)

llibre tenen, com és natural, portes, finestrals, cornises y detalls diversos, propis del segon romànic; de modo que apliquem la denominació solament al conjunt de la composició arquitectònica; mes en la major part d'elles hi sobreviuen els elements antics desaparescuts dels edificis del estil nou y sols parcialment s'hi han introduït les noves formes.

En una terra tradicional com la nostra era natural que les coses visquessin anys y segles en el pla y en les ciutats, y que quan unes formes haguessin mort en la terra baixa, s'acullissin a muntanya, aont sobrevisquessin encara durant temps. Mostràrem ja aquest fenomen al tractar en el volum II de les basíliques cobertes de fusteria, que revelen els documents, y aduhirem llavors, pera explicarles, exemples que tot y conservant la forma arcaica, eren obra del període segon romànic, objecte del

present volum. A més a descriure les nombroses obres antiquàries, esmentem les obres de tipus arquitectural, desaparegudes o, per lo menys, fins en el mateix segle XI.

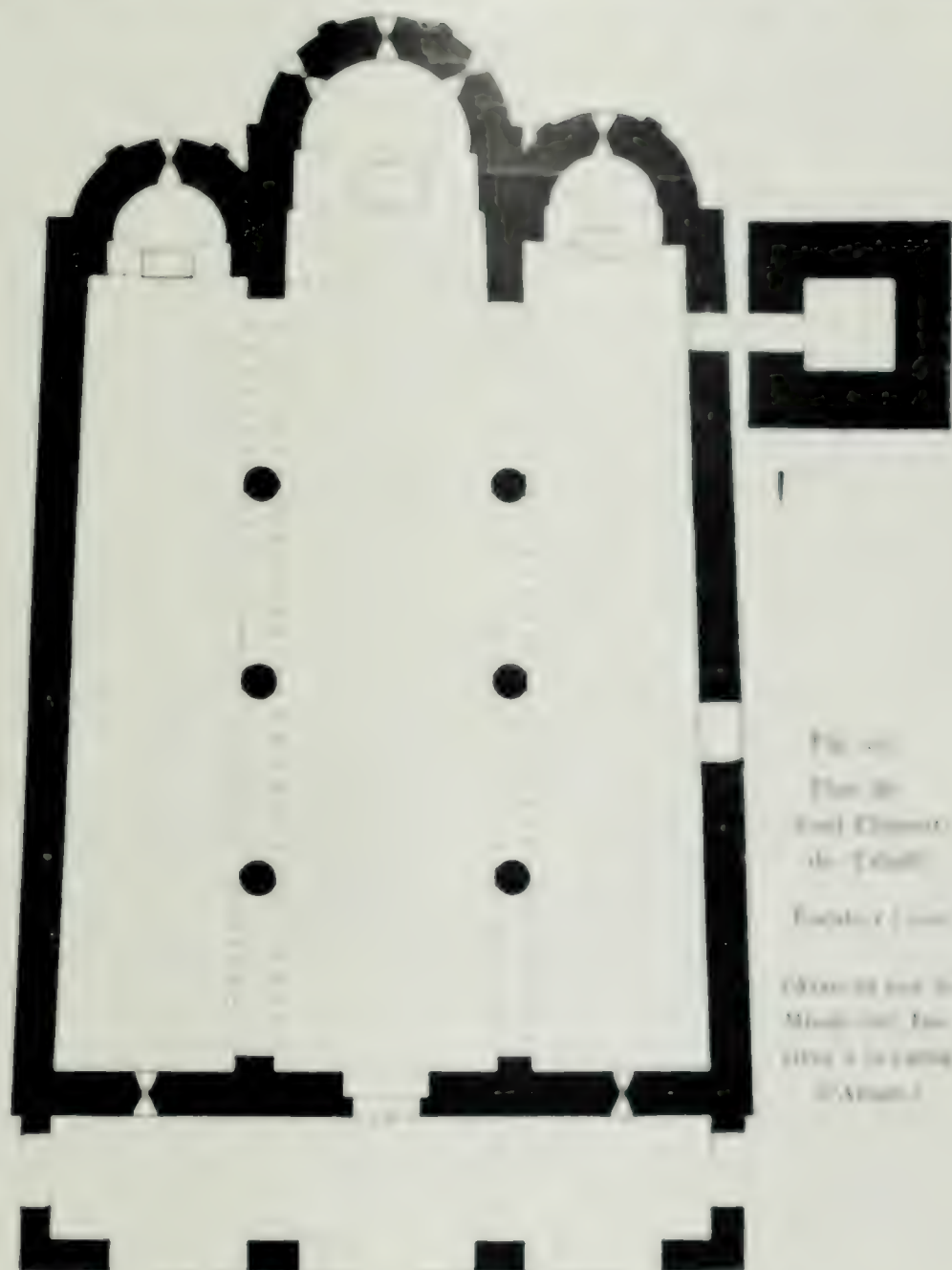

Fig. 101.
Plànol de
Sant Clement
de Talou.
Escala: 1/100.
Obra de Sant
Clement de
Talou a la ciutat
d'Arles.

— *ARQUITECTURA ROMANESCA*. Fou una d'aquestes Sant Clement de Talou, que descriurem fou detalladament foto (1) i que cal sobrament aquí ampliar.

(1) J. PUIG Y CADAFALCH: *Les esglésies romàniques de les ciutats de la Vall de Bòrd i d'Arán*, Institut d'Estudis Catalans. Anuari, MCMVII. Barcelona, I, 119 y següents. — Vegeu també vol. II, p. 107 y següents.

El seu arribament és completament datat per un epígraf pintat de negre y vermell en una de les columnes, ab lletres característiques de l'època (fig. 24) y que diu així:

Anno ab incarnatione Domini = millesimo centesimo vigesimo tertio = quarto idus desemberis venit Raimundus = episcopus Barbastrensis et consecravit = hanc ecclesiam in honore sancti clementis martyris = et ponens reliquias in altare = sancti Cornelii episcopi et martyris.»

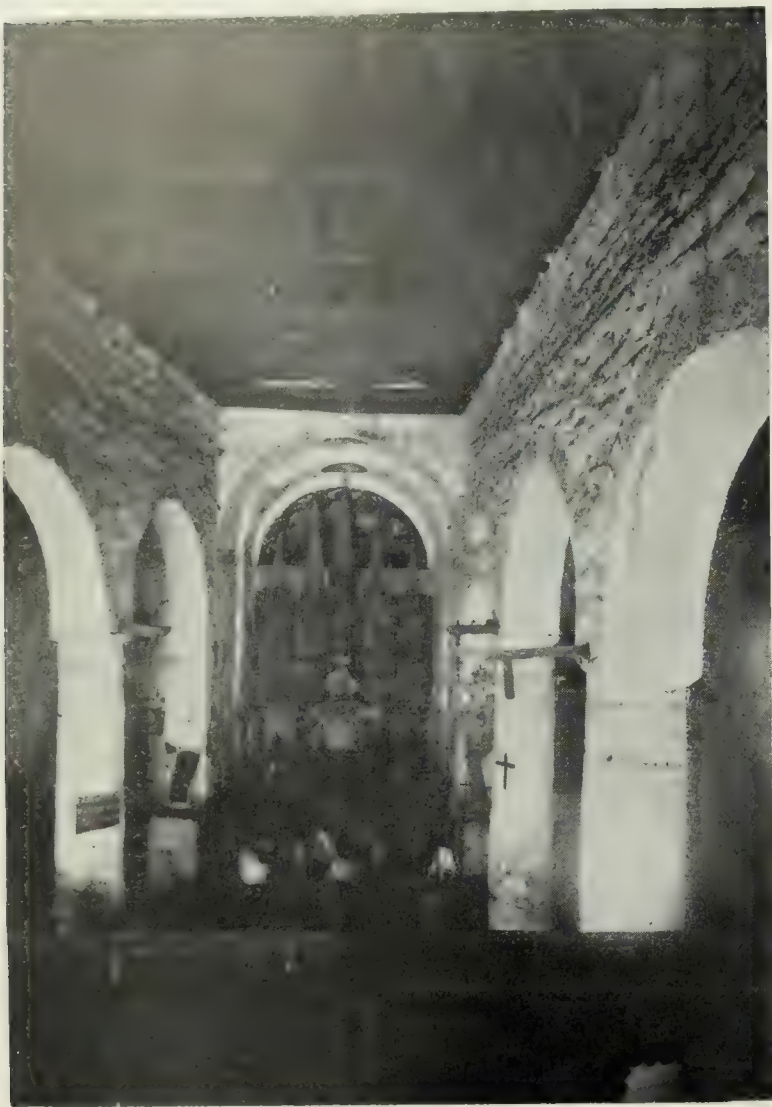

Fig. 26. — Coberta de Sant Climent de Tahull. (Fot. de la Missió del Institut a la ratlla d'Aragó.)

La lletra del epígraf ve confirmada per l'acta de consagració trobada en l'ara d'aquesta església, y en la de la que descriurem després, que diu que foren consagrades; la de Sant Climent el 10 de Desembre, y la de Santa Maria el 12 del any 1123.

L'absis d'aquesta església ha conservat la seva policromia (1), y en sos murs hi queden restes d'unes pintures disposades en dues amples faixes: una de grans figures de màrtirs y apòstols, altra dels símbols evangèlics coronats per la figura de Pantocrator. Els murs de l'església tenien també la seva pintura distribuïda en faixes horitzontals. El campanar presenta senyals de pintures en els junts del aparell exterior. Notem l'analogia de composició de les columnes ab les de Sant Abondio de Como.

(1) *Les Pintures Murals Catalanes*, fascicle III. Barcelona, 1911. Publicació del Institut d'Estudis Catalans.

A Tabull
hi ha, al
interior del poble, l'església
de Santa Maria, consagrada
el dia anterior al en que ho
féu la de Sant Climent, se-
gons l'acta de consagració tra-
çada en l'altar.

Es d'un tipus exactament
igual a la de Sant Climent, ó
anàloga disposició de plan
original, sols allorà per murs
transversals que tapan les
columnes, formant ab les
pareds de les balanes later-
als dos espais interiors
que sostenen una galeria alta.
L'aparell exterior es de gra-
nit, les arcuacions de pedra
fensa, arca d'arquetes tria,
recorant les formes deco-
ratives. Italianes, motllures en
forma anular, com un *oculus*
còch. El campaner sembla
més antic; les filades no lignen ab les de l'església, y tant pòssit es feren
ó y d'un revòlver diferent (figs. 29 y 30).

Fig. 29. — Santa Climent de Tabull. (Des. Vicens).

Fig. 30. — Santa Climent de Tabull. A. Secció de l'església, amb les columnes i les arcuacions de l'aparell exterior. (Des. Vicens).

La coberta de fusta hi és enterament visible, encara que renovada. uns 1000. Transversals han substituït les encavallades; les vigues penjants han estat substituïdes per altres paraleles a les naus, y'l cambi de sistema de coberta ha obligat a reforçar les columnes per medi d'uns murs que fessin com d'espallers interiors, com més amunt hem explicat.

L'absis central és policromat en la forma usual

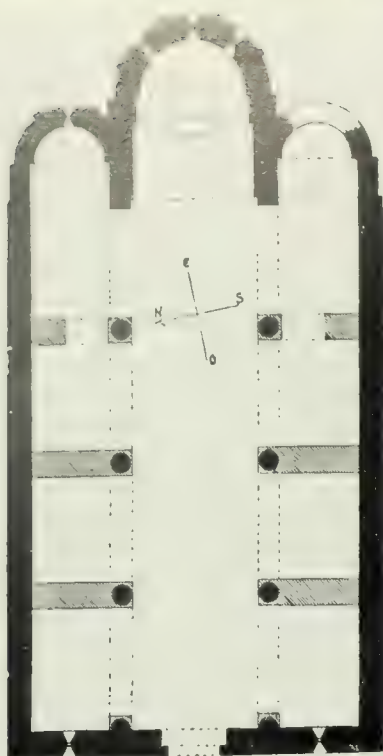

Fig. 29. — Plan de Santa Maria de Tahull. Escala 1 : 400.

y un dels laterals fet malbé per adaptarhi una sacristia.

Els murs laterals conserven una polícromia, representant escenes del Apocalipsis (1), formant grans faixes horitzontals. El campanar té també les junts exteriors pintats en roig terrós.

ESGLÉSIA DE BOHÍ

A Bohí,

la transformació és encara

major; els espais entre 'ls esperons interiors moderns s'han tornat ca-

Fig. 30. — Absis de Santa Maria de Tahull. (Fot. de la Missió del Institut a la ratlla d'Aragó.)

(1) Vegis *Les Pintures Murals Catalanes*, fascicle citat.

pel·les col·locades als voltants de l'única obertura central, ha estat substituïda per la volta l'antiga fustada, i dos de ses llums han desaparegut. Com l'andèrron:

Fig. 30.—Exterior del temple.
Església de Santa Maria de l'Arca. (Foto de Miquel del Puig i de la part d'Arca.)

Fig. 31.—Interior del temple.

es policromada, però aquesta pintura està sobre una decoració més antiga, que consisteix en el rejuntat decoratiu en pintura blanca, disposant els carreus més o menys regulars. Aqueix sistema de decoració rudimentaria segueix a l'exterior; la policromia més rica adorna ab sa rumbositat de tapic fent una humil porta que degué estar abrupçada sota un porxo, avuy destruït. En les arcades de les finestres la pedra s'omple ab la pedra tossa, obtenintse així una policromia natural, que auxilia la pintura (1).

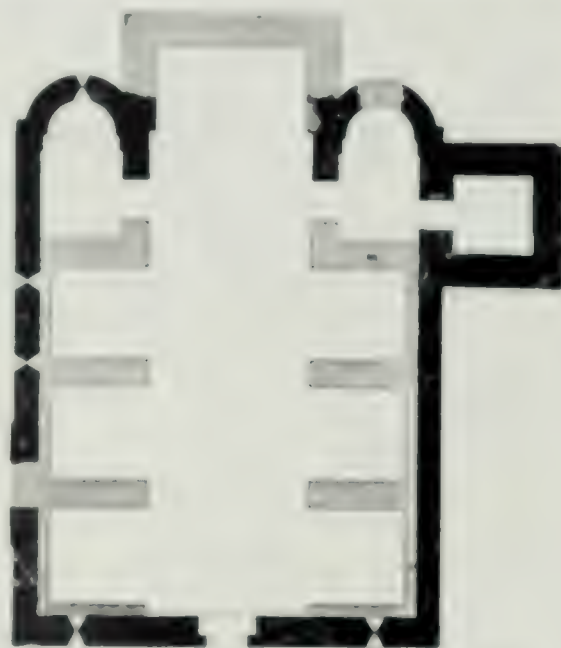

Fig. 32.—Plan del temple de Santa Maria de l'Arca. Escala 1/2 m.
(Alçada del temple a la part d'Arca.)

Aquesta església s'edificà a l'altre costat de la càrnia piràmica; a la Vall d'Arán, n'hi ha nombrosos exemples de plan igual, d'igual dis-

(1) Vegeu *Les Pintures Murals Catalanes*, publicació citada.

posició interior, més o menys transformada, ab idèntiques solucions arquitectòniques a l'exterior.

La diferencia és una sola: a la vall aranesa ha desaparegut, o no ha arribat fins a nosaltres la policromia, y en cambi una exuberant escultura,

Fig. 34. — Absis de l'església de Tredós. (Fot. Soler.)

barbra, primitiva, mal executada, decora les portes y 'ls absis indicant l'arribada de les noves corrents. Les pintures de les Valls de Bohí y Tahull són una obra acabada, probablement exòtica; les escultures de la Vall d'Aràn són obres de pobres pastors indígenes. Les portes presenten un caràcter marcat: tenen totes timpanell; sobre una llinda hi domina, com a tema principal, l'escacat, y, com en les portes del NO.

de l'Aragó y d'aquell costat de França, les presideix el monograma del Crist, tal com en la porta d'Escunyau, en la que no queda més que aquest element esculptural de l'època romànica, que era la de sa primitiva construcció.

En el timpanell de la catedral de Jaca hi ha la llegenda que explica aqueixa transformació posterior del monograma del Crist fins a convertirlo, en virtut d'una complicada teosofia mística, en el monograma o símbol de la Trinitat entera.

Tota la Vall d'Aràn és plena d'aquesta típica forma d'església; sembla com si sos constructors romànichs haguessin adoptat tal disposició y seguit la mateixa escola. No hi manca ni un dels seus caràcters especialíssims: els pilans, en nombre de tres; els murs del presbiteri convergents cap al absis; la coberta a dos plans en la nau, aixecantse la central sobre les colaterals en el tram que precedeix al santuari.

Fig. 35. — Porta S. de l'església de Tredós. (Gravat del Centre Excursionista de Catalunya.)

La més alta, geogràficament, comença en el riu de la vall, de la de cap d'Aren o Tordós, més avall de la fontaneta de la Vall de Ruda ab el nucli Malo; descendant després ab les serralles del Garma, següent la d'Urvil; després en avall la d'Arles, al peu del Vallerles, i del Garma, la de Mig Aren, vora l'estació montat; Vilalot, Vilanova s. Guadimon, Llorenç. La major part d'immobles ab el pla de les esglésies de justícia foren construïts ab soltes de sistemes diversos: 1)

Fig. 17.—Sistema d'arcs i pilars, com el de la fontaneta de la Vall de Ruda, i del sistema de la fontaneta de Llorenç.

2) Començament de la vall de la part més alta

de la Vall. L'església de cap d'Aren o de Tordós, té la planta rectangular, orientat sens una major de NE. a SE. L'entrada actual al temple de ponent.

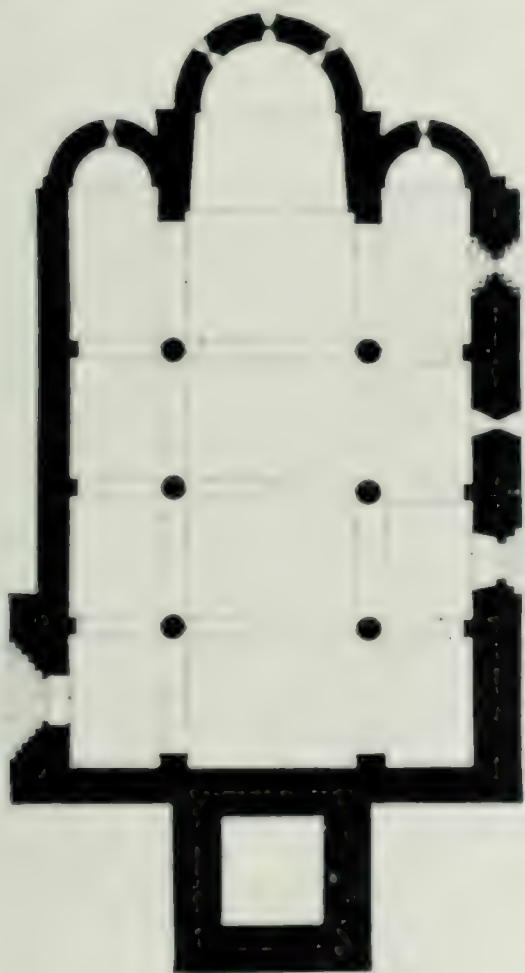

Fig. 18.—Planta de l'església d'Arles, d'Arles, s. 14m.
Planta del temple a la fontaneta de Llorenç.

Fig. 19.—Monument a la fontaneta d'Arles, d'Arles, s. 14m.
Monument a la fontaneta de Llorenç.

L'altra correspon a la mateixa disposició, però amb una major de NE. a SE. L'entrada actual al temple de ponent.

(1) J. Puig y Cadafalch, 1900.

La secció quadrada y sostenen archs circulars. La coberta és de fusta, semblant moderna. El presbiteri està elevat alguns graons,

Fig. 39. — Esglesia de Mig Aràn. (Missió del Institut a la ratlla d'Aragó.)

y en son centre s'hi obra una entrada ab un arch circular que dóna accés, per una escala, a una cripta coberta ab volta de canó. L'absis central y un dels laterals estan adornats exteriorment ab arquacions y faixes lombardes; l'absidiol del migdia està adornat ab columnes (fig. 34). Aqueixa és l'única de la Vall que conserva més o menys la coberta de fusta, probablement moderna; mes sos pilans cilíndrichs són ja convertits en pilans de secció quadrada (1).

La porta de ponent és precedida d'una arquivolta de secció rectangular, sostinguda per columnes ab grollers capitells y que presenta sobre la clau més alta el monograma de Crist. Al S. s'hi obra una petita porta ab llinda que té en el timpanell també'l monograma de Crist (fig. 35).

Les altres esglésies tenen el mateix plan, però han estat més transformades en sa coberta. En un grupo nombrós s'hi ha substituït l'encavallada per la volta de canó, semi-circular en la nau central, de quart de cercle en les laterals. Això ha estat, en unes, un canvi sobtat en l'obra durant llur execució; en altres, una transformació posterior.

(1) JULI SOLER: *La Vall d'Aràn*. Barcelona, 1906. P. 122 y següents.

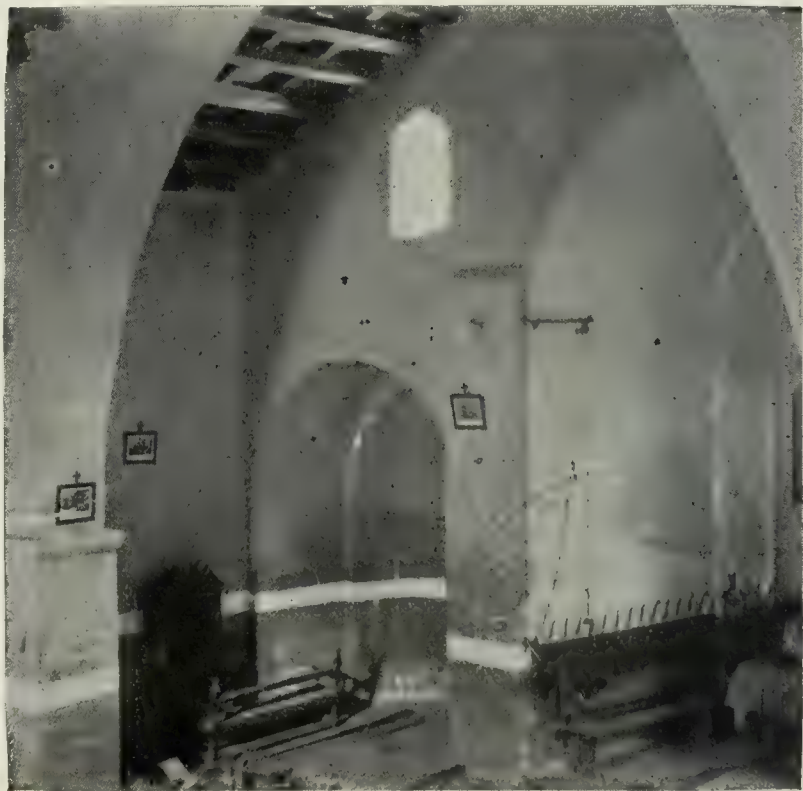

Fig. 40. — Interior de l'església de Mig Aràn. (Fot. de la Missió del Institut a la ratlla d'Aragó.)

Se troba immediatament després l'església parroquial actual d'Artes. És-hi a veure d'un mode clar la substitució de les voltes de l'una per les altres del fortí, però a Catalunya la combinació de la volta de canó semi-circular ab les de quart de cercle, reforçada la central per arcs torals. Els pilars circulars, com troba per aguantar el pes de la coberta de fusta, menor que'l de la volta que avuy sostenen, se'n ressenten inclinantse y amenaçant ruina (figs. 26 a 28).

L'absis té la disposició típica, ab els murs del tram que'l precedeix convergent y ab tres absis que l'obliquen les naus. La porta de la façana Nord, en les sis arquivoltes, indica pu't angle sur.

En l'ua d'esquerra ab arcuacions sobre mèditons, desora'l frontispici en que s'obra'l portal principal d'entrada.

Fig. 26.—Elevació de Mig de la Vall. Vista exterior. Escala 1:1000. (Arxius de l'Institut d'Arquitectura.)

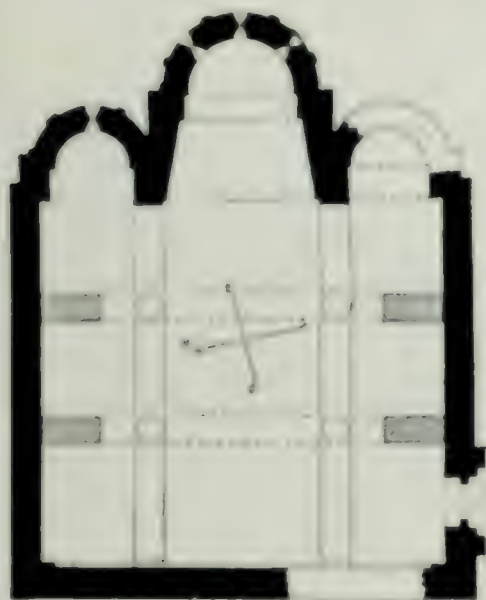

Fig. 27.—Plan de l'església de Mig de la Vall. Escala 1:1000. (Arxius de l'Institut d'Arquitectura.)

Mes amunt, prop de la de Tordà, hi ha la de Uxó.

ab les tres naus cobertes arca ab voltes semicircular la central, de quart de cercle les laterals. Son frontispici al migdia té la cornisa sobre petites mèditons.

L'església de Mig Arca és una altra transformació del tipus. Arca té una sola nau ab arcs apuntats que sostenen una coberta de fusta.

en el mur del cap de l'església s'hi senyala (figs. 40 a 42) el pilà sobre'l que s'apoyaven els arcs que donaven la nau actual en ser tres de consuetud. Els contraforts interns estan marcats d'un esgut que indica sa construcció relativament moderna. Dels absis se'n conserva solament dos en la disposició acastumada (fig. 29) en la Vall, precedit el central d'una prolongació en murar alçada de la nau major. Al costat Nord hi ha les portelles que aguantaven el sostre d'un pórtich o claustre.

marcats d'un esgut que indica sa construcció relativament moderna. Dels absis se'n conserva solament dos en la disposició acastumada (fig. 29) en la Vall, precedit el central d'una prolongació en murar alçada de la nau major. Al costat Nord hi ha les portelles que aguantaven el sostre d'un pórtich o claustre.

L'esglesia de Vilalch és de tres naus ab tres pilans circulars per banda; sobre 'ls pilans se veu clarament un arrencament de pilà en l'obra, com si s'hagués decidit cobrirla de nova manera y totall des de baix ab pilans cruciformes (fig. 43); un arrencament de pilà

Fig. 43. — Secció de l'esglesia de Vilalch. Escala 1:400. (Missió del Institut a la ratlla d'Aragó.)

pera sostenir els archs torals, comença per sobre 'l capitell, sense que enllaci ab res. Els portals són una barroera reproducció dels del segle XII, ab sa llinda ab el monograma y ab el timpà esculpturat barbrament.

VILAMÓS

L'esglesia de Vilamós té la mateixa disposició:

tres naus separades per pilans circulars; coberta actualment ab volta central semicircular y de quart de cercle les laterals; l'absis ha desaparegut (1).

BOSSOST

Quasi en terra plana hi ha la de Bossost (figs. 44 a 48), ab els tres pilans circulars separant la nau central de les laterals, ab els típics tres *oculus* sobre 'ls absis y també transformada ab el mateix sistema de volta. En els *oculus* s'hi conserven restes d'un calat de pedra. És una de les més senceres de la vall. En el costat N. s'hi obra una porta ab dues arquivoltes que precedeix l'arcada ab timpanell, sobre una llinda escacada y ornada de barbra esculptura; altra s'obra al costat S. més senzilla.

ESCUNYAU Y CARÒS

Cal encara afegirhi varies esglesies, de les que resten sols elements incomplets, com la d'Escunyau, de la

Fig. 44. — Absis de l'esglesia de Bossost. (Fot. del Centre Excursionista de Catalunya.)

(1) JULI SOLER: obra citada, p. 303 y següents.

que se conserva en el
portal, característico
románico de po-
dría llamarse que
recorrido de la nave
con los sarcófagos
románicos del siglo
XI el monograma de
Cristo, los típicos ar-
cos primitivos del
arco de medio y la
representación de la
cruz gammada, así
como la imagen de

Foto 43. — Interior de la iglesia de San Juan de la Poliguera (Prov. de Barcelona).

Foto 44. — Exterior de la iglesia de San Juan de la Poliguera (Prov. de Barcelona).

aguantant-la sense el senzill altar, tal com són les creus antigues que's guarden en la vall; com la de Caròs, més amunt al altre costat del riu, de la que resta sols una d'aqueixes llindes estranyament decorada, a més

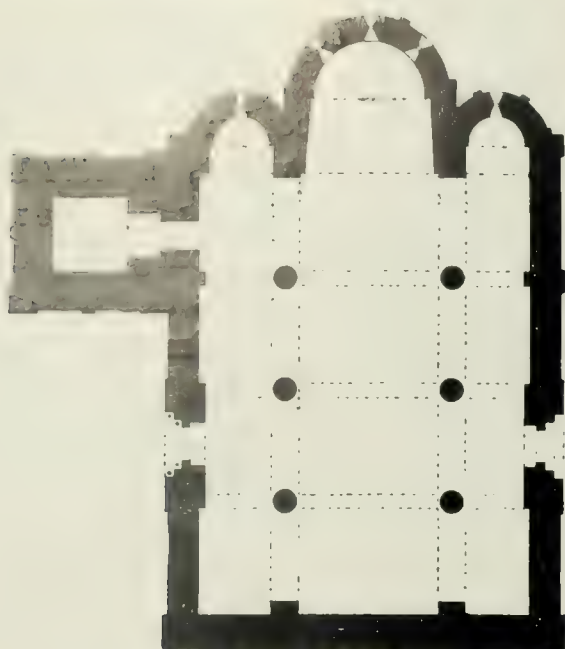

Fig. 47. — Plan de l'església de Bossost.
Escala 1 : 400. (Centre Excursionista de Catalunya.)

dels temes usuals ab flors de lis rudimentaries.

La coberta de fusta ha desaparegut fa segles de lo restant del país; pera retrobar-la cal anar al període ogival; a les esglésies de les ordres mendicants y a la típica escola valenciana, d'influencia moresca interessantíssima, descrita per Fortunat de Selgas (1), de que parlarem més avall.

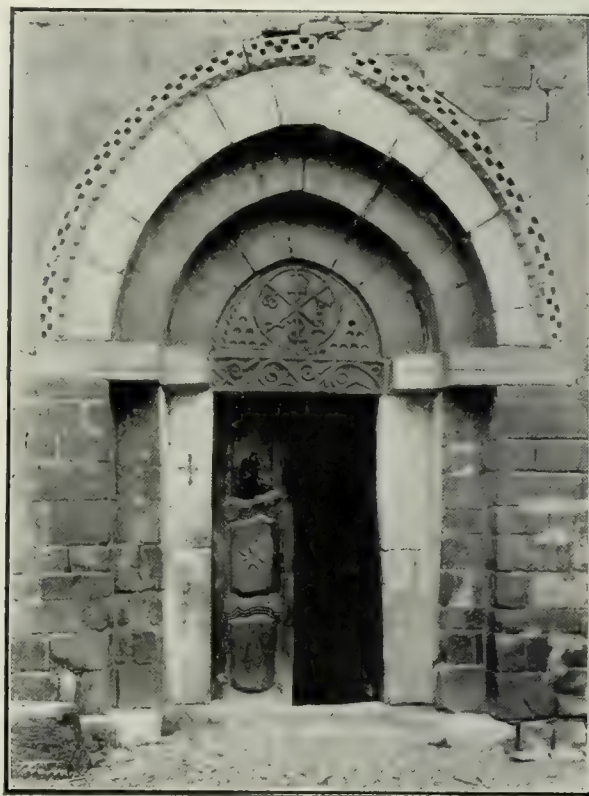

Fig. 48. — Portal S. de l'església de Bossost.
(Gravat del Centre Excursionista de Catalunya.)

(1) *San Félix de Játiva y las iglesias valencianas del siglo XIII. Boletín de la Sociedad Española de Excursiones.* Madrid, 1903. Vol. XI, p. 50 y 77.

Fig. 10. — Exterior del Sant Cugat del Valles (Fot. Montaner i co.)

II

BASILQUES COBERTES AB VOLTES SENSE ARCS TOTAIS

LA mateixa persistència de les formes velles que acabem d'estudiar, se troba en les basíliques cobertes ab volta. Senyalarem en el Vol. II, com a forma més antiga, les basíliques ab pilana sencillament rectangulars, apropiades per a sustenir les voltes sense arcs totals, forma arcaica que a Italia apareix immediatament després de les basíliques ab columnes, substituïdes de Lombrac. Donchs aquesta forma continua durant el segle xii com a supervivència artística d'una forma arcaica agradable a algunes comarques catalanes per sa senzillesa, i potser algunes vegades conservada per aixecarse la nova obra sobre una de més antiga, aprofitant ses fonaments y ses pilars. Cap innovació en el plan ni en la estruc-

tant s'introduïx en elles que no sigui coneguda en les esglésies del període anterior. Son exterior és com en aquelles d'una extraordinària senzillesa, sense altres formes que les severes de la mateixa estructura.

Se conserva aqueixa escola arcaisant en una extensió de terra als voltants i en la capital del antic comtat de Besalú: a Sant Vicens, antiga

església parroquial de la ciutat comtal y abacial; a Beuda, al Sant Sepulcre de Palera y a Caldes de Malavella; se la troba també a Marcèvol, situada en el Conflent (1), quals relacions ab el comtat de Besalú són conegudes.

Algunes d'aqueixes esglésies foren pertencencies de congregacions establertes lluny. Així, el Sant Sepulcre de Palera va pertànyer al monastir llenguadocià de la Grassa, y Marcèvol als canonges del Sant Sepulcre de Jerusalem.

Llurs dates no són precisades: sols de l'església del Sant Sepulcre de Palera se'n coneix una consagració en 1085, y de la de Marcèvol se'n sab l'existència en 1142.

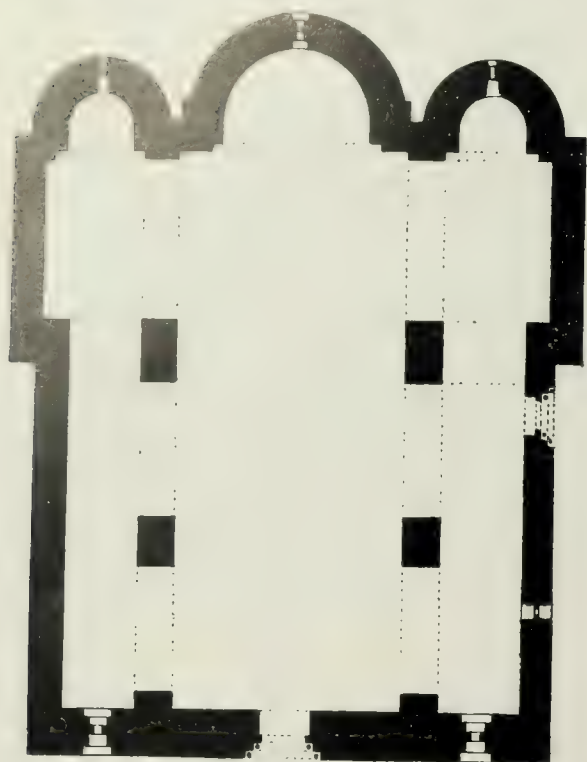

Fig. 50. — Plan de Sant Vicens de Besalú.
Escala 1 : 400.

SANT VICENS DE BESALÚ

L'església parroquial de Sant Vicens de Besalú existia ja en l'any 977, en que'l comte de Besalú y bisbe de Girona, Miró, ne feu donació a la colegiata de Santa Maria (2). Monsalvatje cita un document del Arxiu Municipal de Besalú, en el que's diu havia sigut reconstruida per Bernat Tallaferro, qual comte li feu varies donacions en l'any 1018. No consta la data exacta de la construcció actual, que de ple pertany al segon període romànic.

El plan (fig. 50) és senzillíssim de basílica de tres naus, en que s'hi marca al exterior un transcepte que apenes es nota en l'interior: la nau central, efectivament se perllonga fins al absis, y sols es senyala aquell per

(1) Vegis vol. II, p. 239.

(2) FRANCESC MONSALVATJE: *Besalú*, vol. II, de les *Notícies Històriques*. Olot, 1890. P. 97.

—sota les arcades que l'envolten a la part principal de l'obra, després de les quals que les altres. Precedint, al absis, major un arc triomfal que s'ha notat per les escales. La nau central, il·luminada per un gran *oculus* sobre l'absis, és coberta ab volta de canó semicircular i les laterals ab volta de canó de quart de cercle.

La falsada principal és llisa (fig. 50). Al centre una porta que surmunta un finestral en que, un *oculus* romànic es combina ab les columnes

Fig. 50. — Absis de Sant Vicenç de Borsat.
(Fot. Puig y Cadafalch.)

nes que s'entenen petites arades, com en els cristalls egipcis, obra probablement del segle XIII llum. finestretes il·luminen les naus laterals en la falsada de migdia s'hi obra també una porta. Els murs laterals són llisos, el central es decorat d'arquerons romànics (fig. 51).

— Borda es menciona en els documents del segle XI, *Beñia, Erceta, Erceta, Erceta*, y 7' donat notícia de la seva església l'any 1092, mes cap

d'elles se refereix a la construcció de l'obra actual (1).

(1). FRANCESC MONSALVATTE, vol. XVII citat de les *Notícies Històriques*, p. 26.
— BOLET Y SISO, volum citat, corresponent a Girona, de la *Geografia General de*

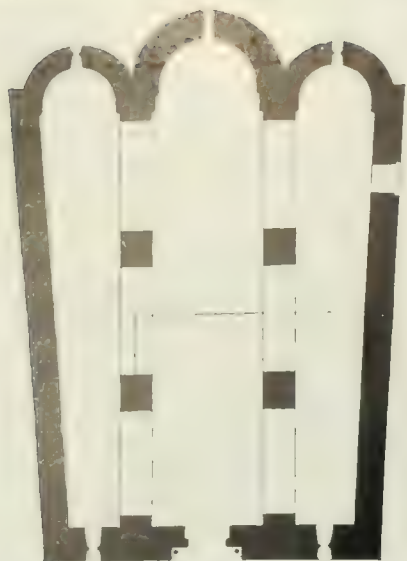

Fig. 53. — Plan de Sant Feliu de Beuda.
Escala 1 : 400. (Domènech Mansana.)

rada ab una arcada sostinguda per dues columnes (figs. 54 y 55).

Fig. 55. — Absis de Sant Feliu de Beuda.
(Fot. Domènech Mansana.)

És una església de tres naus: la central és coberta ab volta de canó semicircular y les laterals ab voltes de canó de secció de quart de cercle, aixoplugades les tres sots una sola coberta a dues aigües. El plan és capiample, essentho exageradament la nau del costat del evangeli (fig. 53).

Son exterior és d'una gran senzillesa; cap ornament interromp la severitat de sos murs; únicament la porta està deco-

Fig. 54. — Fatxada de Sant Feliu de Beuda.
(Fot. Vitró.)

SANT SEPULCRE DE PALERA

El monastir del Sant Sepulcre de Palera era una possessió del poderós monastir llengüadocià de Santa Maria de la Grassa. En parla un document del any 1075, citat per en Monsalvatje (1); l'església fou consagrada en l'any 1085 (2).

Catalunya, p. 741. — J. DOMÉNECH MANSANA: *Nota d'alguns monuments de la Garrotxa y l'Alt Empordà*. «*Bulletí del Centre Excursionista*.» Barcelona, 1913. Volum XXIII, p. 292.

(1) Vol. XVIII, citat, de les *Notícies Històriques*, p. 51.

(2) FRANCESCH MONSALVATJE: vol. IV, citat, de les *Notícies Històriques*, ap. VI, y *Los Monasterios de la Diócesis Gerundense*, vol. XIV de les *Notícies Històriques*, p. 203 y següents.

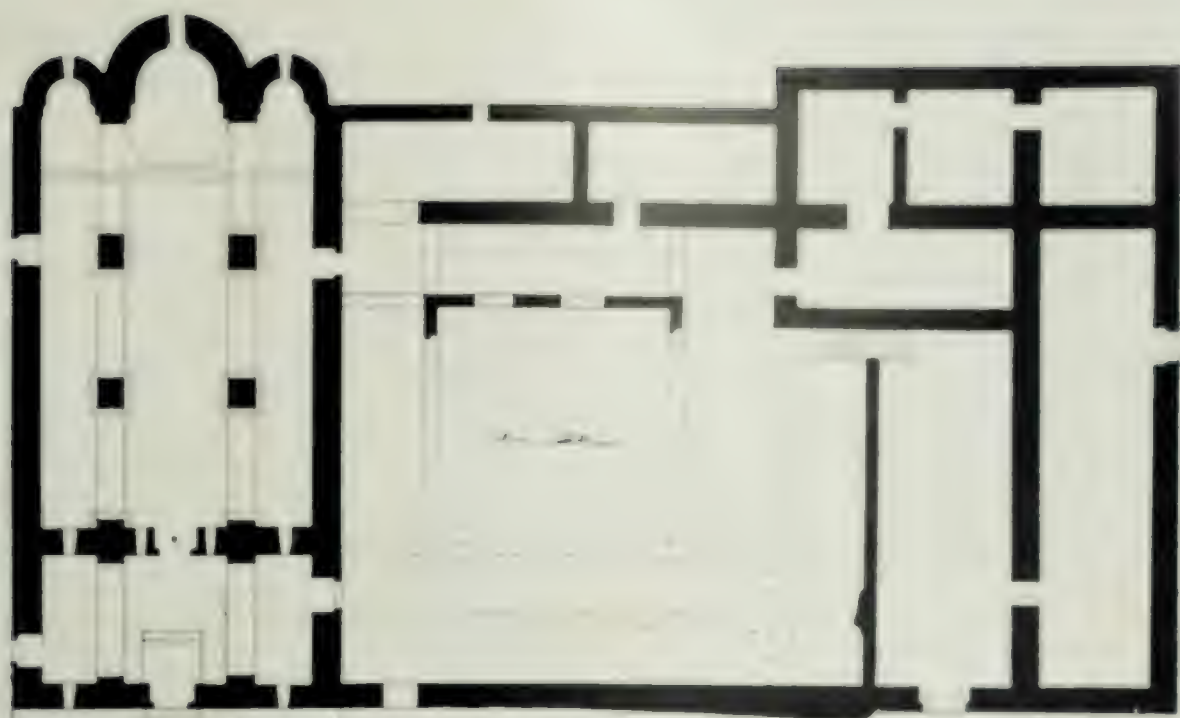

Fig. 30. — Plan de l'església del Sant Cristó de Palau. (Arxius i plans. 1864. [Domènec Massana].)

La precedeix un altre tancau. És de tres naus y tres absos. La nau central es de canó seguit, y de quart de cercle les laterals, atropigades per una sola coberta a dugues aigües. 36 y 37.

Al SO. de l'església y unit a ella, hi havia el claustre, avuy completament arruïnât. Monsalvatge diu haver-hi vist un capítell llatí, decorat als anells y figures humanes, sècols y canyes de columnes (1).

La senyallosa d'aquesta obra es extraordinària: els absos són llisos,

Fig. 31. — Secció de l'església del Sant Cristó de Palau. (Arxius i plans. 1864. [Domènec Massana].)

(1) Vol. IV citat de les *Notícies Històriques*, p. 38 y següents. — DICCET Y SIBOT volum corresponent a Girona, de la *Geografia General de Catalunya*, citada, p. 713. — J. DOMÈNECH MASSANA: lloch darrerament citat, p. 290 y següents.

Fig. 58. — Sant Cristó de Palera.
(Fot. Domènech Mansana.)

termenats ab la motllura acostumada; la fatxada és llisa enterament, igualment que ses portes y finestres, y llis també son interior (fig. 58).

MARCÈVOL

Els canonges del Sant Sepulcre no han tingut més que un priorat en l'antiga diòcesi d'Elna. Estava situat en les montanyes que separen el Conflent del país de Fonollet, al lloch de Marcèvol.

Es parla al començament del segle XI, en 1011, de la vila de Marcèvol (*Marceval*); en 1088 d'una vinya de Santa Maria. L'església és citada per primera vegada en el testament de Guillem de Castellnou, del 1091, qui deixa *duos sestarios olei beatae Mariae de Marceval*. En el 24 de Janer de 1129,

Pere Bertran, bisbe d'Elna, donà l'església de Marcèvol y son *honor*, és a dir, ses propietats y rendes, al Sant Sepulcre de Jerusalem y a la congregació de canonges que'l guardaven. Aquestos religiosos construiren allavors una església major y un priorat no lluny de l'antiga esglesiola, de que hem parlat en el vol. II (1). Aqueixa nova obra consta per primera vegada en el testament de Bernat d'Arbussols del any 1142. En l'any 1143 se l'anomena en una butlla del Papa Celestí II, qui cita tots els monastirs de l'ordre, tant d'Europa com de Terra Santa. El priorat se desenrotlla ràpidament, y en aqueix període, com afirma en Pere Vidal degué construir el temple. Desde'l segle XIV va ser coneguda per «Santa Maria de les Grades» (2).

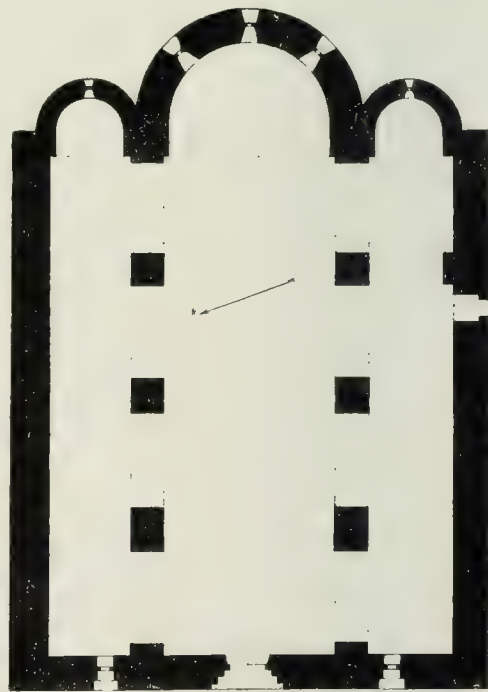

Fig. 59. — Plan de l'església de Marcèvol.
Escala 1 : 400.

(1) Vegis el vol. II de la present obra, p. 297.

(2) *Marca Hispanica*, ap. CLXIV y CCCVII. — PIERRE VIDAL: *Étude historique sur le Prieuré de Marcèvol*. «Bulletin de la Société agricole, scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales». Perpinyà, 1888. *Guide historique et pittoresque dans le département des Pyrénées-Orientales*. Perpinyà, 1899. Ps. 240 y 241. — J. SARRÉTÉ: *Le Pardon de Marcèvol*. «Revue d'Histoire et d'Archéologie du Roussillon». Perpinyà, 1901. Vol. II, ps. 365 y següents.

El plan en forma de nau (fig. 88) està cobert al voltant de l'absis equicentral en la nau central, de manera que quedi descomençats els laterals (fig. 89).

En el costat de l'epistolari prop del naus hi ha una pilastro indicant l'existència d'arcs torals destruïts o un intent de reconstrucció mantint la forma immediat a aquest.

Fig. 88. — Plan de l'església de Sant Martí de Masnou (1:100).

Fig. 89. — Vista de l'exterior de Sant Martí de Masnou.

Cinquantell en matèria blanca ornat d'una simple moldura. L'arquivolta coronada d'un coronament en dents d'engranatge reposa sobre tres pilastres quadrades. Dues finestres estrobes i allargades s'obren als dos costats del portal. El restu de la façana es llaça a la volta dividit en dues parts per una falsa que s'enrera seguint l'arcada de les dues finestres. Sobre aquesta falsa s'alça una torreta lineal, empanxada igualment d'un cordó

La porta de l'absis és de grans trocs ben treballats (1). La fitellada principal, seguint la tradició antiga, té en el centre la porta a sobre una finestra que il·lumina la nau principal i la resta meridional, al·luc que il·lumina les absides (fig. 89). Els tres absos són destruïts o desfigurats des del costat d'orient (fig. 90).

La porta té una llinda monumental que s'inscriu per una volta de maïnes i està suportada per

Fig. 90. — Vista de l'exterior de Sant Martí de Masnou.

(1) J. A. BRUTALS: *Notes sobre l'art religiós en el Rosselló*, Traducció de J. Muns Torrens, Barcelona, 1901, P. 51.

Fig. 63. — Caldes de Malavella. Secció.
Escala 1 : 400. (Rubio.)

crivint. Pertenesqué al monastir de Sant Salvador de Breda. Se la troba mencionada en l'any 1058 en una restitució que feu d'ella la comtesa Er-

ab dents d'engranatge. El campanar és modern. L'absis Sur té la volta policromada ab el Pantocrator y 'ls símbols dels evangelistes.

CALDIS DE MALAVELLA

Sant Esteve de Caldes de Malavella era una es-

glesia de plan de basílica triabsidal, del tipu que ve-

nim des-

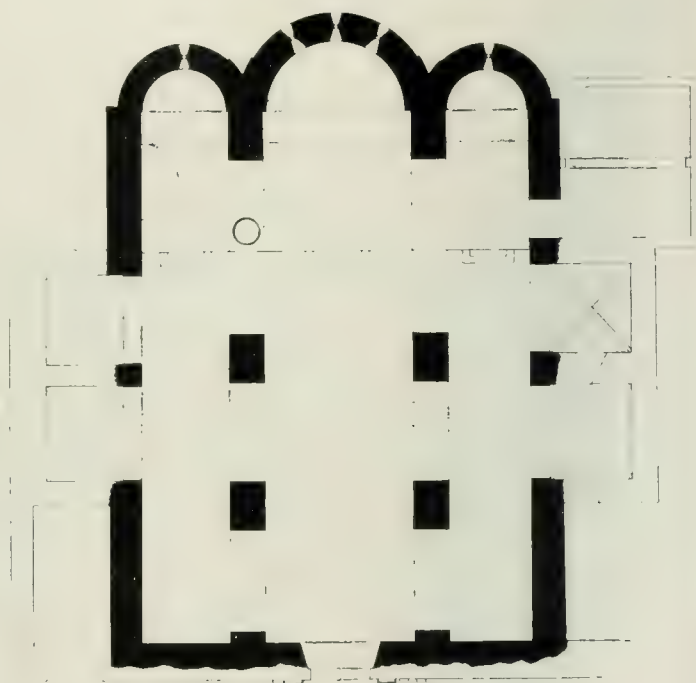

Fig. 64. — Plan de l'església de Caldes de Malavella.
Escala 1 : 400. (Rubio.)

Fig. 65. — Absis de l'església de Caldes de Malavella.

mesindis a Berenguer, bisbe de Girona (1). La citen diversos documents del segle XII (1131 a 1194) y del XIII (1246). Hi ha en l'església una làpida de 1270, commemorant a Berenguer Lambardus.

L'església és molt reformada; però's conserva sencer son absis ornat d'arcuacions lombardes (figs. 63 a 65).

(1) FRANCESCH MONSALVATJE: Vol. XVII citat de les *Notícies Històriques*, p. 18 y següents. — JOAQUIM BOTET Y SISÓ: *Geografia General de Catalunya*, volum de Girona, p. 974.

Fig. 101. — Exterior de l'església de Salanova (Prov. de la Hoya a prop de l'Aragó).

ESGLÉSIES AB PLAN DE BASÍLICA COBERTES AB VOLTES Y ARCS TORALS

Un tercer grup d'esglésies, suposadament del període andalusí, el formen les basíliques ab arcs torals, y conseqüentment ab pilars en forma de arc. Tantes aquest grup es troba confinat a un espai de país: al Rosselló y al Aran, no havent-hi quasi cap exemple que pertanyi al període que no ocupi tota d'aproximadament la vintena. Només dels Pirineus, a excepció de la de Cervera, pertanyent al monestir de Sant Miquel de la Clusa, en la vall de Susa del Pradonç.

Fig. 67.— Plan de l'església de Santa Maria de Cervià. Escala 1 : 400.

SANTA MARIA DE CERVIÀ

Hem exposat, al parlar dels seus claustres (1), que'ls documents de l'església de Santa Maria de Cervià no precisen la seva data de construcció. El temple actual, té la for-

ma de basilica de tres naus, ab transcepte (figs. 67 y 68). La nau central té la volta de canó lleugerament apuntada, essentles laterals de quart de cercle. Aquella s'aixeca extraordinaria-

ment sobre aquestes. El seu exterior és llis y molt reformat.

SALARDÚ

La de Salardú, Vall d'Aràn, és una adaptació de la planta de Sant Climent de Tahull, descrita, a un tipu posterior probablement d'un segle (fig. 71). Son portal (fig. 66), indica ja'l segle XIII. És també de tres naus; la central està coberta ab voltes ogivals posteriors; les laterals, ab voltes de quart de cercle, reforçades ab archs torals (fig. 72). Al costat del Migdia hi havia una porxada (2) a la que dava la porta principal cintrada de cinch arcuacions, com les de la XIII centuria, feta ab la rusticitat característica del país en que's troba. L'exterior segueix el tipu de la vall aranesa; una sola coberta aixopluga les tres naus, lo que dóna lloch a dos grans frontis. En el de Llevant hi han els tres absis; sobre d'aquests s'obren *oculus* y finestres en creu com les que ventilaven la coberta de fusta en les basíliques primitives (fig. 73).

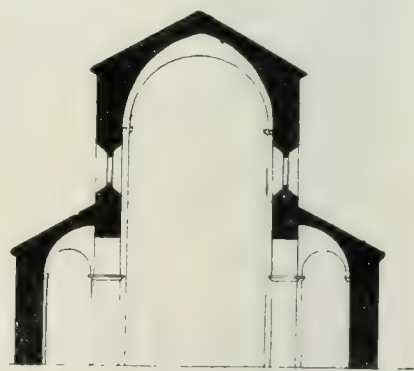

Fig. 68.— Secció de l'església de Cervià. Escala 1 : 400.

SANT JOAN DE PLADECORS,
TORRELLES Y EUS

Aquestes tres esglésies han estat descrites per en Brutails y pertanyen a la part de Catalunya situada a l'altre costat dels Piri-

(1) Vol. II, p. 339. Vegis també *Institut d'Estudis Catalans, Anuari MCMXI-XII*. Barcelona. P. 694.

(2) JULI SOLER: obra citada, p. 131. — *Institut d'Estudis Catalans, Anuari MCMVII*, p. 126 y següents.

reus. Les tres són esbertes, allargues, cilíndriques i semicirculars la de la nau central i allargada de quasi doblada les laterals. La de Sant Joan de Pla de Corta no és actualment alçada i sols la nau major reformada per arxius locals.

A Turrelles, en el Rosselló, sembla que hi hagué una església, construïda en el segle XI, però establida un capítol de canonges regulars (1). Després se'n feu una altra de tres naus, allargada de volta semicircular, una mica reforçada reforçada per arxius

Fig. 42. — Vista de l'exterior de l'església de Sant Joan de Pla de Corta (1891. Puig y Cadafalch).

Fig. 43. — Vista de l'exterior de l'església de Sant Joan de Pla de Corta (1891. Puig y Cadafalch).

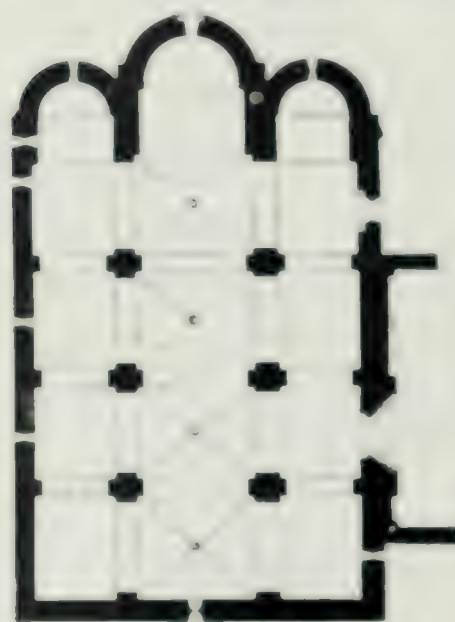

Fig. 44. — Planta de l'església de Sant Joan de Pla de Corta (1891. Puig y Cadafalch).

(1) Fournier, *Epigraphie roussillonnaise*. — *Travaux de la Société archéologique, historique, topographique et littéraire des Pyrénées-Orientales*, n.º 140.

Fig. 72. — Secció de l'església de Salardú. Escala 1 : 400. (Missió del Institut a la ratlla d'Aragó.)

torals (1). Ha estat destruïda no fa molt temps.

L'església d'Eus, en el Conflent, va ésser consagrada en 1053 y després en 1213.

Posteriorment va ésser remoguda, desapareixent els torals del colateral.

L'església d'Eus no té sinó dues naus desiguals; l'una de 3'80 m. d'amplada, l'altra de 2'40, posades en comunicació per quatre arcades d'un gruix de 0'98; l'altra nau sembla destruïda. Els soports de les arcades, a l'Oest,

són un pilà de secció cruciforme, y per cada un dels compartiments següents una columna.

L'hermosa porta de l'església d'Eus ha perdut ses columnetes; però ha conservat el bocell d'entrellaçats y'l ressalt motllurat que aquests soports sostenien (2).

BELLPUIG

L'església de la Trinitat, de Bellpuig, en el Vallespir, és de tres naus, una de les quals ha sigut destruïda. La gran, de volta apuntada, té quatre compartiments limitats per espatllers dels torals de mig punt; la nau lateral està coberta d'un mig canó seguit, sense archs torals. Del ornament del absis no resta sinó les bandes lombardes. Té una porta que conserva l'antiga ferramenta (3).

Fig. 73. — Absis de l'església de Salardú. (Fot. Domènec Mansana.)

(1) J. A. BRUTAILS: *Notes sobre l'art religiós en el Rosselló*, citada, p. 57.

(2) Id., id., ps. 18, 50, 102, 136, 149 y 160.

(3) Id., id., ps. 53 y 165.

Fig. 72. — Capítol del cloister de Camprodon (1196-1200).

IV

ESGLÉSIES DE PLAN EN FORMA DE CREU LLATINA SENSE CIMBORI

Les supervivències d'ells temps passats que hem notat al tractar de les basíliques, es natural que s'acreditin en les esglésies dels petits monastres i en les parròquies rurals. Així, els capítols que hem dedicat al tractar del art del segle XI en el volum II (1). Tenen la seva natural pertinença en els presents. La major part d'ells no's diferenciaren de les anteriors més que en l'aparell i sols en alguna que altra aparca l'abais modificat en sa cornisa, seguint l'influència francesa a les portes o a les múltiples arcades y profusa ornamentació seguint els progressos de l'època.

Passem a descriure'les agrupant en diferents capítols els tipus coneguts.

(1) Vegeu vol. II, p. 239 y següents.

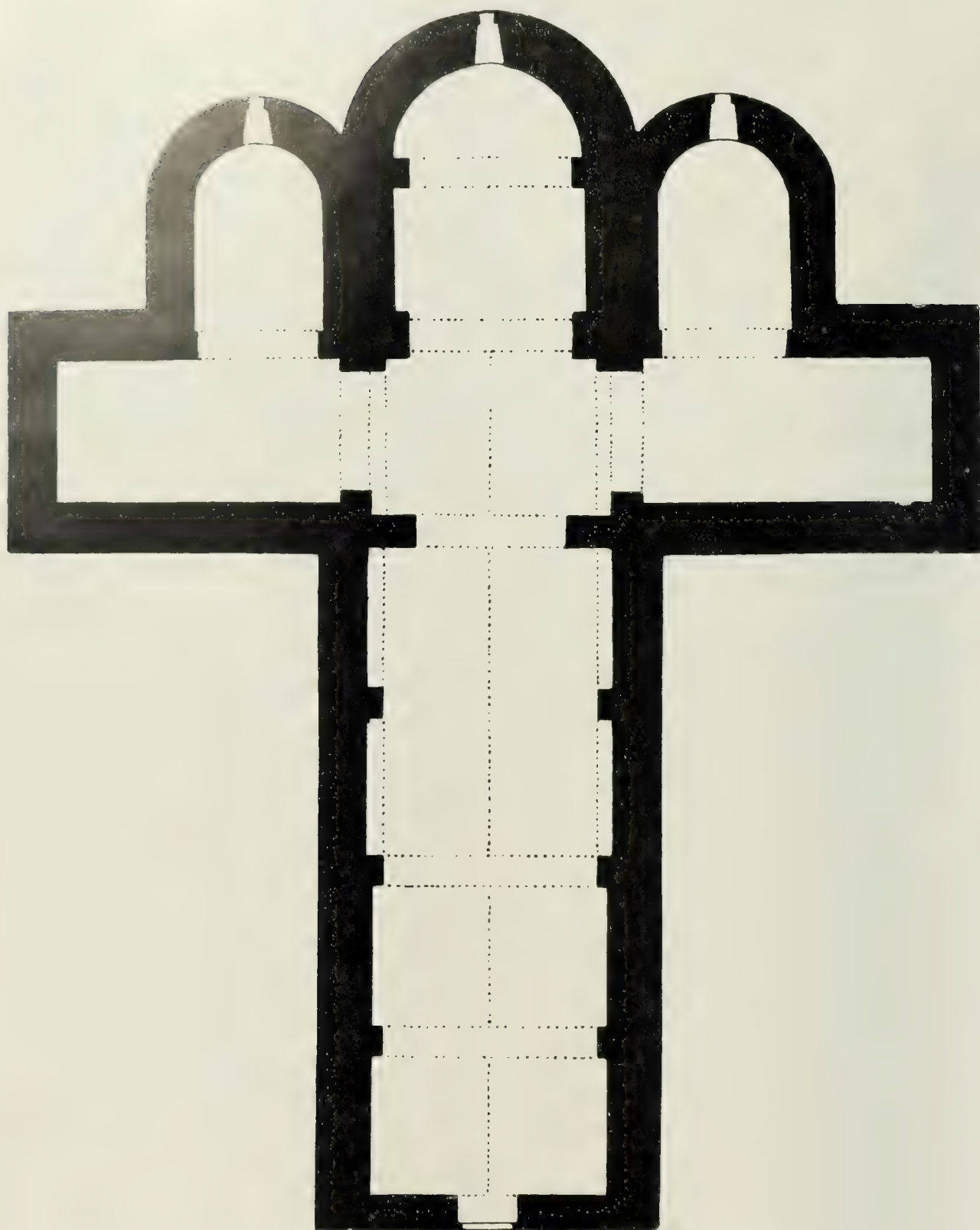

Fig. 75. — Plan de l'esglesia de Sant Genís les Fonts. (Brutails.) Escala 1 : 200.

part partem ad sepulchrum. Luthari pagani
un precepte, cu-
data del 984, confirmant les propo-
sats del monastir de Sant Germe les
Fonts: *equel olim a paganis des-
tructum fuit et nunc reedificatum
est* (1).

Se coneix una consagració del
any 1163 (2), data a que pertor-
nen l'església actual en son tot-
junt, encara que és possible que
part de l'obra sigui anterior; la
llinda de la porta del la data de
1020-1021 (3).

Els absis en son exterior són molt
rudimentals, y llur plan és caracte-
rístic de les esglésies dels monas-
tis benedictins per llur fundació.
Són de notar també les arcades que

(Fig. 10).—Interior de Sant Germe les Fonts (Fon. 2000).

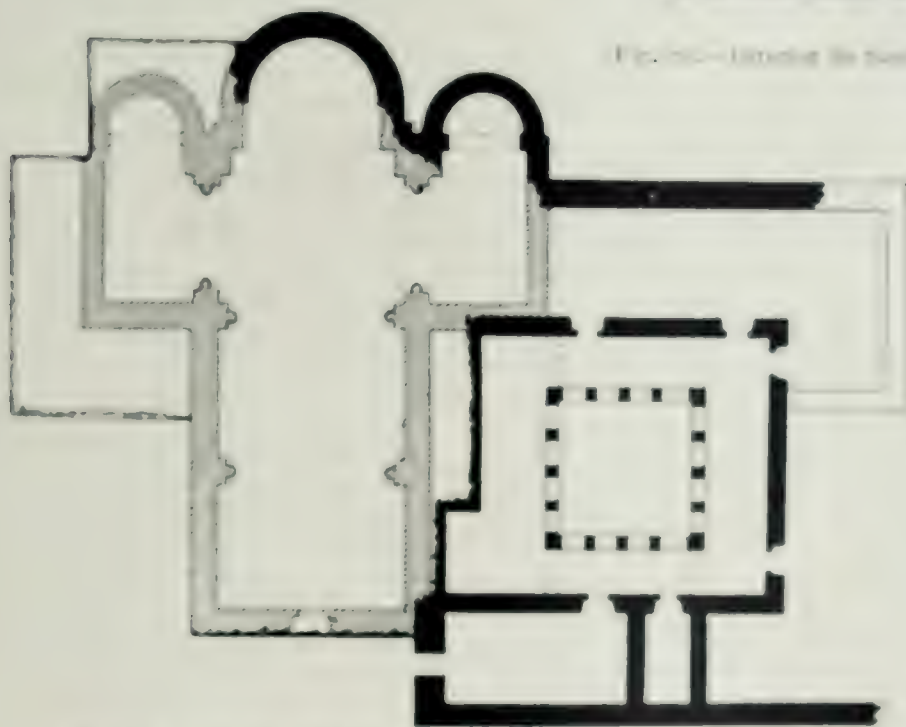

Fig. 11.—Plan de l'església de la Font de Sant Germe les Fonts (Fon. 2000).

decoran els murs
de la nau, segons
antigues tradic-
ions. El transcep-
te se solia al-
lugar de tan per-
pendicular al eix
de la nau major di-
guts 75 y 76.

(1) *Marca Hispanica*, ap. CXXIX.

(2) *Manuscrit gene-
ral de Languedoc*,
Edition Privat, Tau-
lorne, Vol. IV, p. 325.

(3) *Vepte*, vol. II,
p. 361 y següent.

Fig. 78. — Plan de l'església de la Mare de Déu del Vilar. (Brutails.) Escala 1 : 400.

POBLA DE LILLET

El bisbe d'Urgell, Sisebut hi consagrà una església en 833 (1), que estava situada en el castell de Lillet que s'aixeca sobre la Pobla més moderna.

Com la població, és modern el monastir, que data en son conjunt del segle XII. Es conserva de l'època, apart del claustre, dos dels absis. L'interior de l'església s'ha transformat en una obra del renaixement, ab entaulaments y pilastres de guix (fig. 77).

MARE DE DEU DEL VILAR

L'església de la Mare de Déu del Vilar fou consagrada en 1116.

La nau té una volta apuntada que atravessa 'l creuer y's perllonga estrenyentse cap al absis. El creuer és cobert també ab volta perpendicular a la nau (fig. 78) (2).

(1) Vegis vol. II, p. 316 y següent.

(2) J. A. BRUTAILS: obra citada. P. 19.

Fig. 14. — *Monestir de Sant Pere de Corçadà, 1136. (Bisbee.)*

ESGLÉSIES AB PLAN DE CREU LLATINA Y AB GIMBORI

com en les esglésies del grupu primer, algunes de les esglésies ab plan de creu llatina cimbren que s'afeguen al centre del creuer.

Canviem les de Santa Maria del Estany, consagrada en 1133; Santa Eugènia de Berga, dedicada en 1139; Sant Pere de Corçadà, en la que s'hi fundà una congregació en 1116, mes l'església no's consagrà fins entrat el segle XIII, y, finalment, Sant Pau del Camp, reconstruït en 1117.

L'època de la fundació — diu Villanueva (1) — no s'ha pogut averiguar per no trobar-se documents. Sols pot al·lumar-se que abans del 1090 ja existia, governada per priors, y així seguia fins al 1264, en que'l bisbe de Vich, Bernat de Mar, a qui estava subjecte, li restituí l'honor d'abadia, com se suposa que tingué en son principi. De la consagració d'aquesta església y dotació de sa canònica, en 1133, ne parlà el P. Flórez (2).

El temple no ha perdut son primitiu caràcter romànic, a pesar de les varies modificacions que ha sofert.

Fig. 80. — Fatxada de Santa María del Estany.

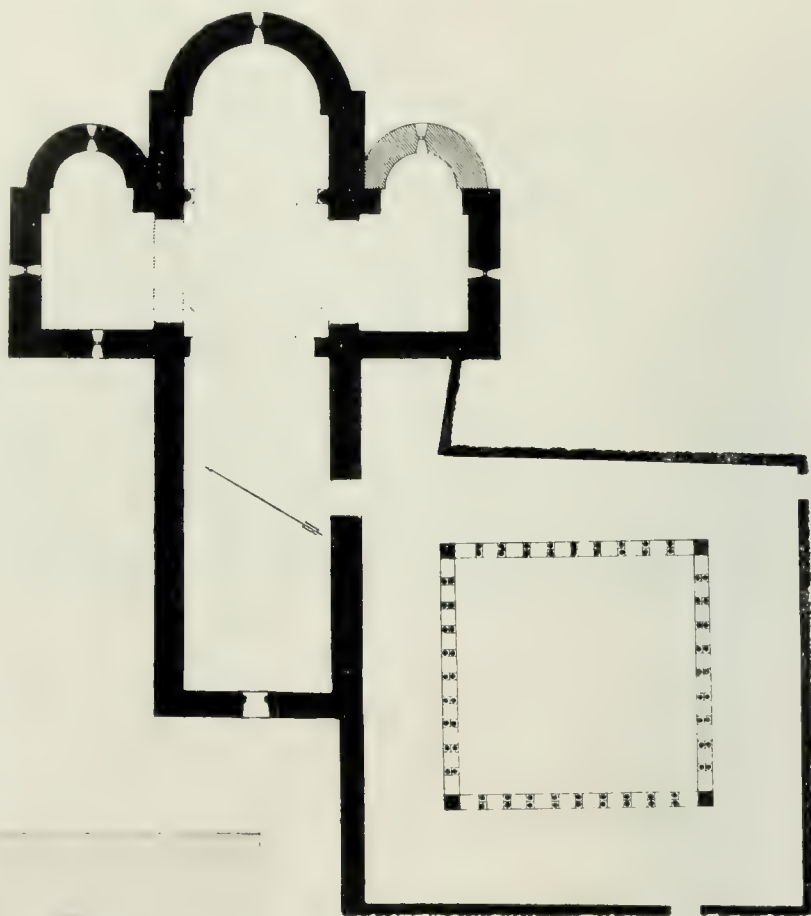

Fig. 81. — Monastir del Estany
Escala 1 : 400.

És de plan de creu, triabsidal; ses voltes són de canó: perpendiculars les del transepte a la nau major, y coronades en el creuer per un cimbori. Els absis laterals són destruïts, existint restes del del costat del Evangeli (figs. 80, 81 y 82).

(1) Obra citada, vol. II, p. 234 y següents.

(2) *España Sagrada*, vol. XXVIII, p. 203 y següent.

«...i després de l'alta» Hem descrit, en el volum II l'església de Santa Eugènia de Bergà (I) pròxima a Vià, consagrada en 1180, i tal aquí sols reproduïm els elements construïts en aquesta època i que no ho foren en aquell volum.

Es lisa en sos albis i en sos murs laterals solament són trobats presents una relativament esplèndida decoració en sa portada i en son *centau*, que s'alça al centre del frontó, flanquejat de dues amples bandes (fig. 84 i 85).

Les voltes del creuer són perpendiculars a la nau major. El campanar, que s'arriba sobre'l cimbori, té la disposició usual de l'època, mentre aquell següent la trullada del segle XI.

Fig. 84. — Església de Santa Eugènia de Bergà.

Fig. 85. — Església de Santa Eugènia de Bergà (V. 84).

(I) Vol. II, p. 200.

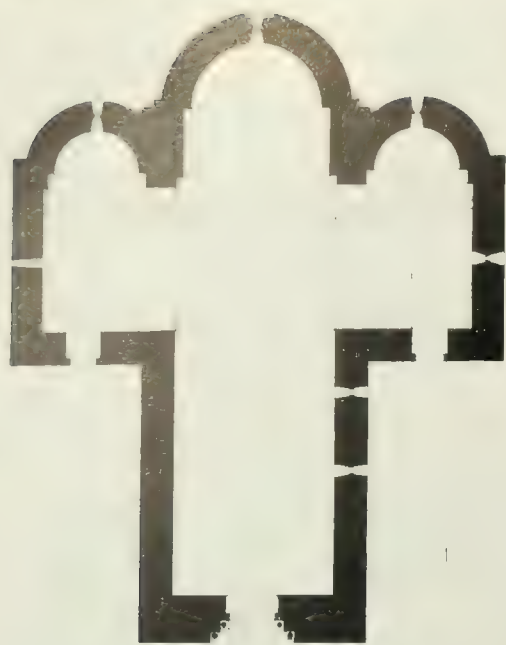

Fig. 84. — Plan de Sant Pere de Cercada.
Escala 1 : 400. (Rubio.)

Fig. 85. — Absis de Santa Eugènia de Berga.
(Fot. Mas.)

SANT PERE DE CERCADA

«La primera memòria
que hi ha d'aquest
lloch — diu Villanueva (1) — és la de la fundació de la canònica agus-

tiniana, que començà a tractarse en l'any 1136. Prompte se treballà en la construcció de l'església, la qual consagrà el bisbe de Girona, Guillem Cabanilles, en 2 de Maig del any 1245 (1).

És aquesta església de plan de creu ab cimbori y tres absis que s'obren en el creuer (figs. 84 y 87) (2).

Fig. 86. — Fatxada de Sant Pere de Cercada. (Fot. Rubio.)

(1) Obra citada, vol. XIV, p. 210. — FRANCESC MONSALVATJE: vol. XIV, citat, de les *Notícies Històriques*, p. 401 y següents.

(2) FRANCESC MONSALVATJE: vol. XVII, citat, de les *Notícies Històriques*, pàgina 290 y següents.

Té les voltes del interior perpendiculars a la generatriu de la nau major.

La portada conté dues inscripcions, en els altars dels capitells, commemorant un carango que establí un autverni i faltà les corbes pera que una flantia moria perpetuament davant del altar de Sant Pere, y llegà mil sous a l'obra del temple. Els capitells de la porta servalen la regla del nou estil gòtic.

Per lo restant del exterior és d'una extraordinària senzillesa sense ni una molilla ni un ornament que interrompa les línies del conjunt arquitectònic. (Drs. 79 y 80).

Fig. 79 - Sant Pere de Vilatorrada, exterior.
(Enfocament cap l'altar)

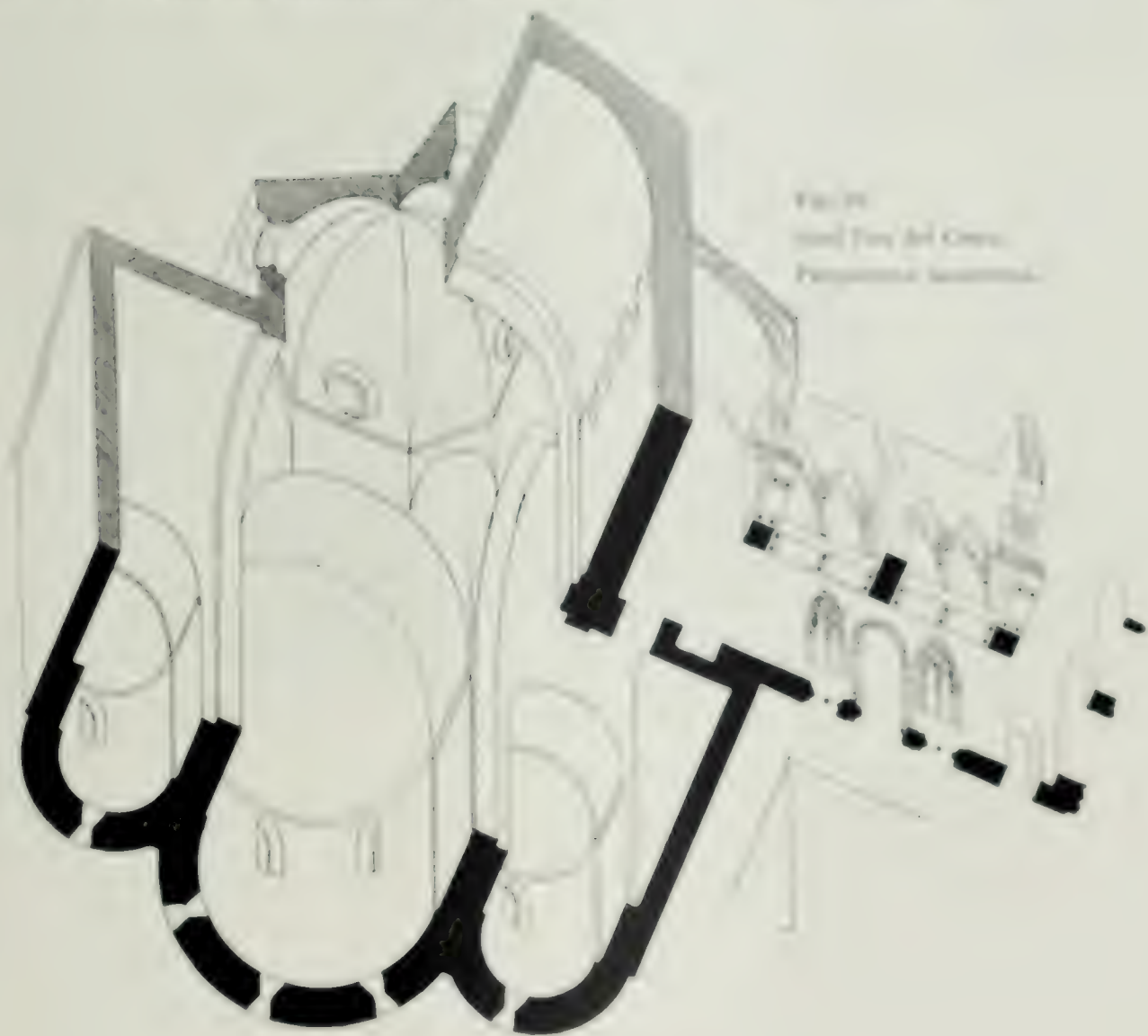

Fig. 80
Sant Pere de Vilatorrada.
Interior, vista general.

IGUALMENT HEM DESCRIT, PERTANYENT A AQUEST GRUPU, l'església de Sant Pau del Camp y aduit els principals documents que s'hi refereixen. D'ells sembla que una segona construcció es verificà cap al any 1117 (1); darrerament restaurada en son interior, ha recobrat en part, l'antich aspecte. Cal senyalar com a nous els *oculus* que s'obren en el basament de la cúpula del cimbori (fig. 88).

(1) Vol. II, p. 138.

Interior de Sant Pau del Camp.

Fig. 86. — L'església de Sant Joan de Vilatorrada.

ESGLÉSIES AB SANTUARI FORMAT DE TRES ABSIS EN CREU

ALTORCS a les del primer període, diferenciànt-se també per l'aparell, existeixen un cert nombre d'esglésies ab tres absis formant creu. En grups el formen esglésies situades al Pirineu, que no tenen santuari, i en el segon grup, situat en terra catalana més meridional, el santuari s'atxeca en el centre del creuer.

Al primer grup pertanyen les esglésies de Brolà i Lle, al Rosselló; Erill la Vall en la vall de Boí; la petita capella de Sabornà.

ESGLÉSIA DE BROLÀ I LLE. L'església de Brolà, al Rosselló, és d'una nau ab volta de canó seguit, ab arcs torçts. L'arc de les voltes es apuntat y passa de mig punt, igualment que l'arc torçt (1).

Una planta analoga té l'església d'Le (fig. 89), situada a la Catalunya francesa (2).

(1) J. A. BOUTYER: *L'art religieux en el Rosselló*, citada, p. 29 y següents.

(2) *Id.*, *Id.*, p. 29.

L'església d'Erill la Vall obeeix al mateix sistema decoratiu que les esglésies restants de la Vall de Bohí (1), de les quals és coetania (fig. 91).

Lo més important d'ella és son campanar gegant, extraordinari en altura: té avuy dos absidiols que semblen posteriors a l'obra de l'església, al costat del principal, formant trèbol, y la precedeix una porta que sembla més moderna.

Fig. 90. — Plan de l'església d'Ur. Escala 1 : 20.
(Rogent.)

CASTELL VELL DE SOLSONA

Al castell
vell de Sol-

sona hi havia una església del segle XIII que formava part del castell, y prop d'ella una altra d'una nau ab absis en forma de creu, que devia ésser l'antiga parroquia, qual basament mig destruit forma avuy part del primitiu cementiri y qual plan hem aixecat en lo possible. L'aparell marca per a aquestes runes una data del segle XII (fig. 92).

El segon grupu d'esglésies ab cimbori el formen Santa Perpètua de la Moguda, Sant Nicolau y Sant Pere de Galligans, de Girona, y Santa Maria del Puig y Sant Pol, a Sant Joan de les Abadesses.

ESGLÉSIA DE SANTA PERPÈTUA

Menciona aqueixa església una sentència donada en 1162, per Ramon Berenguer, comte de Barcelona, declarant que Guillem de Santa Coloma no té cap dret en l'honor y alou situat davant l'església de Santa Perpètua (2). Fou consagrada segons una escriptura que's guarda al Arxiu parroquial, per Bernat, bisbe de

(1) J. PUIG Y CADAFALECH: *Les esglésies romàniques ab cobertes de fusta de les valls de Bohí y d'Aràn*. Estudi publicat en l'«Anuari del Institut d'Estudis Catalans», any MCMVII, p. 119 y següents.

(2) J. SOLER Y PALET: *Cartulario del Priorato Egarense*. Boletín de la Real Academia de la Historia, vol. XXXIV, Madrid, 1899. P. 9.

Barcelona, any 1118. Es veu en — Lesque *Saint-Etienne*, el començament del primer període romànic. L'absos, dissenyat com a tancament d'un santuari en la disposició usual, la trau del segle XII, y tot arreu transformat per altres posteriors (fig. 93).

Sancti Niviani — Sant Nivian de Girona. Veix de parròquia a les possessions feudals del monastir immediat de Sant Pere de Galligós.

El document més antic que hi refereix es una diversa testamentaria de 1113 (1).

El plan d'aquesta església (figs. 94 y 95) es d'una sola nau ab absos trilobulats, en qual centre s'aixeca una volta vuytovada sobre les trompes usuals a Catalunya.

L'aparell està format per fil·lales alternades de major y menor altura. L'orientació es l'acostumada.

Una església anàloga, anterior a aquesta, sembla fou el temple del monastir de Sant Pere, avuy perduda al·la de plan basilical que actualment existeix, y de la que més tard parlarem.

Fig. 94. — Plan de l'església de Sant Nivian de Girona.

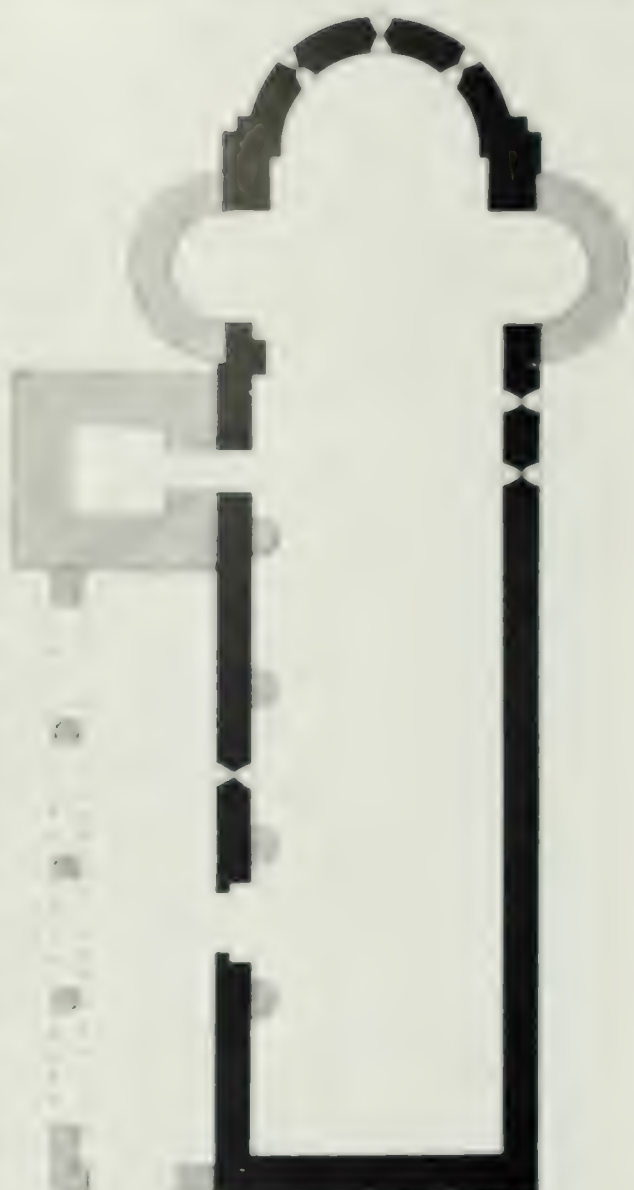

Fig. 95. — Plan de l'església de Sant Nivian de Girona.

Sancti Niviani — Sant Nivian de Girona.

Aquesta església es mencionada en diverses escriptures dels segles XI y XII.

Messén Mag. vlla. I Regat d'Am. m. m. c. lvi. per Ebr. 116. cart. a Santa Maria del Puig. m. c. lvi. al·la d'una nau, en

(1) FRANCESC MONSALVADÉ, Vol. XVII, vllat. de *Los Nombres Históricos*, p. 272.

1098, per Bernat, marit de Sancha, y'l d'un parell de capons com a cens, anyal, fet en 1113 pels consorts Guillem Umbert y Rodleva (1).

Estava situat aquest temple en el lloch del antic poblet d'Esparra-

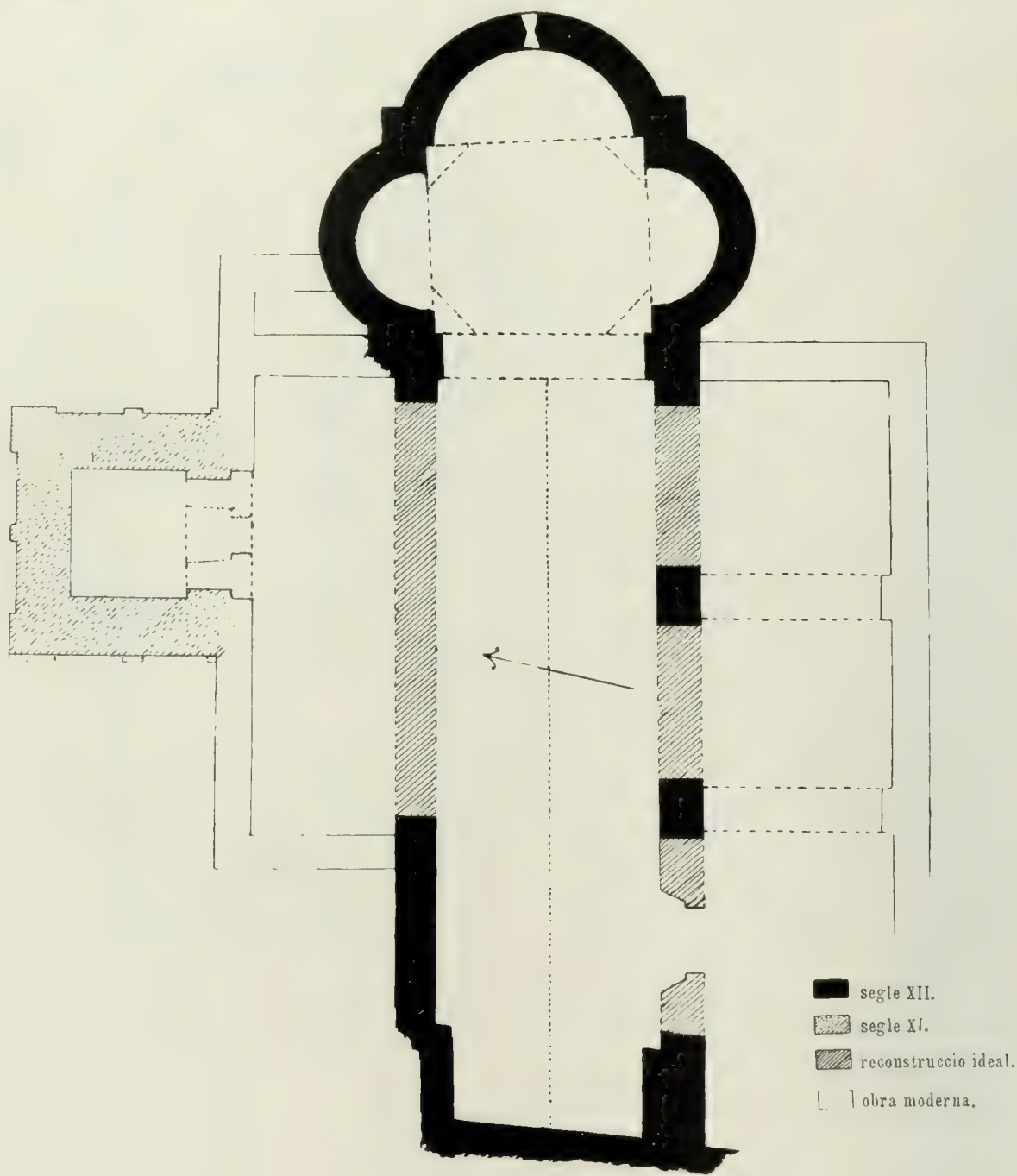

Fig. 93. — Plan de l'església de Santa Perpètua de la Moguda. Escala 1 : 200.

(1) JOSEPH MAS: *Notes Històriques del Bisbat de Barcelona*. Barcelona, 1907. Volum II, ps. 55 y 56.

guera, anterior al actual, construido a las orillas del estanque, presidido por un quiosco rodeado de campanarios y alreó la pira.

La iglesia presenta la planta de cruz latina, alzanse en el centro del crucero el alminar de la torre cuadrada, y, lateral al presbiterio un altar circular (1).

En la parte del atrio se ve

Foto 100.—Exterior de San Antonio de la Cruz.
(Fot. Puig y Cadafalch.)

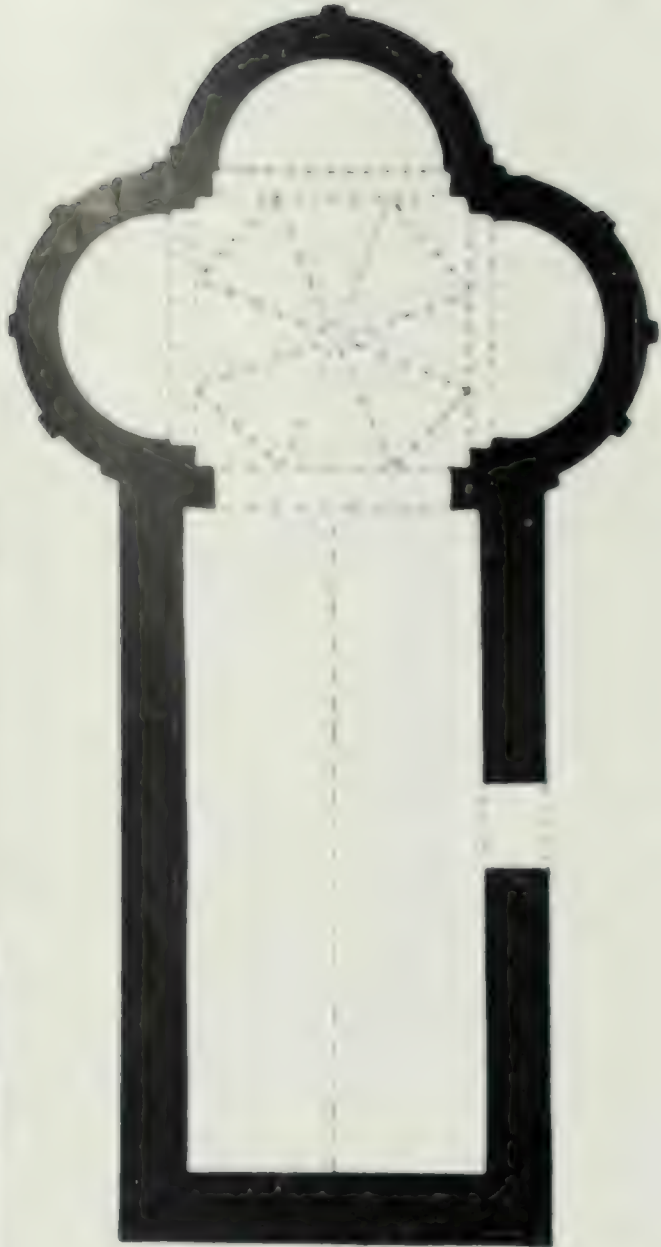

Foto 101.—Plan de la Iglesia de San Antonio de la Cruz.
(Fot. Puig y Cadafalch.)

monasterio, y la primitiva se que llegó a ser destruido por las bombas (figs. 98 y 99).

En la zona de la iglesia y monasterio que se conserva en la actualidad se conserva la iglesia y monasterio. En 1865 fue adquirida por el Estado y fue el primer edificio de la zona de la iglesia y monasterio.

(1) FELIPE CALDERA y CHANATRA, *Monasterio de la Asunción Constantina y sus alrededores*. Barcelona, 1896, Vol. II, p. 122.

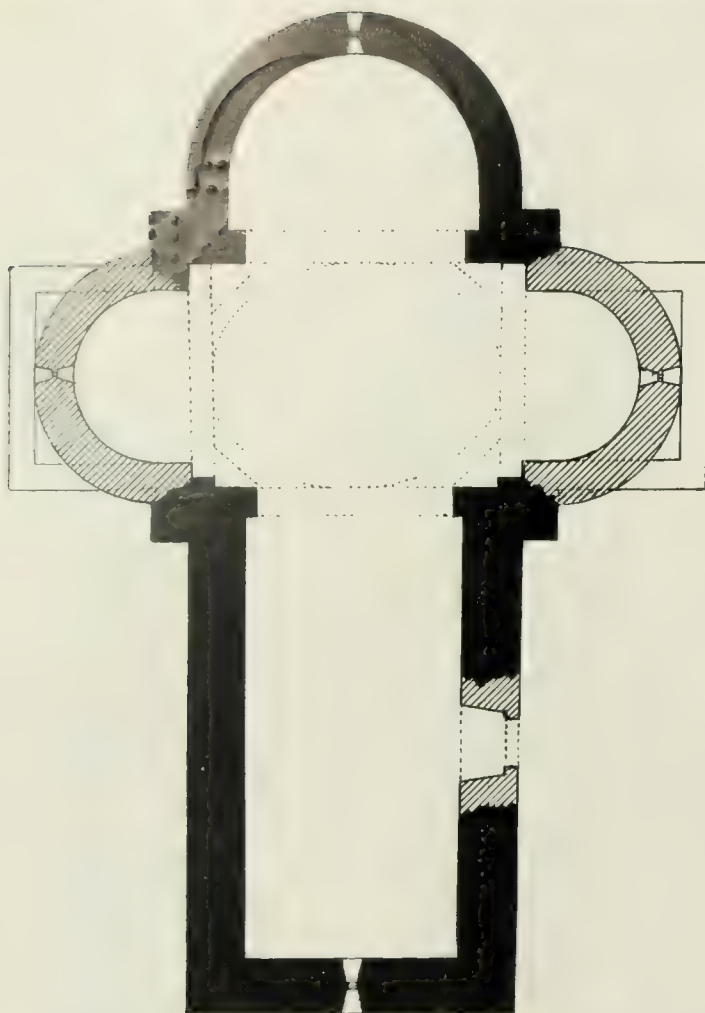

Fig. 56. — Plan de l'església de Santa Maria del Puig d'Esparraguera. Escala 1 : 200.

fessor de l'Escola d'Arquitectura de Madrid — citarse aqueixa església com a exemplar d'una forma que creyem respon més al gust personal, que a una escola arquitectònica determinada» (2).

Nosaltres, ab tot, creyem deure inclòurela entre les d'una nau, at-

(1) PAU PARASSOLS Y FI: *San Juan de las Abadesas*, etc., p. 150 y següents.

(2) LAMPÉREZ Y ROMEA: Estudi publicat en la «*Revista de Arquitectura y Construcción*». Parcelona, 1903. P. 51.

passaren a la biblioteca del monastir de Sant Denis, prop de París, desapareixent en la destrucció del 1793.

En el pacte dels canonges de Sant Joan ab el bisbe de Vich, en l'any 1055, se fa menció d'aquesta església com a parroquial y filial del monastir. Se la menciona també en l'acta de consagració del temple del monastir de Sant Joan, del 3 de Novembre de 1150 (1).

En Lampérez la classifica com una basílica en la que l'absis central s'hagués substituït per un de la forma del de Sant Nicolau de Girona (figs. 98 y 99). Realment les mutilacions y modificacions sofertes per el monument, no permeten estudiar-lo en sa primitiva forma. «Mereix — diu l'il·lustrat pro-

Fig. 57. Església de Santa Maria del Puig d'Esparraguera.

Cap. 10
Els de l'edifici
del Sant Crist
de Sant Isidre.

Figura 1. (10m)

contins els plans originals per en Puig i per nosaltres, en excursions diferents. Resultant, segons Mossèn Pau Parassols, erudit arqueòleg del país, que pogué reunir arxius y memòries locals, les quals daten dels segles XVIII i del Sant Crist, en 1758, y la de Sant Isidre, en 1763.

Avuy l'església té el frontispici barroch y es interiorment decorada ab elements moderns. Resten sempre sota la porta que des- cendeix y l'altare d'aqueduct, el central de la cornisa pintada per petites mones-

les, un dels laterals, el del Sud, per armo- nious bomburdes men- Ues que'l del Nord, la cornisa destruida.

Aquesta in- teressant església està situada en una extensa vall pl- niuosa, a uns tres hores cap amunt de Saborny, en un lloch rocos, desert, com- horitzó 11.

La planta es in- teressant també: así com la major part

(1) Deven el comi- sament d'impresa esglé- sia a Mossèn Serra y Vilari, director del Mu- seu d'història de Saborny, qui amablement ens ha començat el plan y fo- tografia que publiquem.

de les esglésies del tipus que descrivim tenen la nau extremadament allargada, la de Cellers es pot dir que queda limitada al Santuari, tancat per un mur de fatxada, ab un finestral del tipus característich de la centuria dotzava. No acaben aquí les particularitats de son plan, sinó que entre l'absis major y 'ls dos laterals hi ha dos absidiols oberts en el gruix del mur.

El tram quadrat entre 'ls absis és cobert ab volta ogival. Té, ademés, una cripta sota l'absis, coberta ab les típiques voltes per aresta, sostingudes sobre columnes. Els absis exteriorment són llisos, d'obra rústega; el frontispici d'aparell ben treballat, y la volta gòtica indica potser una obra important verificada en les darreríes del segle XII y continuades en el XIII.

Fig. 99. — Església de Sant Pol de les Abadesses.
(Fot. Mas.)

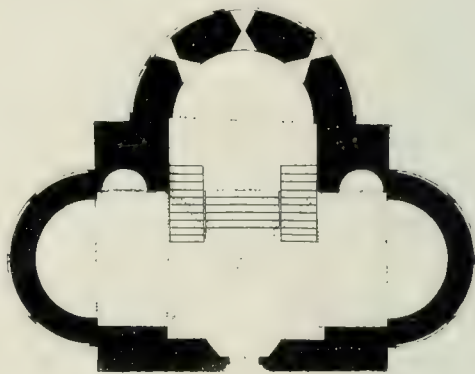

Fig. 100.—Plan de l'església de Cellers.

Fig. 10. — Església de Sant Joan de Vilatorrada.

VII

ESGLÉSIES D'UNA NAD

La forma antiga, més que variable, permanent, en les esglésies d'una na. Petites parroquies, restes d'antiga catedral o d'un immens monestir, capelles cretades o capelles de montanya, a elles no hi arriben les franges, moltes artístiques, que les formes hi perduren, i a través dels segles, i de les èpoques històriques, innumerable a la memòria de les esglésies, es construeixen de nou primitiva després de l'últim quasi en els nostres temps. Tals els franges, les restes i les formes populars es conserven entre les pedres montanyanes, entre la pedra i les nostres valls amagades.

Es difícil enumerar, i fins i tot, a més, potser inútil, el nom de les esglésies

d'una nova romànica que poblen la nostra terra. L'excursionista en pot sentir com si anés de noves, repetint-se ab una gran uniformitat. Les com-

Fig. 102. — Esglesia troglodita de Sant Miquel del Fay. (Fot. Napoleon.)

pels murs de la nau, o compon, seguint temes antics, la fatxada de ponent; en altres, el campanar s'aixeca solemne y altívol al costat de l'humil capella; generalment s'agrupen formant escoles, seguint la disposició dels grans temples de la comarca. Així, els tipus senzills es troben al comtat de Besalú, en la rodalia aont s'aixequen les basíliques senzilles, lli-ses, de Beuda y de Palera; així, la de Serinyà recorda a Sant Vicens de Besalú; així, el tipus de les basíliques de la vall de Bohí's repeteix a la de Durro y a la del Coll; així, l'església d'Arbolo sembla una repetició reduïda de l'obra relativament rica de Gerri,

compon una nau rectangular ab un absis; la porta s'obra sovint al frontispici de ponent; en altres, en la fatxada de mig-jorn, més assoleyada y més a propòsit per les públiques reunions tingudes a la porta del temple. Moltes són enterament lises. L'absis, en altres, és l'element únic decorat, ara ab les tradicionals arcuacions lombardes, ja ab la nova cornisa d'origen francès de mènsules.

En algunes, més riques, la decoració s'exten-

ció s'exten-

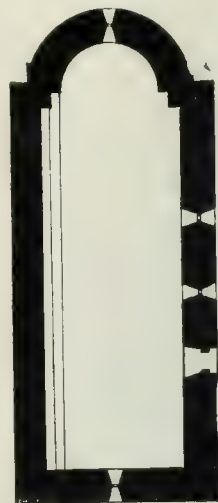

Fig. 103. — Plan de l'església de Santa Maria de Culera. Escala 1 : 400.

Fig. 104. — Esglesia de Gurb. (Fot. Mas.)

Aquesta «*domus*» de capelles, era formada de diverses. Les més antigues no són les més antigues. Per això, caldrà veure d'acord amb els documents, perquè la documentació és més precisa i impressionant al descriure l'estructura: obres humils i pobres. Els canònics no estaven servint donchs solament para una gran agrupament que ordeni la reproducció d'algunes d'elles.

Monestir de Sant Miquel del Fay. Cal fer precedir aquesta exemplar de successos venents d'una interessant església, construinta aprofitant un abric natural al bell puntureu de Sant Miquel del Fay.

En son arribar — dit en Villanueva (1) — hi han espais intermitents de documents que acrediten l'existència d'aquesta església desde l'any X. Un document del any 987 parla de les «*eclesias Sancti Gerardi et Sancti Martini*».

et Sancti Martini.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Sancti Petri.

Fig. 100. — Església de Sant Miquel del Fay.

Fig. 101. — Església de Sant Miquel del Fay.

mes de la parroquia immediata de Sant Vicenç de Noya, en preu de les 10 cases *sans band de l'any 1450* per «*XV*» *unias* *en el llogar* *perquins* que li preu el monastir pels guals de la fabrica de la catedral de

Fig. 102. — Església de Sant Miquel del Fay.

(1) Obres citades, vol. XIX, p. 12 y següents.

(2) P. Basse, Obres citades, p. 106.

Barcelona. És d'una sola nau, essent tinguda com la primera església de la comarca. La roca li fa davant la porta com un porxo natural (fig. 102).

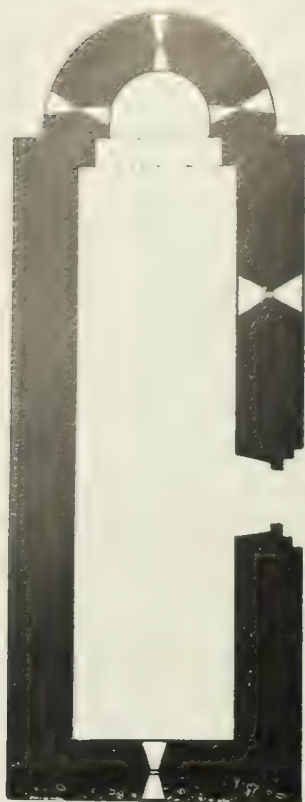

Fig. 108.—Plan de l'església de Sant Pere de Lligorda. Escala 1 : 200.

Fig. 110. — Església de Sant Martí xich de Voltregà. (Fot. Gudiol.)

ESGLÉSIES SENSE ORNAMENT
EN SON EXTERIOR

Un grupu nombrós y indeterminat en quant a la data, el formen les esglésies qual exterior no presenta cap element de decoració del que descriurem alguns exemplars datats. Tal és Santa Maria de Culera (fig. 103), situada a uns 60 metres al Nord del Monastir de Sant Quirce, obra del primer període romànic feta de carreu solament desbastat (2), mentres que Santa Maria és obra de pedra de fil. Fou consagrada en 1123 (3). L'acta de consagració parla del altar de San-

ta Maria portat a l'església

de Sant Quirce «...altare quoque Sanctae Mariae quod fundatum fuerat in ecclesiola ante januas predicti monasterii in ecclesiam Sancti Cirici translutimus». La volta és de canó apuntada, construïda ab lloses primes que recorden la construcció del primer període y en la que's senyalen impreses les canyes que, seguint l'ús antich, formaven el cindri.

Citem després l'església de Gurb (fig. 104).

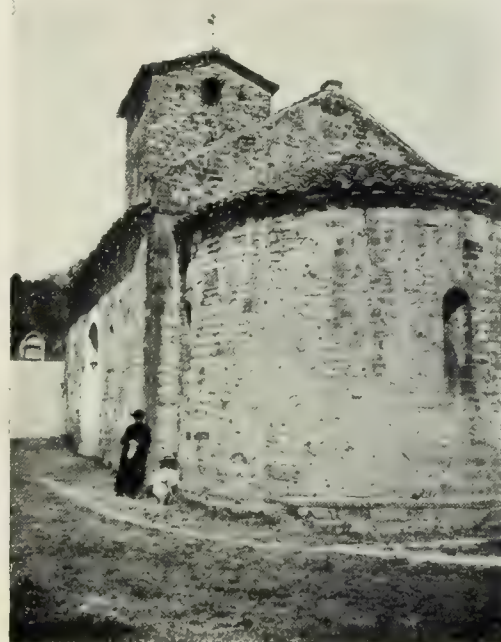

Fig. 109.—Absis de l'església de Sant Pere de Lligorda. (Fot. Domènech y Mansana.)

- (1) VILLANUEVA: Obra y lloch darrerament citats.
- (2) Vegis v. II, p. 207 y següents.
- (3) FRANCESCH MONSALVATJE: vol. VIII, citat, de les *Noticias Históricas*, p. 78.

donada pel bisbe d'Ausona Berenguer, al seu una consorcià als Guillem Bernat i Bernat Guillem, pare i fill, en l'any 1119 (1).

La de Rosa Rosà (fig. 100) és un monestir de benedictins situat en el poble de Girona, y en el terme d'Hostalric, el qual fundà Geran de Calcega, vescomte de Girona y d'Ugoll en 1145, ab la cooperació del bisbe de Girona, Berenguer de Llopy, que suscriu l'escriptura de fundació junt ab l'abat de Vilabertran y el de Sant Feliu de Girona (2). L'església es coberta ab volta de canó (3). La construcció que fou

Fig. 99. - L'exterior de l'església de Santa Maria del Coll. (Fot. Ferrnandez i Herrerías.)

mayor es el monestir, es un mur de canó.

L'església de Santa Maria de la Claua (fig. 101), a l'altre costat del Coll d'Hostalric, fou

coll d'Hostalric (fig. 102), a l'altre costat del Coll d'Hostalric, fou fundada l'any 912.

El primer prior de Santa Maria del Coll, que consta en el col·labori publicat per en Monseny i de en Pere Huch, qui en data de 3 de desembre d'Aguil del any 1300, fou elegit per al·loc del monestir de Santa Maria d'Amor (4).

La planta de l'una sola nau reflecta en vista apuntada, distingida per una sèrie d'arcs que formen el parament i

Fig. 100. - L'exterior de l'església de Rosa Rosà. (Fot. Ferrnandez i Herrerías.)

(1) Monseny, *Episcopologio de Vich*, vol. I, p. 414.

(2) En dita escriptura, que es troba en Monseny i de, *Episcopologio de Vich*, vol. I, p. 414, s'hi llegia: *... nos edificavit in hac edificavit in deserta loca stabilimentum, saltem inter deos relictum... ego co-collat dona fili Bertrando et successoribus suis, ad habitandum in conspectu dei, et ad sustentandum relictum in honore beate Marthe perititit Dei nostri abbatem, anno XIV, etat, de los Noticias Históricas, p. 382 y siguientes.*

(3) *Boletí del Centre Excursionista de Catalunya*, n.º 44 y 45.

(4) Ferrnandez Monseny i de, vol. XIV, etat, de los Noticias Históricas, p. 373 y siguientes.

s'acusa en l'exterior; termina en absis, de forma semicircular. La portada està formada per dues arquivoltes, llises, sense decoració.

Fig. 113. — Esglesia de Capdella.

llocs darrerament reconquistats de la Catalunya nova. És coberta ab volta apunta-

Fig. 115. — Ermita d'Arboló.

La de Sant Pere de Lligorda (figs. 107 a 109) és una església parroquial d'un poble de prop de Beuda, bisbat de Girona, antich comtat de Besalú (1).

La de Sant Martí xich de Voltregà (fig. 110), és mig enrunada. Citem finalment la de *Ciurana*, la més moderna de totes, situada en un dels

Fig. 114. — Campanar y esglesia de Durro.
(Missió del Institut a la ratlla d'Aragó.)

da, acusant l'arranch una imposta formada per doble ratlla zigzag, separada per un bordó. L'absis té al mig una senzilla finestreta ab dues columnetes. El campanar és robust, de coberta piramidal, de còs quadrat, tenint una finestreta en cada una de ses cares (2).

ESGLÉSIES AB L'ABSIS TERMINAT
AB CORNISA DECORADA
AB ARCUACIONS LOMBARDES

Un altre grupu, que's forma naturalment, és de les esglésies en que l'absis té una

(1) FRANCESCH MONSALVATJE: vol. XVII, citat, de les *Noticias Históricas*, p. 306.

(2) PERE PAGÉS RUEDA: *Bulletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. VI, p. 34.

Fig. 118. — Esglesia de Sant Llàtzer (Barcelona).

de donació que publica Marca l'any 979 (1). L'exterior de l'església conserva son primitiu caràcter, lo que no passa en l'interior. La cornisa del absis recorda la dels de Sant Pere y Sant Vicens de Besalú (figs. 120 y 121) (2).

Algun monastir de relativa importància adoptà també pera son temple el plan d'una nau, com en el de Sant Pere de la

(1) «*sexto Idus Iulii anno dominicae trabeationis DCCCCLXXIX Indictione VII. anno videlicet XXV. ex quo Lotarius Rex Francorum regnandi sumpsit exordium...*» Diu el document: «*El ego libenti animo dono alque concedo ad praefatum caenobium alaudem meum quem habeo in comitatu Bisuldunense in villa quam dicunt Siriniano vel Taziniano...*» *Marca Hispanica*, ap. CXXVI.

(2) PERE ALSIUS Y TORRENT: *Serinyà. Reseña histórica de este pueblo desde la más remota antigüedad hasta los tiempos modernos*. Girona, 1895. — PELEGRÍ CASADES Y GRAMATXES: *Memorias de la Asociación Catalanista de Excursiones Científicas*, vol. VIII, any 1884, p. 305 y següents.

coneguda de Serinyà fou pertinença del monastir de Sant Pere de Besalú. El bisbe de Girona y comte de Besalú Miró, cedí l'alou de Tayà o Serinyà al monastir de Sant Esteve de Banyoles, segons escriptura

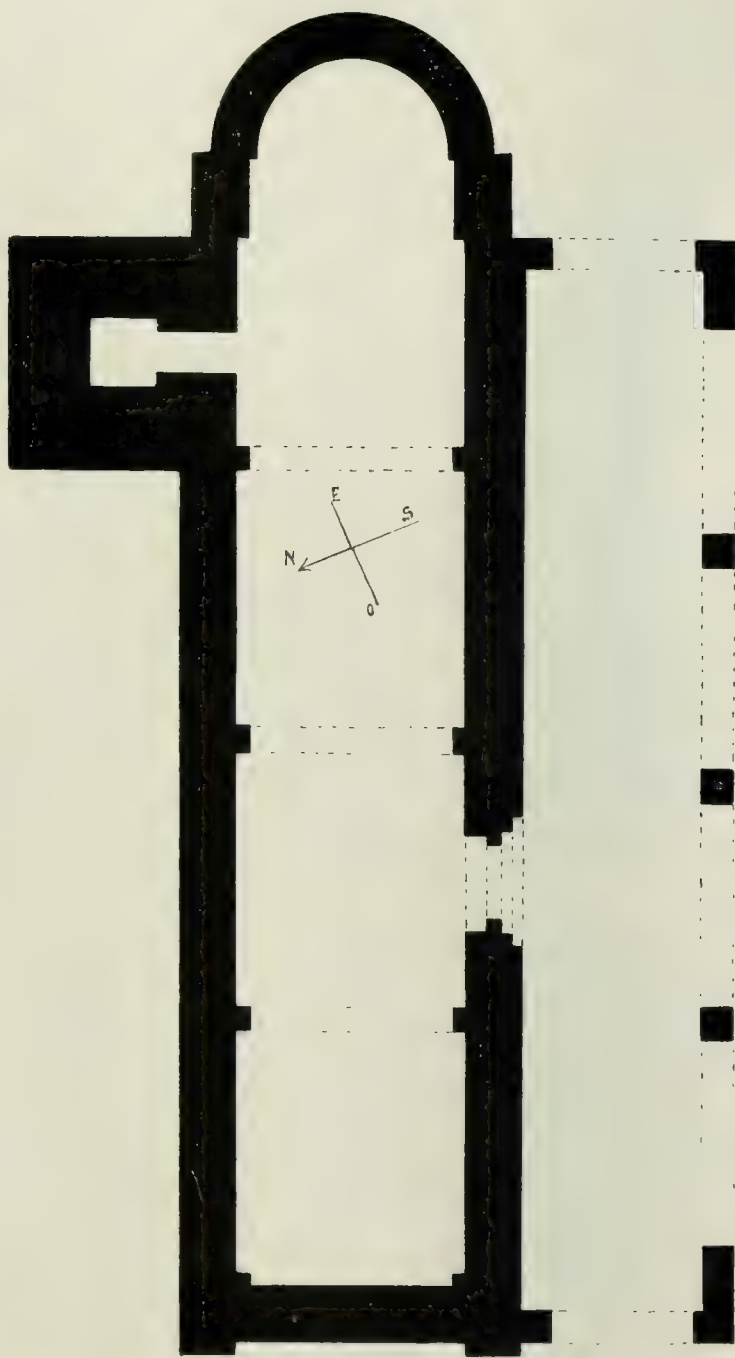

Fig. 119. — Plan de l'església de Durro. Escala 1 : 200. (Missió del Institut a la ratlla d'Aragó.)

Portollà té una alçada decorat d'arcades i columnes. Totes les escriptures antigues — del Vil·lamanerq — figuren en de Sant Pere de Portollà: *Sancti Petri Portollanensis*, i de *Portollanensis*, per estar en el terrenç *appendicis* del castell d'aquest nom. Foren fundadors d'aquest monestir del orde de Sant Benet, Wilfred i Doda, vídua de Wilfred de la Portollà mare i fill, juntament als hermetrals, muller del primer, i el consell i producció del bisbe Oliba, bisbe de Viel i abat de Santa Maria

Fig. 1999.—Portollà, castell de Sant Pere de Portollà. (Des. Domènec i Almagram.)

Fig. 2000.—Vista de l'interior del castell de Portollà. (Des. Domènec i Almagram.)

de Ripoll, és que tinguer l'abat Fari del Sanyor 1003 (1). En Canadell creiem que'l castel Wilfred i Doda foren construir l'església, rectoria i altres dependències del monestir, donantli llargament (2). La construcció de l'església es vetllarà en 1003, per l'arquedot de Narbonne, assolint Wilfred, Sant Ermengol,

(1) Així es després d'una escriptura de capítol dels prebats del monestir, que començament diu: «*Annus ab incarnatione Domini millesimo, quinquagesimo, tertio, era millesimo, septuagesimo, tertio, indictione prima, quibus VII. anno festus sequente Augusti regis Francorum, et anno trigésimo, quodamque fidei, catolicorum, et ex quo fidei monachi sunt condumili.*» (VIL·LAMANERQ, obra citada, vol. VIII, p. 430. — *Flaccus. Epistolae septuaginta*, vol. XVII, p. 122. — *Dei. obra citada*, lib. XIV, cap. LXX.)

(2) *La Lluenda*. Barcelona, 1897, p. 125 i següents.

Fig. 122. — Esglesia de La Portella.
(Fot. Puig y Cadafalch.)

part exterior del santuari. El parament està format per petits carreus units ab gran perfecció. Té anexe un claustre del que més tart parlarem.

Fig. 123.
Plan de
Madrone.

Escala 1 : 400.

L'esglesia de Madrona té l'absis decorat d'arcuacions interrompudes cada dues per columnes (figs. 123 y 124). Presenta la particularitat de tenir cripta, avuy quasi destruïda, de disposició anàlega a la d'Olius, és a dir, coberta ab voltes per arestes sostingudes per columnes. Els archs descansaven en el mur, sobre capitells aparellats, pera fer de permodo (1). Tenia la crip-

bisbe d'Urgell, Wifred de Carcassona y'l bisbe electe de Barcelona Guilabert.

L'edifici que avuy existeix és, sens dubte, posterior y de la dotzava centuria.

La planta de l'esglesia actual és d'una nau y un absis (fig. 134). L'esglesia està revestida de modern decorat en guix; era mancada d'ornamentació, exceptuant l'absis adornat per sis columnes adossades al mur, ab capitells formats per un senzill dau. Una decoració anàlega's repeteix al exterior (fig. 122); en els espays o intercolumnis s'obren tres espitllerades finestres, y una serie d'arquets surmontats per un característich fris coronen aquesta

Fig. 124. — Esglesia de Madrona.
(Fot. Serra y Vilaró.)

(1) SERRA Y VILARÓ: *Bulletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. XIX, p. 68. — Notícies complementaries de Mossèn Serra y Vilaró ens han permès completar la descripció d'aquesta interessant obra.

ta, dues catifes d'indres per a la porta principal
y dues ascales. Havent arribat a ella després d'un
de la nau del temple. Estava coberta com-
pletament per pintures murals avui destruïdes.

Fig. 101.—Temple de Breda.

Car d'entrada
indres, al-
gunes pintu-
res a l'exte-
rior de Sant
Joan de Breda.
Bates de la
nau, arriben-
da a l'exterior. Part
d'aquesta muralla
un document del segle XI y se reconeix
en perfecta desgrà al monument
del XII (1).

Fig. 102.—Temple de Breda.
Ext. del temple.

El seu planimetria, havent estat
descrita fins ara com una església de dues naus. Se veu ara més, que és
trunca de dues esglésies de diferents data, construïdes: com
al costat de l'altra, venint adossat un campanar (vegeu fig. 101).

Fig. 103.—Temple de
Breda (detall).
(Detall).

El gru-
pa de
una gran uniformitat y s-
traha en una regió rela-
tivament estreta als dos
costats dels Pirineus.

Calen les d'Elvira
(fig. 125), la dels Forns,
prop del Vernet (fig. 126),
en la vessant francesa la
de Balvi (fig. 127 y p. 34),
antiga possessió del mo-
nasteri de Cava (128) y la
de Rocafort, en la ves-
sant d'Espanya (fig. 129).

Fig. 104.—Temple de Breda (detall).

(1) FRANCESC MONSALVAT, Vol. XVII, 1891, de les *Notícies Històriques*, p. 20-21.

(2) ARNE FOST, *Monografia del monasteri de Sant Joan de Cava* — ALBERT
SALAS, *La Catalogne Espagnole*, Perpinyà, 1891, p. 66 y següents. — Ensenya com

Fig. 129. — Esglesia de Sant Salvador de Bianya. (Fot. Masó.)

La forma's torna més grollera en els llocs de menys riquesa, com a Isabarre, en el Pallars (fig. 128) (1).

ESGLÉSIES DECORADES
EN LLURS FAIXADES

Les esglésies construïdes
ab major riquesa tenen

la cornisa ornamentada no sols en l'absis, sinó en els murs laterals y en el frontispici, y alguna d'elles és datada ab més o menys

precisió pels documents, tal com la capella de Marcús,

que era començada al any 1166; la de Llanas, prop de Camprodon, consagrada en 1168, y la de Sant Salvador de Bianya que ho fou en 1170.

La primera era una església prop dels murs de Barcelona. Bernat Marcús, rich comerciant barcelonès, que morí a 6 de Juny de 1166 (2), començà a ses costes l'obra que en els darrers dies de la seva vida encarregà a sos fills l'acabessin ben aviat. Un document del any 1212 cita la capella de Marcús, de Barcelona, completament acabada. Aquesta capella és d'una sola nau, reformada en l'interior modernament. Té son frontispici decorat d'arcuacions.

Fig. 130. — Esglesia de Llanàs.

una de les possessions de l'abadia de Cuixà, per una butlla del Papa Joan XV, del any 985. (*Marca Hispanica*, ap. CXXXV.)

(1) A. GAY: *Sort y Comarca Noguera Pallaresa*, p. 106. — C. ROCAFORT: *Bulleti del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. XI, p. 262.

(2) BALARI: Obra citada, p. 121. Havia també fundat y dotat, dit Bernat Marcús, un hospici en un terreny de la seva propietat. En el «*Memoriale Sanctae Mariae Capellae Bernardi Mercutii*», escrit per Guillem Bartumeu en 1340, rector de dita capella, citat pel P. Ramon Ferrer, llegim: «*Bernardus Mercutius, Civis Barcinone... dominus castri de Fuxeno in termino Apiariae... et erat dominus castri de Port, et magnam partem habebat in monte Judaico, prope Sanctum Farriolum. Et habebat plura hospitia in civitate Barcinone, et multas possessiones in territorio ejusdem... et erat devotissimus Sanctae Mariae.*» — VEGIS PI Y ARIMÓN: *Barcelona antigua y moderna*. Barcelona, 1854. Vol. I, p. 551. — A. AYMAR Y PUIG: *Capilla de Marcús*, p. 6 y següents.

Guillem establiren allí la vida monàstica (1). L'actual església (fig. 132) es del segle XII (2).

En algunes d'aqueixes esglésies es componen, ab aqueixos elements decoratius, interessants frontispicis, terminats ab la forma angular de la coberta a dues aigües, represes de les fatxades dels temples del segle XI, tals com les de Labaells y Fontcuberta (3).

(1) VILLANUEVA: Obra citada, vol. XII, p. 47 y ap. XVII.

(2) A. GAY: *Sort y Comarca Noguera Pallaresa*, p. 145.

(3) J. DOMÉNECH MANSANA: Lloc citat.

Església de Labaells.

FIG. 142. — L'interior del claustre de l'església.

VIII

ELS CLAUSTRES

SALEGAMENT als temples sobreviven a son temps les formes dels claustres romànics, i en ple segle XII es basquen als el seu apogeu i als arcades sostingudes sobre torçuts pilars i sobre les úniques capitells tripartits o menes uniforment, característics del primer període romànic.

La disposició dels claustres qualsevol que són resten intactes per pilars i no per les noves columnes, s'ha conservada a la Pobla de Labial — al monestir de la Portella. L'any 1145.

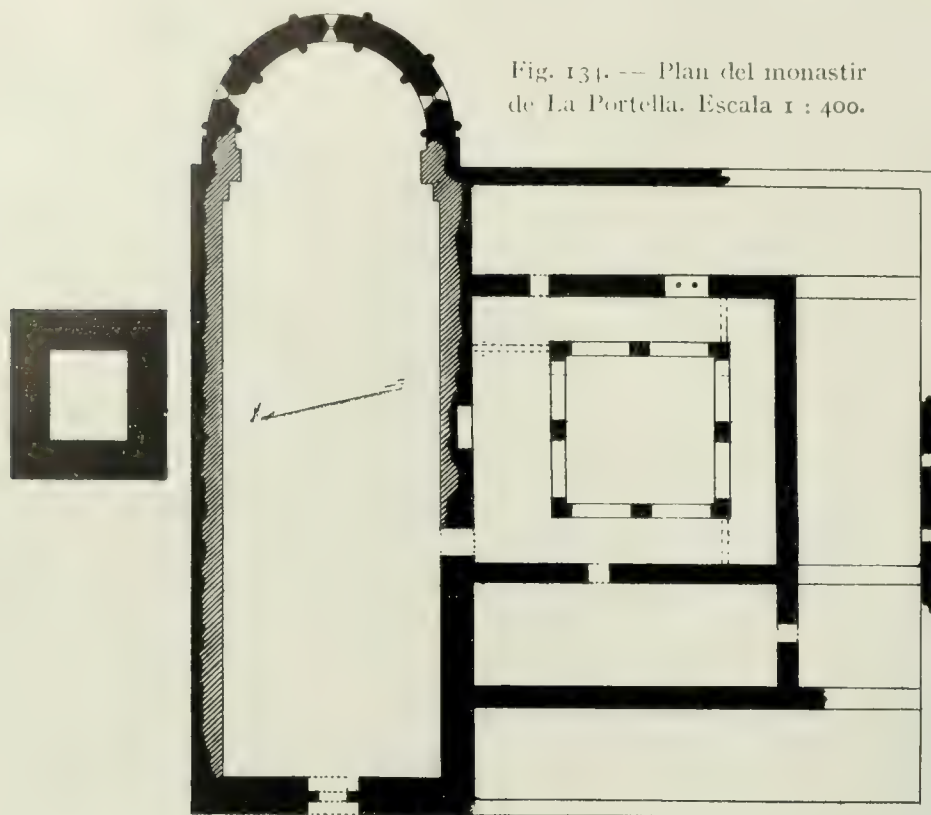

Fig. 134. -- Plan del monastir de La Portella. Escala 1 : 400.

són difícils de fixar documentalment; mes per son aparell, semblen posteriors a les esglésies a que estan adossats. Hem donat el plan del primer al tractar de son temple, construït indubtablement en el segle XII, y hem parlat del segon al tractar de les esglésies d'una nau, y dels dos hem donat també reproduccions fotogràfiques (1). Un y altre estan situats al costat de migjorn de l'església y són quasi quadrats.

El de la Pobla té quatre arcades a cada cara del pati; el de la Portella en té dugues; les primeres s'aixequen sobre pilastres, y les segones arrenquen quasi del empit que rodeja'l pati. Són els dos coberts ab volta.

El claustre de la Portella (fig. 134) diu en Casades (2) que recorda el de Sant Martí de Canigó. Conté, com aquell, una doble galeria: una al nivell de l'església, y l'altra a peu pla del pati, venint formades cada una per dugues arcades semicirculars que s'apoyen sobre'ls pilans rectangulars, excepció feta de la que correspon a la part de ponent del claustre baix, formada d'un sol arch de bastanta llum, si bé sostingut per un pilà posterior a la construcció primitiva. L'amplada d'aquests archs és aproximadament de 2'50 metres, y sa alçada de 1'50.

(1) Vegis vol. II, p. 370 y 371, y p. 124 y següents del present volum.

(2) *Lo Lussanès*, Barcelona, 1899. P. 127.

en el exterior, a la vez que
 el interior, a la vez que
 el exterior, a la vez que

de la Colegiata de Mur y l' de Roda, s'ha
 coberta de fusteria. El primer lloc, s'ha
 reproduït en el vol. II (4), després s'ha
 plan la segona donat al desembre l'any
 1112 (fig. 61).

A Mur, qual temple hem descrit (2),
 l'engrandiment de la capçalera data del
 any 1199 (3) desde les successives de
 terres fetes per Pere, comte de Pallars i
 de València, fill de Ramon, qui es diu
*adipiscitor et custos ecclesie beate Marie
 Muri*, enterrat en el cementiri de l'església
 de l'antiga Colegiata (4).

El claustre (figs. 135 y 136), que data de la
 dotzava centuria, està edificat davant del
 frontispici oest de l'església seguint l'antiga
 tradició; és rectangular; en el costat ample
 hi té vuit arcades, en les estretes, quatre.

Fig. 135.— Claustre del monestir de Mur. (Foto: G. G.)

Les galeries formades d'arcades
 sostingudes per una sola columna
 no són interrompudes per
 pila de cap mena. A més, són
 aparellats, i de difícil accés
 cap terra irregular.

Del claustre i església de
 Roda, representant de la part
 que data del segle XII, s'han

(1) P. 330 y 340, fig. 292.

(2) Vegeu vol. II, p. 200 y 202.

(3) *Marca Hispanica*, ap. CCCXXIII.

(4) Id., ap. CCCXXIV.

parlat abans (1). El claustre sembla una obra del segle XII. Cap al any 1125 hi hagué sens dubte grans obres en el temple, que's celebraren ab la consagració d'un altar dedicat a la Verge Maria. Per altra part, ve això

Fig. 137.—Claustre del monastir de Roda. (Fot. de la missió del Institut a la ratlla d'Aragó.)

confirmat per un antich breviari de Roda en que s'afirma que «*Predictus B. Raimundus Rotensis Episcopus edificavit altare gloriosi Antonii Martyris in ipsa Ecclesia S. Vincentii, et consecravit illud, et constituit festum predicti Martyris honorifice coli*» (2). El bisbe Sant Ramon de Roda ocupà aquella Sèu episcopal desde 1104 fins a 1126.

En Villanueva parla d'altra consagració en l'any 1234, que coincideix probablement ab les obres de la porta principal, indubtablement del segle XIII (3), havent llegit la commemoració d'aquest fet en un cartolari del segle XIII, en que, ab lletra que cregué poch posterior a la data, s'hi diu: «*VII idus julii anno MCCXXXVIII Dominus Berengarius de Trillo Episcopus consecravit altare S. Vincentii*», y

d'aquesta consagració trobà establerta en el segle XIV festa especial.

El docte viatger, impressionat probablement per son arcaisme, cregué el claustre de que parlem del segle XI; mes tot fa pensar que's tracta

(1) Vegis vol. II, p. 197 a 200.

(2) Alçant l'ara del altar de la Verge Maria, en el dia 20 d'Octubre del any 1607, se trobà una cavitat ben tancada y en ella una ampolla que s'obrí, contenint tres reliquies, un pergami en que estaven escrits els deu manaments, els principis dels quatre Evangelis y les següents paraules: «*Anno ab Encarnatione Domini millesimo centesimo vigesimo quinto, Raimundus Barbastrensis Eps. consecravit hoc altare in honorem Sancte Dei genitricis Mariae, ponens Reliquias istas sanctorum martyrum Cornelii Pape, Stephani Pape, et S. Laurentii pridie Kalen. Aprilis.*» — PEDRO POCH VISTUER: *Reseña histórica de la ciudad Ribagorzana, hoy villa de Roda*, p. 117 y 118.

(3) Obra citada, vol. XV, p. 156.

d'una altra corresponent a la tomba del 1125, de que farem p. 344. 18) confirmen les nombroses inscripcions que el Regne de Móra del Institut d'Estudis Catalans, que l'any 1903 ocupà una part de les parts històriques d'Aragó.

Aquelles, efectivament, donen nom a una petita necròpolis que hauria de ser que es segur que l'claustre era la catedral. Formen un necròlogi no verdader necròlogi, commemorant a aquells per als que devia pregar l'església de Roda en cada aniversari. És sabut, com ha escrit mossèn Guillem 19, que en els capítols y comunitats d'esglésies s'al·lusava al mal, en l'hora canònica anomenada, primer, després de la lectura del martirologi en que's feya un mes o menys llarg resum de la vida dels sants o es remembraven els noms dels benaventurats que l'calendari consignava s'havien d'honorar en tal diada, venia la commemoració dels difunts, què aniversari s'esqueia, o sia lo que se'n deya el *necròlogi*, a fi de que'ls presents dirigissen a Deu algun pèndols sufragi durant la celebració del Sant Sacrifici. Aquest necròlogi era en general escrit en un mateix volum del martirologi; però la canònica agustiniana de Roda el tingué a més gravat en les pedres de son claustre. Aquelles inscripcions es gravaren immediatament després de la mort, de modo que la data que cada una porta suposa l'existència del claustre. Les més antigues de les llegendes tenen tots els caràcters del segle XII, y entre les datades la més vella és de 1127.

Fig. 100.—Claustre del monestir de Móra. Foto de la reunió del Institut a la rebda d'Aragó.

Poden repetir-se, a propòsit d'aquestes inscripcions, quasi hostialment, les paraules deu Lasleyrie, sobre les inscripcions de Sant Trólm d'Arauc: «Són totes bens epitafis relatant la mort de diversos canonges; no són.

(1) *El Necròlogi de l'Església de Roda*, «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», any 1907, Barcelona. En aquest article, el conservador del Museu de Vich ha transcrit les 175 inscripcions que pogueren ésser recollides per la Missió que l'Institut envia a fer una primera exploració a la frontera catalano-aragonesa.

com se preté, monuments commemoratius; car els personatges de que'ns han conservat el nom no eren pas d'elevada posició en la jerarquia eclesiàtica, pera que's pogués pensar, al cap de més o menys temps de llur

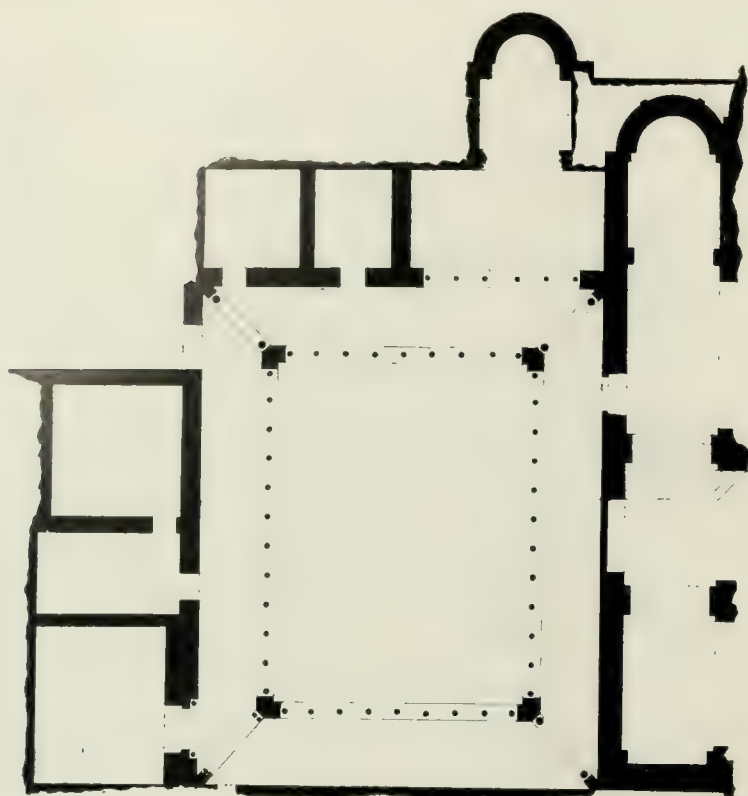

Fig. 139. — Plan de la Catedral de Roda. (Referència del Institut a la ratlla d'Aragó). Escala 1 : 400.

mort, a consagrarlos hi inscripcions d'aquesta mena. Per altra part, no tenen caràcter commemoratiu, car no s'hi troba cap menció de fets que haguessin justificat semblant honor, ni tan sols s'hi llegeixen les alabances usuals que prodigaven la gent de l'Edat Mitja. Són senzills òbits, y la poca notorietat dels personatges que hi són anomenats ens garanteix que aquests epitafis no han pas sigut restaurats després, y que may han pogut canviar de lloch després del jorn en que foren gravats» (1).

El claustre té formes arcaiques que suposen una data anterior a la de les inscripcions datades y posterior a 1092 en que hi fou establerta la canònica agustiniana. Entre'ls firmants d'una carta d'elecció episcopal, del 1135, hi ha un *Garsias, Prior claustrensis* (2), lo que suposa l'existència de la canònica y fa verosímil la del claustre bastit potser durant les obres que motivaren la consagració de 1125.

El claustre forma un quadrilàter y té les galeries cobertes de fusteria, sostingudes per una fila de columnes ab capitells trapezials, avuy aparellades (figs. 137, 138 y 139).

(1) LASTEYRIE: Obra citada, p. 50.

(2) VILLANUEVA: Obra citada, vol. XV, ap. LXXVI.

Fig. 140. — Capital del planar de l'era de Sant Climent (veu. 141).

CONCLUSIONS CRONOLÒGIQUES

Cal ara, al final d'aquest llibre dedicat a les supervivències del primer període romànic, treure conclusions per fixar la cronologia d'aquelles pòstegues formes remuades pel nou estil, establint la correlació entre elles y les dates en que foren construïdes, fent un repàs y a la vegada una crítica dels elements històrics que han servit per establirles, y determinant les lleys més o menys precises que regiren l'evolució.

Tenim una data certa y indubitable: la de la consagració dels temples de Sant Climent y Santa Maria de Talahí, fixada per una inscripció primitiva en una de les columnes de la primera, y comprovada per la troballa de l'acta en l'arc del altar. En aquesta data les colònies de Santa y conjunt de les formes arcaïques estan en ple en la vall aprofitada de Talahí y en la vallina de l'altra, essent primitives, la vall d'Arro.

Un epígraf determina també la fundació o al menys el propòsit de la restauració de Sant Pau del Camp, en 1117, posterior a alguns anys a aqueixa data de la làpida.

Les de les demés esglésies venen fixades per les actes de consagració; així, la del Sant Sepulcre de Palera fou consagrada en 1085, la d'Organyà ho fou en l'any 1090, y la de Marcèvol en 1142. Són aquestes les tres úniques esglésies ab plan de basílica de les que tenim indici sobre les èpoques en que foren construïdes. Cal després fer esment de les de plan de creu, com Santa Maria del Estany, consagrada en 1133, Sant Esteve de Caldes de Malavella, existent en la mateixa data, Sant Nicolau de Girona, de la que se'n sab l'existència en 1135, de disposició semblant a l'església vehina de temps obrada cap l'any 1131 que va precedir a l'actual basílica Sant Pere de Galligans, y finalment Sant Genís les Fonts, consagrada en 1153.

Les altres que coneixem datades són casos aïllats y esglésies menors en que l'ausència dels elements moderns pot provenir més de sa pobresa que d'un fenòmen de supervivència o d'arcaisme.

Així, no tenen un valor pera fixar una lley cronològica ni la data de 1166, ab que se sab se construïa per un rich marxant una església de les afores de Barcelona, com la capella de Marcús, ni l'acta de consagració de Santa Perpètua de la Moguda, de 1178, pobre com una església rural, ni la de Santa Eugènia de Berga, consagrada en 1183, que té en sa portada y en la composició de sa fatxada tota la riquesa d'una església de l'època.

Posem en serie aqueixes dates pera treure de son examen les degudes conseqüències.

Sant Sepulcre de Palera	any 1085
Organyà, consagrada	» 1090
Sant Pau del Camp, reformada en	» 1117
Sant Climent de Tahull, consagrada en	» 1123
Santa Maria de Tahull	» 1123
Santa Maria de Culera	» 1123
Sant Pere de Galligans (església triabsidal en forma de creu), anterior a	» 1131
Santa Maria del Estany, consagrada en	» 1133
Sant Esteve de Caldes de Malavella, existent en	» 1133

Sant Nicolau de Torroja, edificat en	any 1136
Marcóvol, existent en	c. 1144
Sant Gens les Fonts, consagrada en	c. 1153
Capella de Martés	+ 1160
Santa Perpètua de la Magnola, consagrada en	c. 1174
Santa Eugènia de Berga, consagrada en	c. 1183

D'ella es dedueix una conseqüència: la data inicial d'aquella portada, en el que Part del plaquesdret es restaura en l'arquitectura romana, és el darrer quart del segle XI, i que la senzillesa primitiva es continua fins a la meitat del segle següent, en els llindars apertats i fins a datats més avançats en les esglésies rurals.

Aquestes supervivències formen tres grups:

A) Esglésies de estructures primitives del començament del primer període romànic, com les de Sant Climent i Santa Maria de Tabuà, que s'estructuren en un resó del Pirineu, cobertes ab la volta de arcada.

B) Esglésies cobertes ab voltes sobre arcs torals, que continuen construint-se en el comtat de Besalú, com la del Sant Sepulcre de Palera, i en el Conflent, reminiscència totobé d'antigues estructures.

C) Esglésies ab tots els caràcters de les del segle XI, ab voltes reforçades per arcs torals, en les que hi apareix el nou sistema del posat de la pedra y alguna que altra lleugera innovació en les arcuacions de les cornises, com la d'Organyà, construïda cap al 1060, com la del Sant Sepulcre de Palera, que pot ben atribuir-se al any 1085, en que fou consagrada, edificada ab ben tallat aparell, mentre es construïen encara a la Plana de Vich, ab el tipell petit aparell del primer període, els temples de Granollers de la Plana, 1088, Sant Julià ca. Sorba, 1074, i Sant Tomàs de Ruedepetes, 1095.

En totes elles les innovacions són escassíssimes, continuant la senzillesa primitiva de la composició, y l'vell sistema decrostat de les arcuacions y les bandes lombardes. Raríssimes vegades apareix la nova manera francesa de les mènsules en alguna església, retrassada en el conjunt de la disposició a la data en que és edificada, com la de Salanova, en la vall d'Aran. Es conserva en elles el cimbori, y desapareix, en canvi, l'estructura en que les voltes de les naus laterals són semicirculars, essent substituïdes per les de quart de cercle.

Aquest mateix arcaisme es conserva en alguns claustres ab capitells

mensuliformes y en els dos interessants exemples per sa rusticitat, sostinguts per robustos pilans; mes desgraciadament cap d'ells pot ésser datat per medi de documents precisos.

Tal és el fenòmen de supervivència d'un estil antich que's realisa a casa nostra en mig de les extraordinaries innovacions que transformen el romànic català, en els segles XII y XIII, donantli caràcter propi, fent d'ell un estil característicament nacional ab personalitat ben definida entre les diverses escoles que poblen l'Europa coetania, diferenciantse de les escoles franceses e ibèriques més obertes a les innovacions.

La data final d'aqueixes supervivències la podem fixar cap a mig segle, justament quan apareixen les complicacions de plans portades pels monjos estrangers.

Alfers. Les Garrigues. (Fot. Vintró.)

LIBRE III

ELS TIPUS NACIONALS EN ELS SEGLES XII Y XIII

Fig. 141. — Front principal de Penedes de Vilanova (For. Man.).

I

BASILQUES SOSTINGUDES PER PILANS AB COLUMNES ADOSSADES AB ARCHES TORALS SOLS EN LA NAU MAJOR

Au mateix temps que les mestres de montanya aixecaven les esglésies arcaïques que acabem de descriure, perllongació del primer període romànic, s'arribava en altres llocs a major perfecció de l'obra de pedra. Era en els monastirs y les colegiats més poderoses, quals mestres d'obra introduïen una senzilla innovació en els temples: la columna. El canvi s'inicià poch a poch la nau major se decorà apoyant els arcs

torals sobre columnes; això donava ja a la nau una certa sumptuositat semblant a la de les esglésies monacals franceses, de que depenien la major part dels nostres monastirs, mentres les naus laterals restaven pobres, nues com les de les esglésies antigues. Tal se veu a Sant Pere de Galligans,

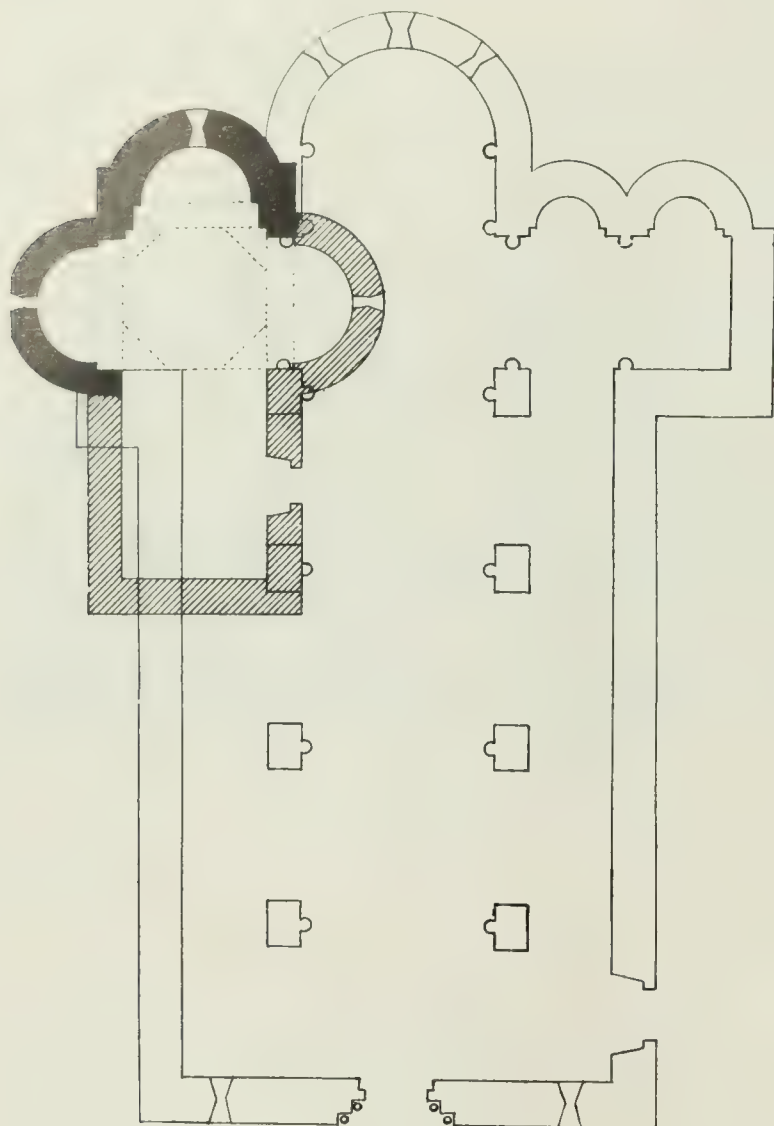

Fig. 142. — Plan de Sant Pere de Galligans ab l'hipòtesis d'una església més petita. Escala 1 : 400.

agregat a la Grassa, que s'obrava en 1131, y Sant Joan les Fonts, dependència de Sant Ruf d'Avinyó, de cap el 1106. En algunes l'innovació anava més enllà: els pilans que apoyaven els archs formers y que venien a ésser com una perllongació dels mateixos, eren també substituïts per columnes, y la sumptuositat augmentava, com a Santa Maria de Vilabertran, consagrada el 1100. Al arribar a la meytat del segle, la transformació es feu també en els archs torals de les colaterals a l'església del monastir de Gerri, depenent de Sant Víctor de Marsella, consagrada en 1149, a Santa Maria de Besalú, agregada a Sant Ruf d'Avinyó, y a la de la Colegiata de Solsona, consagrada en 1163, en que la decoració exuberant dels finestrals del campanar y'ls

restes de sa porta principal tenen una marcada influència estrangera. A l'església de Santa Maria d'Alaó, en el Noguera Pallaresa, consagrada en 1123, la substitució dels pilans s'ha verificat solament en els archs formers.

Aqueixa transformació té evidentment un origen antiquíssim. La columna adossada al mur pera enriquirlo, és una idea propia ja dels constructors romans. Ella s'exten després per tot el món cristià oriental y

occidental, y ella decora ls monumentos románicos y sus derivacions, com el nostre Sant Pere de les Puelles (1).

La diferencia és no més una: en lla catèdral manament la columna és la canya monolítica; en els romànics, a excepció del cas de Sant Pere de Roda, la columna és aparellada segunt les filades dels murs. Un corrent general és que l'interior dels edificis se decori en una disposició semblant a queta corrent que ve a nosaltres de França.

Podem establir dos

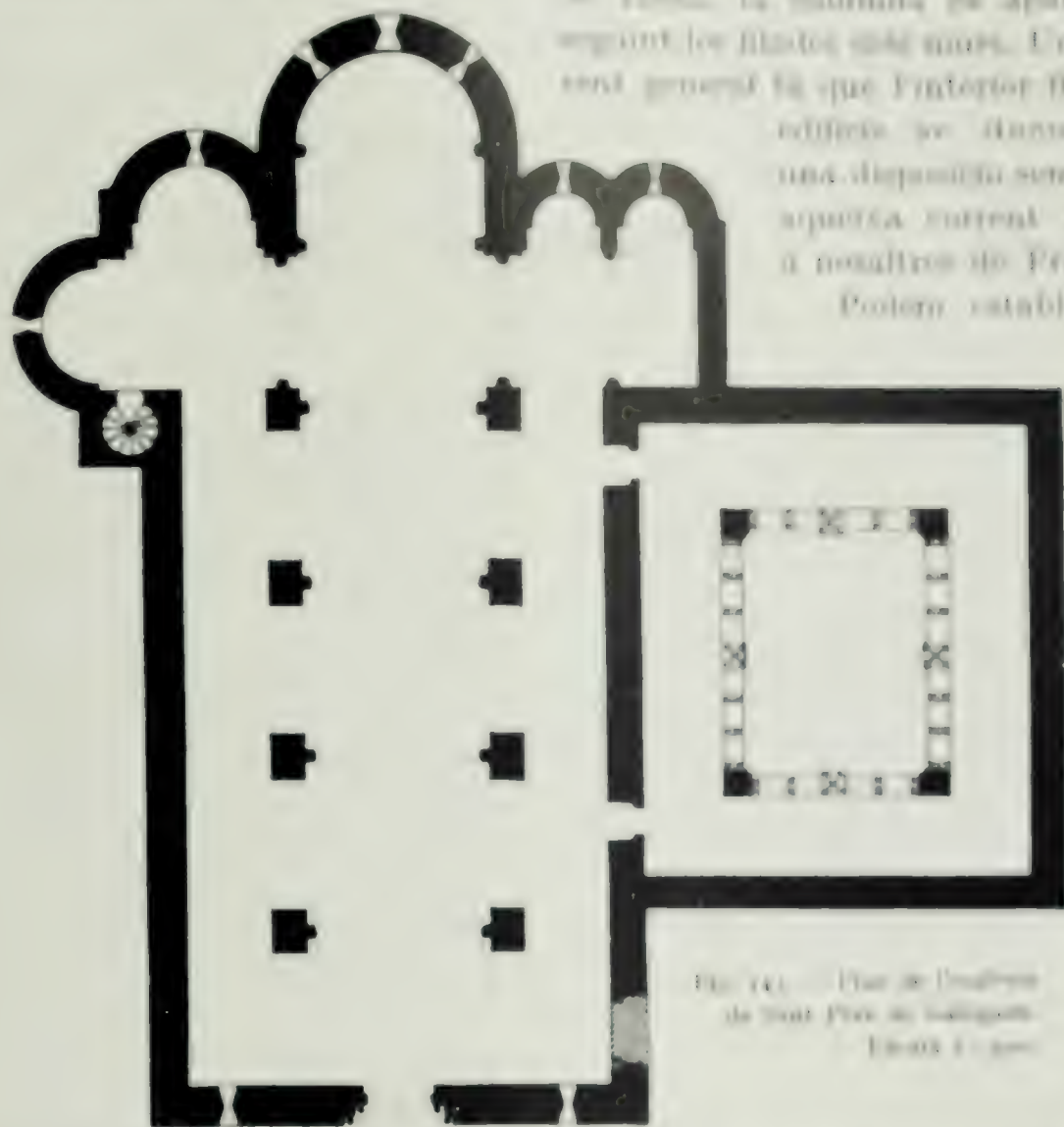

FIG. 141. — Plan de l'interior
de Sant Pere de Gualiga.
Escala 1:200.

grups: *a*, el de les basíliques al·l'arribada dels romànics; *b*, les que n'hem en les tres naus. Cada un d'ells se divideix en vana subgrups.

El primer subgrup té solament arcs torals en la nau central, y aquests arcament estan sostinguts per columnes. Formen aquest subgrup Sant Pere de Gualiga y Santa Maria de Ildu, y possiblement Santa Maria de Castella, molt destruïda en son interior.

(1) Vegis vol. II, p. 112 y següents.

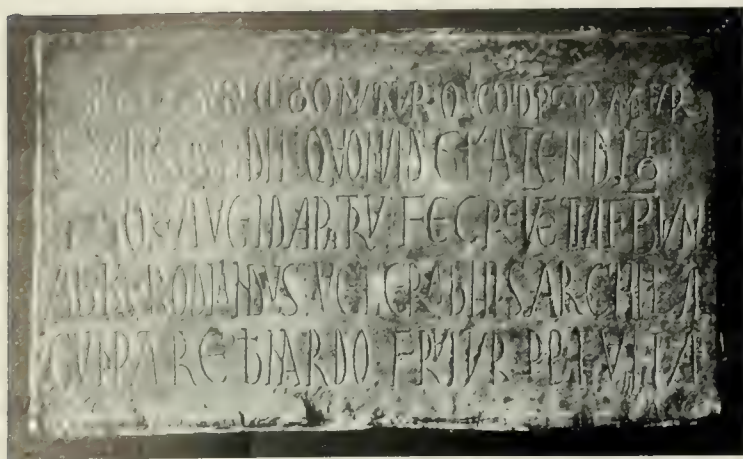

Fig. 144. — Inscripció de Rodlandus al claustre de Sant Pere de Galligans. (D'un calch del Museu de Barcelona.)

tal que dóna al camí que s'endinsa cap a 'a vall de Sant Daniel.

Els documents que s'hi refereixen són molt antichs. Ramon Borrell, comte de Barcelona, en l'any 992, ven a l'abat el burch de Sant Pere, y en son testament de 993 li dóna varis alous. Les referencies durant els segles XI y XII són nombrosíssimes, y les ha resumides en Monsalvatje (1). Entre elles cal notar que Ermengol d'Urgell, en 1010, li fa una deixa de tres unces d'or (2). La més interessant pera el nostre objecte és el document publicat en la *Marca Hispanica* (3), en que 'l comte de Barcelona, Ramon Berenguer, lo subjectà al monastir llenguadocià de Santa Maria de la Grassa, en l'any 1117. Degué llavors començar un període de restauració pera el monastir català, y,

SANT PERE DE GALLIGANS Sant Pere de Galligans havia estat, en els temps de son esplendor, un monastir extramurs de Girona; al aixecarse les muralles, part de les quals encara's conserven, sos absis passaren a ésser torres de flanqueig (fig. 147), tal com avuy se 'ls veu junt al por-

Fig. 145. — Interior de Sant Pere de Galligans. (Fot. Puig y Cadafalch.)

(1) Vols. XIV y XVII, citats, de les *Noticias Históricas*, ps. 285 y 297 respectivament.

(2) *Marca Hispanica*, ap. CLXII.

(3) Ap. CCCLIX.

per lo tant, els donatius perà l'obra de l'església. Un d'ells, el més quantitatiu, és el de Ramon Berenguer III el Gran, comte de Barcelona, que deixa en son testament (1134) la tercera part de sos drets sobre la munienda de Girona fins a descents marcadissims, perà l'obra de l'església, probablement ja en activitat (1).

El plan de Sant Pere de Galligous (fig. 143) és de basílica de tres naus ab transcepte. La volta d'aquestes és de quart de cercle y de mig canó la central (fig. 145), essent aquesta reforçada ab archs torals, que arrenquen de columnes adossades als pilars rectangulars y que han estat tallades modernament. Les voltes de les naus laterals son sense reforç de cap mena.

Fig. 143.—Entrada de l'església de Sant Pere de Galligous (Tort. Marc).

Fig. 147.—Absis y torre de Sant Pere de Galligous (Tort. Marc).

L'especialitat del plan d'aquesta església és el sistema de capelles absidals: una major central, dues menors en el braç dret, ab una simplicitat columnar en el centre y altres dues a l'esquerra, una alçada al costat E. y altre cap al N. Anàloga disposició s'observa a Sant Feliu de Girona.

(1) *Marca Hispanica*, op. CCCLXXXI.

quals parts inferiors podrien ésser contemporànies de Sant Pere de Galligans.

En el centre dels dos absis de la part N. s'hi aixeca una torre, més que religiosa, militar, ab una escala helizoidal del tipus de Sant Gil del Gard, curiosíssim exemplar per l'estudi de l'estereotomia de la pedra en l'Etat Mitja.

Aqueixa part de l'església de Sant Pere de Galligans fa pensar si l'obra actual fou aixecada sobre 'ls restes d'altra, una mica més antiga, de plan en creu, ab absis terminant cada un dels braços, en qual centre s'hauria aixecat una torre octogonal, com en l'església d'Ortoneda y tal com s'indica en el plan adjunt (fig. 142) (1). Sense aqueixa hipòtesi no s'explica 'l plan d'un dels creuers. Per altra part, estudiant el campanar octogonal, tot indica una obra anterior a l'església actual;

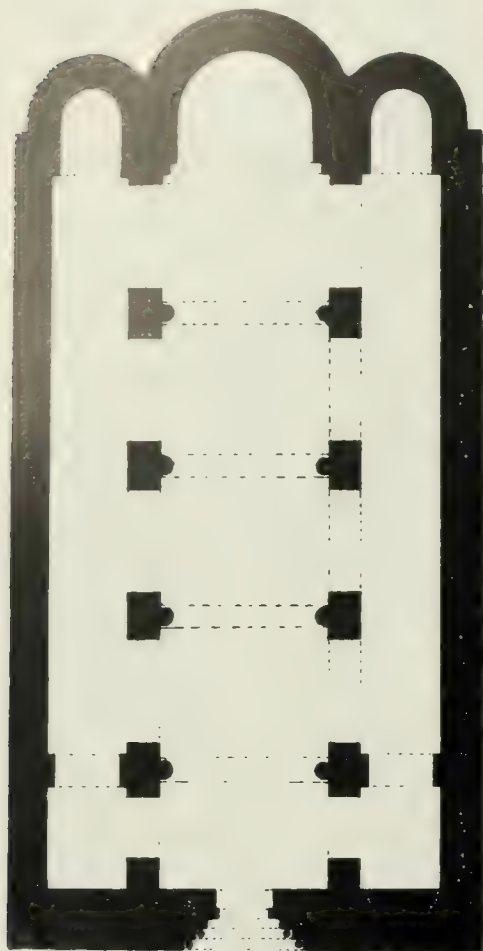

Fig. 148.— Plan de l'església de Lladó.
Escala 1 : 200.

en primer lloch, una finestra inexplicable que avuy dóna dintre de la nau; en segon lloch, l'escala que ha hagut d'ésser forçada a una entrada nova, aparedada l'antiga; en tercer lloch, la senyal d'un nivell del sol més alt en aquest extrem del creuer, nivell marcat per l'antiga porta de l'escala del campanar, que queda a alguns

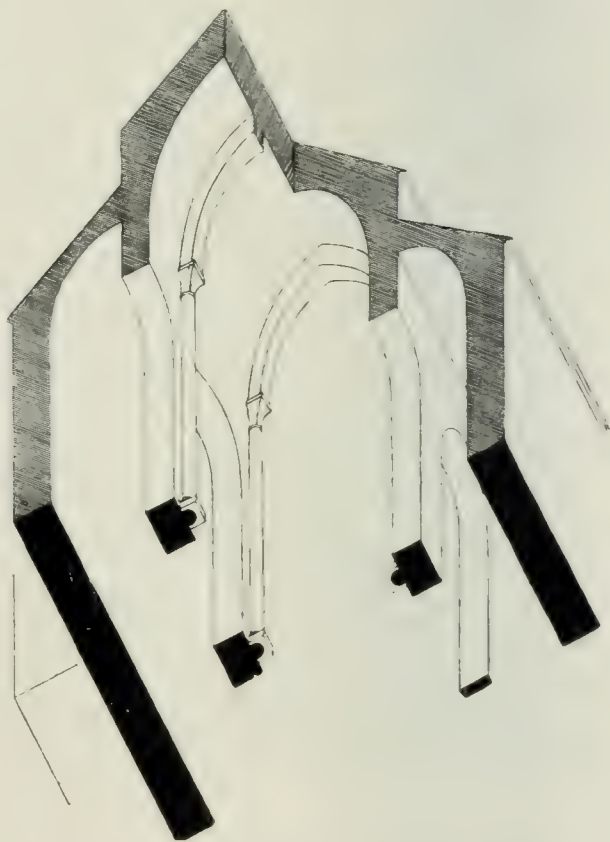

Fig. 149.— Estructura de l'església de Lladó.

(1) Vegis vol. II, p. 385.

palms de terra, i per la disposició de les seves alces, són extraordinàriament alt.

L'obra d'aquesta església pertany a dos segles diferents, al XII i al XIII, i ens serveix el conjunt de formes del presbiteri, amb les absidions, les arcades

Fig. 150. — Portada de l'església de Llívia.
(Fot. J. Gudià i Miquel.)

Fig. 151. — Torre de l'església de Llívia.
(Fot. J. Gudià i Miquel.)

cions que són tallades en una sola peça, els carreus relativament grans, caràcters que indiquen el segle XII.

La torre no és coberta ab cúpula, sinó ab volta de canó en els dos pisos inferiors y ab fusteria en el superior. Hi ha en el primer pis dos absidiols o níngols, en els quals es veu una representació que indica són presbiteris al campanar, y fets potser al destinar-se l'obra a defensa militar. Una xameneia indica que era aquell lloc habitat, segurament, per una guàrdia de la propera porta de la muralla.

El claustre és encara posterior a l'església, ja que la seva volta, tanca la meitat de les finestres de la nau, y així ens permetrà fixar una a cert punt la data de l'obra.

Fig. 137. — Plan de l'església de Santa Maria de Vilabertran. Escala: 1 : 100.

Una làpida existent al claustre (fig. 144), indica que aqueix devia estar pera rebre sepultures en la meytat segona del segle XII. És l'epígraf sepulcral del abat *Rodlandus*, que vivia en l'any 1154, y al que's refereix el necrologi de la Catedral de Girona (1). Seria aqueixa data com un límit inferior al temps de la construcció del temple, que és possible estés obrantse en 1131, quan el testament de Berenguer *el Gran*.

L'absis y la nau estan adornats en la cornisa exterior per una motllura ab dents d'engranatge, buscant en la policromia natural la decoració, donchs alternen les pedres calices de Girona ab les de lava dels volcans d'Olot.

Les finestres del absis tenen l'arxivolta de pedra d'aquesta mena y estan decorades ab una corda. Els capitells del interior del temple (figura 145) són senzillament desbastats, alguns potser sense acabar; no així els del claustre, que descriurem en son lloch.

És interessant l'ornamentació de la portada (fig. 146) ab ses columnes, alguna de les quals és estriada ab sos entrellaçats característichs y capitells barbres. En el brancal de l'esquerra hi ha isolat un entrellaç de

(1) La làpida diu així:

*Quam cito mutatur quicquid potenter amatur
Exitus ostendit quo mundi gloria tendit
Ossa verenda patrum fecit reverentia fratrum
Abbas Rodlandus venerabilis archilevita
Cum patre Bernardo fruitor perpetè vita.*

VEGIS MONSALVATJE vol. XIV, citat, de les *Notícies Històriques*, p. 297. — VILLANUEVA: *Viaje Literario*, vol. XIV, p. 150. — *España Sagrada*, vol. XLV, p. 85.

certos interseccats altre ornamentació del tipus de l'indument de la dona.

Ello demuestra en respuesta al interrogante si el aspecto de un signo es un elemento puramente ornamental, o responde a algún propósito, según el sentido buscado, indicando también la necesidad, expresada al establecer algunas marcas, de que siga una marca colorida, ya de los colores de los constructores de Colorati.

112 : 1911

Barriera de Engema e
monstro de Santa Maria
de Vilabertran

[illegible]

SAINTA MARIA DE LINDO. Els documents referents a Santa Maria de Lindó daten de la II del segle XI. El més antic és una donació al monastir, del any 1081, d'una antiga església abandonada als set terres, a fi de fundarhi una canònica agustiniana; deman aquest document el bisbe de Girona, l'arquebisbe de Narbonne, els bisbes de Tarragona, Albi y Carcassona, y a més el comte de Besalú, senyor del país. L'Es-

(1) *Historia de la Arquitectura cristiana española. Extracto de las lecciones. 46. Arquitectura y Construcción. Barcelona, 1992. P. 272.*

paña Sagrada publica una acta de consagració del any 1089, signada pels bisbes de Narbona, Magalona, Carcassona y Agda, a part d'altres del país;

mes fins l'any 1123 no fou confirmat el monastir per l'autoritat del Papa (1).

És una església en forma de basílica de tres naus (fig. 148); la central, de canó apuntada; les laterals, de quart de cercle. Sols la nau central té archs torals (fig. 149).

El frontispici O. senyala perfectament les tres naus; més elevada la central; en ell s'obra la porta y tres finestres (fig. 150). Els absis eren senzills ab finestres decorades ab columnes (fig. 151).

Fig. 154. — Interior de l'església de Vilabertran.
(Fot. Mas.)

CISTELLA

Aqueixa església, de la que resta sols la fatxada, devia tenir anàloga ornamentació que la de Lladó. L'obra antiga fou destruïda decorantla ab pilastres y entaulaments clàssichs en el segle XVIII (2).

Fig. 155. — Absis de l'església de Vilabertran.

(1) *España Sagrada*, vol. XLV, p. 111 y següents, y ap. XXII. — FRANCESCH MONSALVATJE: vols. XIV y XVI, citats de les *Notícies Històriques*, p. 94 a 109 y 208 y següents. — DOMÉNECH MANSANA: *Notes sobre alguns monuments de la Garrotxa y Alt Empordà*, citada.

(2) DOMÉNECH MANSANA: *Notes sobre d'alguns monuments de la Garrotxa y Alt Empordà*, citada. — FRANCESCH MONSALVATJE: *Nomenclátor històric*, vol. XVI de les *Notícies Històriques*, p. 156.

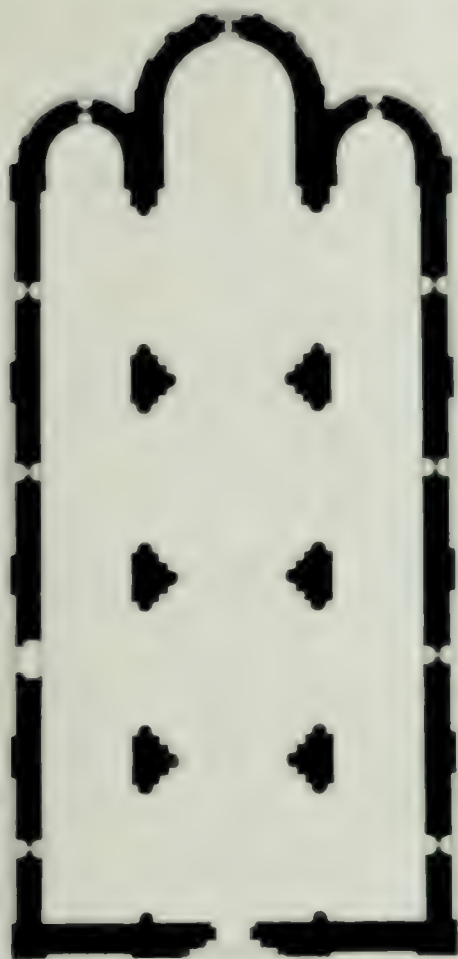

Fig. 146. — Plan de l'església de Sant Lluís dels Ports. Escala: 1 : 400.

al bisbe de Girona. Entre'ls signants del document hi han els bisbes de Girona, Barcelona, Carcassona, l'arquebisbe de Narbona y Pons, comte d'Empúries (1). Els monjos, ab Pere Rignalt al davant, treballen en construir la nova església, que's consagra en l'any 1100 (2). A l'acta de consa-

gració de l'església. La segona variant del grup que descrivim és la que correspon a les torres dels costats, la qual ingressa per costats no sols aquests, sinó també als costats laterals. Tal disposició presentem Santa Maria de Vilabertran y Sant Joan de Forns.

La primera notícia documental que ha arribat fins a nosaltres de l'església de Santa Maria de Vilabertran, és la donació que l'any 1080 en fan els propietaris a Pere Rignalt, clergue, cap de la comunitat que allí s'establí, subjecte

Fig. 147. — Interior de l'església de Sant Joan de Forns. (Fot. Montaner.)

(1) FLOREZ: *España Sagrada*, vol. XLV, p. 91 y següents y ap. XVI. Vegeu sobre les notícies documentals de Santa Maria de Vilabertran, a MONSALVADÉ, vol. XIV, p. 69 y següents, y vol. XVI, p. 215 y següents, de les *Ciudades Vascas Históricas*. Consultis també el volum de Girona de la *Geografía General de Catalunya*, citada, pàg. 572-577.

(2) *Marca Hispanica*, ap. CCCXXVII — FLOREZ: obra citada, vol. XI III, ap. XXXV.

gració, a la que assisteixen els bisbes de Girona, Barcelona y Carcassona, es confirma a la casa sos béns, se li concedeixen els delmes y primícies de la parroquia, el baptisteri y cementiri, y s'estableix que 'ls clergues hi viuràn segons la regla de Sant Agustí, ab els privilegis acostumats.

No hi ha noticia de noves obres en el temple, que és possible sigui l'actual. Fou la tomba dels comtes de Rocaberti, que s'enterraren durant tres segles en el temple.

És una basílica de tres naus ab creuer (fig. 152), la central més alta que les laterals, com les que venim descrivint, coberta aquella ab volta semicircular reforçada per archs torals, y essent aquestes llises, sense cap mena de reforç (figs. 153 y 154); dóna això als pilans la forma d'un rectangle ab columnes adossades en tres solament de les cares. Un òculus s'obra damunt del absis, que està decorat d'arcades interiorment.

La fatxada, termenada en frontó, és llisa, ab una porta amplíssima y una finestra damunt la nau major y dues altres que il·luminen les naus laterals. A l'esquerra hi ha un campanar y a la dreta el començament d'un altre, com si's pensés en flanquejar de dues torres el frontó (fig. 141). Els absis y murs exteriors són també llisos, sense cap mena d'ornament (fig. 155). Té al costat de Migdia un claustre que era el centre de les dependències del monastir, del que parlarem més tart.

SANT JOAN LES FONTS

Hi havia a Sant Joan les Fonts una església consagrada en 958. Entre 'ls anys 1079 y 1093, el vescomte de Bas, Udalard, y sa muller Ermesinda, donen a Sant Víctor de Marsella *ecclesiam sancti Johannis de Fontibus*; mes el monastir no's construí fins després de 1106, en que Bernat, bisbe de Girona, confirmà la donació dels vescomtes de Bas a favor del monastir marsellès, pera construirhi un monastir *ad construendum ibi cœnobium monachorum sub manu domni Richardi Romanæ ecclesiæ cardinalis et Massiliensis abbatis*. Una segona confirmació va ferse pel bisbe de la mateixa diòcesi, Berenguer, l'any 1126 (1).

(1) JOAQUIM BOTET Y SISÓ: volum citat, corresponent a Girona, de la *Geografia General de Catalunya*, p. 726. — FRANCESCH MONSALVATJE: vols. XI, XIV y XVII de les *Notícies Històriques*, p. 192, 318 y 322; 213 a 222 y 132-133 respectivament. — JOAQUIM MIRET Y SANS: *Los Vescomtes de Bas en la illa de Sardenya*. Barcelona, 1901. P. 13 y apartats I, II, III. La donació de l'església de Sant Joan al monastir marsellès, ha sigut també publicada per GUERARD: *Collection de documents inédits sur l'histoire de France*, n.º 701, y les dues confirmacions per MARTÉNE-DURAND: *Veterum scriptorum et monumentorum... amplissima collectio*, vol. I.

Aquest era l'monestir inferior distal al superior més antic. L'edifici és efectivament una església d'aquesta espècie, de plan de basílica de tres naus (fig. 156) sense transsepte, y rebolta la central per volta de canó

Fig. 158 — Església de Sant Joan les Fonts. (Fon. Observatp.)

micircular, lleugerament apuntada (fig. 157), y les laterals per volta de canó de quart de cercle.

La nau central és una mica més alta que les laterals, y aquesta disposició del interior es senyala exteriorment en afalça cap al temple com en les basíliques provençals, y com en llurs mitjans les construïdes en el Nord d'Itàlia. Les parts superiors dels murs són decorades per una cornisa de mènsules y dents d'engranatge, seguint l'estil francès que poch a poch va substituint les formes lombardes. L'absos és decorat exteriorment d'arcades que aguanten una cornisa anàloga a la que termina les naus laterals (fig. 158).

És aquest temple ben acabat, ieli, sumptuós com el típic de les abbas que's produïen a Catalunya en la primera meitat de la centuria dotzava, en els llocs on havien arribat els canons que les noyes corrents introduïen. Conserva en el plan de ses naus, en la disposició de ses absos, en l'estructura de ses voltes y en son aspecte exterior tots els elements tradicionals, però s'ha enriquit també ab les sumptuositats pròpies del

temps: rica escultura orna els capitells de son interior y de sa portalada; una cornisa de forma nova termina sos murs, y les arcades sostingudes per columnes substitueixen en sos absis les arcaiques bandes y arcuacions lombardes. El tipus nacional de les esglésies catalanes del segle XII era ja format.

Esglesia de Corrençy. (Fot. Rocafort.)

Fig. 100.—Església de Sant Martí de Obass (Fr., Finja y Garbancos).

BASILQUES AB ARCHS TORALS EN TOTES LES NAUS SOSTINGUTS PER PILANS AB COLUMNES ADOSSADES

REFORÇEN els archs torals, en un segon grup de temples, totes les voltes de les naus, y les columnes que'ls sostenen fan llur gradual aparició encara que sense subjectar-se a ordre cronològic. Aquesta evolució determina diversos subgrups, el primer dels quals compren les esglésies que tenen sostinguts sobre columnes sola els archs torals, ja els de la nau major, ja els de les tres naus.

El formen quatre esglésies rústiques: la de Sant Miquel de Finja,

que constitueix la primera variant, y les d'Abella, en la Conca de Tremp; Sant Joan d'Isil, en la vall d'Aneu, al Pirineu, y Sant Llorenç, prop Bagà, en la montanya bergadana que formen la segona variant.

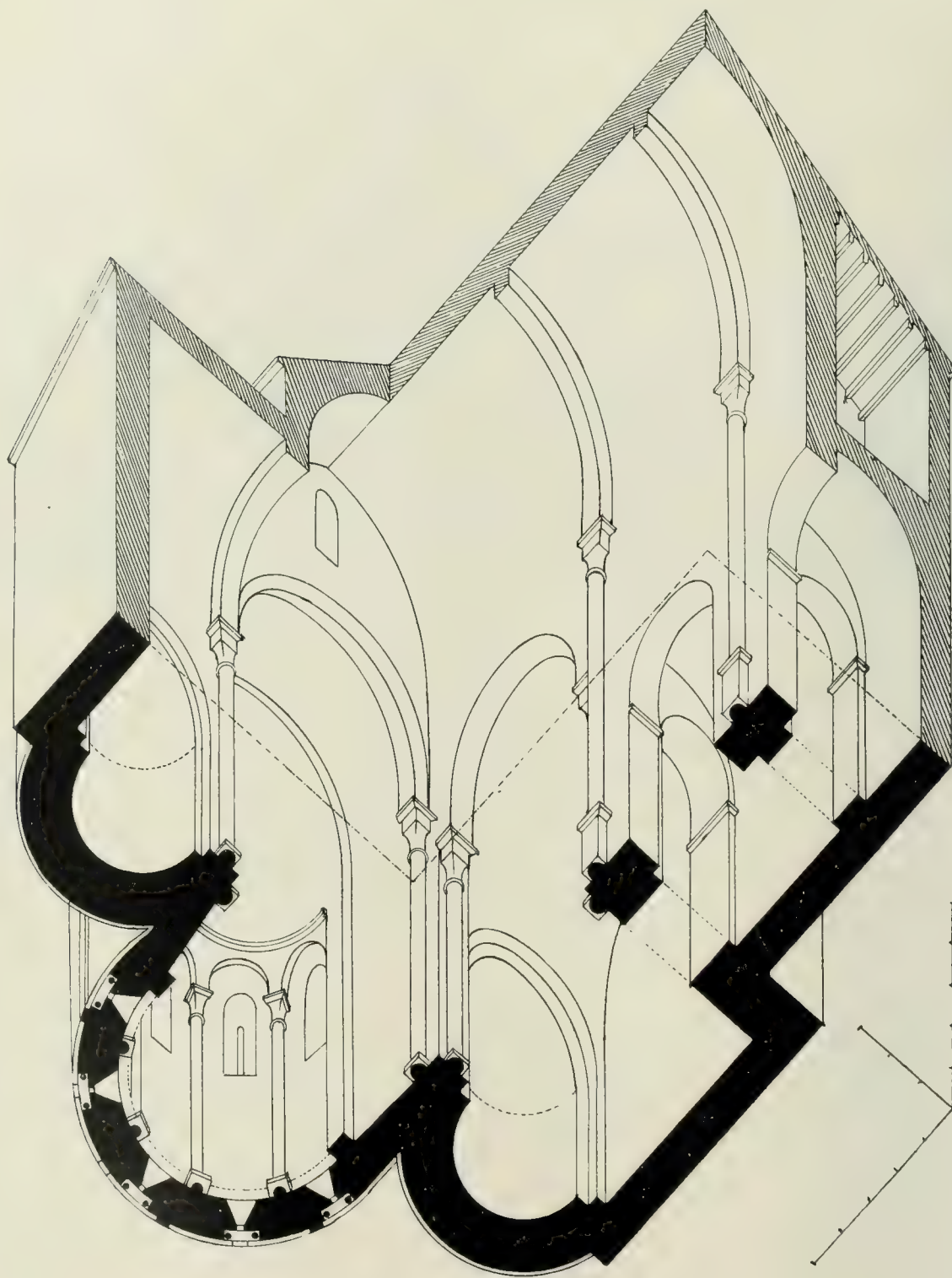

Fig. 160. — Estructura de l'església de Sant Miquel de Fluvià.

La nau de Sant Miquel. — Aquella original, com

la Palau del primer període, ha estat estudiada en el volum II (1) afortunada que desde 1191 fou dedicada a Sant Miquel de Güixà.

Cal aquí notar el seu plan de basílica ab transsepte, cobert ab voltes de canó reforçades les naus laterals per arcs torals. Aquests descansen sobre columnes únicament en la nau major, lo que dona als pilars una forma especial de T, al·lunant columnes a l'intersecció del pal i t'era-ros (fig. 160). L'absis es decorat interiorment ab arcs de voltes i les finestres de Palau del segon i 3o transsepte.

Fig. 161. — Interior del Palau de Sant Miquel de Güixà (1191). (J. Puig.)

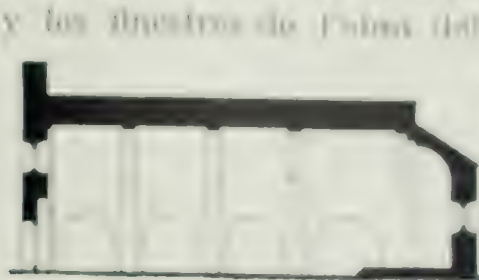

Fig. 162. — Església d'Albella de la Creu. (1191). (J. Puig.)

La nau de Sant Miquel. — Albella era un castell quant forme confrontava ab el del castell de Llordà (2). L'església d'Albella, de la Creu de Trepça, és també de plan basilical de tres naus y tres absos.

Les tres naus són cobertes ab voltes de canó seguit semicircular sostingudes per arcs torals sobre columnes. En la nau del Evangeli té un petit campanar (figs. 161 a 164).

La nau de Sant Miquel. — El lloch d'Albella apareix esmentat entre les parròquies de la vall d'Aneu en l'acta de consagració de la Seu d'Urgell (3).

Fig. 163. — Plan de l'església d'Albella de la Creu. (J. Puig.)

(1) Vegis p. 209.

(2) Vegis les afrontacions del castell d'Albella, publicades per mossos SERNA i VILARÓ en son estudi *Sonportu de la península família Adria* Barcelona, 1909, 13, 8 y següents.

(3) Vegis vol. I, p. 409.

Fig. 164. — Esglesia d'Abella de la Conca. (Fot. Ll. Bonet.)

El cita també una escriptura de venda del any 1095 (1). L'esglesia

Fig. 165. — Absis de l'esglesia de Sant Joan d'Isil. (Fot. Mas.)

(1) Venda per Artall, comte de Pallars, sa muller y son fill al comte Ramon y a l'esposa d'aquest, D.ª Valencia de Tost, ab commutació del castell de Torralba y altres dominis que cedeix el primer al segon, entre ells la vall de Bohí, el castell de Tenrui. En cambi, Ramon cedeix al comte Artall, en la *valle de Anauí* (Aneu), *ipsa villa de Esil*, ab les altres viles de Son, Alós y Isavarre, el monastir de Sant Pere del Burgal y alguns altres dominis, sobre dels quals dit Ramon pretenia tenirhi certs drets. Fet a 5 idus Agost, any 35 del rey Felip (9 Agost 1095, nou istil). — *Monografia històrica del Comtat de Pallars* (documents), per CARRERAS CANDI y MIRET Y SANS (inèdita).

d'ell té tota la seva estructura original, construïda al segle XIII (estil romànic propi de muntanya, tot però derivada dels segles XII i XIII), a excepció de la falsada en que s'hi van plasmar el lloc del sepulcrista i la porta, i els finestrals (fig. 148). L'interior no presenta altra variant que les columnes adossades als pilars que separen les tres naus, fetes grullerament com una altra senyal experimental, aguantant els arcs finals de les tres naus (fig. 147).

Los voltos d'arquets oren de quart de cercle les dues costats, y de mig punt la del centre (1).

Avuy els arcs finals, que descansen damunt de sis robustes columnes, aguanten els taulons de fusta que han substituït la volta caiguda (2).

JOAN GUALAFOLCH, 1983-1984. El lloc de Bergadà, en el Baga, en el Bergadà, consta ja en l'acta de consagració de la Seu d'Urgell (3); era l'cap de la baronia de Pinós. Prop de la vila, l'any 983, s'hi dedica el temple del monastir de Sant Llorenç, prop Baga (4); mo-

Fig. 148. - Interior de l'església de Sant Joan d'Íria. (Des d'ara)

(1) A. COY, *Sart y Comarca Noguera Pallaresa*, Barcelona, 1906, p. 107.

(2) CEFERÍ RocaFORE: *Excursió als Pirineus de Lleida, Alt Pallars, Vall d'Ardén, Maladeta y Cabdes de Bohí*, *Bulletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. XI, p. 262.

(3) Vegeu vol. I, p. 408.

(4) VILLANUEVA: obra citada, vol. X, pp. XX. Avuy l'església de dedicatoria té el bisbe d'Urgell, Salta, a prop de la comita d'Urgell y la muller Ermengarda, a 11 calendes Desembre, any 29 de Lluvi (21 Novembre 983), forma part de la Col·lecció Moreau a la Biblioteca Nacional de París, vol. 73, fol. 12.

Un document de 20 Abril del any 983, parla també del monastir, *Contingua la donació ad domum Sancti Laurentii ecclesie monasterio que est parochialis in comitatu Cerdanense in valle bucaranense (vall de Brocà), prop altes hermitades (riu Bastarç), d'una casa ab coeli, hort y d'uns pous de terra, situados a Talla y Brocà* (Comunitat del Sr. Miret y Sans.)

nastir que 'ls documents anomenen *sancti Laurencii..... in valle nuncupata Brucanense*. El cenobi tenia ja anys d'existència: en 949, Rodulf feu varies

donacions al abat Seniofret (1), y en 966, l'hi feu també una donació d'uns alous el comte Seniofret (2). El monastir tenia una certa anomenada y 'ls donadors no l'obliden; Guisla, comtesa de Cerdanya, li feu una deixa d'una unça en son testament, datat en l'any 1020 (3).

L'esglesia de Sant Llorenç és doble: se compon d'una esglesia superior y una cripta (fig. 171). L'esglesia superior té la nau principal coberta ab volta lleugerament apuntada, lo que indica el segle XII ja avançat, y les naus laterals semicirculars, abdues reforçades per archs doblers (figura 169). La cripta té la nau central coberta ab volta per aresta; les naus dels costats la tenen des-

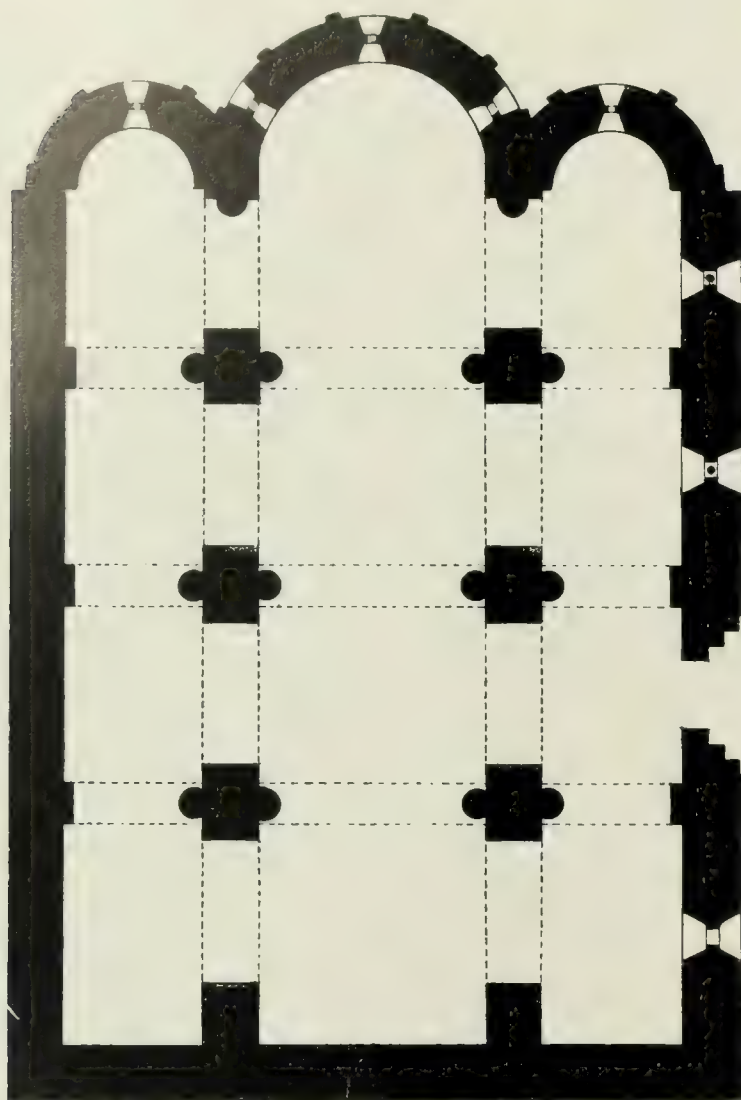

Fig. 167. — Plan de l'esglesia de Sant Joan d'Isil.
Escala 1 : 200. (Pijoan.)

truida, essent hipotètica tota solució que s'adopti (fig. 170). S'entrava a la cripta per dues portes de forma primitiva que daven als murs laterals, de modo que podia ésser una esglesia independent de la superior. Els absis són avuy destruïts, lo que impedeix conèixer les escales de comunicació de l'esglesia inferior ab la superior. Son exterior és sense cap mena d'ornamentació, y 'ls capitells del interior són d'una gran rusticitat.

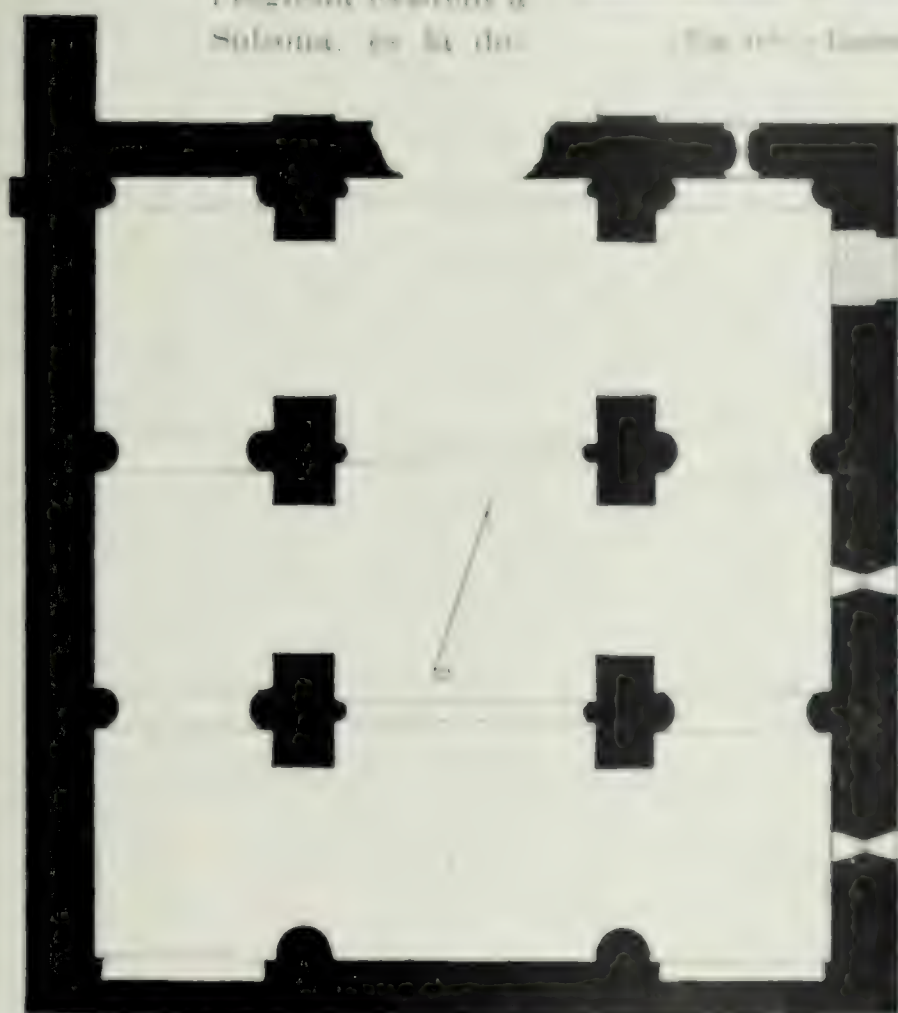
- (1) CÉSAR AUGUST TORRES: *Guia de Bergadà*, citada, p. 90.
- (2) *Marca Hispanica*, ap. CIV.
- (3) Id. id., ap. CLXXXIII.

Un segon subgrup presentava les columnes en la part visible desde la nau major o en els arcs torals y formava d'aquesta, conservant els pilars per les naus laterals. L'exemple típic és el de la col·legiata de Solsona.

En Villanueva (1) dona notícies completes sobre l'església de Solsona. «La primera memòria que'ns queda — diu — de l'església existent a Solsona, és la del

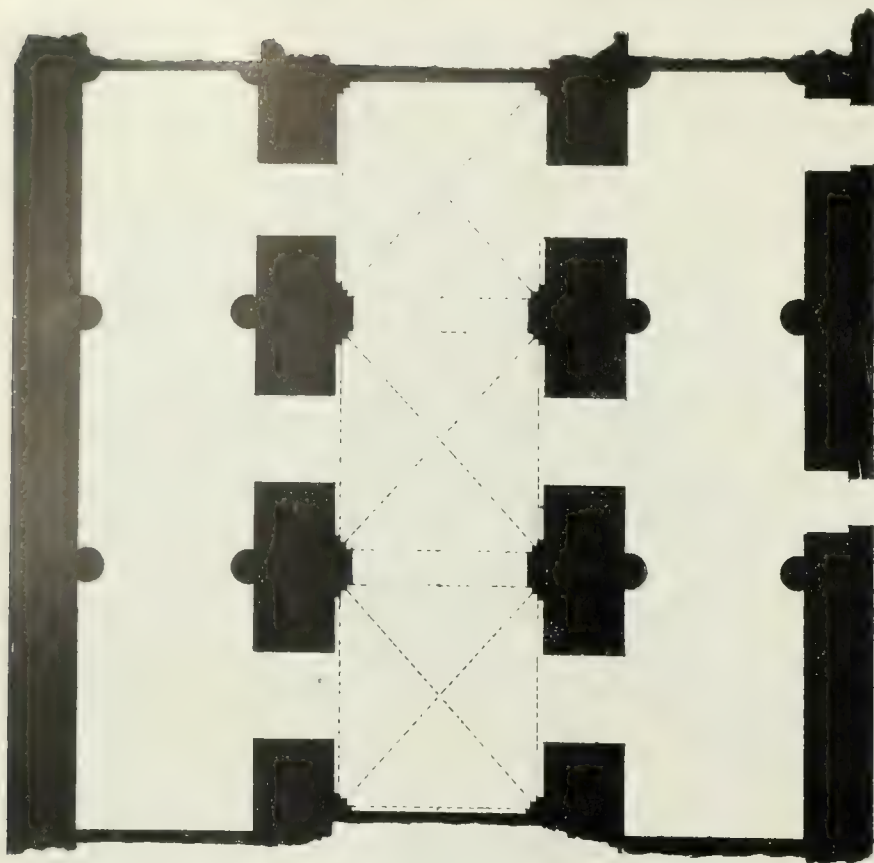

Fig. 104. — L'exterior de l'església de Solsona.

nació que tenia, l'any 1028 o 1029, Exilió y un muller Dedeleu, amb donem Santa Maria terra in nostra schola, in loco vocatum Sancti Leonardi. En altra «scriptura» del any 1065 se l'anomena junt al Congesta de Sant Pere, y d'algunes se diu d'altres, que «sunt parolati propi nostra Calanua». En un altre del 1070 se diu fundatus ecclesia nostra Calanua. En el 1080, ecclesia urbe Cal-

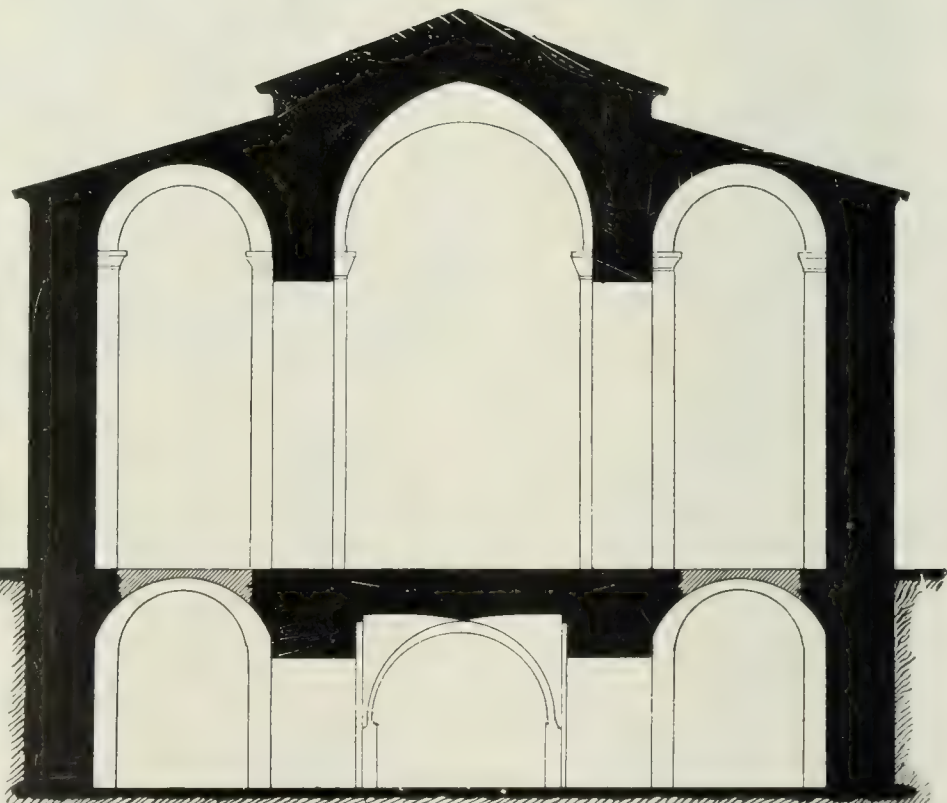
(1) Villanueva, op. cit., tomo IX, ps. 40 y següents y ap. IV y següents.

sona», y en 984: «*prope civitate Celsona*». Tot convé a l'actual església de Santa Maria, que està en la part baixa del castell y aleshores fòra de la ciutat. L'església de Sant Pere era sens dubte la capella del sant incluida ara en la mateixa, y que ja en l'antich fou, com avuy, títol de sa parroquia.

»Aquesta església, ja existent en el segle x, fou construïda per Sunyer, comte que

fou d'Urgell, desde l'any 911 fins al 929, y desde llavors juntament de Barcelona, així ho diu son nét y successor a Urgell, Ermenegol I, en una escriptura molt important per l'història d'aquesta església, datada «*VI Idus Aprilis, anno IIII regnante Rodebertus rex*», que és l'any 999 o 1000 de Crist. En tot el segle xi sonen constantment

Figs. 170 y 171. — Sant Llorenç, prop Bagà. Plan de la Cripta. Secció transversal.

Escala 1 : 200.

en les escriptures els noms de *canónici* i *canonici*; aquesta canònica era segurament l'Abbatia de Solsona Cap al any 1070 s'hi feien la canònica Agostiniana.

Hi ha consagracions de foren d'aquesta església. Una l'any 1070 i l'altra en el 1133. El temple consagrat l'any 1070 devia ésser diferent del primitiu que construï el comte Sunyer.

La segona consagració y dedicació fou feta pel bisbe d'Urgell Bernat Roger, en 10. Novembre de 1133. Fou aquesta festa solemne en temps del patrici del monestir, Bernat de Pansa (1101-1195). Durant son govern es bastí el temple romànic, del que resta l'absis, essent probablement anterior el canònic y claustre, del que s'han conservat capitells en el museu diocesà y en altres llocs de Solsona.

El plan de la Catedral de Solsona (fig. 172) ha pogut esser refet gracies a diversos treballs d'investigació. A primera vista no's descobreix més que la part corresponent als tres absis, y tal fou el plan que aixecà en Rogent en sa excursió artística ja un segle

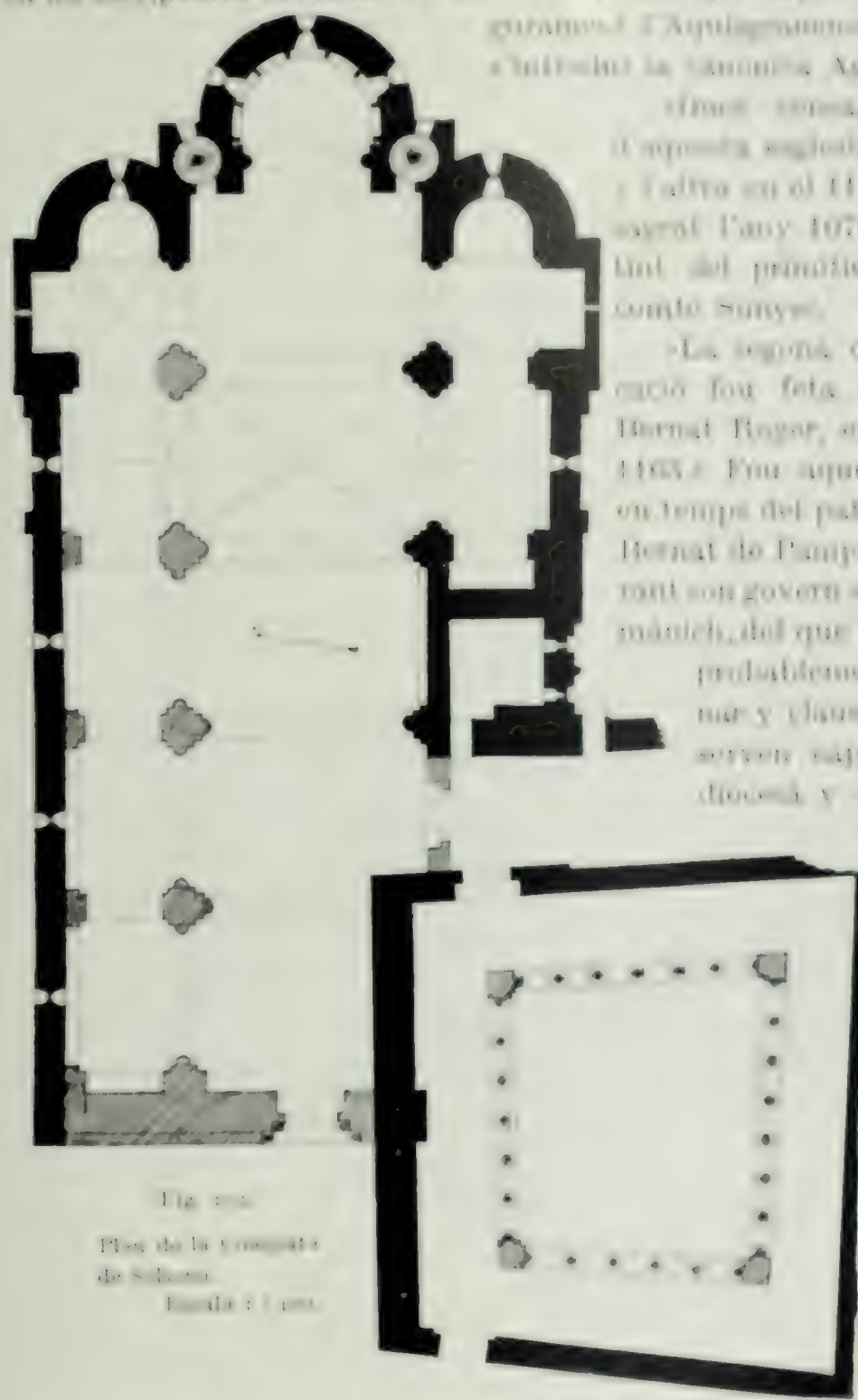

Fig. 172.
Plan de la Catedral
de Solsona.
Escala 1 : 100.

llunyana. Examinant ah mes detall, es veu clarament els restes d'un frontis del creuer de la part del Euanjeli. Una excursió de l'Escola d'Arquitectura practicà una petita excavació, a fi de posar en descobert els capitells d'un

dels pilans immediats al campanar, aixecant un conjunt del plan romànic. Aquest ha estat després precisat en la primera excursió verificada pel servey de conservació de monuments, creat per la Diputació de Barcelona, que ha donat per resultat el plan que publiquem.

Resulta així ésser el plan de l'esglesia de Solsona una basílica de tres

Fig. 173. — Esglesia de Solsona. (Fot. Mas.)

naus, ab dos absis precedits d'un tram després del transepte, que 'ls hi dóna la forma perllongada característica de les esglésies monàstiques. Com es veu, la nau del costat de l'epístola era interrompuda pel campanar y per l'edifici de la Colegiata, resultant una interessantíssima planta asimètrica que sembla fàcil restaurar.

Són en ella visibles les torres de les escales junt al absis que, com a Sant Joan de les Abadesses, permetien l'accés a les teulades; les portes que hi donaven són avuy encara conservades (figs. 173, 174 y 175).

Resolta la planta, se comença un estudi sobre la forma de les voltes. Els trams de les naus col·laterals (transsepts) al mateix nivell cobertes als voltes gòtiques, encara conservades, dos grans portones formen una archa sobre d'aquelles voltes semblés primitives, que existien en ple ne en aquella època, a de les que és exemple el portall de l'església del altre costat del Porton: la col·legiata de Santadonna, propiata de la de Sabana, etc.

Fig. 114. — Església de Santadonna, restaurada.

bracos del transsepte eren coberts als voltes de cano apuntat; aquesta i l'rasament de la del tram central del transsepte, són les úniques que s'conserven. Aquells rasament sembla indicar el començament d'una volta per aresta, de la que caygueren, fa temps, els nervis. Seria així el tram central del transsepte cobert als voltes igual però facilitar l'enllaç o enllaçament als les voltes de la nau, que tenen els rasaments a un mateix nivell. Fou necessaria aquesta hipòtesi l'excessiva altura que s'hauria de dar a la nau central, si s'volgués ferla passar per sobre les claus de la volta del transsepte, lo que faria difícil l'equilibri. La nau major seria coberta als voltes cilíndrica contrarestada per altres, cilíndriques també, de les col·laterals. Així ho indica l'absència de contraforts exteriors i la gruixaria dels murs de façana lateral.

El campanar sembla un element aïllat independent de lo restant del

temple, encara que adossat a ell. És de plan quadrat; a la part mitja hi ha dos finestrals ricament decorats. Té ses cares desiguals en el penúltim pis; en dues d'elles s'obren unes finestres senzilles; en les altres, finestres geminades. El darrer pis és molt renovat. Notem en un salmer de les finestres unes estrelles com marques de picapedrer collectives. En altres

Fig. 175. — Absis de l'església de Solsona. (Fot. Mas.)

finestres hi ha preparat un ornament de circumferències entrelaçades que no s'acabaren.

Un subgrupu tercer el formen les basíliques més completes en ordre a l'innovació de que anem parlant. En elles la columna sosté 'ls archs torals de les tres naus, així com els formers, logrant el pilà la forma simètrica cruciforme y 'l conjunt del temple 'l màxim de sumptuositat.

Se troba això en les esglésies de la segona meytat del segle XII: a Gerri y a Santa Maria de Besalú.

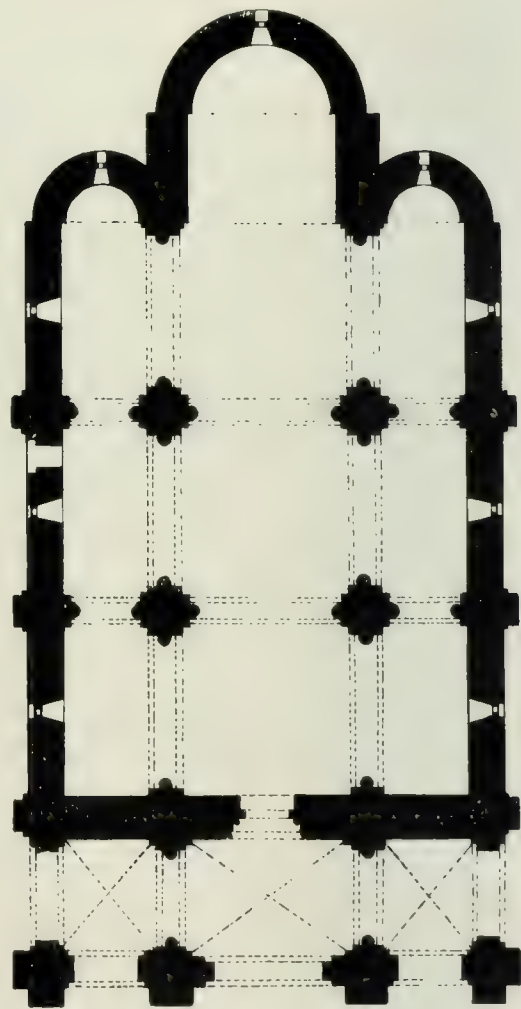
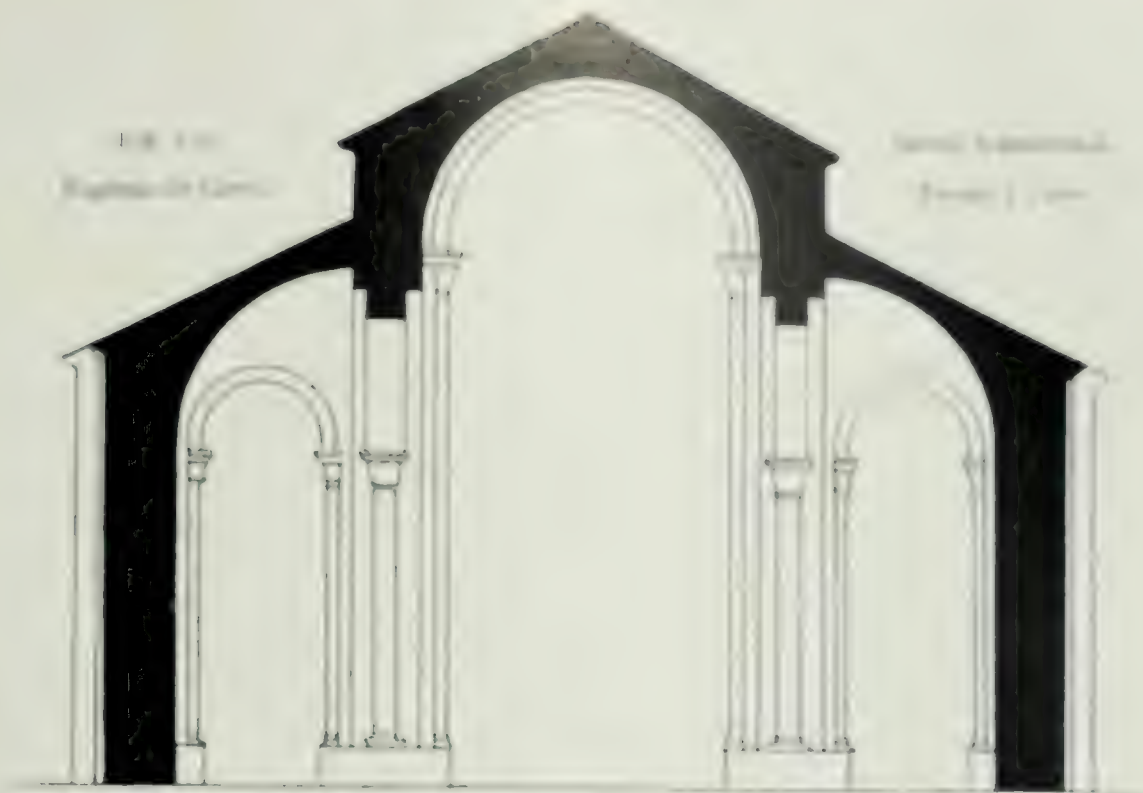

Fig. 176. — Plan de l'església de Gerri.
Escala 1 : 400.

1880.

El monestir de Gerri és d'antiquíssima data (1), mes l'església actual es sap dubte la consagrada l'any 1149 (2); tal indica la disposició del gros aparell y tal era la tradició del monestir recollida per en Villanueva.

«El temple actual — diu el savi excursionista (3) — és obra del segle XII; consagrada l'any 1149, indicció XII, a 7 de les calendes (dia 26) d'octubre».

No consta l'any en que fou agregat a Sant Vitor de Marsella; si bé sabem que ja estava ja en el segle XIII.

(1) Vegis vol. I, p. 379.

(2) *Monografia del Dr. Jaume Puig i Cadafalch, Reputat de Ciències Històriques*, publicada per S. SARDRIE Y MIQUEL, vol. I, Barcelona, 1880, p. 57.

(3) Obra citada, vol. XII, p. 39.

Fig. 185. — Interior de l'església de Gerri. (Del 1880.)

Fig. 179. — Absis de l'església de Gerri.
(Fot. Mas.)

que corresponen a la divisió interior de les tres naus, coberts per volta per aresta, decorada aquesta ab un bocell; aquests trams eren coberts ab una disposició paralela a la coberta de les naus; això és, la central per una coberta a dues aygues, y les laterals per unes pendents més baixes, paraleles a la primera.

L'exterior és extraordinariament reformat, y sobre les voltes s'hi ha construït una moderna coberta de fusta.

A sobre'l mateix pla de la fatxada s'alça una espadanya de tres pisos (fig. 180), essent els dos més

en que'ls abats de Sant Víctor enviaven visitadors a Gerri y confirmaven les eleccions y transaccions fetes pel capítol (1).

És de planta basilical de tres naus y tres absis (fig. 176). La volta central és de canó seguit semicircular y les colaterals de segment de cercle (fig. 177). S'observa que sobre'ls capitells dels pilans de la nau central s'hi senyala una contraarcada, o bé que hi ha hagut com un intent de cobrir-la ab volta per aresta, com en el monastir d'Alaó, de la vall immediata al Noguera Ribagorçana. Els murs y'ls archs són de pedra de fil y la volta de rebla. Els torals de les naus colaterals són contrarreslats per contraforts exteriors, sortits extraordinariament per lo que és habitual en el país.

És curiosa la disposició del porxo que precedeix a l'església. El formen tres trams,

Fig. 180. — Fatxada de l'església de Gerri. (Fot. Mas.)

(1) *Monografia del Dr. Jaume Pascual*, citada, p. 57.

Fig. 151. — Ruïnes de Santa Maria de Besalú. (L. F. Fàbregas.)

alts de doble obertura lobulada, lo qual indica una data més moderna a sota'l campanar y la porta hi ha un finestral que dona llum al interior. Un óculus obert sobre l'archi triomfal del absis il·lumina també la volta seguint l'antiga tradició.

SANTA MARIA DE BESALÚ. De la col·legiata de Santa Maria de Besalú, que fou a la vegada Sèn de l'antiga diòcesi bisuldonesa y capella del palau comtal, en el recinte del qual estava emplaçada, resten sols les ruïnes de l'església; el creuer, l'absis y'l campanar que presideixen la vila de Besalú, aixecant-se sobre un turó, emplaçament de la acrópolis medieval.

El document més antic que s'hi refereix es l'escriptura de fundació datada en 1177, pel comte Miró, lloctí a la vegada de la Sèn de Girona, d'una comunitat de canonges regulars de Sant Agustí, intitulada de Sant

Genís y Sant Miquel, «*sitam infra muros castrì Bisuldinì*» (1). En l'any 1017, el comte Tallaferro hi institueix un bisbat, donantli allavors, a més dels títols de Sant Miquel y Sant Genís, els de Sant Salvador y Santa Maria. S'hi refereix més tart altre document de Guillem el Gras, de 1027. Una butlla del papa Benet VIII, del any 1017, dirigida al abat de Sant Salva-

Fig. 182.—Absis de l'esglesia de Santa Maria de Besalú.
(Fot. Puig y Cadafalch.)

dor, Sant Genís y Sant Miquel, parla del temple: «.....*Ecclesia est edificata juxta castrum Bisolduni*». Hi fou consagrat, en 1055, un nou temple sots l'advocació de Santa Maria «*quæ est in castello vocitato Bisulduno*»; en aquesta acta s'alaba la nova obra, feta pel comte Guillem II, de Besalú: «*quod digne et elegantissime praedictus presul peregrit*». En 1084, el comte Bernat, de Besalú, dóna 'l monastir a Sant Ruf d'A-

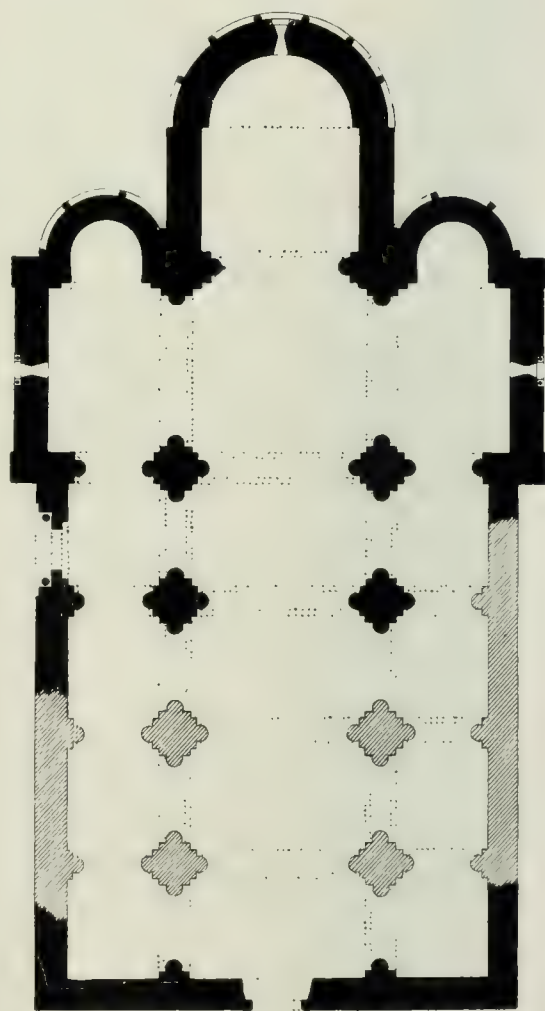

Fig. 183.—Plan de l'esglesia de Santa Maria de Besalú. Escala 1 : 400.

(1) Ha publicat un resum dels documents que's refereixen a aqueix temple en FRANCESCH MONSALVATJE: vol. XVI, citat, de les *Noticias Históricas*, p. 135. Tots aqueixos documents han sigut publicats íntegres pel mateix autor en els vols. II, IV, VI, VIII y IX de ses *Noticias Históricas* y en la *Colección diplomática del Condado de Besalú*, vols. I, II y III.

vinyó, donació aprovada més tard repetides vegades. En los actas del Capítol de Santa Maria hi consta la cayanda de les voltes de la nau, a 7 de Desembre de 1746.

L'església de Santa Maria té l'creuer cobert amb voltes al de la nau central se perllonga fins al absis, aont s'estreny després del arc trifornial; les dels braços de la creu són perpendiculars a la primera; se conserven avuy els dos primers pilars de la nau immediats al creuer; els restants foren posteriorment refets en planta de creu (fig. 183).

No's veu cap resta de la volta de la nau, ni rastre de sa intersecció ab els murs que tanquen el creuer, lo que fa pensar a primera vista en si fou de fusta la coberta de les naus, ja que consta documentalment la caygada d'aquesta; les caixes de les vigues de la coberta de fusta posterior, se veuen en el frontó en la part de dalt (fig. 181).

Els capitells del creuer, al exterior y interior, són corintis; els de les naus laterals tenen la massa solament desbastada, faltanthi el detall del fullatge que en els primers es minimes. Els absis semblen no lligats ab l'obra del creuer y tots sos capitells són ab figures. Fa aixó pensar en dues èpoques al menys de realització de l'es-

Fig. 183. — Plan de l'església de Santa Maria de Lluçanès.
(Museu del Institut de la Vall de l'Anglès.)

culptura, una anterior en el creuer, altra posterior en l'exterior dels absis.

L'absis central està decorat per arcades sostingudes alternativament per

columnes y mènsules; semblen aquestes, per son motlluratge, obra moderna, fent suposar la desaparició de part de les columnes (fig. 182).

No és el plan de Santa Maria (fig. 183) una obra usual com les que tant

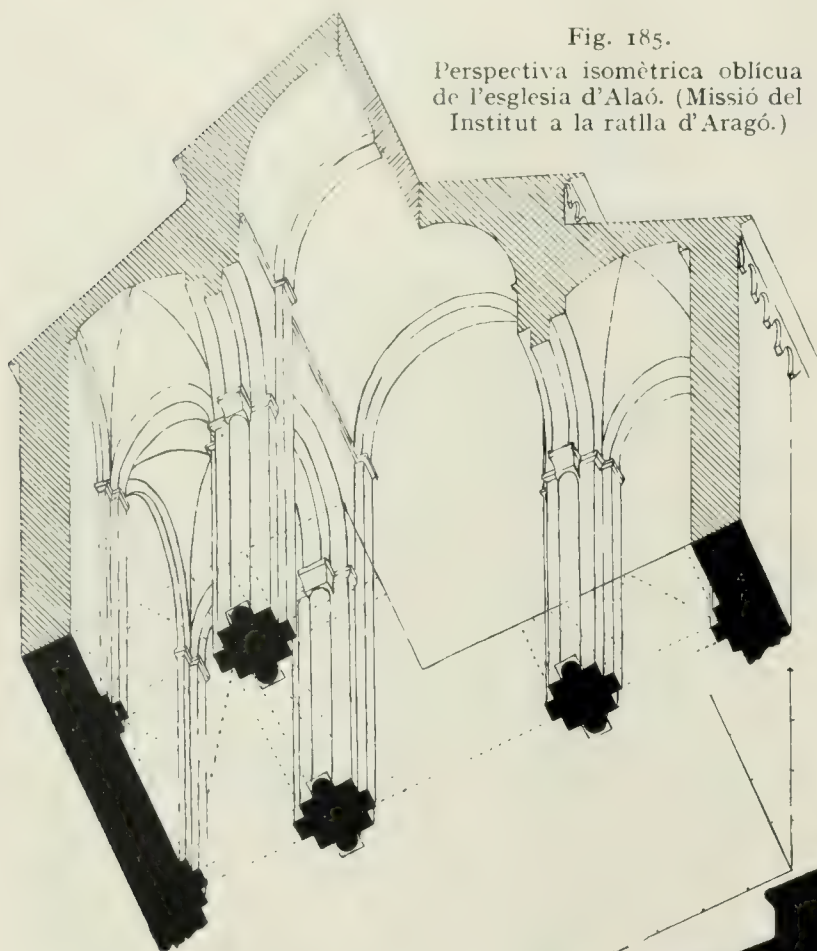

Fig. 185.

Perspectiva isomètrica obliqua de l'església d'Alaó. (Missió del Institut a la ratlla d'Aragó.)

abunden en el país. Té una proporció desusada entre nosaltres, y no n'hi ha prou de les alabances que en l'acta de consagració es tributen a l'obra, pera creure que sigui la consagrada en 1055. Està situada en el comtat de Besalú, terra que conserva la tradició de les primitives esglésies fins ben entrat el segle XII (Beuda, Sant Crist de Palera, etc.). En 1086, el comte Bernat II, successor del que construí l'església de Santa Maria,

consagrada en 1055, fa encara una obra ab l'aparell petit al restaurar Sant Esteve de Banyoles (1).

És més aviat aqueix temple fet ab un plan vingut de França. Són allí comuns en els monastirs benedictins les basíliques de tres naus ab transcepte, ab l'absis principal excessivament sortit (2), precedint al santuari el chor pera la nombrosa comunitat. S'adaptava això a la pràctica de l'ordre.

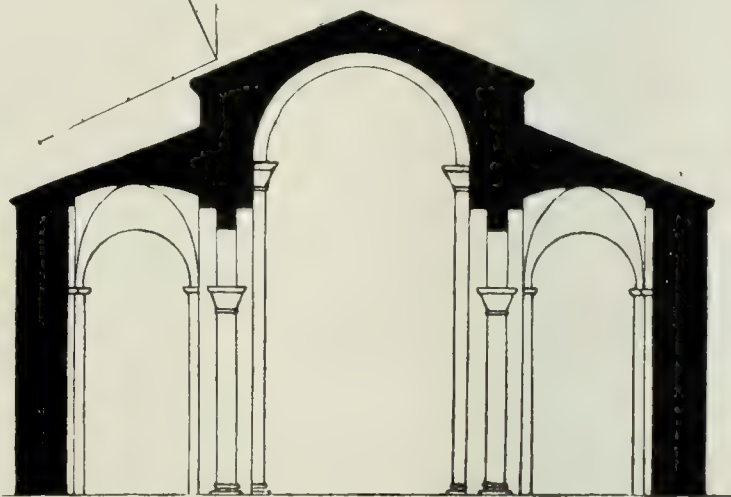

Fig. 186. — Secció transversal de l'església d'Alaó.

Escala 1 : 200.

(1) Vegis vol. I, p. 213.

(2) LASTEYRIE: obra citada, ps. 282, 287 y 293.

Fig. 187. — Nave central.

Interior de l'església d'Alac. (Foto de la Museu del Institut de la vall d'Arquera.)

Fig. 188. — Nave lateral.

Ens inclinarem a creure que l'erosió d'aquesta, com ha de faltar, altres esglésies, data del temps posterior a la donació al poderós temple de Sant Ruf.

Un grup apart representa la sobrevivència d'una essència fronterera que hem notat al tractar de l'arquitectura romànica del segle XI (1), en que les nau laterals són cobertes ab voltes per arista. Tal és Santa Maria d'Alac. La transformació dels pilars que sostenen els arcs per columnes, s'introdueix en ella parcialment no més en els arcs formers, continuant els pilars en els arcs totals tant de la nau major com de les col·laterals.

Fig. 189. — Archa d'Alac.
(Museu del Institut de la vall d'Arquera.)

NOTA: En el monestir d'Alac
(seu d'Alac)

Dosde l'any 825 en que fou edificat el monestir, van seguir els do-

cuments (2) donantnos notícies del mateix. Esta ciutat en l'acta de consagració

(1) Vegis vol. II, p. 229.

(2) La data de la fundació ens és coneguda per una confirmació de Carles el

ció de la Seu d'Urgell. L'any 1077, el bisbe Julià de Saragoça donà a Bernat, abat del monastir d'Alaó, l'església de Ciurana. Pere I d'Aragó donà a n'aquesta abadia l'església de Sant Bartomeu, que acabava de construir

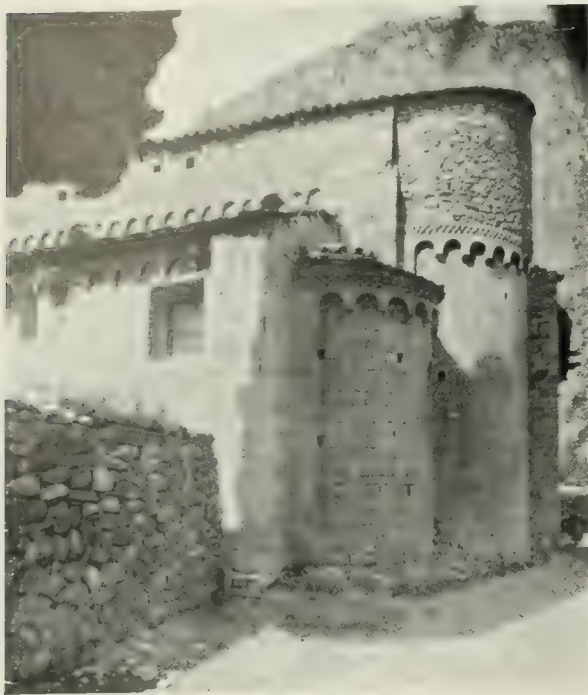

Fig. 190. — Absis de l'església d'Alaó. (Fot. de la Missió del Institut a la frontera d'Aragó.)

en el castell Calasanz, conquistat el dia 23 d'Agost de 1104. L'església — diu Villanueva — sembla ésser obra del segle XII, avuy desfigurada per construccions posteriors. En els claustres hi ha una pedra ab aqueixa inscripció: «*Ermengaudus et Ermesen. uxor eius hunc porticum fecerunt facere, et hic notatur locus sepulturæ eorum*» (1).

Se feu la consagració de l'església al VI idus (dia 8) Novembre de 1123, per Sant Ramon, bisbe de Barbastre y de Roda, com consta en un pergami que's conserva en el mateix monastir (2).

La planta de l'església és la basilical de tres naus y tres absis (figura 184). La nau central està coberta ab una volta de canó semicircular, y ab voltes d'aresta les laterals (figs. 185 a 188). La secció dels pilans ab els res-

salts y columnes adossades, acusen ab claretat la solució dels archs torals y formers, de les voltes de la coberta. Avuy sembla deduirse que sols hi havia columnes sostenint els archs formers, essentho per pilans els torals de les tres naus. Una senzilla porta decorada ab ressalts en degradació, ornada de formes torals sobre columnes, es troba a la fatxada Sud de l'església. Dessota l'absis central hi ha una petita cripta coberta ab volta semicircular (fig. 189). Ratlles horitzontals d'arcuacions acusen a l'exterior les tres naus y decoren els cilindres dels tres absis (fig. 190).

Calvo a favor del monastir. El document va ésser publicat per primera vegada per AGUIRRE: *Collectio Maxima Conciliorum*. Roma, 1754. Vol. III, ps. 131 y següents. Vegis també *Histoire Générale de Languedoc*, citada, vol I, ps. 688 y següents y ap. LXVII. — MABILLON: *Annales*, an. 835, n.º 33. — VILLANUEVA: obra citada, vol. X, p. 58 y següents. — *España Sagrada*, vol. XLVI, p. 206 y següents.

(1) VILLANUEVA: obra citada, vol. XVII, p. 121 y següents y aps. XXXVIII y XXXIX.

(2) BOFILL Y POCH: *Anals irèlits del Real Monastir d'Alaon en lo Noguera Ribagorzana*. *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana*. Barcelona, 1887. Vol. IX, p. 88 y següents.

FIG. 110. — *Església d'Agostino. Lloret de Mar.*

III

BASILQUES D'INFLUÈNCIA PROVENÇAL

ANEM a agrupar en aquest capítol dues esglésies que presenten caràcters determinats en més o menys grau, de l'escola provençal. Les novetats introduïdes en elles, són de detall dintre'l conjunt del plan basilical: la forma esgruïnada dels pilars i de la secció del arclet; la disposició interior o exterior dels absis; l'aparell, que presenta les marques de pleapedrer com veient a Provença, etc. La forma dels pilars havia arribat

bat a Catalunya en el segle XI a l'església de Sant Vicens de Cardona (1), y l'escola provençal no fou en això més que una jornada del pas de les formes lombardes cap a Occident. És sabuda l'intensa influència exercida

sobre Catalunya per la Provença durant les darreries del segle XII y gran part del XIII; allí tenen son cap les ordres més poderoses, y d'allí ens vénen els bisbes y arquebisbes influents en la vida catalana (2).

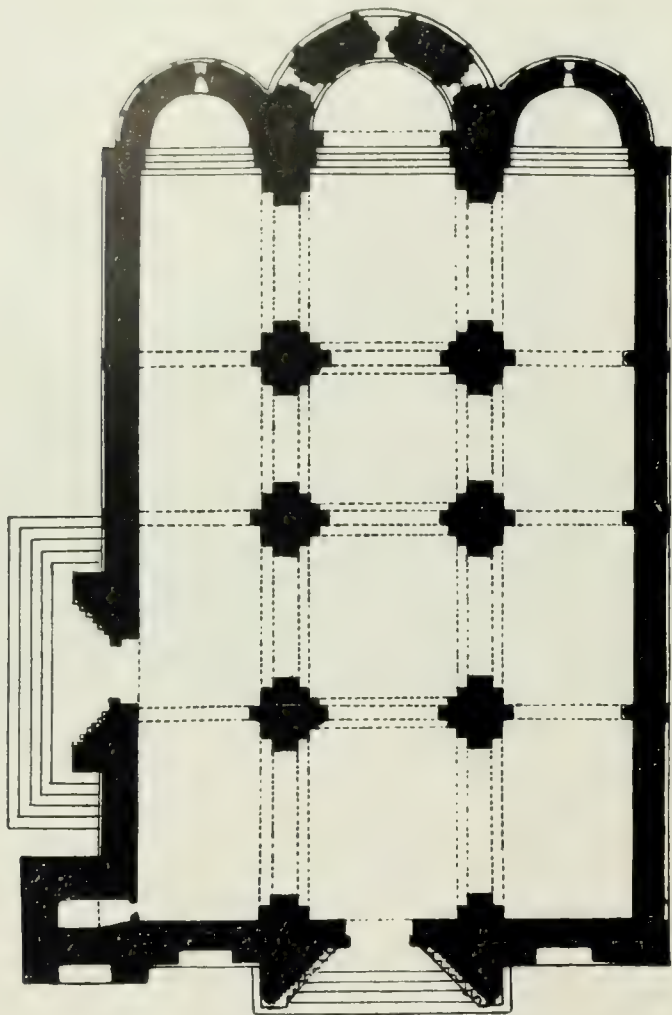

Fig. 192. - Plan de l'església d'Agramunt.
Escala 1 : 200.

ESGLÉSIA D'AGRAMUNT Armengol VII
(desè comte

d'Urgell) y sa esposa donya Dolça, ab son fill Armengol, donaren les primeres franquicies als pobladors d'Agramunt després de la reconquesta, qual any vé fixat per un document existent en l'Arxiu municipal d'Agramunt. La data d'ell no pogué llegir-la completament D. Ramon de Siscar, desxifrant sols l'any: «*millesimo centesimo..... ertio*». Suposant que aquesta data fos l'any 1163, tindrem la més antiga en que pogué començarse l'obra de l'església (3). En 1238 trobem un document del comte Pons de Cabrera que menciona l'església major d'Agramunt (4), data en

que potser era ja acabada. En l'intradós del arch segon del costat del

(1) Vegis vol. II, p. 163 y següents.

(2) Vegis p. 25 del present volum.

(3) El referit comte governà del 1154 al 1184. — MARCA transcriu la carta de població y la posa erradament en l'any 1113 (*Marca Hispanica*, ap. CCCL). — Vegis RAMÓN DE SISCAR: *La Carta puebla de Agramunt*. (*Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. IV, p. 131.

(4) RAMÓN DE SISCAR: lloch citat., p. 155.

evangelij), s'hi commemora un personatge anomenat a l'obra del temple d'Agramunt que morí en 1277 (1).

L'inscripció diu així:

COM T IO T
NA T MEI T ARA
DE
N T DE T RIP
T E T SO

ALA T OBRA T DESCA T MARIA T DA
GREMENT EMP T ANNA
ANO T DNI T MCCDXX T VII T XVIII T DE
SEPTEMBRIS T OBITE T UNA T MAGIA T IXX

En l'any 1283, el sumptuós portal principal estava ja acabat, y'ls torxadors d'Agramunt podien col·locarhi una imatge de la Verge, ab una inscripció commemorativa. Tenim, donchs, que l'església d'Agramunt degué ésser construïda durant la primera meytat del segle XIII.

Les inscripcions d'aquesta església ens proporcionen sobre'l país d'origen, d'alguns que intervingueren en l'obra, notícies concordants ab les formes que caracteritzen el monument.

Fig. 143. - Interior de l'església d'Agramunt.
[Fot. Martí]

Interior

Exterior

Fig. 144. - Marques de joieria de l'església d'Agramunt.

Tres dels capitells de les naus laterals són datats per epígrafs en llur alçada. El de la nau del costat de l'epitola (fig. 196), diu:

(1). Aquest epígraf, fins ara inèdit, fou llegit per D. FRANCISCO MARTORELLA en la visita que hi feu l'Institut d'Estudis Catalans, a 8 d'Agost de 1914. És pintat en lletres vermelles interlineades al tallat negre.

Fig. 195. — Absis de l'església d'Agramunt.

A : SARTRE : ME FEUP

El primer capitell del costat del evangeli porta la següent llegenda:

R : DEMILAVEL : ME II U

o sigui: R. de Milavel me (fe)u.

La del segon capitell del mateix costat diu:

M : DEMECES : ME : FEU .

que's llegeix: M. de Meces me feu.

Aqueixos dos noms de poble, ben segur que no són catalans.

Ihi ha a França dos pobles de nom Miravels (a l'inscripció Milavel), un prop de Privas y un altre entre Montauban y Cahors. Mèze és a la vora del estany de Tau, a l'altra banda de Cette.

Un y altre estàn situats en la regió en que's desenrotllen les admirables escoles d'esculptura tolosana y provençal. La situació de Miravels, entre Montauban y Cahors, fa pensar ab el proper claustre de Moissac, ab el magnífich portal de la cèlebre abadía de Conques y ab el de la Catedral de Cahors, admirables radiacions de l'escola de Tolosa. Mèze fa pensar ab les ramificacions de l'escola tolosana cap a Magalona y Nimes, y 'ls confins de la Provença. Bé concorden aquests noms, que són els dels grans centres de l'esculptura romànica del Migdia de França, ab les sumptuositats esculptòriques dels portals d'Agramunt, de que parlarem més tart.

L'església d'Agramunt és el tipus de les esglésies de tres naus que's construïren en la Catalunya nova després de la reconquesta. Té les naus

cobertes ab volta de canó, tant apuntada en l'absis central y reforçada ab arcs torals. Els d'aquestos que corresponen a la nau major y la transversal presenten com un arc de voltes, és que la volta té una forma escarada que's tradueix en els pilons ab nombrosos dents com els pilons de les esglésies provençals. Els torals són sostinguts per columnes. Això dona caràcter a son plan (fig. 192). Les impostes de les arcades interrompen tant una mena de collar, les columnes que sostenen els arcs torals propers a la façana de Ponent (fig. 193).

Es triabsulat, y l'absis major està decorat interiorment per arcades sostingudes per columnes, y exteriorment per arcuacions lombardes sostingudes alternativament per mènsules esculpides y columnes. Els absis menors més senzills són llisos en son interior, tenint les arcuacions lombardes sostingudes alternativament per columnes y bandes extraordinàriament estretes en l'exterior (fig. 195).

Són de notar les dues portes ab arcuacions y se cornisa ab mènsules y els petits espallers, que senyalen a l'exterior l'estructura interior.

Tota la nau, així interior com exteriorment, presenta en sos cantons les característiques marques de picapedrer, tan comunes en les obres provençals (fig. 194); aquestes marques, en canvi, manquen en els absis, que com ho senyala tota la disposició, es pensava haurien construïda per gent del país.

Fig. 194. — Capital ab impost de la nau major
en l'església d'Assumpta (Palafrugell).

Hem exposat en el volum II els documents anteriors al segle XI que's refereixen a aquest interessant monestir (1), y sembla cert que no queden de l'obra antiga més que frag-

(1) Vegeu vol. II, p. 327 a 329. Pot consultar-se, sobre l'monestir de Sant Cugat, Moxó: *Memorias históricas del Real Monasterio de San Cugat del Vallés*. Barce-

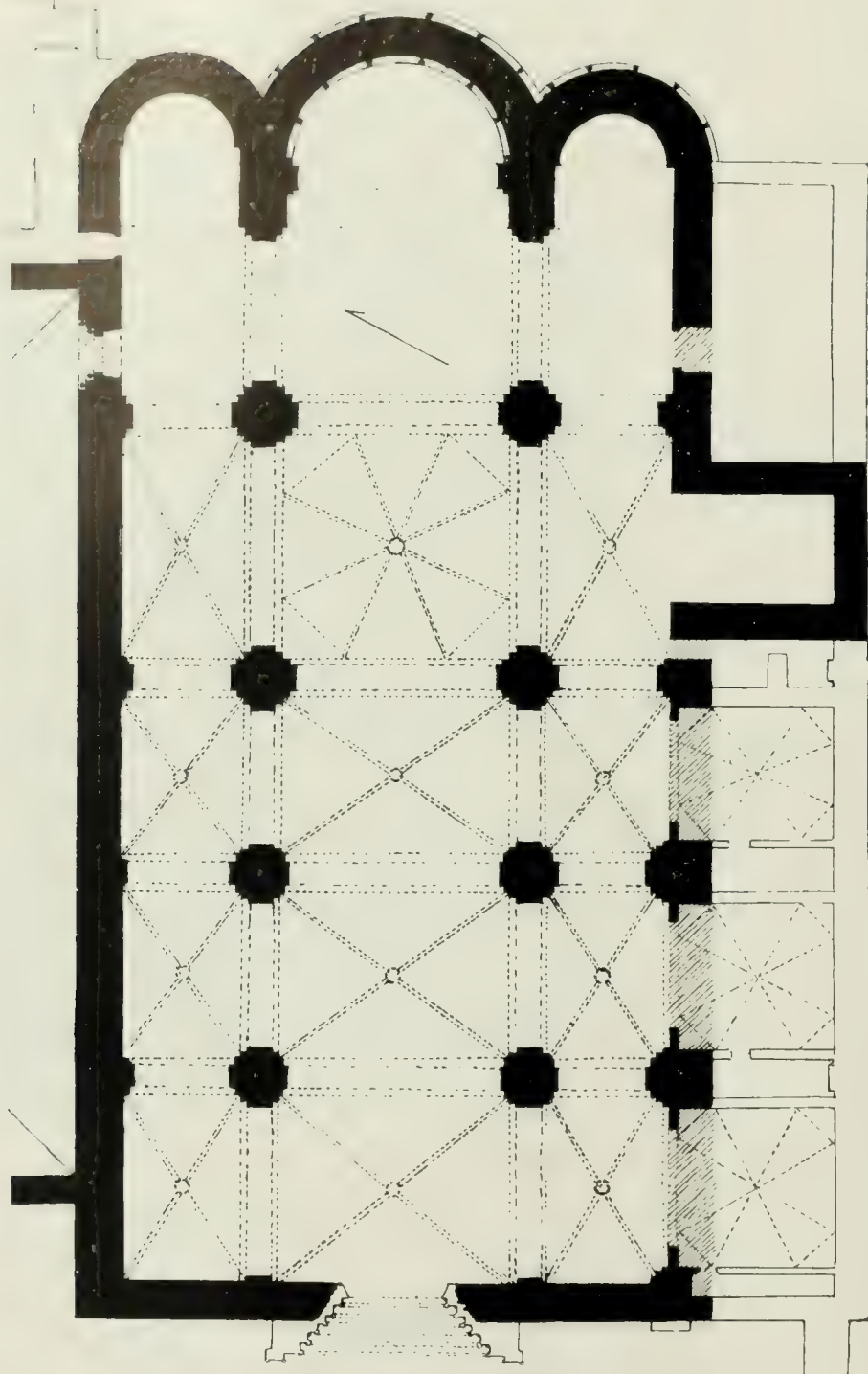

Fig. 197. — Plan de Sant Cugat del Vallès. Escala 1 : 400. (Rogent.)

ments; el més interessant és el campanar ja descrit; després els trobats ací y allà, casualment descoberts (1). El monjo Moxó parla d'una incursió dels moros de Valencia y

lona, 1790. — ELÍES ROSENT: *Sant Cugat del Vallès*. Barcelona, sense any. — JOSEPH DE PERAY: *Monografia històrica-descriptiva de Sant Cugat del Vallès*. Barcelona, 1908. — MOSSÉN JOSEPH MAS: *Taula del Cartulari de Sant Cugat del Vallès*. Vols. IV, V y VI de les *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*. Barcelona, 1909-1910.

(1) El reste més antich conegut és un capitell descobert en els treballs de restauració fa poch verificats en el monastir, derivació del capitell compost, més barbre que'l de les figs. 390 y 392 del vol. I, ab certes analogies ab el de la cripta merovingia de Jouarre (fig. 374), aixecada, segons sembla, entre els anys 628 y 685.

Cal advertir que'l capitell de que parlem servia de pila d'aygua beneyta, havent pogut ésser transportat. Ses dimensions són 0'57 en l'àbach, 0'22 diàmetre de la canya, 0'32 d'alçada; té ses fulles, recort del acante, mogudes ab certa elegancia. El monjo Moxó parla de que en son temps hi havia dues làpides al presbiteri, una d'elles ab la data del 922. Avuy són tal vegada cobertes per un enllosat de marbre de principis del segle XIX o pels arreboçats.

de les serres de Prades y Gorrana, que en temps de l'abat Rotand (1100-1134) invadí la terra catalana y destruí el monastir de Sant Cugat, fugint els monjos a la montanya (1). La cert és que l'conjunt de l'obra del temple pertany a un període posterior a aquestes darreres dates, y que al final del segle XIII s'hi treballava encara en completarla.

Tenim una data que'ns diu se treballava al claustre l'any 1013, lo que fa probable que l'església fos ja començada, y després, tenim una data més en la làpida de la sacristia commemorativa de l'abat Guerau de Casclari, mort en 1294, que diu així:

Fig. 198. — Església de Sant Cugat del Vallès. (Vista des de l'absis al Nord-est de l'edifici.)

HIC : IACET : FRATER : GERALDUS : DE E
ASCLARINO : ABRAS : SCI : CUGUOHAT
IS : QUI : HANC : CAPELLAM : EDIFICAVIT : ET
DOTAVIT : ET OBIT : HIC : KL : NOVEM
BRIS : ANNO : DOMINI : M^o : CC^o : XXX : III
CIVIS AIX : REQUIESCAT : IN PACE : AMEN (2)

Don Elies Rogent, que dedica a Sant Cugat un de sos primers assaigs arqueològics, concedeix a molts elements d'aquesta obra una data més antiga.

«L'absis del Nord-est—doya (3)—és de secció poligonal y arcada viva, quin els altres dos tenen compartiments rectes separats per l'arcada (figura 198) (4).

(1) Moxó: obra citada, p. 49.

(2) BARRAQUER: *Los Religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*, vol. I, p. 729.

(3) *San Cugat del Vallès: Apuntes históricos-artísticos*, citada, p. 18.

(4) Aquestos són sobrepous d'è, lo que fa suposar que haurí estat destruïda els domés.

»La primera forma, senzilla, poch comú a Catalunya, correspon al segle X, mentres que la segona recorda 'ls principis del següent. Confirma aquesta opinió el troç de mur d'aspecte més antich que 'l reste de la fàbrica, que arrenca del absis prismàtic mencionat, y en l'interior de l'església, junt al mateix, una volta que presenta en sos paraments l'*opus reticulatum* dels romans, aparell

Fig. 199. — Interior de Sant Cugat del Vallès. (Fot. de l'Associació d'Arquitectes.)

que desapareix en el reste de l'obra y no 's troba en nostres monuments del segle XI (fig. 202).

»De la part construïda a finals del segle X — continua, — queda poch: l'absis central y 'l lateral Sud-oest. Corrobora aquesta opinió, la comparació dels barbres bocells de les finestres absidals y la rusticitat dels capitells y peanyes de ses columnes y cornisa lobulada ab els perfils relativament esbelts de les demés parts. Quan l'arquitecte del any 986 forma de nou la planta, la subjecta a l'absis ja construït, vol que 'l Castre Octavià li estalviï part de la cimentació, y emplaça la torre campanar en un de sos cubos. Quant un segle més tart continua la fàbrica ab un sistema constructiu desconegut en l'anterior, troba obstacles pera donarhi la gran-

diositat desitjada. El claustre és ja començat y determina el límit Nord del traçat; per altra part, la torre campanar estableix el meridional, quedant la nova obra inclosa entre aquests punts, y tant és així, que en el moment en que l'església salva l'obstacle del migjorn, s'aixampla, regularisa la forma y afeigeix una quarta nau fins arribar al parament Sud del expressat campanar.» (1)

No cal, després de lo que hem escrit en el volum precedent, refutar

(1) Treball citat, p. 22.

Fig. 200. — Facenda de l'Església de Sant Cugat del Vallès. (Foto de l'Arquitectura de Catalunya.)

Ferrat don Rogent en un de sos primers assaigs arquitectònics, per a formar l'història del nostre romanisme. L'estat d'aquella branca de la ciència arqueològica no permetia més. N'hi haurà pocs als la descripció dels restes del monestir, rebatent-los als els documents celtos.

Anem a referir-nos ara purament a l'església, després el claustre, del que tractarem en son lloc.

És una basílica de tres naus triangular (fig. 111); les voltes són gòtiques, a excepció dels trams immediats als absos, que són de cru, semicirculars; els pilars són en forma de creu, octogonals per adaptar-se a la forma dels arcs. És fàcilment visible com les voltes gòtiques s'adaptaven gaire a la forma dels pilars romànics per aguantar voltes de canvi reforçades per arcs torals.

Els absos són poligonals per fora, als columnes en les arcades, manant en un d'ells, probablement per haver tingut arrebossats. L'absos principal està interiorment decorat amb arcades, 5-na volta als arcades (fig. 109).

En el tram davant del santuari s'hi projecta, en l'obra del segle XII, un cimbori. L'actual és obra posterior, ab voltes ogivals, encara que seguint l'antiga estructura. Quatre trompes fan el pas del quadrat que de-

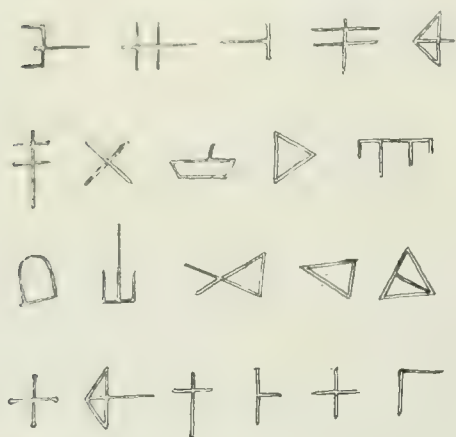

Fig. 201. — Esglesia de Sant Cugat del Vallès. Marques de picapedrers.

terminen els quatre archs que l'aguanten, a l'octògon sobre'l que descansa la basa de la cúpula perforada per finestres, y a la que cobreix una volta de vuyt panys. Corona'l cimbori una torre quadrada (fig. 198).

L'aspecte exterior antich d'aqueix element de construcció's veu clarament en la taula del segle XV del martiri de Sant Cugat, obra de mestre Alfonso, y que's guarda actualment al Museu de Barcelona.

El frontispici del costat de Ponent fou profundament modificat, decorantlo ab una porta gòtica y tres òculus: un major sobre la porta, y 'ls altres donant a les naus laterals (fig. 200).

El plan y l'alçat de Sant Cugat del Vallès recorden els de les esglésies de Provença: pels pilans en creu escalonats, responent a la secció dels archs; per la forma dels pilans adossats als murs; per la forma poligonal dels absis, y, finalment, pels archs que, seguint els meridians, decoraven la volta esfèrica del absis major. Pot així comparàrsela ab la Catedral de Vaison (1), ab Saint-Paul-Trois-Châteaux y ab la part que data de la centuria dotzava de l'església de Sant Honorat d'Aliscamps (2).

Abunden en los murs les marques de picapedrers seguint la pràctica dels mestres provençals.

Explica aquesta imitació, apart de les relacions generals de Catalunya ab Provença, les de Sant Cugat ab el monastir llenguadocià de Sant Pons de Tomeres desde últims del segle XII (3).

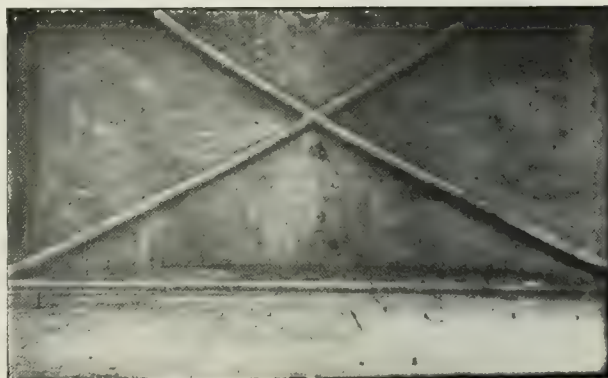

Fig. 202. — Volta de creueria de Sant Cugat del Vallès, ab *opus reticulatum*. (Fot. de la Conservació de Monuments.)

(1) *Congrès archéologique de France. LXXVI sèssion, tenue à Avignon en 1909.* Paris, Caen, 1910. Vol. I, p. 102.

(2) *Id., id., p. 112.*—LASTEYRIE: obra citada, ps. 236 y 417.

(3) MOSSÉN JOSEPH MAS: *Taula del Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, citada, segona part, especialment els documents núms. 901, 608 y següents.

Fig. 202. — Capitals de la Catedral de Lléida. (E. M. Marçà)

IV

LES GRANS CATEDRALS ROMÀNIQUES

La forma de plan de basílica ab la major part dels caràcters de la nostra escola nacional, traspassa el ciclo modest, fins polre, de l'arquitectura romànica, para perllongarse cap a l'entrada del període en que a Catalunya es bastexen les grans catedrals, en les que hi fan llur aparició dos elements del ciclo artístich gòtic o ogival: les voltes de creueria y les noves representacions iconogràfiques creades en els grans centres artístichs y religiosos, que porten al començament del segle XIII la direcció del món cristià.

És a casa nostra, com en el Nord de la França, un moment de fe religiosa, de cruada y de victòria contra la infideltat y d'activitat generosa en les obres celestiques, que may s'havien basit ab tanta riquesa ni ab tant saber fer en l'esculptura; mes a Catalunya, apartada dels llocs on que's realitza la gran creació de la catedral gòtica, el nou estil hi penetra parcialment sola en un element constructiu, la volta, sense adoptar-se en trascendentals conseqüències artístiques que determinaven la transformac-

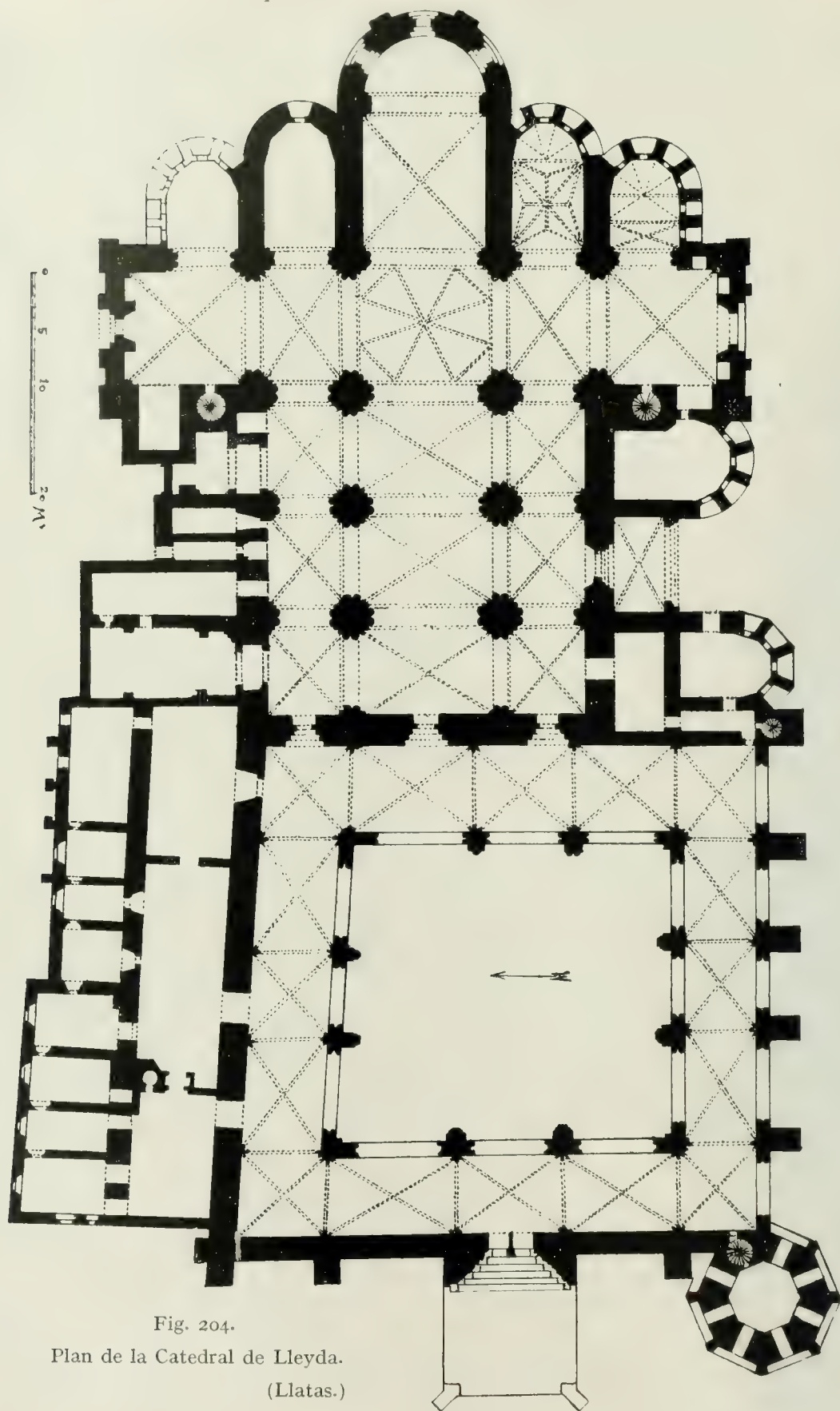

Fig. 204.
Plan de la Catedral de Lleyda.
(Llatas.)

en de l'arquitectura; y en un segon moment més altiu literari, els fets se representen y se disposen iconogràficament, sense que ho acordessin, en general, les radicals transformacions de l'escultura y de la decoració. La catedral catalana, coberta ab voltes gòtiques, resta encara romànica, com ho resta l'escultura ab tot y l'introducció d'alguns canvis iconogràfics, com la resta la decoració de la que no fugim als antics models orientals, ni hi deixa de florir ab ses complicades llicories la flora antiga romànica. Sols hi ha una transformació en la forma dels pilars més retallats, senyalant l'influència provençal, y en la disposició de les fines columnes apoyant els arcs torals, forma adoptada pels cisterrencs (1).

Les darreries del segle XII y l'començament del segle XIII es l'època de la construcció de les grans catedrals catalanes, la de Tarragona, la de Lleyda, la de Tortosa, la de València y la reconstrucció de la de Barcelona.

D'aquestes, la de Tortosa ha sigut substituïda per altra començada en 1347. L'obra més antiga d'aquell període, a la Catedral de Barcelona, és la porta actual del claustre; la de València ha sigut rebuda també en plena època gòtica y decorada després ab formes del Renixement les parts romàniques, existint quasi completos sols la metropolitana de Tarragona y la de Lleyda.

Fig. 100.— Exterior de la Catedral de Lleyda.
(Fot. M. B.)

(1) L. DE LAMONDOS: *Congrès archéologique de France, LXXXIII session, tenue à Carcassonne et Perpignan, Partie-Cat., 1907*, p. 61.

Fig. 206. — Absis y creuer de la Catedral de Lleyda. (Fot. Mas.)

Lleyda l'any 1149, s'estableix el culte en una meçquita que's purifica, situada en la part alta, *in montis celsitudine*, en la *Suda* de la Lleyda moresca, a la que'l Sant Pare Celestí III concedí en 1191 la categoria de parroquia (3).

Per evitar les varies incomoditats de sa situació, el tercer bisbe

(1) MOSSÉN CRISTÓFOL DESPUIG: *Los Col-loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Barcelona, 1877. P. 36.

(2) RAMON O'CALLAGHAN: *La Catedral de Tortosa*. Tortosa, 1890. P. 11 y següents.

(3) Vegis VILLANUEVA: obra citada, vol. XVI, p. 82. — LLUIS ROCA I FLOREJACHS: *La Seo de Lérida*. Lleyda, 1911. P. 5-6.

CATEDRAL DE TORTOSA

La primitiva església de Tortosa's començà l'any 1158, consagrantse el 28 de Novembre de 1178; així consta en una làpida que, segons afirma Despuig (1), es trobava abans dintre de la Catedral y avuy està a la cantonada dreta, al final de l'escala de la porta del Palau. Diu així:

«*Anno Incarnationis Domini MCLVIII cæpit hoc templum ædificari et XX annis ædificatum fuit*» (2).

CATEDRAL DE LLEYDA

Segueix després en antiguitat la Catedral lleydetana. Als pochs dies de presa la ciutat de

Fig. 207. — Absis de la Catedral de Lleyda. (Fot. Mas.)

Gombau de Camporells⁽¹⁾ emprènquè la fabrica «*una nova y magnifica Cathedral*», escullint per això un lloc més baix que domina la ciutat, sant Pere quibeste Pere Bernandí o de Cúmbia (*magister et fabricator*), comença «*un nou temple*», posant la primera pedra el re. Pere II d'Aragó i l'comte d'Urgell, Al-mengol VIII, el dia 22 de Juliol del any 1203⁽²⁾.

A Pere de Cúmbia, que pot treballar com un Pere de Coma, Góscomos o Ca Coma, succeí en la continuació de la fabrica l'arquitecte Pennafreata, mort en 1286, qui construí el cimbori⁽³⁾.

Fig. 90b. — Detall de la façana del Temple.
(Fot. Mac.)

L'església va ésser consagrada per Guillem de Moncada en 31 d'octubre de 1278. Així ha la remota la làpida col·locada a la porta central del claustr:

«*Anno Dni MCCLXXVIII, II. cal. novembriis Dominus, G. de Montecatheno IX. Héréd. Eps. consecravit hanc Ecclesiam, et concessit XI. dies indulgentie per annos octavos et constituit ut festum dedicationis celebraretur semper in Dominica prima post festum S. Laurencii*»⁽³⁾.

Aquesta solista coberta constructiva es reflectia en l'exterior del monument.

L'església és de tres naus i inclou abais en gradació, oberta en un gran transepte, presentant la forma de creu

Fig. 90a. — Nave major de la Cathedral de Urgell.
(Fot. Mac.)

(1) Vegeu ps. 48 y següent del present volum.

(2) Vegeu p. 54 del present volum.

(3) EMILI LLIBRE: *La Cathedral vella de Urgell*, treball citat, publicat en el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. XV, p. 52.

Fig. 210. — Nau lateral de la Catedral de Lleyda.
(Fot. Mas.)

d'esfera sense 'ls nervis que caracterisen els de l'escola provençal.

El cimbori, element avançat d'estil sobre'l reste de la Catedral, és de planta octogonal, verificantse'l trànsit de la planta quadrada per medi de quatre trompes còniques. En cada cara de l'octògon hi ha un finestral gòtich, y en cada angle intern una columneta que dóna lloch als aristons que sostenen la volta de creueria. Darrera d'aquests finestrals interiors hi ha una petita galeria ab finestrals que s'obren al defora. La coberta exterior, com la de totes les naus, és de pedra (figs. 208, 211 y 212).

Dues torres situades a cada cantó del cimbori, tenen accés per escales amagades en el massiç del creuer. L'il·luminació 's fa per medi de finestres ab columnetes y archs de mig punt en degradació, y rosetons en els extrems dels braços del creuer y en la fatxada de l'església que dóna al claustre.

llatina, ab el braç major curt en relació ab les dimensions d'aquell. En l'intersecció de les dues branques de la creu s'aixeca el cimbori (figs. 204, 206 y 207).

Els pilans, molt groixuts, de nucli prismàtic y columnes robustes en els fronts y angles, estan disposats pera rebre la volta gòtica, ab la que's pensà desde'ls fonaments, vegentse indicat ab tota claretat el coneixement dels archs que devien apoyarse sobre'ls peus drets (figs. 205, 209 y 210); mes el conjunt dels pilans se conserva encara romànich. Totes les voltes són de creueria, contrarrestades per enormes contraforts (fig. 205). Els absis són coberts per voltes de quart

Fig. 211. — Interior del creuer de la Catedral de Lleyda. (Fot. Mas.)

Són notables les portades d'aquesta Catedral. No existeix la principal, per la que's comunicava ab el claustre, substituïda per una porta gòtica, quedon les dos frontons. Nord y Sur, y altra en la nau lateral d'aquest últim costat. La porta de l'Anunciata, situada en el costat Sur, s'anomena així per les dues escultures de la Verge y Sant Gabriel, que presentava abans en dos nínxes mudjars. A sota la cornisa se llegeix la següent inscripció: «*Ave Maria gratia plena Dominus tecum benedicta tu in mulieribus*». La porta més notable és la dels Pillols, situada en la nau lateral Sur. Sobre la cornisa s'hi trobava una Mare de Deu, de marbre blanc, asseguda ab el nen Jesús, que avuy se pot admirar en el Museu Provincial (1).

És notable el claustre, obra posterior, y de data més avançada hi ha la torre octogonal situada en l'angle Sur-oest del claustre (fig. 208) (2). D'aquexos elements en parlarem en son lloch.

Fig. 214. — Coro (interior de la Catedral) de Lléida.

(Fot. Marc.)

(1) Vegis la monografia: *La Catedral vella de Lléida*, per EMILI LLIBRES, citada ultimament.

(2) LAMPÉREZ Y ROMER: *Historia de la Arquitectura Cristiana Española en la Edad Media*, citada, vol. II, p. 302.

Una part dels carreus porten les marques dels picapedrers comunes en les obres de l'època (1).

Fig. 213. — Capitells de la Catedral de Lleyda. (Fot. Mas.)

Fig. 214. — Capitells de la Catedral de Lleyda. (Fot. Mas.)

Els capitells d'aquesta Catedral tenen per excepció una esculptura interessantíssima ab els temes característichs tradicionals augmentats ab els propis del segle de transformació en que fou bastida. Les flors y fulles romàniques ab llurs rinxols entrellaçats, executats ab finura a que no havien arribat els esculptors anteriors, poblen la major part dels capitells (figs. 213,

(1) Vegis p. 67 del present volum.

216 y 217) i més després de florir-se, d'acord a interessants combinacions florals que presenten analogies als dels capitells del claustre de Sant Honor

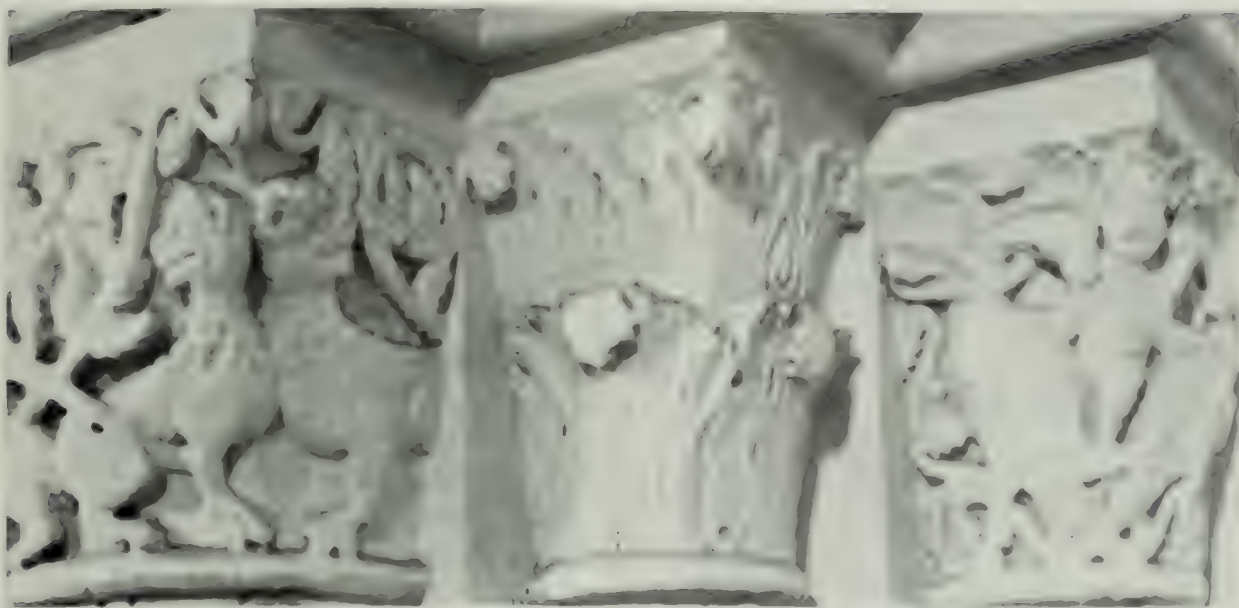

Fig. 195. — Partida de la façana de l'claustre de Sant Honor.

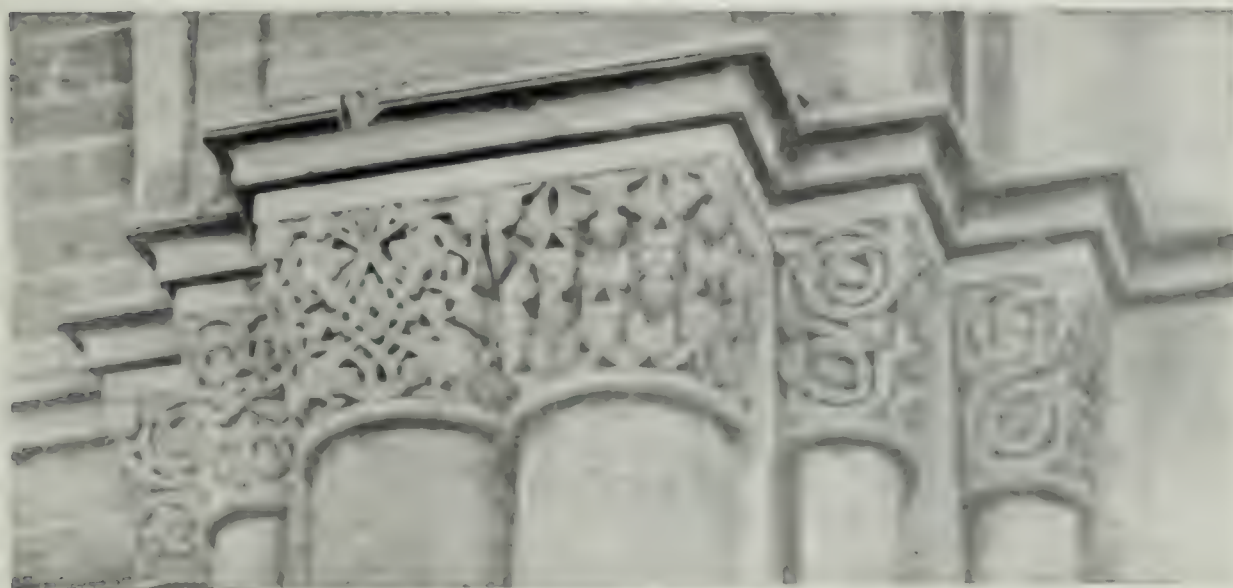

Fig. 196. — Detall de la façana de l'claustre de Sant Honor.

de Bages, que's restaurava en el mateix temps, totom així els capitells de fullatge i el ab llargues rosetes (fig. 215); les característiques pinces, les diminutes fulles col·locades en fil·leres; els pàmpols ornats de les tijaques

Fig. 217. — Capitells de la Catedral de Lleyda. (Fot. Mas.)

volutes (figs. 214 y 222). Anàlogues innovacions es veuen en la fauna ornamental, més moguda, més viva que sa predecessora, en la que hi apareixen apart dels grifons, lleons y 'ls basilischs, els camells del desert (fig. 218), els goços de caça, llarchs com els heràldichs (fig. 217); un capitell que per sa finura sembla sortit d'un taller tolosà, presenta petites estatuets d'homes brincant per entre l'ondulada liana que 'l decora (fig. 213); notis també els monstres alats ab testa reyal barbada, com els dels palaus primitius assiris y babilònichs (fig. 819). Les escenes d'antich origen oriental: la lluyta dels sagitaris y del home ab la fera hi són freqüents (fig. 223). Un dels lluytadors armat de llarch escut; altre vesteix la cota de malla d'una sola peça, ajustada a tot el còs, cobrint les mans, característica del segle XIII (1). Entre mig s'hi veu alguna que altra escena del antich testament, executada ab clàssica elegancia, y després els típichs temes del Evangeli y de la vida de Sant Pere (fig. 221 y 222).

(1) Vegis G. DEMAY: *Le costume au Moyen Age d'après les sceaux*. París, 1880. P. 114-115. — QUICHERAT: *Histoire du costume en France*. París, 1875. P. 205 y següents.

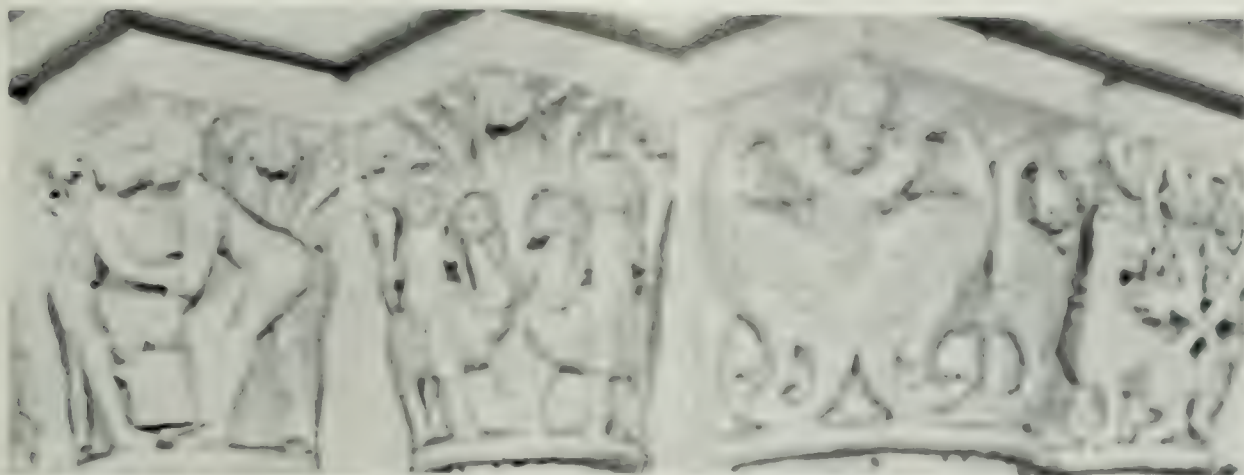

Fig. 214. — Capçalles de la Catedral de Lleida. (Fot. Muz.)

No és possible aquí, sense més antecedents, que veurem al examinar els claustres, entrar en més detalls sobre el plan iconogràfic que s desenvolupa en aquesta obra, la més rica en escultura i la més sumptuosa entre les construïdes a Catalunya.

L'EDIFICI DE TARRAGONA. El bisbe Oliguer obtingué d'Inocenci II una butlla (any 1131), on la que s'ordenava als sufraganis contribuir a les obres de la nova Catedral de Tarragona (1). Ab l'adveniment al arquebisbat de Tarragona del canonge regular de Sant Ruf, Bernat Tort (21 de Maig de 1140), se determinà instituir el capítol metropolità (1154) baix la regla de Sant Agustí. El seu successor Hinc de Cervelló (1164), deixà al morir (1171), 1.000 marabattins pera donar

Fig. 215. — Capçalles de la Catedral de Lleida. (Fot. Muz.)

(1) POSS DE YCAJE. *Libro de las grandezas y cosas memorables de Tarragona*. Lleida, 1572. Fol. 159.

començ a la fàbrica de l'església y a les oficines del convent canonical (1). Berenguer de Vilademuls (1175) continua l'obra de la Catedral, a la que destina algunes rendes, entre elles les d'alguns canonicats, que reduí a di-

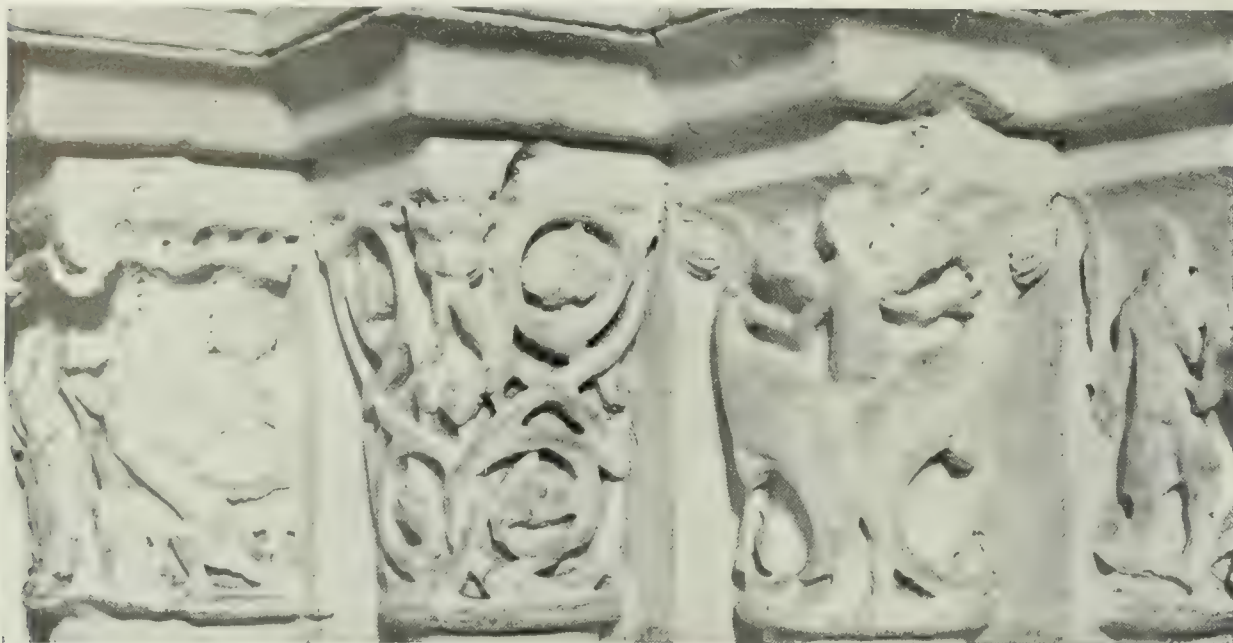

Fig. 220. — Capitells de la Catedral de Lleyda. (Fot. Mas.)

Fig. 221. — Capitells de la Catedral de Lleyda. (Fot. Mas.)

(1) «*Si qua superfuerint, operi ecclesiæ dedit. Præterea mandavit, quod mille m.^o, quos tradiderat Poncio de Barberano, ilurus Romam, ad opus ecclesiæ incipiendum et ad officinas canonicæ faciendas, in eodem opere, sicuti tunc ordinaverat, expenderentur, D. videlicet in opere ecclesiæ, et D. in officinis canonicæ.*» (VILLANUEVA: obra citada, vol. XIX, p. 140 y següents, y ap. XVIII.)

Fig. 221. — Capitel·ls de la Llanterna de Llerda. (Obra citada.)

vuyt, encara que sols pera dotze anys. D. Ramon de Rocaforri (1199) imposà tributs als habitants de la ciutat y del camp pera continuar les obres; a sa mort (1215) deixà mil sous *«operi claustrii Terrachonnes»*, y a l'obra de l'església els mateixos delmes que li havia assignat el seu predecessor (1). El successor Asparrech de la Barca, esllí (1220) tot delmes de tot el vl, vil y menudall d'Aleover y ses termes, y 'ls vintelmes de tots els grans y llengums del camp, aont la Mitra col·locà el delme. L'arquebisbe Pere d'Albalat (1228) assistí al Concili Inglaterra, convocat per Innocenci IV (1246) suplicantli la concessió d'indulgencies, fent lo mateix el seu successor Renó de Rocaforri (1251) que's dirigí a Alexandre IV, qui expellí una Búlla (1259) concedint indulgencies als fachs que visitessin els altars de Santa Maria, Santa Tecla, Sant Agustí, Sant Eutolú, Sant Joan, Sant Pere y Santa Isabel, en la Catedral metropolitana. L'arquebisbe Fr. Bernat Obiella (1268) se proposà acabar el temple, resolguent per aixó retirar-se per algun temps al monastir de Canonges d'Escornalbou, vivsquent als pocs famíia y molta moderació, estalviant molt diner ab que pogués continuar els dos últims trams transversals y la falçada del temple (2). El seu suc-

(1) Vegis el testament en VILLASUEVA, obra y vol. darrerament citats, ap. XIX.

(2) VILLASUEVA: obra citada, vol. XIX, p. 189.

Fig. 223. — Capitells de la Catedral de Lleyda. (Fot. Mas.)

cessor, Roderich Tello (1287), cobrí la nau central en la part immediata a la fatxada, construí la torre de les campanes, muntà el chor y 'l retaule del altar major, terminant el còs general del edifici.

Consagrà la Catedral l'arquebisbe Patriarca d'Alexandria, Joan d'Aragó, fill del rey Don Jaume II, en el mes de Juny de 1331 (1).

L'esglesia Catedral de Tarragona, orientada per excepció, de NNE. a SSE., és de plan basilical (figs. 224 a 227) ab transcepte, de braços molt sortints, y tres naus y cinch absis semicirculars, colocats en gradació (2).

El pilans groixuts de nucli quadrat, ab columnes geminades en els fronts y altres senzilles en les cantonades, demostren el pensament, desde 'l principi, de cobrir ab creueries; així, efectivament, voltes ogivals de groixudissims nervis ab fort baquetó y contrarrestades per contraforts, cobreixen les naus (figs. 229 y 230); una alta llanterna octogonal, també de creueria, sobre trompes, s'aixeca en el creuer (fig. 228). L'absis central és cobert ab volta de forn, apuntada, ab finestres obertes en la mateixa volta esfèrica.

(1) VILLANUEVA: obra citada, vol. XIX, p. 204 y següents. — Aquests datos cronològics són extractats de la *Memoria ó descripción histórico-artística de la Santa Iglesia Catedral de Tarragona*, citada, d'EMILI MORERA Y LLAURADÓ, y del *Catàleg dels arquebisbes de Tarragona*, publicat per VILLANUEVA, en el vol. XIX de la seva obra tantes vegades citada.

(2) Tal vegada siga deguda aquesta orientació al propòsit d'utilisar les fundacions romanes. Vegis *La Catedral de Tarragona* d'ADOLFO FERNÁNDEZ CASANOVA en el *Boletín de la Real Academia de la Historia*, vol. L (1907), p. 165.

Plan de la Catedral de Tarragona. (Regent
i Frontal exterior)

El tram extrem del creuer és cobert ab volta de canò seguit, apuntada, presenta una successió d'ogronals que és una solució adoptada en l'es-

Fig. 225. — Campanar de la Catedral de Tarragona. (Fot. Puig y Cadafalch.)

cola provençal (1). La caixa dels murs està, en gran part, feta ab carreus romans dels temples de Júpiter y August, y aprofitant làpides romanes.

Les portes laterals, de marbre blanc, com tot el basament del frontispici, de forma romànica, fan pensar ab altra anàloga central, probablement la del claustre, transportada allí quan se procedí a montar la nova d'estil gòtic.

El cimbori octogonal, sobre trompes còniques, ab volta de creueria, sols conserva dos finestrals ab els calats antichs; els sis restants foren destruïts al restaurarse la vidrieria, a mitjans del segle XIX.

De l'obra començada per l'arquebisbe Huch de Cervelló (1164) y continuada pel seu successor Berenguer de Vilademuls (1175), són els absis y 'ls trams rectes immediats a n'aquests, fins a l'arranch de les voltes, en els que, en els pilans dels torals, es conserva una linia de capitells a l'altura aont havien de néixer les voltes del plan primitiu. Però sobre aquells capitells s'alcen altres columnes en els angles y unes pilastres en els fronts sobre les columnes geminades, manifestant un cambi de plan, en busca de major elevació y característicament gòtic (figs. 227 y 228); són l'obra del temps de l'arquebisbe Rocaberti (1199-1215), les voltes de creueria del santuari

(1) LAMPÉREZ Y ROMEA: obra darrerament citada, vol. II, p. 356 y següents.

central y dels braços del creuer s'hi pilans del tercer naos. Després de l'Asparroch la terminació de tota la basílica, però no del creuer, que s'agrupa en Lampères: quan en 1250 es començà la Catedral, sota el mateix consensu final als dos pilans torals del actual choir, y cobert el primer ab provisional sostre de fusta. La terminació de les tres naus del braç major (1250 a 1272), es feta en un estil totalment arabi per conservar l'unitat del monument. Des de les voltes foren fets alguns del 1260, en temps del abbat Ramon de Milà, mort aquell any (1).

Els carrers de la Catedral de Tarragona estan plens de marques de pesapedrer de diferent caràcter (2).

LA CATEDRAL DE TARRAGONA. — El bisbe Albani començà la nova església, successora de la mequitta musulmana, posant la primera pedra el 22 de Juny de 1262, com ho testificava la làpida que existia en una de les capelles de la Catedral, y que desaparegué en les obres de renovació del segle XVIII (3).

La planta actualment ens recorda la primitiva construcció romànica amagada dintre de les formes del nou estil barroc. És de basílica de tres naus ab accentuat transsepte, més llarg que l'amplada de la nau. Els pilans són en forma de creu, ab reforços en els angles exteriors, mont estremen les cornises de les voltes, se forma respon a l'escola provincial. S'aixeca en el centre del transsepte el rindour acostumat, d'estructura

Fig. 126. — Vista de la Catedral de Tarragona (Edifici posteriorment reconstruït de l'edifici de l'Asparroch).

(1) Vegis p. 49-50 del present volum.

(2) Vegis p. 67-68 del present volum.

(3) SANCHEZ Y SIVERA: *La Catedral de Tarragona*. València, 1903, P. 2. — FARRAS, en ses *Exposició perduda*, la reproduïda als alguns equivocacions: «Anna Domini MCC LXXII — X kalend. Iuli fili pater palmarius lapsus in Ecclesia Beati Marti salutis Valentini per venerabilem patrem fratrem Andream bellum Valentini Civitatis Episcopum».

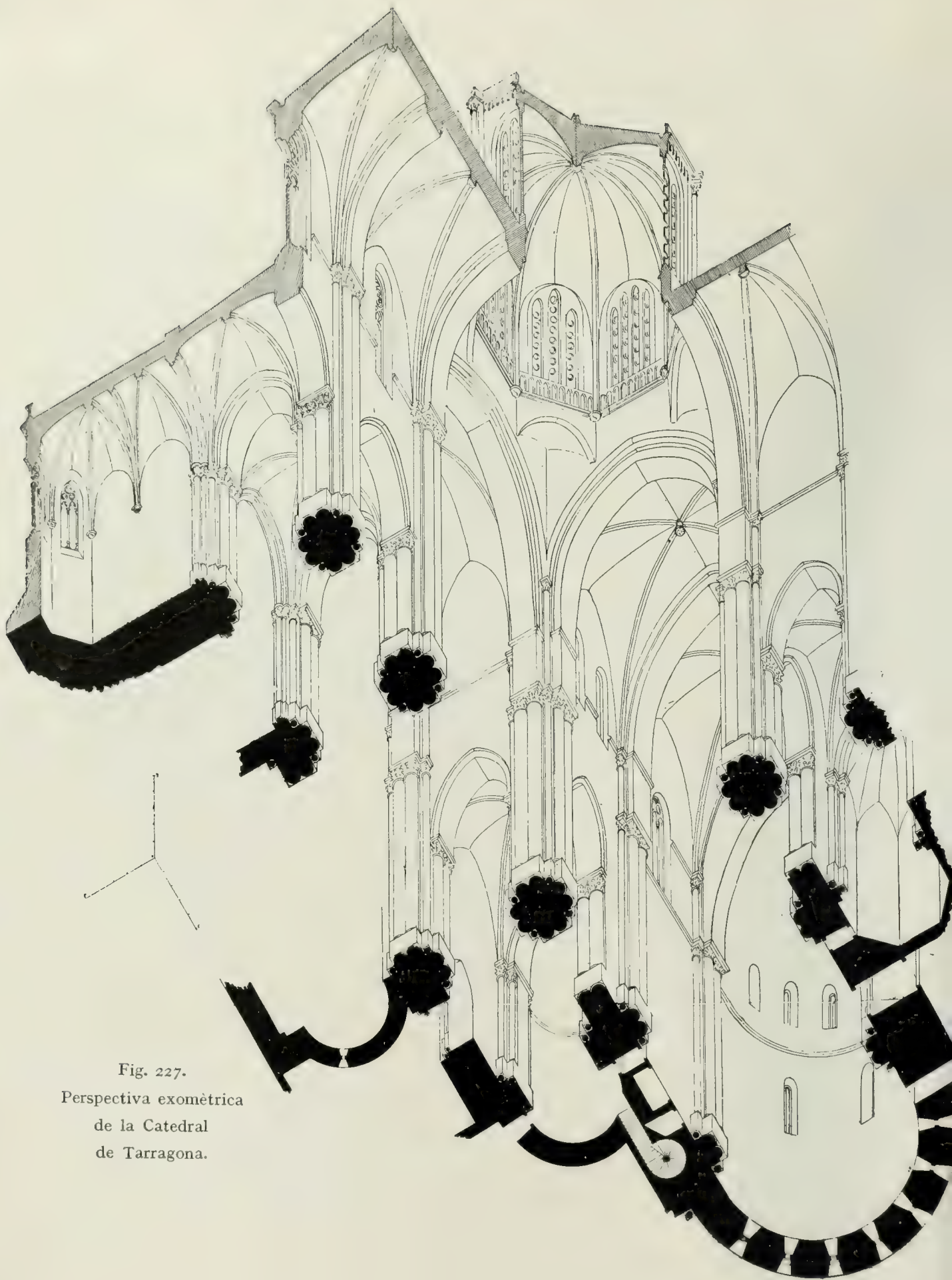

Fig. 227.
Perspectiva exométrica
de la Catedral
de Tarragona.

Fig. 225. — Interior de la Catedral de Tarragona.
(Fot. Mac.)

antítops al de Lloreda l'abstí en la forma gòtica, més que volia pensar en el petit pla propi d'un santuari com el de les Catedrals inscrites. Com en la Seu Tarragonina, hi ha una porta de entrada del transcrito, una de les quals se reconeix a tot gran angleix ab la dels Fillos d'aquella Catedral (1).

El plan de les Catedrals de Tarragona y Lloreda té un caràcter especial a Catalunya y pertany al grup numeros, descrit no fa molt per M. Eugène Lefèvre-Pontalis, el saví pro-

fessor de l'*École des Chartes* (2), que 'ls benedictins transportaren un poch per tota la França septentrional. M. Lefèvre Pontalis arriba fins proposar anomenarlo *plan benedicti*, així com s'anomenen plans cistercencs als derivats dels prototipus de Clairvaux, Cîteaux y Fontenay, y escampats per tota Europa per l'ordre reformada de Sant Bernat.

«El caràcter essencial d'un plan benedictí—diu el docte arqueòlech—consisteix en la llargada del presbiteri, flanquejat de profonds absidols que s'obren sobre el creuer y que comuniquen ab l'absis major per una o moltes arcades. Aquest programa sem-

Fig. 226. — Nau lateral de la Catedral de Tarragona (Fot. Mac.)

(1) LAMPÉREZ y ROMERO, obra y vol. darrerament citat, p. 338 y següents.

(2) *Les plans des églises romanes benedictines. Bulletin monumental*, Vol. LXXVI (1912), p. 439 y següents.

nòmich evitava 'l gasto ocasionat per la construcció d'un deambulatori y de capelles radials.»

Fig. 230. — Nau lateral de la Catedral de Tarragona. (Targeta postal A. T. V.)

El presbiteri benedictí era enquadrat per sis absidiols de profunditat decreixent o per quatre o dos en les esglésies de monastirs menys importants.

El segon, que és el tipus adoptat a la Catedral de Tarragona y Lleyda, es troba a Chezal-Benoît, al Berri y principalment a Normandia, aont aqueixa disposició és adoptada pera totes les grans esglésies, com les de Montivilliers, Sant Jordi de Boscherville, de Saint-Vigor-le-Grand, prop de Bayeux, de Cerisy-la-Forêt, Mont-Saint-Michel, Lessay, l'església benedictina de Sant Gabriel, Sant Pau de Rouen, Sant Nicolau de Caen y Nostra Dòna de Guibray, a Falaise,

Aqueix plan se troba a Inglaterra, com és natural, sabudes ses relacions ab el país normand.

En general l'absis major comunica ab els absidiols, però hi ha excep-

cions. M. Lefèvre Pontalis n'ha senyalat vuyt: la de Lumièges, la Trinitat de Caen, la de Morcesival, la de Saint-Deserie, a França, y les de Jerichon, Halberstadt, Hamersleben y Hirson, a Alemanya.

¿Cal atribuir el plan de Tarragona a l'influencia normanda que tanta part tingué en la reconstrucció de la ciutat?

Diguem primer que aqueix plan se troba un poch per tot: a Alemanya, a França, a Italia y a Espanya. M. Lefèvre Pontalis cita'l de la Catedral de Salamanca, a més del de Tarragona y Lleyda. Nostre savi colega sosté que no's pot senyalar a aquesta disposició de plan cap qualificació regional, sinó que vé a constituir un grupus numerosíssim, una familia de plans portada sovint d'unes terres a les altres pels monjos benedictins.

Mes cal també dir que és aqueix plan freqüentíssim a Normandia, fins al punt d'haver sigut designats els de semblant disposició per nombrosos y eminents arqueòlechs, ab el nom de plans normands.

Fig. 10. — Fragment de mur d'un donjon (Haut) de la Menage des barons à la fin du XIIe siècle.

ESGLÉSIES EN PLAN DE CRUC

les basiliques ornades ab columnes les acompanyen també les petites esglésies en plan de creu, en les quals hi fa la apertida aquell element arquitectònic. Com en els edificis més complicats, aquets vèrtexes són aprofitats al·lats; a ell sovint acompanyen les parts més ornades y hi al·lota entrecrus d'arcades y de pompesos finestres. Així ve sentim poch a poch la transformació de l'arquitectura en les esglésies de tota mena de plan, desde les més complicades, a les ormites pobres y rampayoles.

Comencem per descriure la de Santa Maria de Covet, que perteneix a Sant Pere d'Ager (1), com a tipus complet de l'època.

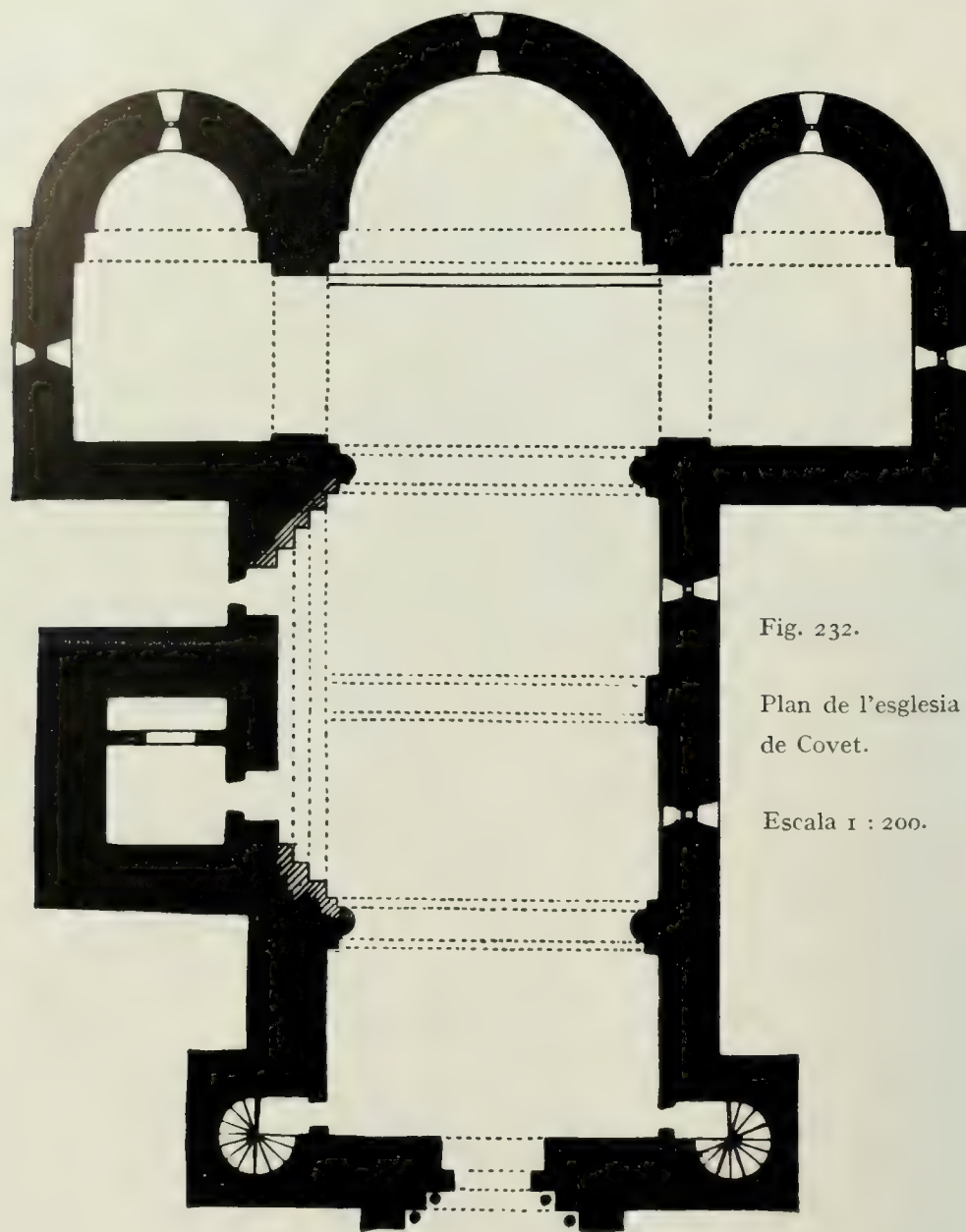

Fig. 232.

Plan de l'església
de Covet.

Escala 1 : 200.

COVET

En una donació del vescomte Giralt, se cita l'església de Santa Maria de Covet. S'hi refereix una deixa de Guillem Bernat de l'any 1115 (2).

(1) Arxiu d'Ager, n.º 243 del *Indice cronológico de todos los instrumentos que se hallan en el archivo de la Colegial de Ager*, del P. CARESMAR (manuscrit guardat a la parroquia d'Ager).

(2) Arxiu d'Ager, n.º 159 del manuscrit cit. del P. CARESMAR. Vegis p. 40, n. (2).

La planta d'aquesta església és de creu latina als tres absos (fig. 233). La volta de la nau és de canó romànc, reforçada amb arcs torals que aboquen a igual forma. En els costats de la façada s'obren dos cosos rectangulars, abocada de cargol interior, que comuniquen la nau amb la galeria que desgrana el mur de la façada. La planta del absis forma un arc lleugerament clos, en la forma típica de ferradura, igual disposició tenen els arcs torals (fig. 235).

L'exterior és llis, sense altre ornament que una portada, ben en barluc escultura i un còmbus que s'obra a la façada principal (fig. 237).

Fig. 237. — Façada principal de l'església de Coma.
(Fot. Mall.)

Fig. 241. — Altar de l'església de Coma.
(Fot. Puig i Cadafalch.)

Sant Esteve de Bes. Una disposició anàloga de conjunt té l'església Sant Esteve de Bes.

Hi ha documents que parlen d'aquesta església que daten del any 804 y continuen les referències en els anys 8, 81 y 811 (1) mes l'església actual de Sant Esteve de Bes fou consagrada l'any 1119 (2), mes vol-

(1) FRANCESC MONSALVATJE, vol. XVII, citat de les *Notícies Històriques*, p. 44.

(2) Id., vol. V, citat de les *Notícies Històriques*, p. 98.

tes caygueren a conseqüència dels terratrèmols del any 1428 (1), quedant els murs de la nau y 'ls absis. Després foren refetes les voltes en la forma

usual del segle xv, y s'agregaren col·laterals al plan primitiu, que era en forma de creu tal com s'indica en la fig. 237.

L'absis major es poligonal. M. Labande ha publicat el de Saint-André-de-Roquepetruiz en la Provença (2), que en part el recorda. Per l'interior és també poligonal, formant set panys separats per columnes que sostenen arcades adossades als murs y que van a parar al rasament de la volta (figures 238 a 240). Sant Ruf d'Avinyó presenta la disposició igual d'un absis

Fig. 235.—Interior del temple de Covet. (Fot. Mas.)

principal poligonal entre dos de circulars (3).

Explicaria aqueixa influència, apart de la que exerciren en general a Catalunya els monastirs provençals en el segle xii, la proximitat del monastir de Sant Joan les Fonts, agregat al monastir de Sant Víctor de Marsella, perteneixent al vescomtat de Bas y construït quasi a la mateixa època.

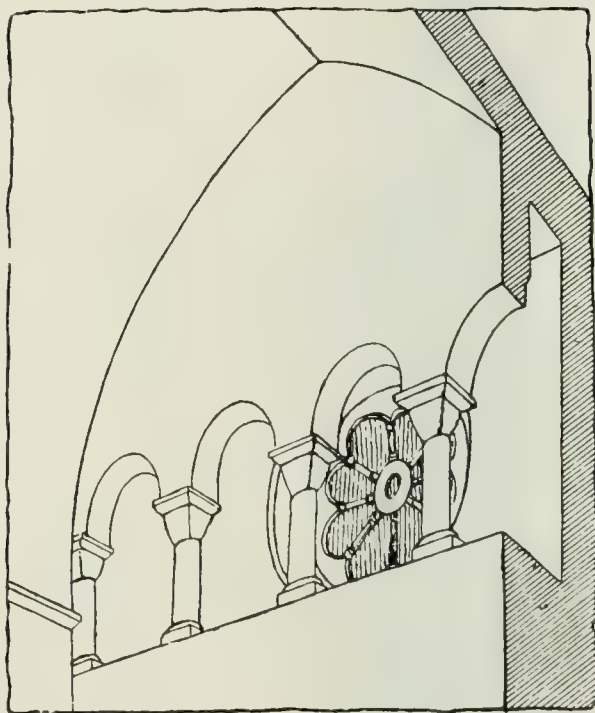

Fig. 236. — Detall de la galeria de la fatxada de Covet.

(1) VILLANUEVA: obra citada, vol. XIV, p. 32.

(2) *Etudes d'Histoire et d'archéologie romane: Provence et Languedoc*. Avinyó-Paris, 1902. P. 60.

(3) REVOIL: obra citada, vol. II, p. 34 y 50.

Fig. 100

Plan de l'abbaye
de Saint-Etienne
de Llofriu.

(D'après le Plan
de l'abbaye.)

Échelle 1:100

100m

El monestir de Llofriu és un d'aquells antics monestres benedictins que la tradició fa remuntar als primers temps de la reconquesta (1). Villanova pogué transformar de nou

(1) Vegeu vol. I, p. 101.

Fig. 238.—Interior de l'església de Sant Esteve de Bas. (Fot. del Centre Excursionista de Catalunya.)

nau, ab voltes de canó, de generatrius a elles paraleles (fig. 242). La primera és reforçada per archs torals. El claustre s'obria al costat de l'epístola; Villanueva'l pogué veure sencer, y per sa rusticitat el cregué del segle XI. Fa algun temps alguns dels capitells se guarden en una casa a Pont de Suert, la vila immediata (4),

Figs. 239 y 240.—Capitells de l'absis de l'església de Sant Esteve de Bas. (Fot. del Centre Excursionista de Catalunya.)

arxiu antiquíssims documents interessants. Marca copia una acta de consagració de dues capelles del monastir dedicades a Santa Creu y a Sant Pere (1). Un altre document del Arxiu de la Corona d'Aragó, de 1067, que llegí en Balari (2), parla de Santa Maria de Labaix, en el comtat del Pallars.

Berenguer d'Eril, bisbe de Lleyda (1205 a 1236), introduí al monastir de Santa Maria de Labaix la regla del Cistell, per encàrrech del Papa Honori III, ab son breu del any 1223 (3).

Son plan (fig. 241) és de forma de creu; la volta de la nau principal se perllonga fins als absis, y en el tram que precedeix al absis major, se li adossen les dues capelles cobertes com la

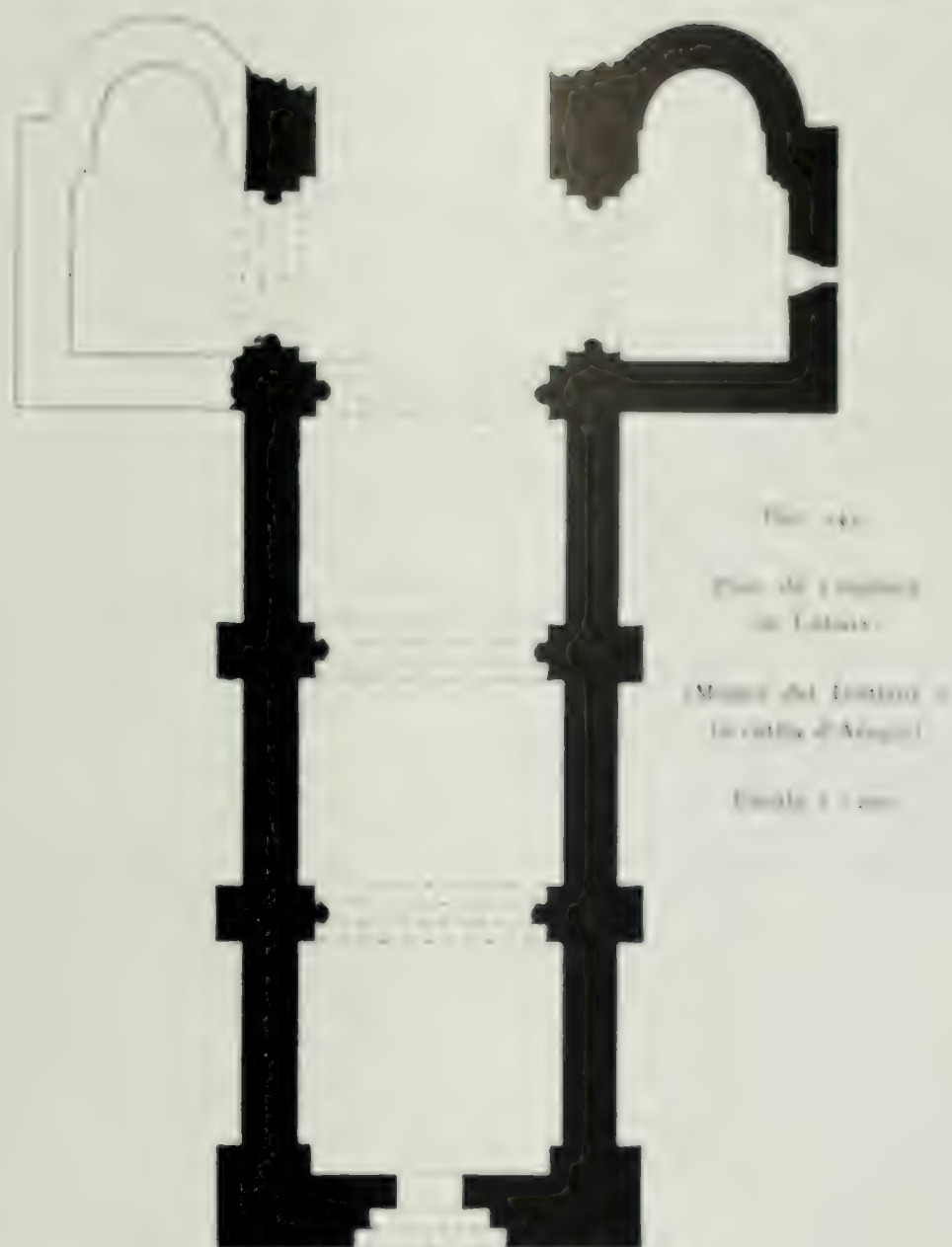
(1) *Marca Hispanica*, ap. CLXXX.

(2) Obra citada, p. 141.

(3) VILLANUEVA: obra citada, vol. XVI, p. 131.

(4) CEFERÍ ROCAFORT: *Del Noguera Pallaresa al Noguera Ribagorzana a través del Flamissell*. *Butlletí Centre Excursionista de Catalunya*, n.º 111. Abr'l 1904. P. 101.

sont peints voutés la Mairie del Temple d'Eusebio Católico y la villa d'Arago.

SAINT-JEAN EL VELL
DE PERPIGNAN

El temple de Saint Jean el Vell, de Perpinyà, ha estat, fins darrerament, un edifici inclassificable. Les excavacions y investigacions del arquitecte dels Monuments Historiques de França, l'eminent arqueòleg M. Albert Mayeux (1), ha posat en clar sa antiga estructura y l'ha reduït a un dels tipus romànics. Les que aquí anem a dir-ne és més que un extret (directe) de la seva monografia (2).

(1) *Saint-Jean le Vieux à Perpignan*, Caen, 1913.

(2) La monografia de M. MAYEUX, dona una nombrosa bibliografia històrica del

M. Mayeux ha resumit en la forma següent les notícies cronològiques que interessin al estudi monumental. Una consagració d'una esglesiola, la que després s'anomenà de la Mare de Déu del Correch, s'havia fet cap al any 844; posteriorment en 1010, s'hi consagrava una altra petita esglesia d'una nau, dependència del monastir de Montmajor, quasi al costat de l'anterior; aqueixa esglesia, més o menys destruïda per les invasions mores de 1017, torna a ésser consagrada en 1025. Al començament del segle XII, any 1102, és erigida en parroquia, fentli Gislbert, comte del Rosselló, les

Fig. 242.— Labaix. Absis Nort y lateral. (Fot. de la Missió del Institut a la ratlla d'Aragó.)

donacions acostumades, y al mateix temps s'hi estableix un capítol de canonges que's fa independent del monastir de Montmajor. En aqueixa època es reconstrueix novament l'esglesia; nosaltres ens inclinariem encara més a creure que en ella's fa tota l'obra de plan de creu, diferint en això de M. Mayeux, y fent l'hipòtesi de que l'esglesia consagrada en 1025, és la d'una nau descoberta per M. Brutails. Els documents dels arxius y inscripcions senyalen per aqueix període gran activitat en el monastir y al comte Gaudfred III (1116) com a restaurador del mateix; desde 1150 a 1195, les donacions y confirmacions

de donacions es repeteixen. Cap el segle XIII les obres tornen a reprendre. És una època de prosperitat per Perpinyà y pel monastir, qual capellania major passa a la mensa episcopal, venint a ésser regit directament per la mitra.

Les excavacions que M. Mayeux ha pogut fer han posat al descobert una serie d'obres que corresponen a la successió de dates referides (figs. 243 y 244). En primer lloch, les substruccions de la primitiva capella de la Verge; després

monument, y això'ns permet recordar aquí sols els estudis fonamentals sobre aqueix interessant edifici. Apart de lo que havia dit M. Brutails en sa obra tantes vegades citada *L'art religiós en el Rosselló*, cal aquí recordar son article publicat en el *Bulletin de la Société agricole, littéraire et scientifique des Pyrénées Orientales*, v. XXVIII, p. 145, y 'l resum dels estudis sobre 'l monument publicat en el volum del *Congrès archéologique de Carcassonne et de Perpignan*, 1906, p. 114, y finalment la monografia citada de MAYEUX, basa d'aqueix estudi.

duos esglésioles, una més estreta y altra més ampla, descolhentes en 1886 per M. Brillaud, que corresponien a la capella consagrada en 1010, y, finalment, una substrucció d'església de plan en forma de creu triadialal, que en part creu M. Mayeux fóra'l temple consagrat en 1025. Aquesta església seria del tipus usual dels petits monastirs entre nosaltres, en forma de creu, ab els braços del transsepte cobert ab voltes de canó, perpendiculars a los de la nau principal.

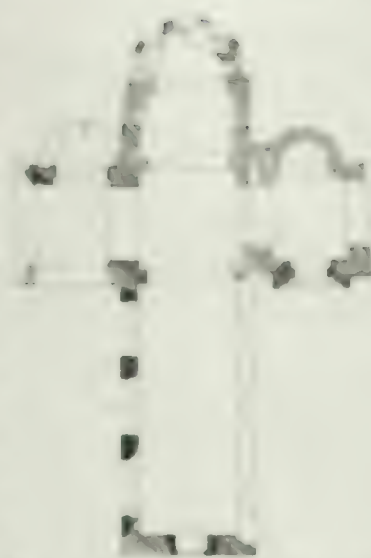

FIG. 333. — Plan del temple de Sant Just i Vall, de Perpinyà (Mayeux i Brillaud i del Corral).

FIG. 334. — Plan actual de Sant Just i Vall, de Perpinyà (Mayeux i Brillaud i del Corral).

La construcció era feta ab pedres de canó, obra usual a Perpinyà, y ab lloses planes tallades de 0'04 a 0'05 de gruix y 0'45 en quadrat. Les formes són les característiques de l'epòca: les finestres semicirculars, qualsevol arcades són fetes ab les mateixes lloses, una gran semilloba segna el extrem, que és lls uniformes, a excepció de la motllura plana característica que fa de cornisa als absis, dos arcs de llobadures al tram allargat, característich de les esglésies romàniques; y petites espitllors, mes que finestres, el fons dels absis. Una sola cosa s'aporta de lo usual entre les notícies de M. Mayeux: el gruix dels murs de la nau, que fe creu de 0'70, que li fa semblar ara volanta de fustella, contra la costum usual a Catalunya de la volanta ab volta.

FIG. 335. — Detall de Sant Just i Vall, de Perpinyà (Mayeux i Brillaud i del Corral).

Cap al 1114 l'església ha entrat en nova prosperitat, y durant el segle XII torna a ser reconstruïda. Aqueix període's caracterosa per l'empleu de pedra sorrenca roja, no ja en lloses, sinó en petits carreus cúbichs, no omplintse l'interior del mur de pedres de canó y per l'aparició d'altra pedra grisa procedent de Salers, per a treball de picapedrer.

Les inclinacions més aviat per creure que tota aqueixa obra pertany a

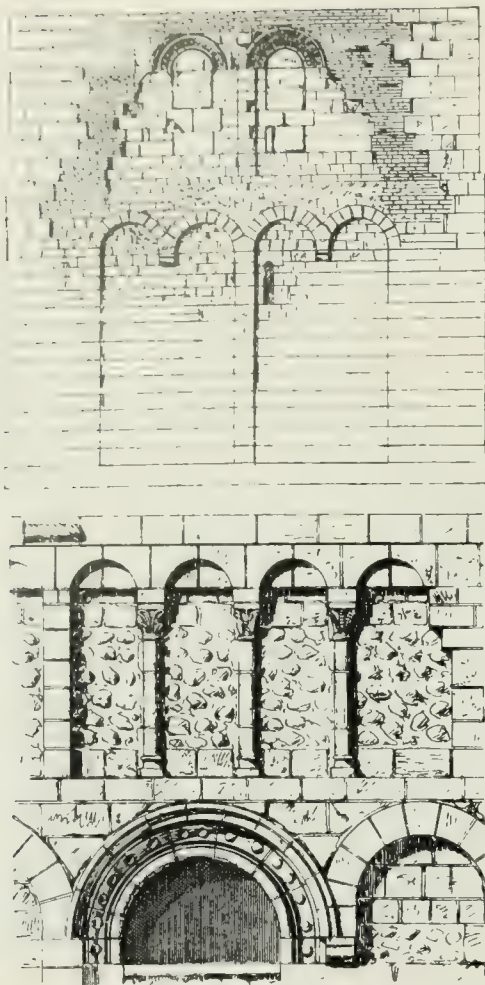

Fig. 246. — Campanar de Sant Joan el Vell, de Perpinyà. (Mayeux.)

En aqueix temps es construeix el campanar, del que queda sols la part baixa (figura 246). És de plan quadrat, y en els pisos superiors presenta quatre arcuacions y unes petites finestres ab arcades monolítiques. La part inferior era diferenta a les quatre cares: al costat Oest decoraven el parament vuyt arcuacions, reposant sobre sis columnetes y un pilà central, a sobre una grossa motllura decorada en forma de

la construcció del segle XII. La diferencia de pedres no fóra pas un obstacle; és més aviat comú destinar una pedra per les obres llises de mestre de cases y una altra diferent per les destinades als picapedrers y escultura. Per altra part, de cap manera podria creures els òculus motllurats del santuari obra del segle XI. Sigui com sigui, M. Mayeux admet ja en aqueixa època una gran reconstrucció. En ella's fa la porta decorada de motllures que estudiarem en detall al tractar de les portes; s'obren tres finestres a la fatxada, avuy traslladades al campanar, recordant les de Sant Ruf d'Avinyó y 'ls antichs lligams de Sant Joan ab l'abadia de Montmajor.

Més tart, cap a la fi del segle dotze, creu M. Mayeux se construeix l'absis (fig. 245), decorat exteriorment ab arcuacions sobre petits asperons y surmontat d'arcuacions lombardes que s'extenen cap al creuer. L'absis poligonal recorda novament l'influencia de Provença, tan comú a Catalunya en aqueixa època.

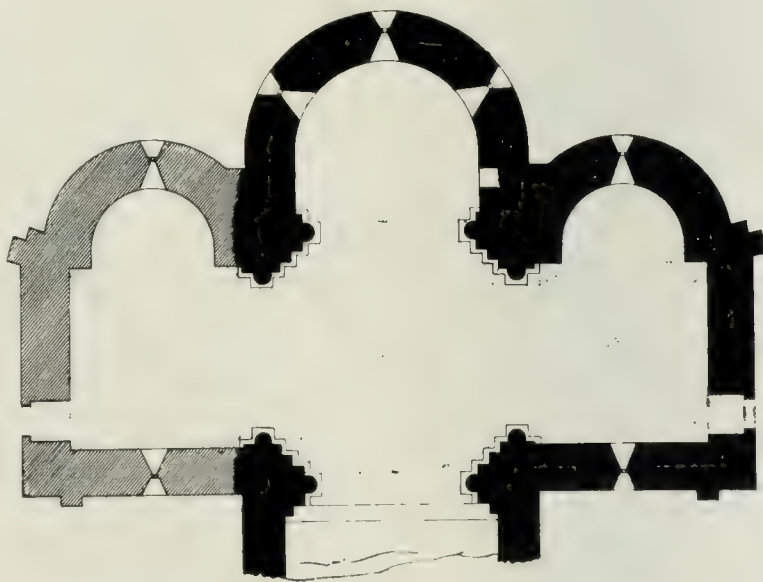

Fig. 247. — Plan de Sant Ruf de Lleyda.

Escala 1 : 200.

curia al costat Sud, les vuit arcuacions són sostingudes per petites cartelles decorades de tesles grotesques; al costat Est les vuit arcuacions estan sostingudes per mènsules semblantment motllurades; al costat Nord, invisibles les arcuacions, són substituïdes per una falxa.

En el segle XIII l'obra's envorcarà en una basílica de tres naus, substituint els murs de la nau major per pilars escaïnats, nou rector de l'escola provençal, y finalment es construirà la porta del colateral Sud, ornada d'esculptures que seran també estudiades en son lloch.

Fig. 116. — Vista del frontis del temple de Sant Ruf d'Avinyó, de la Manó de l'Abbat de la vall de l'Arce.

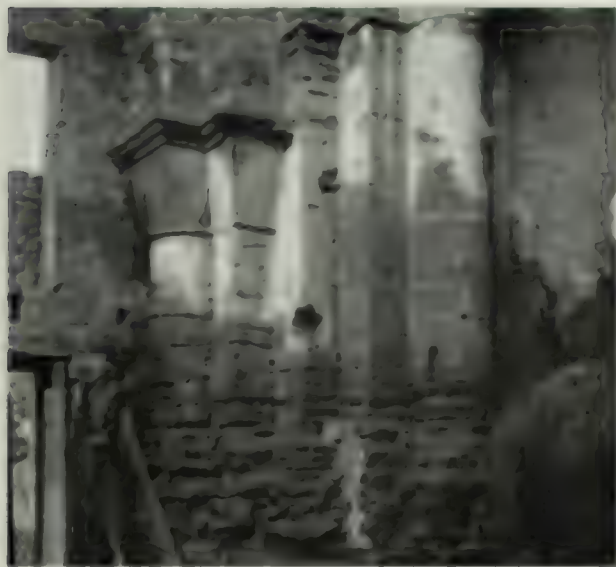

Fig. 117. — Vista del cor de Sant Ruf d'Avinyó, de la Manó de l'Abbat de la vall de l'Arce.

cimiterium ad sepeliendos canonicos ipsius et eos qui de mensa eorum fuerint. Aquesta concessió es del 15 de la calenda de Març del 1165 de l'Església (Pedres II 1126) (1).

(1) MIRET Y SANS: *Les cases de Temples y Hospitalers en Catalunya*, citada, p. 75.

Marca publica altra donació datada del any 1157 (1). El testament de Ramon Berenguer de 1161 consigna la deixa de tota la seva capella del palau de Barcelona: «*Item dimisit totam capellam suam Ecclesiae Sancti Rufi que est apud Illerdam.*»

Actualment se descobreixen bona part de les seves runes en el lloch anomenat *Secanet* (2).

L'església és de plan de creu (fig. 247), ab els característichs pilans esgraonats provençals, cobert el creuer y la nau de voltes reforçades d'aristons, sostingudes per columnes de capitell llis y probablement sense acabar (figs. 248 y 249).

Sant Ruf d'Avinyó, que sembla no arribà a acabarse, fou destruït en 1763; tenia un plan (3) de creu llatina, qual absis major, que reproduï Revoil (4), és caracterisat per sa riquesa, mentres els laterals eren extremadament senzills. A Sant Ruf de Lleyda s'hi volgué indubtablement conservar el recort de la disposició del monastir provençal.

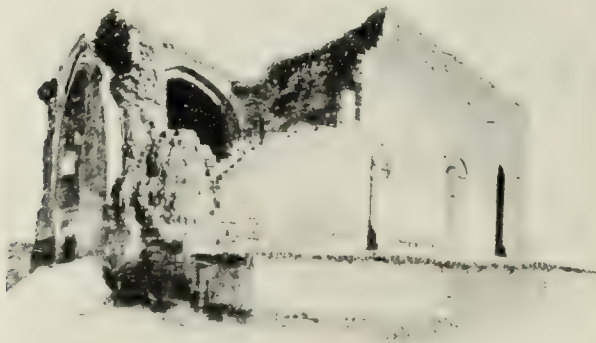
No te marques de picapedrer.

(1) *Marca Hispanica*, ap. CCCCXXVI.

(2) PLEYAN DE PORTA: obra citada, p. 404 y següents, y *Apéndices*, p. 568.

(3) *Congrès archéologique de France*. LXXVI sessió tinguda a Avinyó, II. *Guide del Congrès*, per LABAN, ps. 29 y següents.

(4) REVOIL: obra citada, p. 34 y 50.

[Sant Ruf de Lleyda. (Fot. Muñoz.)]

Fig. 100. — Exterior de l'església de Sant Joan de Cardener.

— 97 —

ESGLÉSIES D'UNA NAU

Les esglésies d'una nau d'aquesta periode, representant també al més o menys ridràs, les relatives sumptuositats de les esglésies de plan més complicat, subintint en elles a la vegada les formes més atrescades ab els nous progressos del art arquitectònic. Volem a tenir en aquest article les esglésies en que hi ha en aparició la columna, agrupant primer el tipus en que aquesta forma s'aixeca al interior del temple, formant un segon grup aquelles que presenten l'absis ornat sumptuosament en son exterior

ab arcades sostingudes per columnes, y en un tercer grupu hi juntarem aquells que tenen el tipus característich del segle XIII, en que s'hi veu la darrera evolució romànica dels temples d'una nau ab santuari semicircular.

Del primer grupu descriurem les del Coll y Porqueres.

Fig. 252. — Esglesia del Coll, vista exterior. (Fot. de la Missió del Institut a la ratlla d'Aragó.)

Fig. 251. — Plan de l'esglesia del Coll, vall de Bohí. (Missió del Institut a la ratlla d'Aragó.) Escala 1 : 200.

COLL

Citem en primer lloch l'esglesia del Coll, que en petit segueix en part l'escola de la vall de Bohí, ab sa cornisa antiquada d'arcuacions lombardes, ab son portal ornat del característich monograma de Crist, presentant però sos archs torals sostinguts sobre columnes (figures 251 y 252).

PORQUERES

Al mateix grupu pertany la de Porqueres, vora el llach de Banyoles.

L'existència del antich temple de Porqueres, anterior al actual, està comprovada en un document del any 1017 (1); mes l'obra és, sens dubte, la consagrada en 1182. L'acta de la dedicació del any 1182 de l'actual esglesia fou publicada en 1872 pel senyor Alsius (2). S'efectuà en l'«*Anno Domini Incarnationis millesimo centesimo octuagesimo secundo; era millesima ducente-*

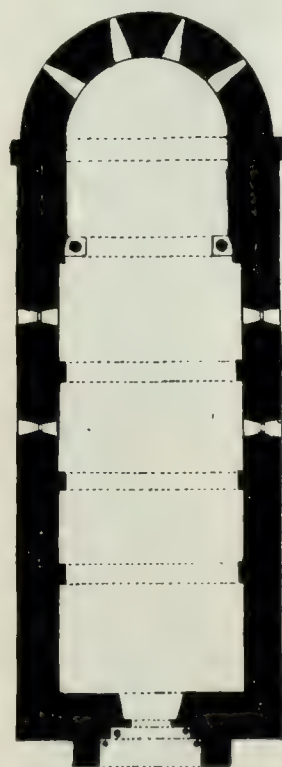

Fig. 253. — Plan de l'esglesia de Porqueres. Escala 1 : 400.

(1) *Marca Hispanica*, ap. CLXXIV.

(2) *Ensaig històrich sobre la vila de Banyolas*, Barcelona, 1872. Ap. I, p. 125 y 126.

seculi vigesima, indictione decima prima o sigui en 1182.

L'església és d'un gran interès (1). Forma dos cossos: la nau i l'absida (figs. 253 y 275); el segon, més baix que l'anterior, comença amb simpulada arch triomfal, sostingut per dues columnes amb nolis capitells derivats del corinti, més formats del fullatge decoratiu, tan comú en els capitells moriscos. L'absida conté representacions iconogràfiques d'una plàstica més que elemental. En el del costat de l'epístola s'hi veu: la creació y l'portal dels primers pares. En el del costat del evangeli s'hi veu: Jesús en actitud de predicar entre 'ls apòstols arreglorats, com en les llindes primitives de Sant Andreu de Sureda y Sant Genís les Fonts. La cornisa està sostinguda per mènsules senzallíssimes.

L'absis exteriorment és llis (fig. 274);

Fig. 274.— Absis de l'església de Vilaverde. (Fot. Puig y Cadafalch.)

més tot ell està decorat interiorment d'arcsades sostingudes per pilastres.

Un segon tipus és el de les esglésies armades simplement en la part baixa de can adams. Descriurem la de Murra, la de canit y la de Sant Julià, prop de Vilanova de la Ribera,

Fig. 275.— Església de Vilaverde. (Fot. Puig y Cadafalch.)

—

El poblet
de Murra

està situat en un dels replats

(1) VIZCONDE DE PALAZUELOS: *Santa María de Vilaverde. Monografía artística, Asociación Literaria de Gerona*, any 1891.

nombrosos de la muntanya de Sant Llorenç del Munt. L'església romànica actual tenia una nau, y en època relativament moderna se li adossaren dos colaterals, obrint en els murs del antich temple dues grans arcades. Quan s'edificà l'església en el segle XIII, s'adossà a un altre temple més antich

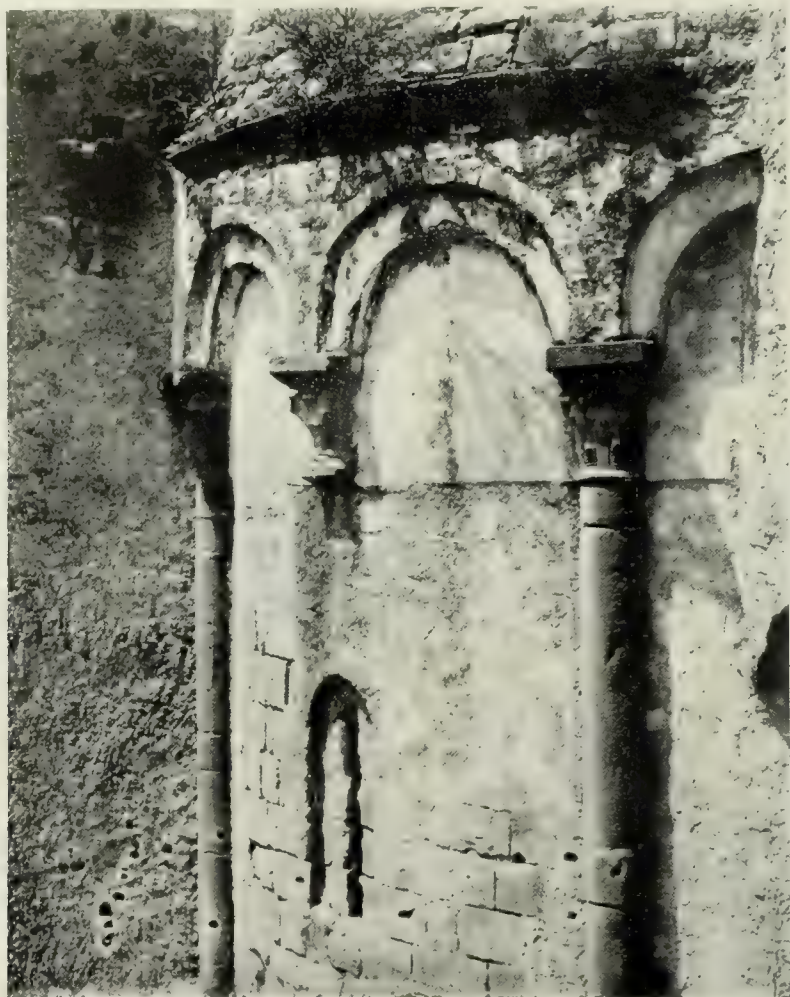

Fig. 256. — Absis de l'església de Mura.

del XI, del que resta un element, que sembla el creuer, ab les característiques arcuacions lombardes fetes de pedra tosca. L'absis, decorat ab arcuacions sobre columnes al exterior, té tres finestres que s'obren una en el tram central y les altres dues coincideix son axe ab el que havien d'ocupar les columnes substituïdes per mènsules (figs. 256 y 257). El portal és precedit d'una arcada sobre dues columnes, quals capitells representen: un, la lluyta del home ab la fera, y l'altre, probablement la mort de la Verge; el timpanell és esculpturat, representant l'adoració dels tres reys, ab el Nen ajegut, que aguanta a la seva falda la Verge, colocada al centre. Aquells hi van

gnants per l'estrella gravada a la dona de la Verge. Ells el costat esquerre s'hi veu l'imatge d'un sant (sant Josep) i un altre home (un pastor). El línyol del portal és un segment de cercle, tal com era habitual a la zona central, encara que també es coneix la descripció representant un arc de volta.

L'església de Santa Maria Major (1540) a la Casanova del costat d'Europa, fou inaugurada pel bisbe d'Urgell, Guillem Wifred, en 1642. Vi-
llanova flegi una còpia del document que s'arxivarà en l'ars
del altar (1). L'església actual, que és posterior, pertanyé-
al monestir de Sant Martí del Canigó (2).

Es coberta ah volta de suau seguit y apuntat, sense archs
tords. La porta d'entrada s'obra en el mur lateral sur.

L'apport de sucres et de l'arôme de grains de la variété intéressée, ainsi que chaque son leur plante (1).

Performance
applies to
moment ad transfer to Post
fixed 1/2

Te en son intro-
por un grell total
destinat a limitar
el شور. La volta re-
de canó seguit y
apuntat (fig. 250).

L'ornamento è
esterno e l'apparell

son molt ben cuytats, principalment en Palos que té una vallà de mitja cúpula, tota de pedra picada. La decoració del absis s'obté per medi de dos rengles d'arcs superposats, els inferiors van montats en una pilastres grobieres, és al-

1. Obra citada, vol. X, p. 182.

[20] FRANCESCO MONSALVATE, vol. XVII, edited, the *Annali Matematici Pures e Appl.*, p. 26.

(3) ALBERT SALSER: *La Création Rapée*, Porphyria, 1999, P. 37 y siguientes.

(4) FRANCESCO MONSALVATO, *La Obispana de Lima*, 1901, Vol. III y XXIII de los *Números Históricos*, p. 173.

Fig. 260. — Absis de l'església de Sant Pere de Cubells.
(Fot. Bonet.)

ronat d'arcuacions en forma gòtica, y per sos contraforts exteriors, marcadament sortits, y per sa volta apuntada (figs. 260 a 262).

ALCOVER

Escassejen els documents sobre aqueixa interessant església (2), que, com ses coetànies de Lleyda, té son absis llis exteriorment, adornat en son interior per columnes; sos archs torals, com en les catedrals coetànies, estàn sostingudes per parells de columnes, quals capitells, seguint l'escola del Cominges y de Foix que s'exten pel frontierç Aragó, tenen els capitells units en un sol carreu. A cada arch toral li correspon un contrafort exterior (figs. 263 a 265).

tres, el centre dels quals és a l'alçada de la clau dels primers, s'apoyen en columnetes lligades ab les esmentades pilastres (1).

Del tercer grupu descriurem unes quantes interessants esglésies situades en les terres de Tarragona y Lleyda, novament conquerides, com Sant Pere de Cubells.

SANT PERE DE CUBELLS És aquesta església d'una nau caracterisada per son absis llis, co-

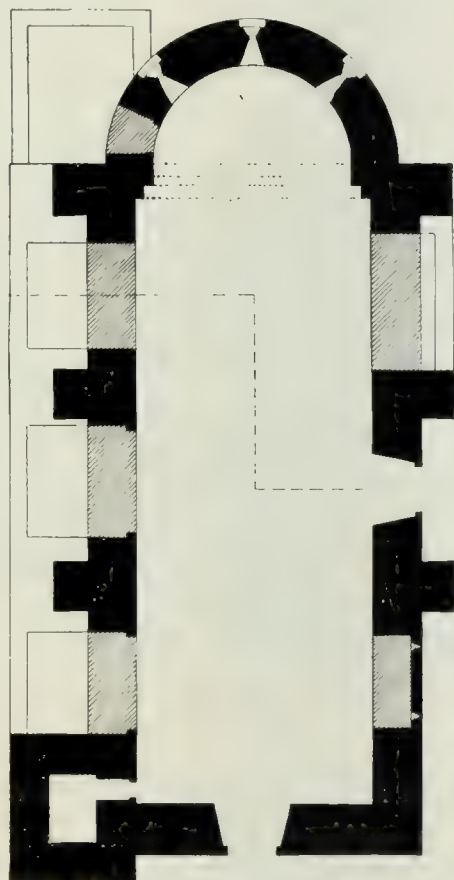

Fig. 261. — Plan de l'església de Sant Pere de Cubells. Escala 1 : 400. (Bonet.)

(1) J. A. BRUTAILS: *L'art religiós en el Rosselló*, citada, ps. 17, 18, 27, 28 y 155.

(2) COSME VIDAL Y ROSICH: *Monografía histórica de Alcover*. 1887. — ÁNGEL DEL ARCO: *Notas arqueológicas de la diócesis de Tarragona*. IV. *Iglesia de Alcover*. *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*. Noviembre-Diciembre, 1905. — LUIS DEL ARCO: *Guía artística y monumental de Tarragona y su provincia*. Tarragona, 1906.

«...el temple de Santa Llúcia».

Un plan quadrat, l'origen al temple de Santa Llúcia de Lleida, avuy molt transformat.

Son escassos els documents sobre aquest temple, de qual arxiva en Vilanova veiem ja constar que no contenia més que documents moderns (1). La parroquia de Sant Eusebi existia ja al darrer quart del segle xii. Un document de 1182, citat per en Miquel (2), parla d'uns obradors situats «in ipso burgo de monte acuto et in parrochia sancti Eusebii».

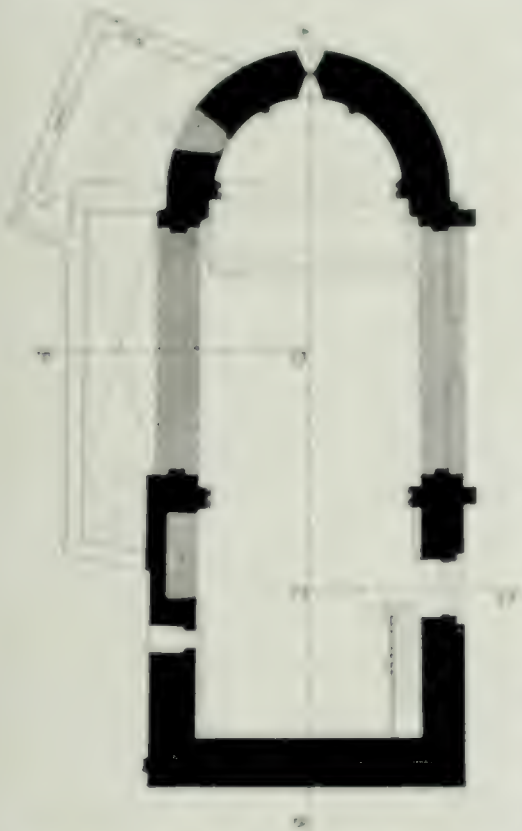

Fig. 163. — Plan de l'església de la Santa d'Assens. Dibuix a escala 1:200.

Fig. 164. — Vista de l'església de Sant Joan de Vilanova. Dibuix a escala 1:200.

En el segle xiv s'hi varen afegir les parts gòtiques, talavetja l'obra fou protegida per la família dels Gualart, les armes de la qual eren un gall, p' a l'obra en diferents reberts de Fargas (3).

«...la parroquia de Sant Joan de Lleida».

La parroquia de Sant Joan de Lleida existia en el darrer terç del segle xii.

Per l'Any de 1168, Martí Ramon i altres varen donar «quas nos habemus in civitate Ilerda in parrochia videlicet Sancti Johannis que prius solent esse parrochia Sancti Stephani» (4).

Es avuy aquesta església enterament destruïda; mes se n'ha publicat un plan antic ab disposició analoga als descrits (5) i en Pleyan n'ha donat una descripció més o menys completa:

«La fachada principal... era rigurosamente bizantina. Formaba la portada un

(1) Obra citada, vol. XVII, p. 101.

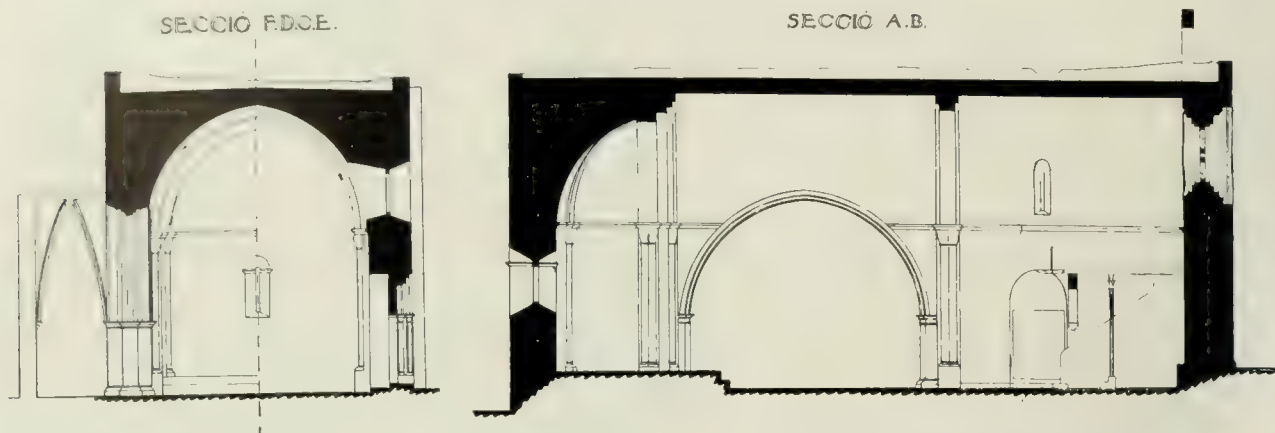
(2) *Los Castros de Templeros y Hospitaleros en Catalunya*, citada, p. 110.

(3) PLEYAN DE PORTA: *Guia excelsa de Lleida*, Lleida, 1877, p. 123.

(4) MIQUÉ Y SANS, obra darrerament citada, p. 123.

(5) *Directorari de la història catalana ob la correspondència castellana*, de la casa SALVAT Y C^{ta}, de Barcelona, vol. II, p. 42.

cuerpo de resalto, y la puerta la constituían varios arcos cilíndricos, concéntricos y semicirculares que descansaban sobre otros tantos pilares, en

Figs. 264 y 265. — Seccions de l'església de la Sanch d'Alcover. Escala 1:400.

cuyo arranque había pequeñas estatuas de grande efecto, y en medio de ellas se destacaba el cordero. Remataba el todo en una como cornisa apeada por grandes modillones, y encima abríase una gran ventana circular con otras dos bizantinas a sus lados. La otra fachada... era puramente gótica...» (1).

(1) *Guía cicerone de Lérida*, citada, p. 51.

Església de Vilanova de la Rahó.

(Fot. Monsalvatje.)

Fig. 416. — Cloister de la Sta. de Girona. Capella d'Apotecariats. Sarcòfag / 1 (part. de Adam y Eva. Cita interior del pati del s. IX, (Fig. 416).

VII

CLAUSTRES AB REPRESENTACIONS ICONOGRÀFIQUES ELS CLAUSTRES DE LA SÈU DE GIRONA, GALLIGANS Y SANT CUGAT DEL VALLES

LLEMENT que sofreix una transformació més interessant en la centuria dotzava, és el claustre, el pati porticat, transformació del altí nom, característich de les torres assolevades del Migella, que és el centre dels monestirs y de les canòniques.

Formen els claustres una nombrosa serie que agruparem per llurs analogies artístiques. Comencem per un primer grupu qual composició arquitectònica y iconogràfica fan semblar obra d'una mateixa colla de constructors y imagnaires.

Hem parlat delingubament dels documents que's refereixen a la Catedral de Girona, y hem arribat a la conclusió de que al any 1019 e'hi fundava una congregació de canonges y's

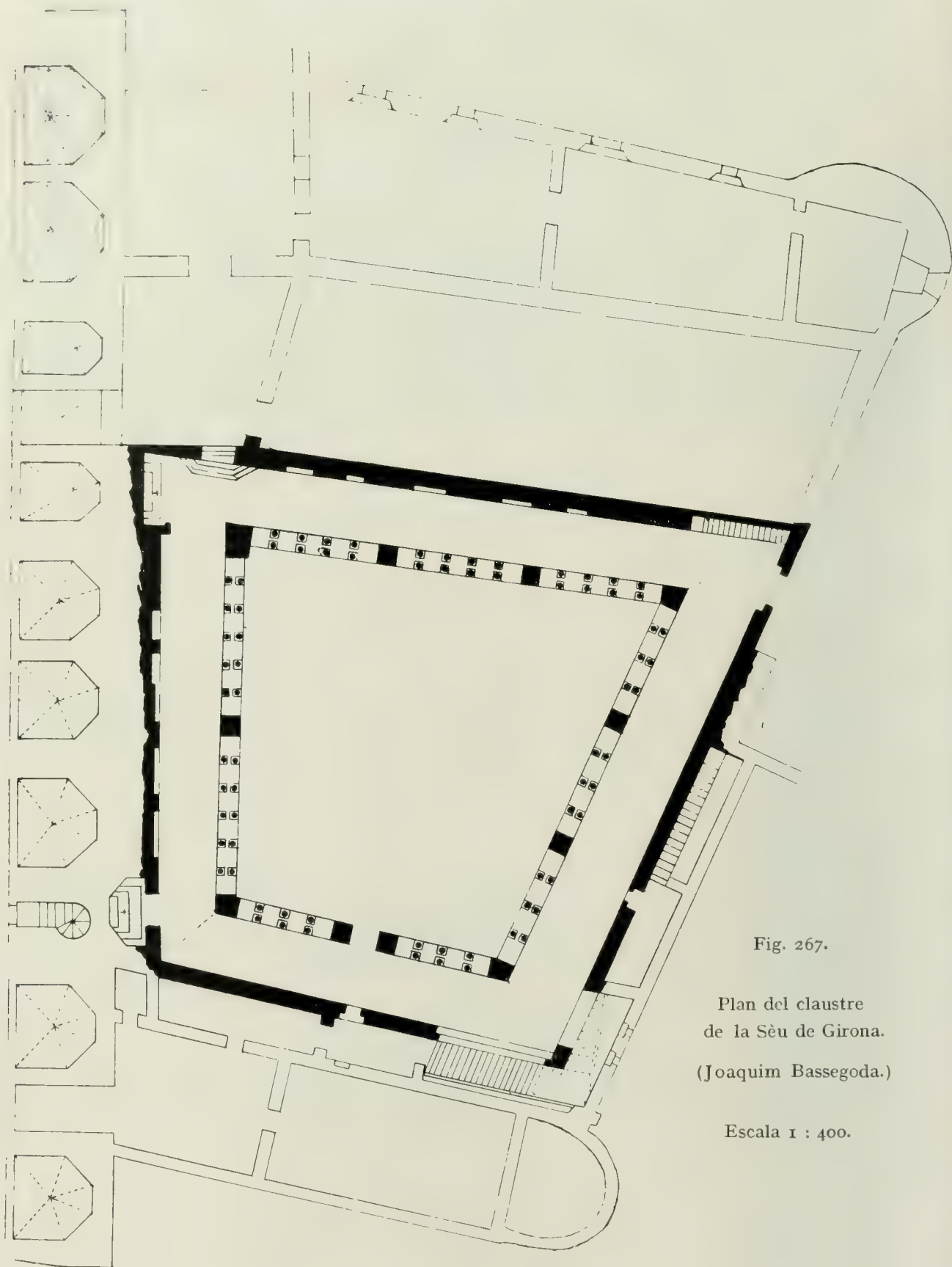

Fig. 267.

Plan del claustre
de la Seu de Girona.

(Joaquim Bassegoda.)

Escala 1 : 400.

Fig. 100. — Cloister of the Monastery of Santa Maria de Girona. Girona. (1911. Photo by the author.)

Fig. 269. — Claustre de la Sèu de Girona. Galeria S. (Fot. Cazorro.)

parlava de la construcció d'un edifici a ella destinat, junt al que, en 1038, s'hi consagrava un temple (1). Al costat Sud del claustre és visible avuy el campanar del segle XI (fig. 277, vol. II), y al costat Est, els restes de la casa dels canonges. Entre ells y la muralla exterior s'hi construí en el segle XII, en data incerta, un claustre ab els capitells ornats de prodigiosa escultura.

DESCRIPCIÓ ARQUITECTÒNICA La mateixa situació del claustre determinà l'irregularitat de son plan (fig. 267). L'arquitecte projectà el costat Est aproximadament paral·lel a l'Oest, suprimintse així tot angle recte, donant per resultat una planta quasi trapezial (2).

Ses galeries són d'arcades semicirculars sobre parells de columnes inter-

(1) Vegis vol. II, p. 325.

(2) JOAQUIM BASSEGODA: *La Catedral de Gerona*. Barcelona, 1889. P. 22.

Fig. 275a. — Galeria de l'obra de Gracia (Salpêtre, 8. d'Alipoll, Camerón).

remplades per pilars, dos en les cares Est, Oest y Nord, un sol en la cara Sud. Aquells montants tenen una falça, com un fre terminal que s'unix en un capitell comú, al pilà y les quatre columnes que té en ses cantonades (figs. 268 y 271). Tal disposició, que s'apareix a Elina, l'Amé Bernaux fa notar que és estranya a l'escola tolosana y que son origen pot ésser lusec al Provença (1).

Els arcs són protegits al guardapols en els paraments interior y exterior (figs. 268 y 270), y per evitar l'angle agut en l'intersecció, s'han apuyat sobre una columneta que s'aixeca sobre l'abaci dels capitells, com a Alipoll. En l'ala més antiga, la de migdia, en comptes de les columnetes hi han figures grotesques que fan l'ofici de columnes (fig. 269). Una sorribosana gola fa de cornisa, sobre la que avançava una flosa a fi de llençar l'aigua lluny de l'esculptura. Les galeries Sud, Est y Oest, que devien sostindre les lates d'una sala vessant, esclaven cobertes ab volta de quart de cercle (fig. 269). La galeria Nord, que dava al exterior y podia obrir-se a dues aigües, tenia volta semicircular (fig. 270).

(1) *La Sculpture Chrétienne en Espagne*, vol. II, primera part, de l'*Histoire de l'Art* d'Abou Michel, p. 233.

Domina en els capitells el tipus derivat del corinti romà; s'hi troba també el compost d'un cubo en la part alta, acordat ab una forma cònica, recordant els de Sant Cugat. Els capitells d'estatuària són més escassos.

Fig. 271. — Seu de Girona. Detall de les columnetes del basament dels archs.
(Fot. Puig y Cadafalch.)

És d'un gran interès en aqueixos claustres l'estudi de les representacions iconogràfiques, que eren com una predicació gràfica dels misteris de la fe pera'ls il·lustrats. Ell ajudarà a donar una idea del plan més o menys precís que presidia a aqueixes grans lliçons petrificades que'l poble contemplava tot esperant entrar al sagrat del temple.

ICONOGRAFIA

L'iconografia dels claustres catalans és indubtablement treta dels llibres que als escriptors entregaven els monjos o els canonges. És aqueixa una tesis interessant que conduirà a l'afirmació de que's tracta d'obres d'artistes locals o forasters, mes inspirades en manuscrits indígenes.

Fa algun temps que'ls arqueòlegs estrangers, als que ha juntat ses valioses investigacions nostre company D. Josep Pijoan, han arribat a la conclusió de l'existència d'un grupu de Bibles, la decoració de les quals no deriva directament de cap tipus conegut, notantshi influències bizantines y carolingies, treballades, sens dubte, per decoradors monàstichs locals (1). Les fins ara conegudes són: l'anomenada del Mariscal Noailles, procedent del monastir de Sant Pere de Roda, avuy a la Biblioteca nacional de París, y altra

(1) Consultis WILHELM NEUSS: *Das Buch Ezechiel in Theologie und Kunst bis zum die ende des XII Jahrhunderts*. Münster in Westf, 1912. P. 203 y següents.—JOSEP PIJOAN: *Les miniatures de l'octateuch a les Bibles romàniques catalanes*, qual estudi ens ha servit de norma. *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, anys 1911, 1912, p. 475 y següents.

reconeguda de pocif com a valabara, procedent de Talamanca, Costa Rica, en un moment que sabem, avuy a la Biblioteca Nacional, a Espanya, que no

Fig. 10.— Site de Grouse: Carte 124 (Carter, page 88). *Aquatic Reptiles & Fishes*, in *Life of the Marshes* (F. de Mea).

Fig. 4.14. — Sacs de jerrycan. File 30. — L'ensemble des sacs de jerrycan. Tous les sacs de jerrycan ont été trouvés en 30 images. (Une. 30a)

seirne una en quals miniatures s'inspiraren els relleus de sa famosa portada. Els altres textos bíblics romànics de que's té coneixement, no tenen il·lustració gràfica.

És interessant notar, com a notícia de conjunt, que en el claustre de Girona no hi ha altres representacions del *Antich Testament* que les del llibre del Gènesi y l'història de Samsó, del llibre dels Jutges; mes aqueixes

Fig. 274. — Sèu de Girona. Capitell del claustre, angle SE. Arribada de Jacob a les terres de Laban, son oncle. (Fot. Mas.)

segueixen les miniatures d'una Bíblia anàloga a les de Roda y de Farfa que devia posseir la colegiata; els temes són els mateixos, y iguals buyts en l'il·lustració del text sagrat hi ha en els manuscrits y en el claustre català, y moltes de les escenes representades abreujadament estàn compostes d'anàlechs elements.

Cal ab tot reconèixer que l'iconografia en son conjunt té quelcom de comú ab la del Nort d'Italia. Comparis per això ab les representacions del llibre del Gènesi a la porta de la Catedral de Mòdena (1), obra d'un mestre Guillem, ab les de la porta de Sant Zenon, de Verona, obra de son coe-

(1) VENTURI: *Storia dell'Arte Italiana*. Milano, 1904. Vol. III, ps. 151 a 160.

tam, mestre Nicolò, y ab els col·laboradors de la Catedral de Girona.

No s'hi descobreix un plaer notable en la disposició topogràfica dels temes iconogràfics. En el pilar del angle Sud-oest es comença ab la creació de nostres primers pares y s'anuda ab la fabricació del arc. En el pilar sud-est hi ha l'història d'Abraham y Jacob; entremig, escenes de la infància y vida de Jesucrist y la llegenda de Crist als inferns; l'història del mal rich y de Llútor. En la galeria Est hi ha representada l'història de

Fig. 475. — Cap de columna. Història de Noé.

Fig. 476. — Cap de columna. Capital ab representació de Noé. Història de Noé. (Fot. Mac.)

Samsó, y en la de l'oest, entre escenes del treball de la pedra y la benedicció de les obres del Temple, algunes representacions de la vida de Noé després d'haver tornat a la terra en els temps postdiluvians. La galeria Nord no té cap escena històrica.

Comença la relació escultòrica en el pilar del angle Sud-est, ab la creació d'Eva (fig. 466). Deu està representat sentat en un tron; té a la mà esquerra, com en la Bíblia de Sant Pere de Roda, la costella aferrada a Adam, que joga a terra adormit, mentre descansa; ab la dreta crea a Eva del no res. Aquesta l'escultor l'ha representada nua, mentre en la Bíblia

Fig. 277. — Seu de Girona. Capitell representant escenes del infern. (Fot. Mas.)

Fig. 278. — Seu de Girona. Capitell representant escenes del infern. (Fot. Mas.)

de Rússia apareix prouclarament esculpida. Tal composició, observada en Píroon, no deriva de les Bíbliaes carolíngies, sinó que és pròpia del país. Segueix en el pla dels de l'Europa altres monuments de la mateixa època no representats en els textos catalans comogutic la sen que Déu despenja a Adam despenjat per la mà, y la prohibició de menjar la fruita del arbre. No després l'escena del peccat: Adam y Eva a cada costat de l'arbre al que s'entossa la serp, baptista, el sentit el rovell quibor, als la fulla de llumera. La representació és comú en l'escultura cristiana. Eva no porta el cap cobert als la dona característica de

Fig. 399. — Esc. de Folgorat. Escultura de l'arbre (Fol., Monum. d'Or.).

Fig. 400. — Esc. de Folgorat. Adam y Eva a cada costat de l'arbre (Fol., Monum. d'Or.).

les altres Bíbliaes, sinó que s'inspira en la seva calidat. A continuació (Fig. 400, II, III, IV) l'escena d'Adam y Eva davant de Déu, després d'altres peccats, inclouent després: l'arbre març i l'arbre del capell. Déu, que se l'ha, està en una de les coves. Adam y Eva s'acostuen a cada costat de l'arbre, es-cusant: Eva als la serp. La representació de la Divinitat esculpida presenta una actió anàloga en la Bíblia de l'arbre de la mà, treu avansada com qui pregunta. Els altres primers parts de l'escultura són: Adam, es-cusant: Eva, y aquesta als la serp, com en el nostre capell.

Fig. 281. — Sèu de Girona. Capítell representant la Paràbola del mal rich. (Fot. Mas.)

blies bizantines. Ve immediatament l'homicidi d'Abel. En la Bíblia de Farfa, Abel està agenollat; en el claustre de Girona agegut, mentres Caïn el mata ab una eyna del conreu agrícola.

Al costat del capítell se representa a Déu ab un llibre a la mà, encarregant l'arca a Noè. Anàloga representació's troba a la Bíblia de Roda. Segueix immediatament la construcció del arca, escena que no's troba en les nostres Bibles: un llenyataire tallant un arbre y dos mestres d'aixa treballant la fusta (vol. II, fig. 4).

En l'esculptura d'aqueixa època, seguint el sistema clàssich, els temes s'abrevien y salten a representar el treball de nostres primers pares trets del Paradís. Adam cava la terra mentres Eva fila. A la Bíblia de Farfa nostre primer pare sembla dallar el blat, mentres Eva talla les espigues. En els octateuchs bizantins Adam llaura. Immediatament és representat el sacrifici de Caïn y Abel. Caïn sacrifica unes espigues y Abel un anyell. En el capítell de Girona, Abel y Caïn son imberbes y porten la capa carolingia, ab la que agafen les ofrenes, forma antiga usual de reverencia representada en els manuscrits citats. En la Bíblia de Farfa, Caïn porta barba, com en les Bi-

Fig. 282. — Sèu de Girona. Capítell representant sagetaris y lluytes de feres. (Fot. Mas.)

L'entrada a l'aria en els capítols de Girona es representa (vol. II, pp. 512), com en la Bíblia de Roda, per unes poques persones: una dona y dos homes. L'aria es una construcció com una casa de set golfes, sobre una barxa enyrescada als planxís de metall. En les dues Bibles es com una casa de tres pisos, en què de la part alta s'escapa el colom, igual que en el capítol de la Catedral de Girona. En l'últim pis la ha, en el capítol y en el manuscrit de Roda, gent que trenca cap a la finestra per contemplar la terra que surt de les aygues dessecada.

Fig. 273.—Seda de Girona. Capítol amb la representació de Noé i la seva dona i el colom. (Fot. Moe.)

Fig. 274.—Seda de Girona. Capítol amb la història del home y la dona. (Fot. Moe.)

En un capítol, isolat, de la galeria Oest, sembla respondre l'història de Noé després del diluvi: el contrari de la vinya, la soroma, l'abnegació de Noé y la maledicció de Cam. Les Bibles passen també immediatament a aquestes escenes.

En les dues Bibles de l'aria y de Roda s'passa, com en el claustre de Girona, ràpidament a l'història d'Abraham, que s'representa en el pil·la del altre extrem de la mateixa galeria. Comença per l'aparició dels tres àngels en la vall de Mambré. Abraham està escollit en actitud de rebre la visita dels tres, practicant l'hospitalitat generosa del desert, mentre els altres dos, conversant, repre-

Fig. 28: — Pilà del claustre de la Seu de Girona. (Fot. Mas.)

sen (fig. 272). És la Bíblia de Roda l'única en que's troba aqueixa escena: Abraham fa una profunda reverència saludant al grupu angèlich; un dels àngels és representat en la figura de Déu.

Al altre costat del pilà segueixen escenes de l'història d'Abraham y Isaac; el sacrifici del segon y la benedicció de Jacob, que contempla inquieta sa mare Rebeca, y Essau tornant de cacera y trobant presa, per la manya de Rebeca, la seva primogenitura. És interessant Essau portant un cap de caça penjat d'un bastó, com en les nostres Bibles (fig. 273). A l'altre costat comença la representació del viatge de Jacob a la Messopotàmia a cercar muller de la seva niçaga; en el cantó, l'escala del cel que somnià Jacob en sa primera jornada, mentres dormia apoyat el cap en una pedra; Jacob erigint un *menhir* y ungintlo ab oli en honor del Senyor; Jacob des-tapant el pou pera abeurar els remats y trobant a Raquel (vol. II, fig. 344), acabant al costat del pati ab l'arribada de Jacob a casa de Laban, son oncle, a Messopotàmia, representat per tres moments: Raquel avisant a son pare de l'arribada de Jacob; Jacob y Laban abraçantse, y Jacob contant a Laban la causa de son llarch viatge (fig. 274).

S'interromp aquí la representació de l'història sacra y no's repren fins

a uns capitells de la galeria Nord, amb la qual ha representades escenes del *Llibre dels Jutges*: els lluytes de Samson als filistins, ambant al la ruina del temple, exactament com en la Bíblia de Farfa, apartant les columnes que sostenen una arcada (figs. 275 i 276).

En la galeria de mitja, la més noteyada, on s'hi desenvolupaven les escenes evangèliques. En el clau de Gironda són aquests d'Oest a Est: col·locades sense ordre cronològic: la degollació dels ignocents; la presentació al temple; la dovallada als inferns; ab la pintoresca representació d'aquells (figs. 277 i 278); l'entrada a Jerusalem; lavatori dels apòstols; naixement de Jesucrist y l'adormec-

Fig. 275. — Capitell del clau de Gironda de la Bas. de Sant Joan (Pia. Maç).

Fig. 276. — Capitell del clau de Gironda de la Bas. de Sant Joan (Pia. Maç).

dels Roys (figs. 279 i 280); visita a Santo Elisabet; la mort de la Verge; la paràbola del mal rich (fig. 281); ab la representació de Elías en la cova d'Abraham.

En conjunt, l'examen fotogràfic dona l'impressió de que en un principi s'haurien posat en desenvolupar l'*Vell Testament*, des la creació a l'història de Jacob; en la galeria Sud, però continuant ab l'història de Samson en la galeria Est. Es col·locaren, com sembla a dirai, els capitells dels pilars segons un bon ordre.

Fig. 288. — Sèu de Girona. Angle NE. del claustre. (Fot. Mas.)

històric, mentres els altres capitells anaven treballantse, y per interrupcions o per necessitats de la marxa de l'obra, l'ordre es transformà en la llur col·locació.

Són pocs els capitells en que's representin escenes reals contemporànies; la major part són les escenes de construcció que hem ja descrit (1) y reproduït, y les escenes com les dels sagetaris tretes de teixits orientals (fig. 282) y de lluita tan comuns en els capitells de l'època (figs. 283 y 284).

Ve després, intercalada, l'esplèndida serie de composicions decoratives a basa d'animals reals y fantàstics, que en el claustre de Girona revelen la mà segura d'un gran artista (figs. 74, 285 a 287) y la no menys numerosa de combinacions d'aqueixa flora romànica a basa de l'iris, convertit en sumptuós ornament que's presta a les més complicades llaceríes, ondulantse y torçantse al compàs de l'imaginació capritxosa d'un escultor educat en les fantasioses complicacions dels manuscrits (figs. 1, 2, 13, 140 y 288).

Alguns dels capitells del claustre degueren ser substituïts en èpoques relativament més modernes. La pedra calça numulítica en que estan

(1) Vol. II, figs. 2, 4, 7, 10, y cap. V.

Fig. 186.— Són de l'Ànima. Capítells del (segle xiv). (Obra. Man.)

treballats, es devengades margosh, y 's descompon ab l'acolló de les perennents humilats y les gelades. Així tres capítells sembla foren substituïts en el segle xiv (figs. 289 y 290), y altre en el segle xv, representant d'un tema romànic, tractat ab l'estil més naturalista de l'època (figs. 291 y 292).

CONCLUSIONS DEL TRACTAT. Les opinions més contradictòries s'han donat sobre la data d'aquesta obra. Villanueva cregué que'l claustre de la Són gironina era contemporani de Vergósia gòtica, sentent l'anacronisme de dir que'l claustre del segle xi fou substituït per l'actual en el segle xiv o xv (1). L'arquitecte Street (2) dir, acastantse més a la veritat, que estava construït en 1117, ja que existia un document que's refereix a una ordre donada en el claustre pel bisbe Ramon Bo-

(1) Obra citada, vol. XII, p. 188.

(2) *Some account of Gothic Architecture in Spain*. London and Toronto, 1911. Vol. II, p. 96.

renguer en dit any (1), y creu que'l caràcter de l'obra ho confirma. Aquesta opinió l'accepta l'húngar Schulcz Ferencz (2); Gailhabaud el creu de finals del XI o principis del XII, però que l'esculptura s'ha efectuat lentament, en èpoques diverses (3).

L'Emili Bertaux (4) fa la següent observació comparant els claustres de la Catedral de Girona y de Sant Pere de Galligans: «El treball dels escultors que han decorat els capitells y 'ls frisos del claustre de Girona,

Fig. 290. — Capitell de la Sèu de Girona.
(Fot. Mas.)

sembla haverse perllongat durant més d'una generació. Una part del claustre de la Catedral és, sens dubte, anterior al claustre de Sant Pere, si's judica per un detall d'indumentaria molt precís. L'un dels frisos del claustre primer, representa uns picapedrers que treballen en presència d'un bisbe: aquest porta la mitra de dos corns del segle XII (fig. 2 del vol. II). Sobre d'un dels capitells de Sant Pere, un bisbe que's mostra al mig d'un vol d'animals fantàstichs, porta la mitra triangular (fig. 299), adoptada cap a la fi d'aquest segle.» Nosaltres ens pre-

guntem si en el claustre de la Sèu realment l'escultor volgué representar la mitra bicornia, o si's tracta sols d'un efecte de perspectiva. En segon lloch, l'observació d'en Bertaux no sabem si és en aquest cas ben concloent: els bisbes d'Elna representats en les lloses sepulcrales del claustre d'aquella catedral y quals dates de la fi del segle XII y començament del XIII són indubitables, porten la mitra de dos corns. M. Lasteyrie, qual autoritat ningú discutirà, diu que aqueixa mitra a dos corns, no fou substituïda per la mitra triangular «en els bisbats del Migdia fins a la proximitat del 1200 (al 1180 atribueix el claustre de Sant Trofi d'Arlés, en que hi

(1) Fa notar Bassegoda, en una nota de la citada monografia sobre la Catedral de Girona, que en aquesta data'l bisbe de Girona era Berenguer Dalmau, lo que suposaria un error de Street.

(2) *Monuments d'Architecture inédits*, primer fascicle, *Girona*.

(3) *L'Architecture du Vème au XVIIème siècle et les arts qui en dépendent*, vol. II, nota de M. Légrand.

(4) Obra y lloch darrerament citats.

ha tal forma indumentaria, y no ha pòut d'ou general l'ou cap de l'libre (1). L'ou de la mitra bicornia m' sembla, donchs, un document autèntic. L'únich que 's podria afirmar en tot cas, fèra que la mitra representada a Girón y a la Sen, és de forma més antiga que a Galligans.

L'examen d'altres detalls d'indumentaria no es fèu en portar a major precisió. Cal tenir present que 'ls esculpors tenien a la vista no sols els trajos de l'època, sinó manuscrits atribuïts al segle XI, inspirats en altres de molt més vells. Això havia de tenir per conseqüència una barreja de trajos de diferents èpoques, acompanyats d'estranyes justifications dels mateixos.

El trajo dels personatges bíblics porten la tunica carolingia ajustada en els braços, lligada a la cintura algunes vegades, mantell agafat a l'espatlla dreta y unes sabates ajustades a la forma del peu, y altres fins al tornell, forma comú en el segle XII (2). És el mateix trajo en que estan representats en les Bibles catalanes. Les dones, en vestides abric vestit lluny y folgat, propi de la segona meitat del segle XII, cobren son cap ab un manto que abriga tot l'ou còs, com les dones d'ou angles (3).

Fig. 190. — Det. de l'ou. — Alt. 8. del claustr.
[Par. Puig y Cadafalch.]

(1) LASTEYRIE: obra darrerament citada, p. 72.

(2) Id., id., p. 61, nota.

y x (1). Ab aqueix mantell habillada, sèu a taula la dòna del mal rich en la representació de la paràbola evangèlica.

Fig. 292. — Capitell de la Seu de Girona.
(Fot. Mas.)

Els picapedrers, en el capitell que representa la benedicció de les obres (fig. 2, vol. II), porten la mateixa túnica ajustada a la cintura ab una corretja, y un d'ells cobreix son cap ab una gorra de llana en forma semi-esfèrica, que Quicherat creu apareguda en el segle XI (2). El mal rich està també cobert d'aquesta mena de gorra en l'escena de son dinar.

El traje dels reys (fig. 280) és igualment el del segle XII, ab sa túnica fins al genoll, a propòsit per anar a cavall, y son ample mantell aixecat pel costat dret (3). En un dels capitells hi està representada una escena de caça: uns cavallers disparen un arch contra les feres que embesteixen llurs cavalls (fig. 282). Els guarniments d'aquests indiquen també la XII centuria (4).

És probable que aquest claustre s'obrés al mateix temps que'l de

Galligans, que tenia una galeria feta cap a la meytat de segle XII, sense que cap element porti a la conclusió de senyalarli més moderna data.

CLAUSTRE DE SANT PERE DE GALLIGANS

Del estudi documental que hem fet al tractar de l'església de Sant Pere de Galligans, se'n dedueix una interessant conseqüència.

Tenim una data límit, que és la construcció de la nau superior de l'església, quals finestres tallen en sa meytat la volta de la galeria Nort del claustre. Aquella s'estava fent, probablement, cap al any 1131 (5). L'epígraf citat del abat Rotlandus indica que'l claustre devia estar ja llest poch

(1) QUICHERAT: obra citada, ps. 117 y següents y 164 y següents.

(2) Id., íd., p. 118.

(3) Id., íd., p. 136.

(4) G. DEMAY: obra citada, p. 168 y següents.

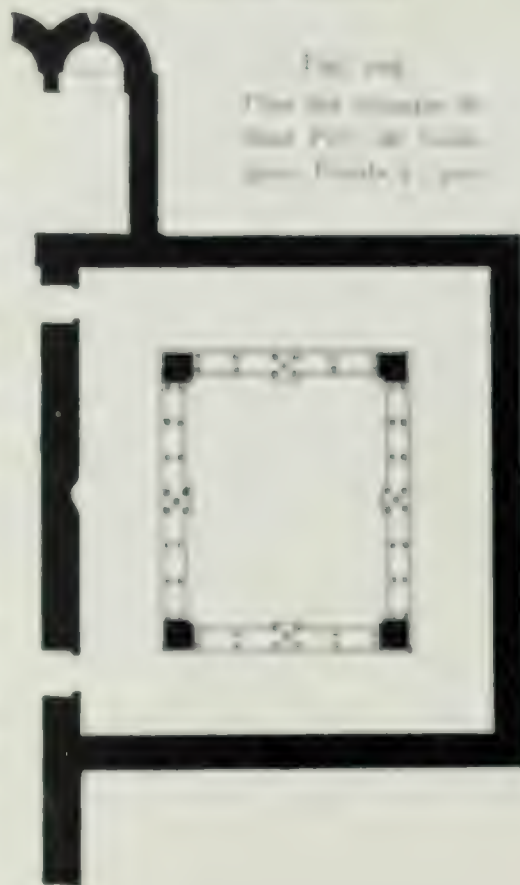
(5) Vegis p. 146 del present volum y següents.

Fig. 20.—Cloistre de Sant Pere de Galligani. Mural del Palau del Venerable Comendador.

després del 1154, en que l'abat morí y es gravà l'inscripció commemorativa de son aniversari, al monys l'ala immediata a l'església en que l'epítol està aparellat. En altre lloch del llibre hem citat (1) les paraules de Lactance sobre'l moment pròxim a la mort del commemorat, en que aquestes inscripcions es gravaren. Aquesta data se confirma pel caràcter de la lletra y ne s'hi oposa cap dels elements d'indumentaria de la lletra en que s'hi troba.

PLANTA DEL MONASTI El claustre de Sant Pere de Galligani, situat al costat Nord de l'església, fent de pati central al antic monestir, té una planta rectangular (fig. 20A). En 66 cón-

(1) Vegis p. 136 del present volum.

tats Est y Oest hi ha una arcada menys que als costats Sur y Nort. Té una composició de conjunt, una proporció en sos archs y en tota sa arquitectura, que 'l faria confondre ab el de Sant Cugat del Vallès. L'única diferencia important consisteix en que 'ls pilans quadrats d'aquell, que

Fig. 295. — Claustre de Sant Pere de Galligans. (Fot. del Centre Excursionista.)

interrompen la serie de dobles columnes, són aquí substituïts per agrupacions de cinch columnes en el centre de cada tram (fig. 293). Les altres són petites diferencies de detall que farem notar en son lloch.

Les galeries són cobertes ab volta de canó de quart de cercle, una de les quals és moderna (fig. 295).

L'esculptura, en cambi, presenta més analogies en sa factura ab el claustre de Girona, essent potser, algunes vegades, més flexible, més dolça (figura 296) y, en algun que altre capitell per excepció, més dura, feta per entalladures angulars.

ICONOGRAFIA

Es nota de moment en l'iconografia d'aquest claustre la desaparició dels temes trets del *Antich Testament*. Els pochs que hi ha inspirats en l'història que estan en la galeria Oest, ho són en l'evangeli y representen escenes de l'infancia de Jesús: la fugida a Egipte, la visita de Santa Elisabet, el naixement y l'adoració dels Reis (figs. 297 y 298). Aqueix darrer està en la forma usual en els manuscrits de l'època. L'escena del naixement està representada ab el nen Jesús en la part alta, en que 'l pesebre s'ha transformat en altar. No és una escena de tendresa maternal, com en èpoques posteriors, més aviat de meditació y adoració. Le Verge a un costat, embadalida, no sembla cuidar del infant,

Fig. 290.—Columnes del temple del Sol de Tiahuanaco (Bolivia).

sinó meditar en el gran misteri en què la India essent actorn. Els reis arriben temerosos per un costat en actitud adormit. L'escena ne fa encara l'animació de la conversa dels reis que esperen llur torn en l'adoració, sobre l'astel celestual que'ls ha guiat, sinó que se rigida, al l'encreuament oriental; al altre costat esperen els cavalls que han de tornar a llurs terres, pels camins del desert, als estranyx viatgers. Un altre capitoll de la mateixa galeria al·ludeix a típiques costums de l'època: com el de les dones dancant rap per avall, entre majestuosos personatges, un indio ofiant davant un altar, un noble ah llogell exagerat y llarga cabellera (fig. 301), una dona ah la túnica replegada a la falda aguantant-se la llarga cabellera (fig. 299). Altre, de la galeria del Nort, presenta en els angles quatre figures y

Fig. 301.—Capitell del temple del Sol de Tiahuanaco (Bolivia).

Fig. 298. — Capitell de Sant Pere de Galligans.
(Fot. Mas.)

Les Nort, Oest y Sur tenen efectivament, seguint la pràctica més antiga, els arquets cegos aparellats; mentre que la galeria Est els té d'una sola peça, com a Sant Cugat del Vallès (fig. 293). L'ala més antiga fora, com és natural, l'immediata a l'església.

L'iconografia y l'indumentaria indiquen un període anterior al segle XIII.

Així, en l'adoració dels reys no s'hi ha introduït l'amable conversa senyalant l'estrella guiadora (fig. 297), de la fi del segle XII, característica de la renovació escultòrica del segle XIII,

en el centre un guerrer y un home ab una creu de ferro sobre un ara portàtil. Els demás capitells són composicions decoratives: homes lluitant ab els lleons, les combinacions clàssiques de sirenes (fig. 300), els lleons y les àligues afrontades (figs. 302 y 303); capitells corintis on, en la part superior, hi nien fantàstichs animals, y després les llasseries (fig. 304) y sobre tot les reproduccions, ab l'habilitat provençal, dels capitells clàssichs.

CRONOLOGÍA

Un examen ràpid fa pensar en que la galeria Est és la més moderna.

Fig. 299. — Capitell de Sant Pere de Galligans.
(Fot. Mas.)

Fig. 100. — Escultura de Sant Pere de Lluçanès.
(Esgl. del Collaró, Lluçanès.)

Fig. 101. — Escultura de Sant Pere de Lluçanès. (Esgl. M. de...)

Fig. 102. — Escultura de Sant Pere de Lluçanès. (Esgl. M. de...)

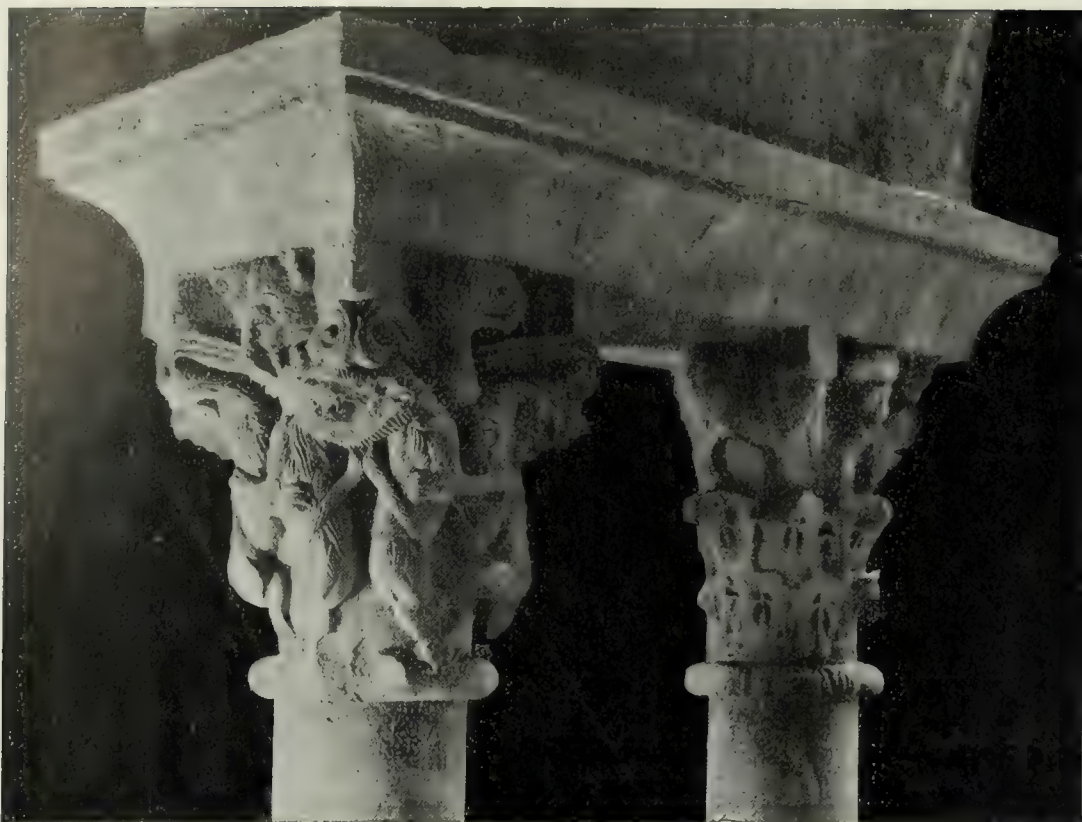

Fig. 303. — Angle del claustre de Sant Pere de Galligans. (Fot. Mas.)

y en general l'indumentaria segueix els mateixos caràcters del claustre de la Seu gironina.

«Algunes escultures del claustre de la Catedral—diu en Bertaux (1)— són posteriors a les del claustre de Sant Pere: un curiós detall ho prova. En un dels capitells del primer claustre, en el que la Nativitat y l'Adoració dels reys estan reunits en un mateix pany, el llit de la Verge està posat de la manera més insòlita, sobre l'esquena d'un cavall (fig. 280). L'error del operari seria inexplicable si no pogués referirse a un capítell de Sant Pere (fig. 298) que representa la mateixa escena; aquí la part davantera del cavall se presenta davant del llit pujat sobre d'uns peus aixecats: és una nova escena que comença. L'escultor de la Catedral copiant a son predecessor, ha afegit als peus del llit els cascos del cavall.»

No és prou concloent l'observació d'en Bertaux. Lo probable és que en abdos claustres servís un manuscrit anàlech en el que a l'escena del pe-

(1) M. BERTAUX: *La Sculpture Chrétienne en Espagne des origines au XIVe siècle*. En l'*Histoire de l'Art* d' ANDRÉ MICHEL, vol. II, ps. 235 y 236.

Fig. 104. — Capitells de Sant Pere de Vilatorrada (Pere, 1904).

sobre que hem descrit, segons la representació dels reis adorant als llocs cavalls, i que l'escultor encavalques als dos leons, col·locant el fill de la Verge estranyament sobre d'una de les cavalcadures dels Reis, dibuixant en el manuscrit. Se tracta, donchs, de la superposició de dues escenes, més fàcil copiant d'un manuscrit per un escultor il·lustrat, que reproduint un model de relleu.

La conclusió donaria les següents dades: la galeria immediata a l'església fóra construïda cap al 1154; l'altra hauria seguit en la galeria Oest, que data fóra cap al 1170 al 1180, acabant-se l'altra per la galeria Est, tipus igual al claustre de Sant Cugat del Val·lès, que s'obria cap al 1190.

Hem parlat detingudament de l'història documental del monestir de Sant Cugat del Val·lès (1), i cal també recordar les conclusions que poden tenir interès per la Col·lecció del claustre. Es parla de construir-ne un en l'any 1614, després de la destruc-

(1) Vol. II, p. 327 y 328.

Fig. 305. — Sant Cugat del Vallès. Costat S. del claustre (Gravat de la Societat d'Atracció de Forasters.)

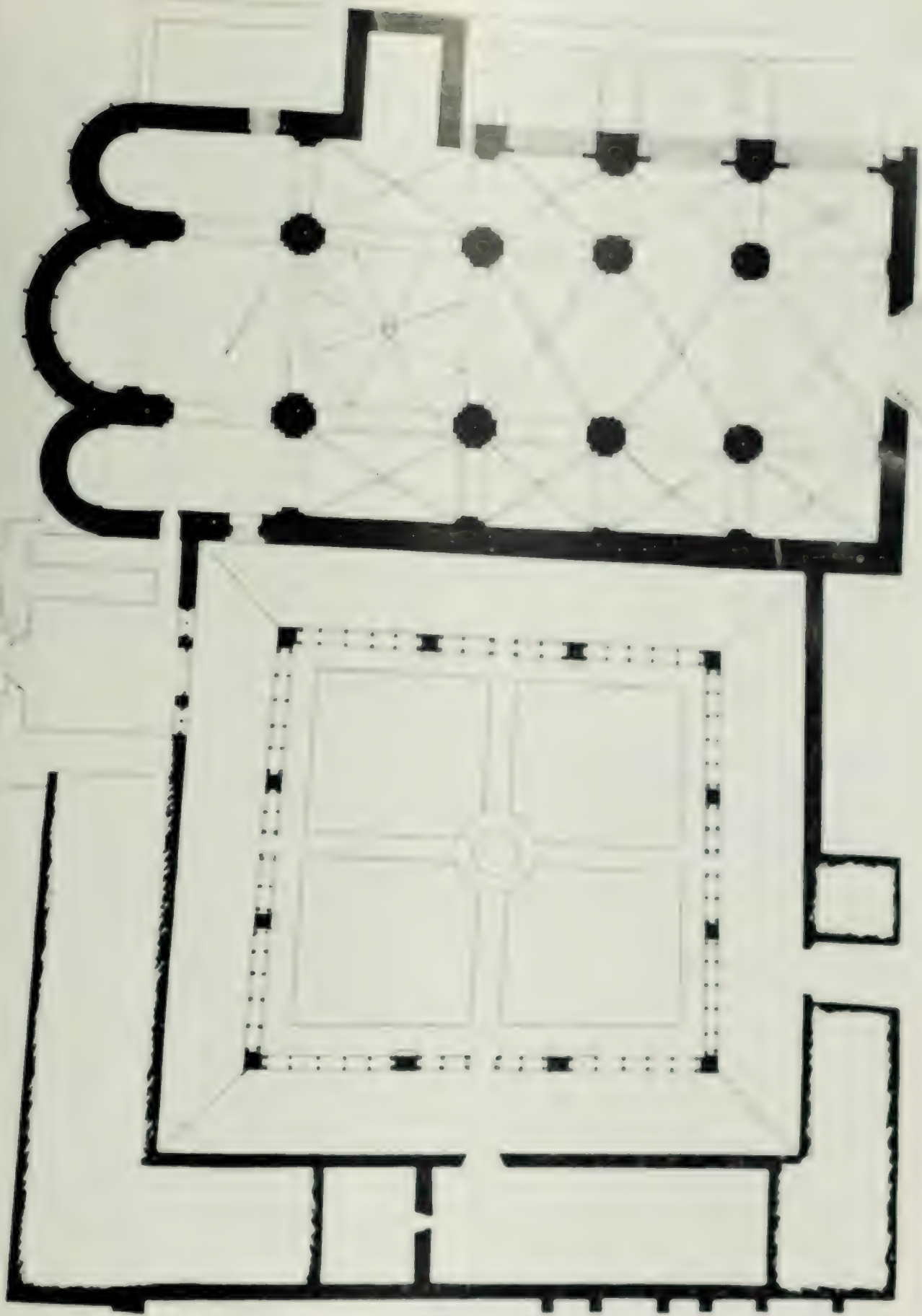
ció d'Almançor en 986. Una nova destrucció aclapara el monastir en

Fig. 306. — Sant Cugat del Vallès. Conjunt del claustre desde la galeria S. (Gravat de la Societat d'Atracció de Forasters)

temps del abat Roland (1109-1134). Tornà a reprendre l'obra, y's treballava en el claustre en 1190, en que's fan deixes pera sa construcció.

En Rogent havia cregut que'l claustre a que feya referencia el document del començament del se-

The plan—This is a large building, and the walls are thick.

Fig. 308. — Galería del claustre de Sant Cugat del Vallès. (Gravat de la Societat d'Atracció de Forasters.)

Fig. 309. — Recó del claustre de Sant Cugat del Vallès. (Gravat de la Societat d'Atracció de Forasters.)

Fig. 116. — Cloister del Convent de Sant Cugat del Valldes, al final, representant la catedral de Valldes.
[Catalan de la Biblioteca d'Arquitectura de Barcelona.]

gle XI era l'actual (1). Fou així un error que no cal pas ara desmentir. Mossèn Gudiol indica que l'nom *claustru*, del document, pot referir-se al conjunt de la clausura monacal (2). Nosaltres que tendim a creure en un claustre probablement existent encara al començament del segle XV, un claustre *menor*, en contraposició al *claustru major*, com s'anomenava en els documents del segle XV el *gimnàsiu* o les *darveries* del segle XII (3).

(1) *Sant Cugat del Valldes*. Barcelona, 1881. Seguint en això el dictat arquitecnic la cronologia establerta pel monjo Moxó en la *Memoria Històrica del Real Monasterio de San Cugat del Valldes*. Barcelona (en castellà).

(2) *Sant Cugat del Valldes*. Publicat en *Museum*, vol. II (1817), p. 437 y següents, y reproduït en el *Boletín de la Sociedad de Arqueología de Barcelona*, any IV, n.º XI.

(3) En un document dictat pel papa desgraviat al Papa Lluís (1414), que's queixava que'l monestir no hagués enviat els ornaments demanats pels la coronació del rei Ferran I, d'Antepiera. Tregut pel component de Camp, se fa constar que hi monjos se reunixen en el claustre major: *un claustru maior antepall Monasterii inventiss.* — Josep de PERAÑ: *Manuscritos hispano-descriptos de Sant Cugat del Valldes*, citada. Vegeu document XV.

DESCRIPCIÓ ARQUITECTÒNICA

El claustre és un pati quadrat, de 30 metres de costat, tancat per pòrtichs de 4 metres de latitut, coberts ab voltes de canó semicirculars (fig. 255). Llur empenta és con-

trarrestada per la gruixaria dels murs y per contraforts exteriors escalonats; les arcades, a diferencia de les de Girona, no tenen ni en l'exterior (figura 305) ni a l'interior (fig. 306) guardapols de cap mena. Coronen els murs rengles d'arcuacions lombardes sostingudes sobre mènsules, interrompudes no més pels contraforts, essent les petites arcades compostes de clau-

Fig. 311. — Capitell del claustre de Sant Cugat del Vallès. Abraham rentant els peus dels Àngels en la Vall de Mambré. (Fot. Mas.)

sons; sobre d'elles una senzilla motllura devía apovar les lloses sortints que sostenien les teules per a preservar els murs de l'humitat. Avuy en lloch de les teulades hi ha una galeria superior més moderna.

És interessant el color dels materials diversos que foren empleats per construirlo, en qué hi ha la pedra de Girona per les columnes y la de Montjuich pels capitells, mentres la

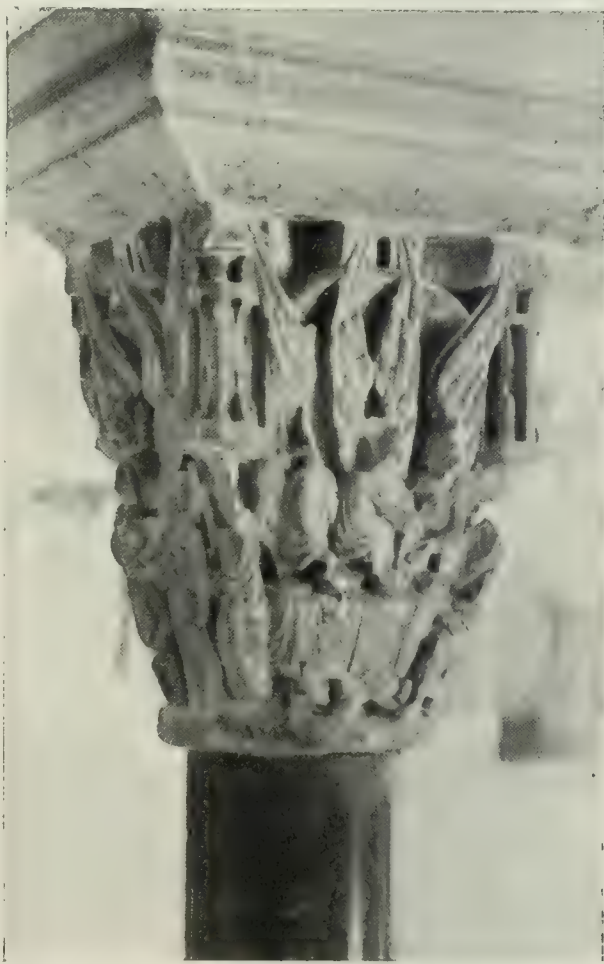

Fig. 312. — Capitell del claustre de Sant Cugat del Vallès. Els àngels en la tenda d'Abraham.

(Fot. Mas.)

de la localitat és usada en les parts més semblants de l'obra, cada una formant tres còcos, separats per contraforts, i en cada un hi han vint-i-cinc arquets sostinguts per columnes (figs. 280 i 281), resultant quatre pilars menors, vuit intermitjos, setanta arcs de una part i cent quaranta quatre columnes. Dels cent quaranta quatre arquets que té l'edifici, n'hi ha vintiquatre que segueixen la tradició del capitell corinti, ab tota la seva parosa; mentre dos són moltes de fauna y flora, y divuit als assumptes religiosos; aquests no tenen ni flors, ni aus, ni rèptils, vintos ni trenes; la composició es de temes rectes del *Antic* o del *Nov Testament*, atxapugats per dossers formats de torreses en els cantons, flanquejant una mena de frontó semicircular; deu capitells són representacions militars monàstiques y civils seguint els tipus comú.

Els assumptes religiosos y civils segueixen la línia interior del diàmetre, y els cent setze ornamentals, en que domina la fauna en la composició, són interiors, y quan s'inspiren en la flora, miren al exterior. La factura desigual dels capitells fa suposar a n'en Rugent, que ls capitells se treballaven en obra. Tractarem d'aquesta qüestió més avall, y cal sols dir aquí, que aqueixa pràctica no era general. La treball comença per la cruïlla oriental, immediata a l'església, y es canvia per la composició cuidada y excentric vigorosa, mentre en el Nord y Ost l'escolació és més material, repetició freqüent del corinti. Les motenies que sostenen les arcuacions de la cornisa, son també en la galeria E. més influenciades.

Fig. 281. Capital del diàmetre de Sant Joan de Vilatorrada (Museum de Mò. Hist. Mò.).

continuació

L'iconografia dels capitells històrics té un gran interès, sobre tot comparant-los ab la dels capitells de Girona, de que hem parlat. Hi ha quasi les mateixes escenes del *Antic Tes-*

tament, y repartides potser ab més irregularitat encara que en el claustre referit. Tampoch en el claustre de Sant Cugat s'hi veu cap plan metòdich d'exposició dels misteris sagrats, ni cap ordenació que

permetés seguir als fidels indoctes, recurrent el claustre, el curs de la sagrada historia. Les representacions del *Antich Testament*, com a Girona, són en la galeria Sud, propera a l'esglesia, aont s'hi desenrotllen les escenes de la creació d'Adam y Eva (fig. 310), son pecat, condemna al treball, la construcció de l'arca per Noè (vol. II, fig. 11) y aqueixa surant sobre les aigües, mentres el colom hi porta una branca d'oli-

Fig. 314. — Capitell del claustre de Sant Cugat del Vallès. El naixement y els Reis d'Orient. (Gravat de la Societat d'Atracció de Forasters.)

vera, senyal de properes terres, que surten sobre l'inundació invasora. Els mestres d'aixa que treballen, tenen una actitud anàloga als de Girona (vol. II, fig. 4), y l'arca és també la barca ab la casa damunt; a Sant Cugat és de tres pisos, ab una porta a baix sobre coberta, y l'altre dalt sota el teulat a quatre aigües, mentres el de Girona en té

Fig. 315. — Capitell del claustre de Sant Cugat del Vallès. L'Anunciació. (Fot. Mas.)

sols dos, els flustres per ambdós costats al cap d'una columna perennament (ver. Al. fig. 423). La barba on els dos es representen igualment, mentre en plaques metàl·liques. En la mateixa sala hi ha el començament de l'història d'Abraham, de la visita a la seva santa dona tres àngels (figs. 341 i 342), sense l'alteració desmentida de la Sagra. En l'ala Sud hi està representada la lluita de Sansó amb el lleó, prop de la ciutat il·lustrada de Tinnat.

Fig. 101. — Capital del temple de Sant Eloi de Vall de Llorens. La família de Tinnat.

(Ver. 341.)

Fig. 102. — Capital del temple de Sant Eloi de Vall de Llorens. La família de Tinnat.

(Ver. 342.)

la seva esposa en mans dels il·lustrats.

El Nou Testament té 16 majestats descobertes que en els altres claustres són antiques: l'Anunciació (figura 345) i la presentació al temple, la nativitat (fig. 346), la visita dels reis a Herodes i l'Epifania ocupen l'ala oriental. Aquest tema es fa en la forma sagrada, catòlica, de la II del segle VII (Porta de Sant Trullis d'Arles) i del segle XIII.

Fig. 318. — Capitells del claustre de Sant Cugat del Vallès ab la representació dels apòstols
(Gravat de la Societat d'Atracció de Forasters.)

Fig. 319. — Capitells del claustre de Sant Cugat del Vallès ab la representació del lavatori dels apòstols.
(Gravat de la Societat d'Atracció de Forasters.)

Fig. 322. — Capitell del claustre de Sant Cugat del Vallès ab la representació de la mort de la Verge. (Fot. Mas.)

tums del camp, com el boter treballant (vol. II, fig. 425), escenes de la verema (vol. II, fig. 424) y de la vida dels pastors (figs. 326 a 329), y escenes de la vida monàstica (fig. 323) y guerrera (1).

Mossèn Gudiol ha descrit uns d'aquests capitells, representatius de tradicions interessantíssimes, notat

fig. 5), que hem trobat en els claustres de Girona, aixís com les balladores de cap per avall, tema per altra part comú en els claustres del Sud de França (Museu de Tolosa), que hem trobat a Sant Pere de Galligans.

Hi ha freqüentment (y això 'l diferencia dels dos claustres anteriorment descrits), les escenes de cos-

Fig. 323.— Capitell del claustre de Sant Cugat del Vallès. Els monjos benets. (Gravat de la Societat d'Atracció de Forasters.)

(1) Vegis aquesta descripció en l'obra citada de Mossén GUDIOL, en la p. 469 y següents, y també PERAY, que, encare que ab algun error, descriu tots els capitells del claustre.

Fig. 244. — Elbow of the base of the capital of the 12th century.
Capitell del pilastre de Sant Cugat del Vallès (Germà de la Ramona i Arcebis de Barcelona)

Fig. 245. — Elbow of the base of the capital of the 12th century.
Capitell del pilastre de Sant Cugat del Vallès (Germà de la Ramona i Arcebis de Barcelona)

Fig. 246. — Elbow of the base of the capital of the 12th century.
Capitell del pilastre de Sant Cugat del Vallès (Germà de la Ramona i Arcebis de Barcelona)

Fig. 247. — Elbow of the base of the capital of the 12th century.

Fig. 328. — Capitell del claustre de San Cugat del Vallès. Llops devorant ovelles.

(Fot. Martinell.)

escuts, de forma allargada y curva, ostenta de modo visible sis *roques*, empresa que sembla aludir a la família Rocaberti, aquella de la qual la llegenda diu que un de sos antecessors era un dels nou Barons de la Fama, essent vencedor d'un horrible drach que assolava nostra terra (fig. 325). En l'escut del altre guerrier hi apareix una mena de quadrúpede cornút, corrent y rampant, rodejat per una orla de colors alternats (fig-

també per altres arqueòlechs: «En la part oriental — diu — dos capitells tenen pera nosaltres particular interès. En un d'ells hi apareixen dos guerrers lluytant ab dragons, essent de notar que en els escuts ab que's protegeixen, hi ha ensenyes constitutives de verdaderes empreses heràldiques o escuts d'armes. Un d'aqueixos

Fig. 329. — Capitell del claustre da Sant Cugat del Vallès. Escena de pastors.

(Fot. Martinell.)

ca 1261, que sembla correspondre als viscontes de Cabrera (4).

Aquesta escena de la lluita del home ab el grif o drac, la trobem també en el claustre de la Catedral de Girona, en un capitell semblant a aquest, encara que en aquest no es veu una determinada significació heràldica: L'apareix de l'heraldica.

FIG. 1112.—Capitell del claustre de Santa Eulàdia del Vall de Boix (Fot. Matheu).

FIG. 1113.—Capitell del claustre de Santa Eulàdia del Vall de Boix (Fot. de dos Matheu) (Fot. Matheu).

és també una senyal del final del segle XIV.

CONCLUSIONS

L'estudi de l'heraldica porta a una conclusió anàloga. En Bressan, en una capitella sobre la nostra escultura en l'Historia del Art, d'on

(1) Mossèn Gudià, retreu la descripció que de les armes del viscomte de Cabrera dona Bernal Mestre en el *Llibre o llibre de les armes dels Capellans*, obra del segle XV, conservada en la Biblioteca de Catalunya (fol. 41, dibuix IV), que porta en camp de or una cabra de subla passant, borden compansa de sable. Mossèn Gudià nota que la resta de color que s'ha conservat en els capitells, coincideixen ab les descrites per Bernal Mestre.

(2) G. DEMAY: *Les costumes d'après les monnaies*, citada, p. 189 y següents.

Fig. 332. — Capitells del claustre de Sant Cugat del Vallès. (Gravat de la Societat d'Atracció de Forasters.)

Fig. 333. — Capitells del claustre de Sant Cugat del Vallès. (Gravat de la Societat d'Atracció de Forasters.)

Fig. 104. — Capitelli del colonnato di Sant'Agostino, del quale provengono le colonne e i capitelli di Fig. 105.

Fig. 105. — Capitello del colonnato di Sant'Agostino del Vallo. (Copia di Schinetti e di Giuseppe Fiorini.)

Fig. 340. Capitells del claustre de Sant Cugat del Vallès.
(Gravats de la Societat d'Atracció de Forasters.)

Fig. 341.

Sant Trofí d'Arlés (1), en son sí y en forma material, al just Llätzer que gosa de la benaurança, mentres el mal rich és gitat al foch del infern. Abraham està representat ab cabellera y llarga barba pentinada en petites tofes, a la moda seguida en el segle XII y contra la que continuament predicaven sovint, inútilment, bisbes y clergues (2). Aqueixa mateixa barba porten altres personatges representats com en el capitell dels patriarques (fig. 320).

Lo mateix podria afirmar-se del trajo reyal, del dels pagesos y monjos, així com del trajo femení. Som en el cicle de la XII centuria, encara que per diversos elements hem d'afirmar que estem a la seva fi.

Cal encara fer notar els caràcters epigràfics de l'inscripció commemorativa de l'home que sapigué esculpir aqueixa obra meravellosa.

(1) LASTEYRIE: obra darrerament citada, pl. XIV. 1.

(2) QUICHERAT: obra citada, p. 159.

Aqueixos tres claustres que assaltem de discernir son tots en un mateix moment artístic, i essencials o al menys intervinguts per una mateixa vola. Ho prova l'analogia dels temes, sortits d'una mateixa font, de la factura i de la composició.

Fig. 330. Capital·ls del claustre de Sant Cugat del Vallès. (Des. Marro·n.) Fig. 331.

del conjunt. El de Girona és, probablement, el més antic, i es troba en part del ala immediata a l'església de Sant Pere de Galligues, i aquest s'acaba quan es comença el de Sant Cugat, que té indubitablement capitals posteriors, principalment a les galeries Nord y Oest.

Per aquest darrer claustre els documents indiquen que s'hi treballava a les darreries del segle XII, y és probable que l'obra pertongués mes-

enllà; en el de Sant Pere de Galligans es tenia una galeria acabada a mitjans de segle, a la mort del Abat Rotland.

Els temes hi apareixen gradualment. A Sant Cugat trobem els trets del natural, propers a l'art gòtic; a Galligans s'apunta 'l tema intencionat (barreja de dançaires ab els bisbes y nobles en la galeria Oest), que's reproduceix a Sant Cugat. A Girona l'escultor s'acontenta en reproduir les miniatures d'una Bíblia arcaica. L'indumentaria és també més moderna en el primer que en els darrers.

L'execució segueix el mateix procés: és a Girona encarcarada, y més lliure, preludiant el gòtic, a Sant Cugat.

A igual conclusió porten els pochs indicis que dona l'indumentaria.

Fet l'examen del conjunt, ens atrevim a dir que 'ls claustres de Girona y Galligans eren començats a la meytat de segle, y s'acabaven cap el 1190, en que's treballava ja, segons el document citat, a Sant Cugat del Vallès, qual obra degué perllongarse més enllà, fins entrat el segle XIII.

Capitell del claustre de Sant Cugat del Vallès.
(Fot. Martinell.)

Fig. 344. — Interior de la galeria S. del claustre d'Elna. (Det. Mas.)

VIII

CLAUSTRE D'ELNA

El claustre d'Elna, situat al altre costat dels Pirineus, a la Catalunya de França, constitueix un monument característic distint dels claustres descrits, i tant per sa composició arquitectònica com per sa escultura i sa iconografia, revela un altre obrador, una altra mena de treball i sas abacis esplendídament esculpits, i ses canyes decorades. El donen un caràcter especial que'l separa dels altres claustres, ab tot i repetirshi no sols les proporcions, sino els tipus diversos de capitells que constitueixen el fons

Fig. 345.— Angle SO. del claustre d'Elna. (Fot. Puig y Cadafalch.)

s'aixequen junt a les catedrals y monastirs que poblen l'assolejada terra de Provença.

DESCRIPCIÓ El plan del claustre d'Elna (1) és un paralelògram obliquangle de costats

(1) El claustre d'Elna ha sigut estudiat repetides vegades, y sa bibliografia és relativament extensa, podent citarse les següents obres:

ALART: *Mémoire sur l'église primitive d'Elne et sur l'époque de la construction de la cathédrale actuelle. Congrès archéologique de France, XXXV session, 1868.* — PIERRE VIDAL: *Elne historique et archéologique*, 1887. — R. LACRIVIER: *Notes sur Elne. Revue d'histoire et d'archéologie du Roussillon*, 1911. — Nosaltres ens referirem als treballs d'en BRUTAILS, qui, apart son estudi general *L'art religiós en el Roselló*, y del publicat en el *Congrès archéologique de France, LXXIII session, 1907*, dedica a Elna *l'Étude archéologique sur la Cathédrale et le Cloître d'Elne* en el *But. de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, v. XXVIII, p. 184 y següents.

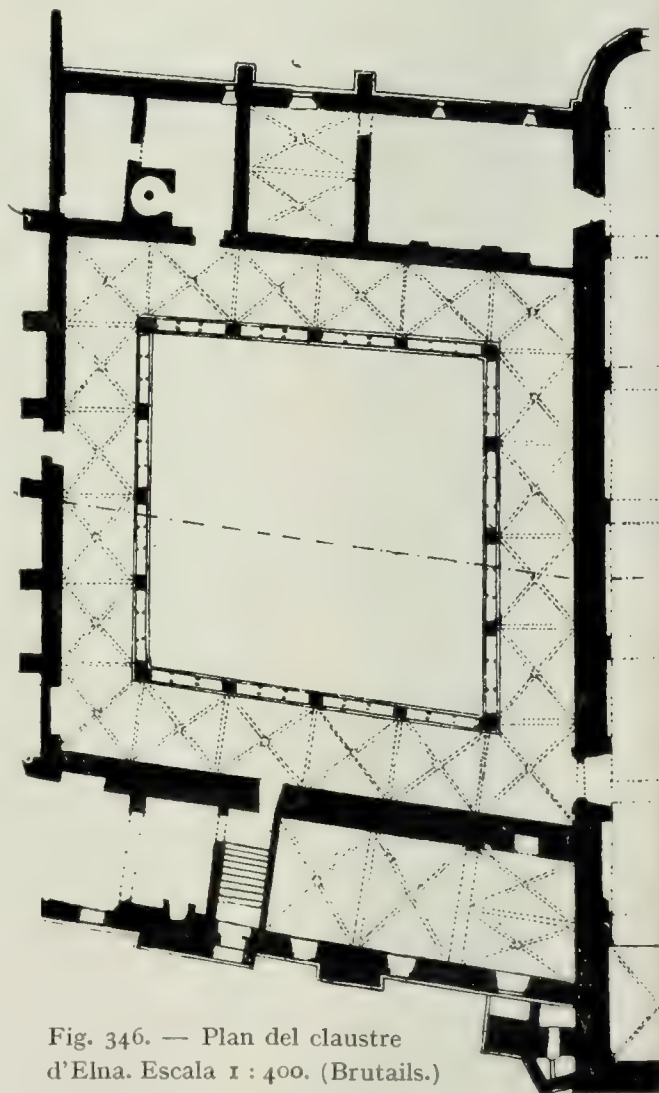

Fig. 346. — Plan del claustre d'Elna. Escala 1 : 400. (Brutails.)

comú de l'esculptura arquitectònica del nostre art romànic. Ve a la memòria, al contemplarlo, quelcom de la sumptuositat de certs claustres italians, com si son art fos un empelt, en la sobrietat de la nostra arquitectura, de la riquesa de l'altra banda del mar llatí, mentres els pilans, dividintlo en trams de tres arcades, recorden la distribució ordenada dels que

Fig. 345. — Galeria S. del Claustru d'Elna (Elna, França)

iguals. Cada un d'ells està dividit per tres pilars, en quatre trams de tres arcades cada una (llgs 346 y 347) que corresponen a una volta ogival.

La galeria del Oest s'estén seguint la taula de construccions que foren sala del arxiu y oficina del administrador dels negocis del capítol. En la galeria Est, la primera porta al Nord dona accés a una escala de cargol que condueix a un terrat; la segona porta s'obre en una capella subterrània, dedicada abans a Sant Eudoni, que seguí la galeria en tota sa longitud. La galeria del Est sembla ésser el relleu de les finques ferrades, davant el que hi havia la capella de la Passió o de la Sang de Jesucrist. Aquesta seria la sala redonda ab volta, contigua al claustre, a la que's va per la sacristia; en aquest cas, la sala, que estava en runes l'any 1331, hauria sigut reconstruïda en el segle XVI, potser abans la fi del 1334 (1).

(1) *Manual de la Comunitat eclesiàstica d'Elna*, c. 140, f. 29; v. G. 183 y 184. — *Beutails* obra darrerament citada, p. 226.

Les voltes primitives foren substituïdes per voltes ogivals, els panys de les que són d'obra de maó. La coberta ab pendent que cobreix la volta, data del 1827; abans el claustre tenia dos pisos, el segon dels quals devia ser posterior a l'obra romànica.

Aquest claustre ha sigut refet en part ab nous materials y ab mate-

Fig. 348. — Detall de la galeria S. del claustre d'Elna.
(Fot. Mas.)

rials antichs perfectament ajustats; hi ha moltes canyes romàniques massa curtes per les bases y capitells, resolventse la diferencia augmentant l'alçada dels junts, que són desmesuradament groixuts.

Els documents donen pocs datos d'aquesta reconstrucció. L'exèrcit de Felip l'*Atrevit* s'apoderà d'Elna en 1285; la soldadesca no respectà res (1): penetrant en la Catedral, trencaren les cadires del chor y escamparen les reliquies per terra (2).

Després d'aquests aconteixements, tres galeries foren refetes: la galeria del Sur s'havia conservat protegida pel temple; al Nort no quedà, de la construcció primitiva, més que la finestra de la columna; al Oest quasi tot és de la segona època.

«Quan esdevingué la catàstrofe que arruinà'l claustre d'Elna — diu Brutails (3), — dels quatre costats, el tocant a l'església fou sols lo preservat; se referen, ab tot, els dos pilans extrems. Se reconstruïren els altres costats començant per el de Ponent. Quan s'arribà al costat Nort, les ruïnes del antich claustre no oferien materials utilisables; en quant al

(1) DESCLOT: *Crònica del Rey en Pere*. Edició Buchon, p. 685 y següents.

(2) Deposició de Guillem Cerra, clergue de Narbona, el 8 d'Abril de 1286. *Gallia Christiana*, VI, *Instrumenta*, c. 489. — BRUTAILS: obra darrerament citada, p. 235.

(3) Obra darrerament citada, p. 237.

Fig. 142. — Galeria II del claustre d'Elna. (Fot. Muz.)

de llevant, el sistema adoptat per les voltes era envellit y es modifià. En fi, quan fou acabat aquest costat, se fregué la coberta de la galeria de migella en tota sa longitud y se la templà per una volta sobre creuers d'ogives.

«Primitivament el claustre devia ésser de volta de mig canó. Els autors de la reconstrucció del claustre d'Elna respectaren el plan primitiu, la llum de les obertures, la forma dels arcs; llur obra no's distingeix de l'obra dels primers artistes, no més que per la factura de les voltes y de les esculpures, el genre dels capitells, la forma dels astràgals, y encara sovint és difícil evitar la confusió» (1).

Hi havia antigament, en el pati del claustre, una cisterna, que Marcial Doguet, mestre de cases, s'encarregà de reparar, per carta de 17 de Maig de 1519 (2).

(1) BRUTAILS: *L'art religieux en el Rosselló*, p. 119 y següents.

(2) *Manuel de la Comunitat eclesiàstica d'Elna*, G. 180. — BRUTAILS: en el citat *Etude Archéologique*, p. 239.

El claustre d'Elna ha rebut moltes vegades els elogis d'arquitectes y arqueòlegs. De l'escultura, Viollet-le-

Fig. 350. — Columnes de la galeria O. del claustre d'Elna. (Fot. Mas.)

Duch en parla en aquests termes (1): «Com escultura, aquest claustre és el més rich de tots els que existeixen encara en nostres dies, en aquesta part de la França», y l'harmonia de conjunt fou calificada d'admirable elegancia per Mérimée.

(1) *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*, volum III, p. 434.

Fig. 351. — Capitell del claustre d'Elna. La creació d'Eva. (Fot. Mas.)

Fig. 352. — Capitell del claustre d'Elna. El pecat de nostres primers pares. (Fot. Mas.)

En Brutails hem descrit ad detall l'onomografia del claustre d'Elion, y ara aprofitar aquí son treball reduintlo al mètode adoptat. En primer lloc, com es natural, als capitells romànics. Aquests són els de la galeria Sud y part de la galeria Nord. Hi ha en elles, com en els monumenta anteriorment descrits, capitells amb representacions històriques del *Antich Testament*. Comencem per l'ala Sud,

on se desenvolupen quasi sempre els assumptes històrics. En el tercer capitell, començant per la part oriental, hi ha esculpida la creació d'Adam y Eva y la seva cayguda (figs. 351 y 352). En Brutails diu que l'obra d'art es incompar-

Fig. 351.—Capitell romànic de la galeria S. del claustre d'Elion representant Herodes matant la degollació dels innocents. (Fot. Mas.)

Fig. 352.—Capitell de la galeria S. del claustre d'Elion. Imatge gènica del anterior. (Fot. Mas.)

Fig. 353.—Columnes de la galeria S. del claustre d'Elion. (Fot. Mas.)

blement superior a la dels baix-relleus de la mateixa data, y'l tipus del Creador surt de lo vulgar.

El *Nou Testament* hi és més ampliament representat. A la galeria me-

Fig. 356. — Galería S. del claustre d'Elna. Capitell romànic ab l'escena del *Quo Vadis*. (Fot. Mas.)

Fig. 357. — Galería E. del claustre d'Elna. Capitell d'imitació gòtica del anterior. (Fot. Mas.)

redional; en el segon pil·la hi ha tres cavallers vestits de la cota de maila, ab el arputxo posat, acompanyats de llurs escuders. L'un dels cavallers ha baixat del cavall i està dret, en presència d'un noble desconegut que l'agafa pel pit. En Brutalls es pregunta si aquesta escena representa la visita dels Sants Reis a Herodes; però més s'inclina a creure que és una escena treta d'un *Fabliau*. Potser no fóra aventurat afirmar que representa a Herodes ordenant la degollació dels innocents (fig. 353). En el tercer pil·la, mil·la en Brutalls, s'hi representen dues escenes. Sant Pere fugint de Roma, demanant a Jesucrist, son mestre: *Domine quo vadis?*, i la separació de Sant Pau y Sant Pere (fig. 354).

Fig. 354.—Els tres pil·ls del claustre (Sant Martí).

Fig. 355.—Una Capital del claustre de Brutalls.

En el mur de la nau de l'est de la capçalera hi ha fragments romànics aporadats: Jesucrist al llit, el sepeli del Crist, l'aparició a la Magdalena després de la Resurrecció, l'Ascensió y la Pentecostes. Les escultures foren pintades. Les nines dels ulls dels personatges foren omplertes de plom.

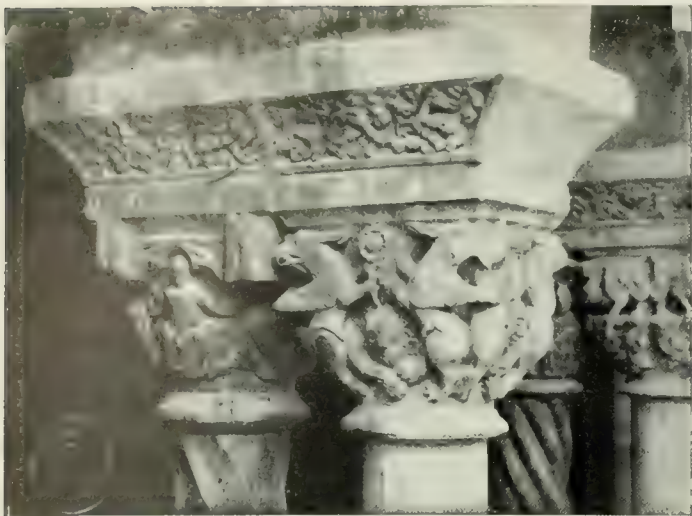

Fig. 360. — Elna. Capitells del ala E. del claustre.
(Fot. Mas.)

Fig. 361. — Elna. Capitells del ala O. del claustre.
(Fot. Mas.)

pilans porta una inscripció d'aquest segle. Se pot creure que aquesta inscripció és coetania del pilà aont està gravada; aquest argument no és decisiu. Els treballs foren probablement començats baix l'episcopat de Guillem Jordà (1172-1186), el primer dels prelats enterrat en el claustre. És possible fixar una data cap el 1175.

En el claustre's noten varies represetes d'obra que porten a la conclusió que ha deduit en Brutails, de que fou transformat en ple període gòtic, com havia ja notat Viollet-le-Duc.

CRONOLOGIA

En Brutails (1)
fixa del següent
modo les dates de la construc-

Fig. 362. — Ala N. del claustre d'Elna.
(Fot. Mas.)

ció: l'ala S. és la conservada de la primera obra.

El perfil de les bases y l'istil dels capitells denuncien el segle XII (figs. 347 y 348); un dels

(1) *Étude archéologique sur la Cathédrale et Cloître d'Elne*, citat, p. 237 y ss.

Fig. 361. — Carrill de la galeria S. del claustre d'Estany (Prov. Lleida).

La reconstrucció comença per la galeria Oest, després del saqueig de 1285, enllaçant-la ab la del Sud, que havia quedat en peu, emplecant-se els elements sencers que havien restat en son lloc. Es construeix després pel costat Est, aont hi treballaren escultors catalans (fig. 358); però al fer-se la galeria Nord, l'influència francesa era ja intensíssima, y 'ls temes són derivats del gòtic septentrional (fig. 362). Al mateix temps es refoyen les voltes, en la forma gòtica. La restauració s'acabava cap al any 1370; ho demostren els detalls del baix-relleu, el nom en majúscules gòtiques d'alguns dels evangelistes colocat en els angles, y era terminada en el 1379 (1).

Els escultors que emprengueren les obres de restauració cupien servir els temes decoratius romànics y s'enamoren de l'etnografia antiga violent imitatla; mes, com en tota copia, hi surt l'esperit y l'oposició del copista. Res mes interessant que la comparació d'un mateix tema executat en dues èpoques diferents; així les figs. 353 y 354, que representen l'escena d'Herodes ordenant la degollació, executada per un escultor romànic (fig. 353), és rígida, seca, a la manera bizantina; l'execució, més que per l'actitud del cos, és representada per l'expressió del rostre, mentre en la

(1) BRETAILS: *Congrès*, citat, p. 143 y 144.

Fig. 364. — Capítell de la galeria N. del claustre d'Elna. Imitació gòtica de l'anterior. (Fot. Mas.)

fig. 354 el moviment s'introdueix; les actituds esdevenen expressives; el guerrer, ab l'espasa alta, y son escuder escolten l'ordre de sortida, no fredament com en la fig. 353, sinó en actitud de marxa. En la fig. 353 els cavallers estàn sobre les cavalcadures deturats, mentres en la fig. 354 un dels cavallers detén, ab força, son cavall, en actitud de girar y empendre la marxa.

Les mateixes observacions poden ferse a la fig. 356, representació, segons en Brutails, de l'escena del *Quo Vadis*. En la figura del capítell romànich, Sant Pere escolta l'admonició de Jesús sense expressió; no la tenen tampoch els habitants de la ciutat que cornen desde dalt les torres y dessobre la porta. En l'obra dels esculptors gòtichs, la figura de Pere s'agenolla y demana efusivament el perdó al Mestre (fig. 357). Cal fixarse en la ferramenta de la porta, que s'ha modificat seguint la transformació de l'època. La mateixa transformació trobarem en els temes decoratius, com els grifos afrontats de les figs. 355 y 360.

Són dues menes de visió, dos conceptes de la forma: l'inexpressiva, rígida, geomètrica, bisantina; y l'expressiva, moguda, més naturalista de l'època gòtica.

Fig. 950. — Claustre de Santa Maria del Estany (monast. S. d'Est. M.).

CLAUSTRES DEL ESTANY Y PERELADA

CRUEM en aquets capitols dels claustres, en els que la rusticitat de l'esculptura s'accentua, y 'ls temes menugrífols y ornamentals se distingüen notablement dels decorats, indicant uns y altres una data més moderna.

El claustre de Santa Maria del Estany, monastir prop de Castellorsol, és situat al Nord del temple y forma un quadrat quasi perfecte; els corredors, en canvi, no tenen la mateixa amplada y 'l mur de l'oriental no és paral·lel a la línia de columnes (fig. 81).

Fig. 366. — Claustre del Estany. Galeria E.

Fig. 367. — Claustre del Estany. Galeria N.

La coberta era en fusteria y per això les galeries no són interrompudes pels pilans y contraforts a que 'ns hem referit altres vegades.

Fig. 298. — Capitel·ls del claustre del Llorenç. Templa II.

Fu anys, un home de ciència, perdut aviat per l'estudi, donà una descripció detallada del claustre de Santa Maria del Estany, y estudià minuciosament la seva iconografia (1). Avuy cal rectificar quelcom del seu treball, mes podem pendre encara com a basa del nostre.

En cada un dels quatre cantons del pati hi ha un pilà modern, en la part superior dels quals s'hi veuen els capitells de les quatre o

Fig. 299. — Capitel·ls del claustre del Llorenç. Templa II.

cinch columnes substituïdes després pels missiers actuals. Hauria estat la vella solució, quelcom anàleg als grups de columnes del centre de les galeries de Sant Pere de Galligós (figs. 305 y 306).

Cal fer notar en aquests claustres dos mones de capitells que pertanyen a grups y a orígens artístichs ben diferents.

(1) RAMON ARABIA Y SOLANAS: *Anuari de la Associació d'Escriptors Catalans*, any I (1881), p. 121 y següents.

Fig. 370.—Capitells del claustre del Estany. El Naixement y l'Epifania.

En l'ala del claustre del costat Est, els capitells recorden la forma cúbica bisantina (figs. 366 y 369). Llurs temes són trets clarament dels marfils y teixits orientals: aucells encarats als dos costats del arbre simbòlich, els lleons y homes afrontats, etc., etc. Ab ells se barregen també els temes de la vida civil. La galeria Sud sembla molt més moderna, tot y con-

En les ales Oest y Nort hi ha un grupu que recorda els del tipu de Sant Cugat, els usuals a Catalunya (fig. 367). Són capitells derivats del corinti romà, alguns ab tota sa composició, altres sols en sa massa general. Sota l'àbach romànich presenten els tres daus, degeneració del floró central y dels extrems del àbach clàssich del capitell corinti. En la primera ala es barregen, ab els temes dels diables, els trets de la vida usual. En la segona, els temes religiosos omplen la banda interior (fig. 365).

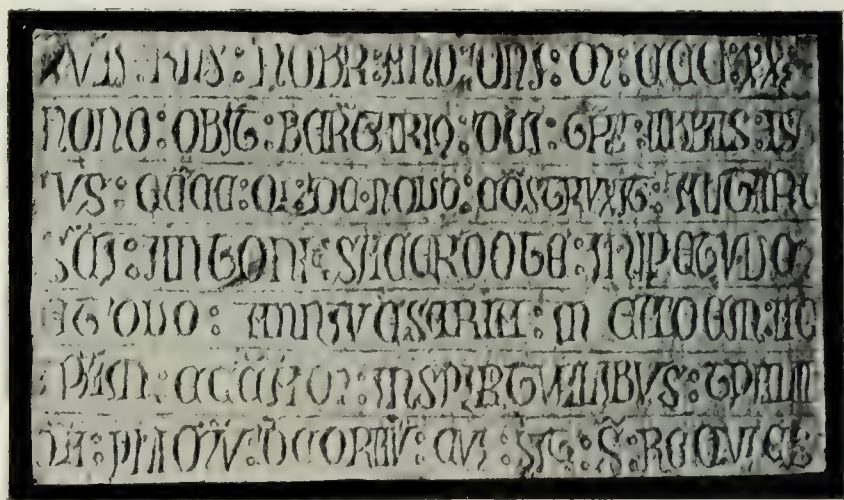

Fig. 371.—Inscripció del abat Berenguer de Riudeperes.

servant la forma cubica dels capitells (fig. 360).

La tècnica és diferent en uns y altres dintre la direcció general de l'execució. L'ala Sud té l'esculptura més geomètrica, y'ls temes repetits ho són ab la creua mecànica d'una mà més habit en l'ordre, mentres que en l'ala Est, Oest y Sud són les formes més arrulnades y la simetria devegades imperfecta.

Passem a descriure els temes principals. Els ordres classichs hi han deixat rastre indubtable. Notem en la galeria Oest el capitell corinti, ab els caps d'ani-

Fig. 360. — Capitell del claustre del Tàrraco.
La part d'Església (Fot. M. A.).

Fig. 361. — Capitell del claustre del Tàrraco.
L'exterior a Jerusalem (Fot. M. A.).

mal en els angles, com els trobats a tants llocs d'Orient y del Nord d'Àfrica. Hi ha en la mateixa galeria el capitell que presenta en la part inferior el roble de palmets, y en la superior les fulles angulars, substituint la roca central per una testa humana. En la galeria Nord, més antiga, val notar un capitell corinti reduït a un sol cornu (figs. 360 y 361).

S'hi repeteixen després els temes usuals romànics, com els grifos afrontats (figs. 362 y 363). Cal notar després els temes derivats de les colos orientals.

ben caracterisats, com potser en cap altre claustre (figs. 382 y 383). És precis dir aquí que'l monastir en posseïa, havent alguns d'ells arribat a les col·leccions del nostre Museu de Barcelona procedent de la notable col·lecció Pascó.

Un altre grupu és el dels temes ab decoració geomètrica, com les volutes simè-

Fig. 374. — Capitel·l del claustre del Estany. La cena.

triques (fig. 366) que recorden els capitells de Manresa (1). En la galeria Est són de notar els temes de combinacions de cercles, omplint una cara d'un capitel·l y la palmeta central dintre d'una cinta que's desenrotlla en cercle recordant els brodats. A la galeria Sud, la més moderna, els temes de llaços prenen una extraordinaria importància, lligantse y relligantse com en les minia- tures d'un manuscrit irlandès (figs. 391 y 392).

(1) Vegis vol. II, p. 334.

Fig. 375. — Capitel·l del claustre del Estany. El Judici final.

Fig. 376. — Capitel·l del claustre del Estany. Representació del Pantocrator.

En l'alta No-
propia a l'es-
gosa, la ha als capells als le-
mes bíblics: la vida de Jesucrist
omple tota l'història entre les dues
lles extremes: la Creació i pri-
mer pecat del home, y l'últim
mal (figs. 365 y 375).

Entre aquests dos termes de la
vida del món, s'hi desenvolupa l'his-
tòria del Salvador, resumida en
lo que ls pintors del mont Altos
anomenen les quatre grans festes
de l'Església. Tal era la tradició,
presa de la litúrgia, dels artistes
d'Orient y Occident. El cicle de
l'infantesa, el de la vida pública
y l de la Passió de Jesucrist, tal
com els escultors de l'epoca els
presenten, es componen de les esce-
nes següents: la Nativitat (fig. 370), l'adoració dels pastors, la degotació dels

Fig. 375.—CAPITEL DEL CLAUSTR DEL MONT ALTOS.
—Replica Lluís de Sant.

Fig. 376.—Capitells del Claustra del Església. Fragmenta Representació de Sant.

lactants, la fugida
a Egipte (fig. 378),
la presentació al
Temple, l'adoració
dels Reis (fig. 379),
el baptisme de Je-
sucrist, les bodes
de Cana, la Tenta-
ció, la Transfigura-
ció, l'entrada a Je-
rusalem (fig. 370),
la Cena, el Lavatori,
la Passió ab tots
els detalls, la Cru-
cifixió, l'enterra-
ment, la Resurrec-
ció, les Aparicions,
finalment, l'As-

Fig. 379. — Capitells del claustre del Estany.

Sagrada, desenrotllada al claustre de que parlem. Després de la representació dels àngels, citem les representacions grotesques del diable, de la galeria de Ponent, tal com era costum en les darreries del segle XII (fig. 378), y tindrem tots els temes religiosos del claustre del Estany.

Parlem després de les representacions civils. En els capitells de la galeria Est hi ha unes dames representades ab son trajo interessantíssim (fig. 379); en altres s'hi veuen la dansa (fig. 382), una escena de *toilette* (fig. 381) y d'amor (fig. 380). En cambi, a les galeries Oest

censió. Tals són, com nota Emili Mâle (1), les festes que celebra l'Esglesia per Nadal, pels Reys, per la Quaresma y per la Setmana Santa y següents.

Afeginthi encara els capitells de l'ala Est, en que 's representa el Pantocrator rodejat dels símbols dels evangelistes tal com era comú figurarlo en els absis dels temples (fig. 376), y 'l de l'ala Oest, en que dos àngels sonen els corns com en les Biblies y en els comentaris del apocalipsi del Beat (fig. 377), y tindrem tot el cicle de l'Historia

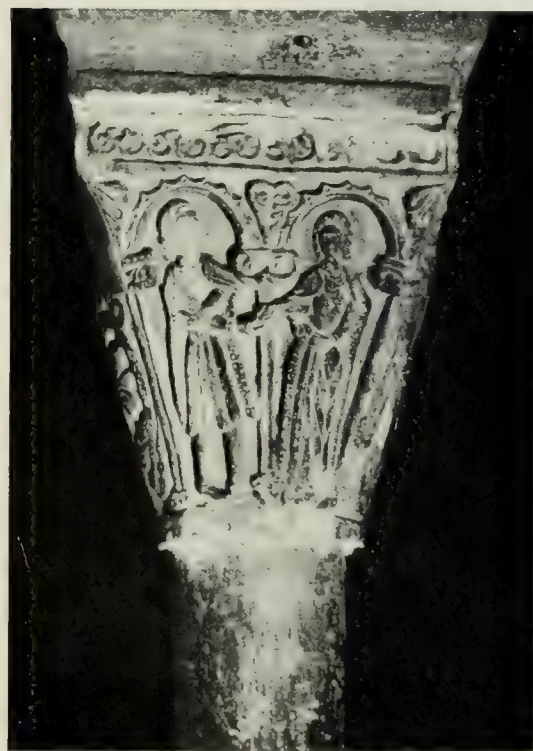

Fig. 380. — Capitells del claustre del Estany. Escenes de prometatge.

(1) *L'art religieux du XIII siècle en France*, citat, p. 214.

y Sud hi fan representacions de la canya (figs. 383, 384 y 385), i de la vida pagesa, com la muntanya (del porcell) (fig. 386). Esmentem finalment les escenes de lluita del home ab la fera (figs. 388 y 389), i la representació d'un cavaller armat (fig. 391). Algunes de les primeres semblen recordar la representació dels mesos, tan comú en l'iconografia romànica.

Fig. 383. — Capitel de l'exterior del Tabor. Escena de canya i canya.

Es repeteix aquí el fet d'un sistema iconogràfic benompliat, alhora

massa lúria d'un símbol: la pota porcella en la mitologia idèa, roxant, el que colocava els capítols en obra a el que una l'escultura, era distint del que havia concebut la seva idea fonamental. Axià, del cicle iconogràfic dels mesos hi trobem tota el mes de Maig, representat per la canya (fig. 383), el taurí que significa el Juliol (el Agost) (fig. 387), y el Desembre, caracterizat per la muntanya del porcell, ab els treballa de vadai la vianda perà l'hivern (figs. 386).

Fig. 384. — Capitel de l'exterior del Tabor. Escena de canya i canya.

Fig. 383. — Capitells del claustre del Estany. Cacera.

dubte posterior a l'església, consagrada en 1133 (1). L'iconografia sembla indicar les darreries del segle XII o el començament del XIII.

En un capitell del ala Sud hi ha les peres, senyals heràldiques del abat Berenguer de Riudeperes (2), que

(1) FLÓREZ: *España Sagrada*, XXVIII. p. 203.

(2) Els Riu de Peres foren una noble família, senyors del castell y terme de Riu de Peres, al comtat d'Ausona. Ses armes eren: escut ab camp d'or ab rectangles de gules ab peres de plata. (Manuscrits núms. 161 y 153, Nobiliari 3, Biblioteca de Catalunya.)

Fig. 384. — Capitells del claustre del Estany. Cacera.

CRONOLOGIA

L'establir la cronologia d'aquest claustre és un problema desconcertant, contribuïnt-hi en gran manera la rusticitat de l'esculptura, que li dóna un aspecte d'antiguitat que no té.

L'ala Nort, propera a l'església, sembla la més antiga; segueixen després les dues ales Est y Oest, y finalment l'ala Sud, que és la més moderna.

Hi ha una data límit per l'ala Nort, que és sens

mort a XVII de los valentes de Xovantura del any 1489, anomenat l'home de

Fig. 976. Detall de la porta

l'entrada del claustre del monestir

Fig. 977. Detall de la porta

de son sepulcre en el propi claustre (fig. 371), ornat de les mateixes

Fig. 978. Detall de la porta

l'entrada del claustre del monestir

Fig. 979. Detall de la porta

senyals heràldiques. En Villanueva hi sabem d'un altre abat Berenguer de

Fig. 389. — Capitell del claustre del Estany.
Lluita del home ab la fera.

la representació de les armes del abat Riudeperes.

Tindrien així dues dates extremes entre les que deurién haver-se construït les ales Oest y Est. L'iconografia de llurs capitells porta a aqueixa mateixa conclusió. En la galeria Oest hi ha un capitell representant una escena

Riudeperes, que comença en 1330, y del que diu es tenen notícies en 1341 (1). El capitell en que 's veu la senyal heràldica no 's diferencia en son caràcter dels demés. És possible que l'abat Berenguer, a qui es féu tal honor, contribuís a l'obra del claustre.

En altre capitell immediat hi ha representat, al centre d'un ornament, un cavaller montat en son cavall, portant un escut ab les armes que semblen de Cardona, que 's repeteix en la gualdrapa del cavall (fig. 391). El cavaller va armat d'una llança (2). A França, en els sagells, comencen a usarse les cotes y gualdrapes arnejades cap el 1225, y continua aqueixa forma de vestir cavalleresca fins a ple segle XIV (3). Converteix donchs aqueix dato iconogràfic ab el que sugereix

Fig. 390. — Capitell del claustre del Estany.

(1) VILLANUEVA: obra citada, vol. VII, p. 238.

(2) Els Cardona tenien per armes camp blau ab tres carts d'or en dos y un. (Manuscrits citats.)

(3) G. DEMAY: obra citada, p. 116 a 118.

de saca; el còculor i el torç Thaubert o cota de maila, ab mànegues ajustades, proveint d'un caputxó sobre'l capell semi-estorich; la cota de maila es mes curta que la túnica y los cotons ni són profunds; el guerrer nua neix una posada espasa (fig. 389). En aquest sistema d'armadura en us a França en el darrer quart del segle XII (1). En la guberna Est ha representada, en

Fig. 388. — Caputells del Claustra del Eixmau.

Fig. 389. — Caputells del Claustra del Eixmau.

el centre de dos caputells, una dona agafant tres estrangers folles que acaten en un cap com de follet, son arquers en escultures sumaria-ment fetes, mes els caràcters de la fluïdamentaria són clars (fig. 370). El més evident es la base que rodeja l'entorn cap, la *garnie* francesa i l'apellat, que's con- tinu al darrere

(1) G. DEMAY: obra citada, p. 113. — LACROIX: id., p. 133.

tral del àbac del capitell. Es nota després còs y mànegues ajustades, contrastant ab les amples faldes que ceneix un cinturó, o millor una faixa, que sembla deixar penjar sos llaços per davant. Es diria el traje de la primera meytat del segle XIII (1).

Hi ha, además d'aquests, un grupu de capitells repartits en les ales

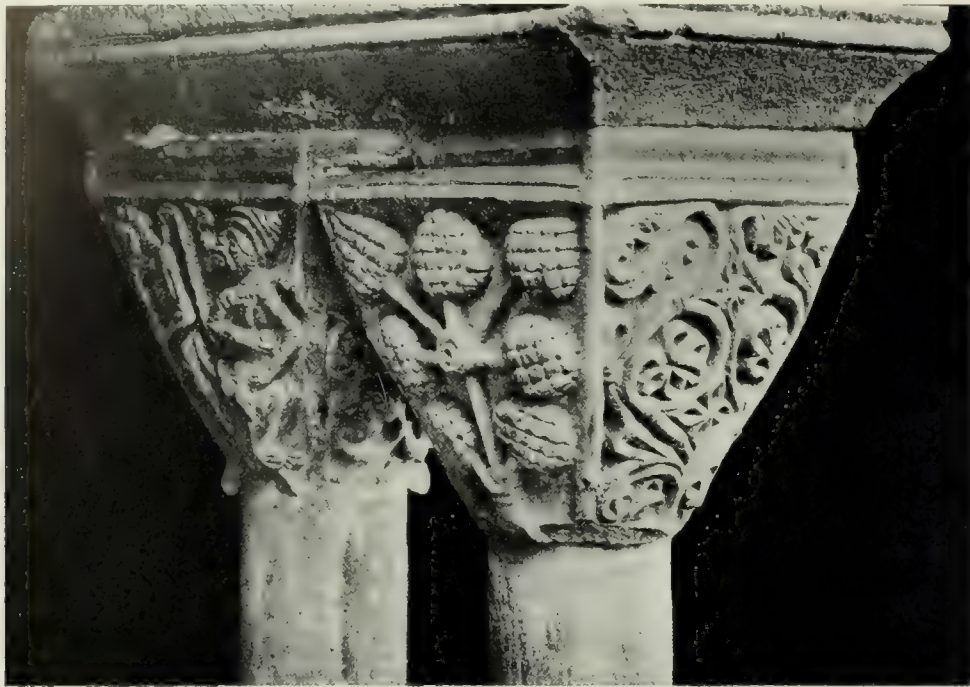

Fig. 393. — Capitells del claustre del Estany. (Fot. Mas.)

Est, Sud y Oest, verdaderament desconcertants. En ella es representen escenes amoroses, la dança acompanyada per un violí (fig. 382), una dama en son tocador (fig. 381), una escena d'amor, una parella donantse les mans (fig. 380). Cap dels detalls ornamentals porta a una definitiva conclusió, y l'examen dels trajos que vesteixen els personatges representats desconcerta per complert. En el que hi ha una parella que's dóna les mans, com una escena de matrimoni, ell vesteix una túnica y una sobrequeta fins a genoll; la túnica té les mànegues ajustades, y la sobrequeta sembla lligada al coll ab un cordó; té les mànegues penjants, moda usual cap al 1240 (2). Ella vesteix un traje ajustat al còs y als braços y de falda ampla; porta un mantell que arrocega y li cobreix la testa, y que

(1) Consultis a QUICHERAT: *Histoire du costume*, citada, ps. 183 a 187. — CAMILLE PITOU: obra citada, ps. 24, 28 y 29. — G. DEMAY, ps. 93 y següents.

(2) QUICHERAT: obra citada, p. 195.

Fig. 298. — Columna de Fajardo (Dpto. Mar.)

Fig. 299. — Columna de Fajardo (Dpto. Mar.)

Fig. 396. — Capitells del claustre de Perelada. (Fot. Mas.)

xim completa l'idea en dues escenes: en una la dama en son *boudoir* pentina la llarga cabellera partida; en altra, la dama y'l cavaller s'uneixen en estreta abraçada. Els trajos inspiren dubtes; el trajo del cavaller y'l de la dama semblen recordar l'usat fins a les darreríes del segle XII, que reproduëix Quicherat (1) en una parella amorosa. El trajo del cavaller no difereix tampoch del trajo

(1) Obra citada, p. 164.

sembla sostenir ab sa mà esquerra. Altra cara del mateix capitell representa una escena de dança. Un cavaller ab túnica curta, amplament folgada desde la cintura, toca un violí; sa ampla cabellera ondulada es diria que és del temps de Lluís XIV. Ella, despullada del vel, porta un extrany barret triangular y toca ab ses mans uns ferrets, que com les castanyoles andaluces, marquen el compàs de la dança.

Un altre capitell prò-

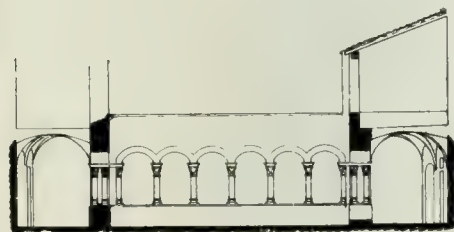

Fig. 397. — Secció del claustre de Perelada. (Rubió.) Escala 1 : 400.

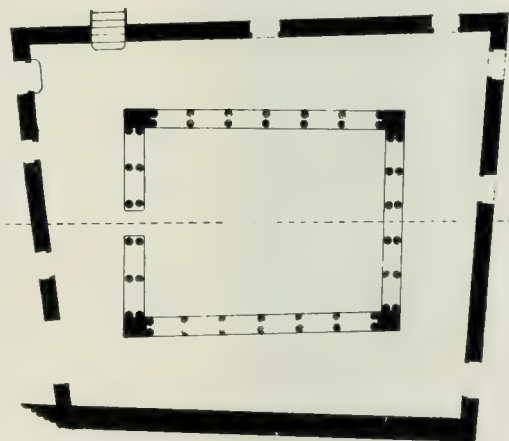

Fig. 398. — Plan del claustre de Perelada. (Rubió.) Escala 1 : 400.

burgès de l'època (1). Indiquem, a més, hipòtesis ab totes les anàlisis, que més no permet la elemental de l'esqueueta.

Mes desconcertants són encara els troços, indubitablement dels segles XIII

FIG. 100. — Capells del claustre de Puig. (Det. 100.) — Puig.

y XIV, en els capitells que representen escenes del camp o de la vida agrícola, que semblen tractades començant.

Cal, de tots modes, fer-se la pregunta de si s tracta de troços locals o d'una d'aquelles restauracions de temps més moderns que s troben tan sovint a Catalunya, en les quals les roses tottes hi són imitades? La conclusió a que pot arribar-se és, ab tot, que la data final de l'obra fou el primer quart del segle XIV, haventse executat l'esculptura dels capitells durant tot el segle XIII per escultors molt menys hàbils que la que foren.

(1) GUICHENOT: obra citada, p. 120.

els claustres de Sant Cugat, la Sèu y Sant Pere de Galligans de Girona o el de la Catedral d'Elna.

Fig. 401. Capitells del claustre de Perelada. (Fot. Mas.) Fig. 402.

CLAUSTRE DE PERELADA

Són escassíssimes les notícies històriques del origen y desenrotlllo del monastir de Perelada que en els últims temps del segle XVI passa a mans dels dominichs, d'ont prové el seu nom actual de Sant Dominich de Perelada (1).

Aqueix interessant claustre és de forma rectangular, presentant en sos angles pilans quadrats ab columnes adossades (fig. 398); sos archs són circulars rebaixats, forma escassíssima en el romànich, lo que fa pensar si són deguts a una reconstrucció moderna. Tota sa esculptura és d'una extraordinaria rusticitat y alguns dels capitells presenten una gran senzillesa,

(1) JOSEP PELLA Y FORGAS: *Historia del Ampurdán*. Barcelona, 1883. Ps. 397 y següents.

com si estiguessin influïts de les noves corrents d'oriental. La coberta del claustre era de fusteria, substituïda modernament per voltes de maó de pla (figs. 394 y 395).

Fig. 394.

Capçal del claustre de Perelada. (Esc. M. L.)

Fig. 395.

El claustre de Perelada presenta en la iconografia una forma més rústega encara que l del Estany, y correspon també a una evolució més moderna, que'ns atrevirem a avançar fins a ben entrat el segle XIII. Hem notat, efectivament, com anaven gradualment als el temps desapareixent els temes del *Antich Testament*, tant abundants en el claustre de Girona, substituïts quasi enterament pels del *Evangelii* en el més modern del Estany; hem observat després com apareixien els temes civils: les representacions dels mesos, les d'escenes amoroses, les de lluita militar, la vida del pastor y del marjo y la balla y jocs populars. El claustre de Perelada, entre la senzillesa d'algun dels temes, és la darrera evolució d'aqueix cicle iconogràfic. En ell hi ha sols algun que altre tema del

Evangelí: un capitell que sembla representar l'adoració dels Reis (fig. 396), barrejat ab temes de la vida rural, exclusits completament els anteriors a la vida de Crist. Els temes civils són ben difícils d'interpretar per sa rusti-

Fig. 405.

Capitells del claustre de Perelada. (Fot. Mas.)

Fig. 406.

ciat: en un s'hi veu una escena de família; la dona habillada ab el trajo característich de la primera meytat del segle XIII, el coll ornat ab la *guimpe* tal com en el claustre del Estany, dedicantse a filar (fig. 399); en altre, parelles de personatges presidits per una figura barbuda que surt al fons (fig. 400); en un tercer parelles de mitges figures aixoplugades sota arcades, sortint del verticil inferior d'un capitell corinti (fig. 401).

Després de les formes iconogràfiques, cal citar els temes dels lleons afrontats tradicionals (fig. 402), y al costat d'ells nombrosos temes interessants, com les rústegues figures alades (fig. 403); les feres lligades encreuades (fig. 406), les expressives figures humanes rodejant temes decoratius (fig. 404), les formes de quadrúpets superposats (figs. 405 y 410), les

interessants formes arbòries aplaïdides (figs. 409 y 410), les arcaïques combinacions de volutes (figs. 407 y 410); alguns dels capitells presenten les pinxes penjants pròpies de l'època (fig. 408).

Fig. 407. Capitell del claustre de Perelada (Per. Marc).

Fig. 408.

Alguns, principalment en una de les galeries, són llisos, geomètrics, probablement sense acabar, com havia estat en Regent (figs. 400, 402, 406 y 407).

En conjunt augmenta en aquest claustre la rusticitat de l'esculptura, obra com de picapedrer més aviat educat per a treballar les formes geomètriques que per a cisellar les formes animals o les complicades llacories.

És evident, y 'ls claustres del Estany y Perelada ho comprovem, que al costat de les belles autores de les sumptuositats escultòriques, que caracteritzen el moment, se'n formaven d'altres rurals, montanyanes, més rustegues, tal com avuy al costat dels obradors dels grans escultors hi treballen els imitadors humils, o al mateix temps que l'obra ciutadana s'exceïta, el

pastor o el picapedrer rural cisella temes primitius repetits en tots les èpoques en els objectes de son propi ús, o el picapedrer montanyench imita geometrisables les obres més perfectes de l'esculptura. | Per això

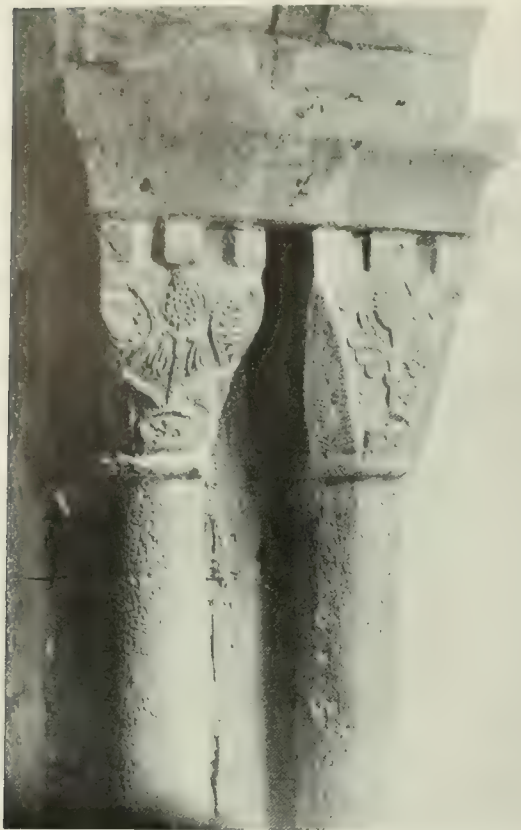

Fig. 409.

Capitells del claustre de Perelada. (Fot. Mas.)

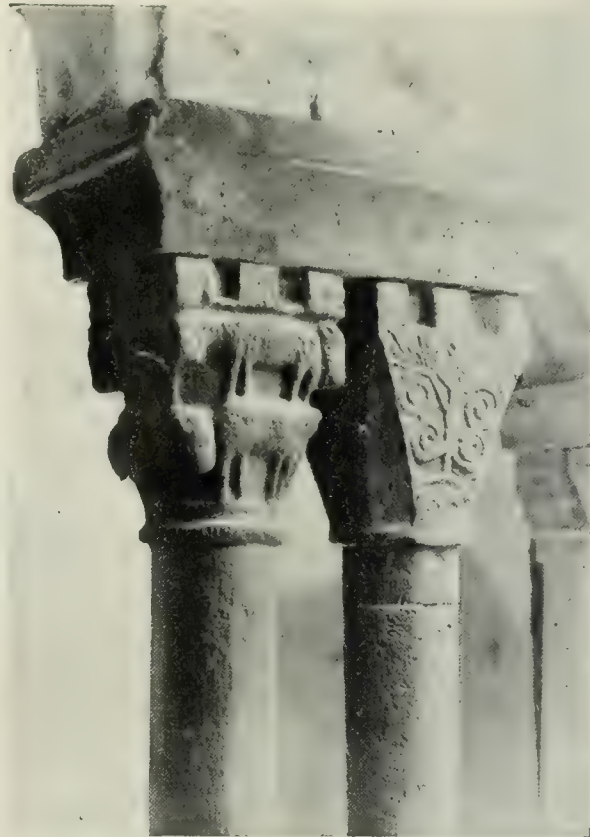

Fig. 410.

aquests claustres presenten temes diferents, novetats fineses extrangeres, fòra dels cànons que regeixen les grans obres al costat de les rústegues imitacions dels tipus característichs del romànich.

FIG. 411. — Cloistre de Saint-Benoît de Bages.

X

CLAUSTRE DE SAINT-BENET DE BAGES

EL claustre de Saint-Benoît de Bages és una obra antiga del primer període, restaurada en les darreries del segle XII o començament del XIII. Del primer claustre se n'ha conservat una part discontínua en son corresponent

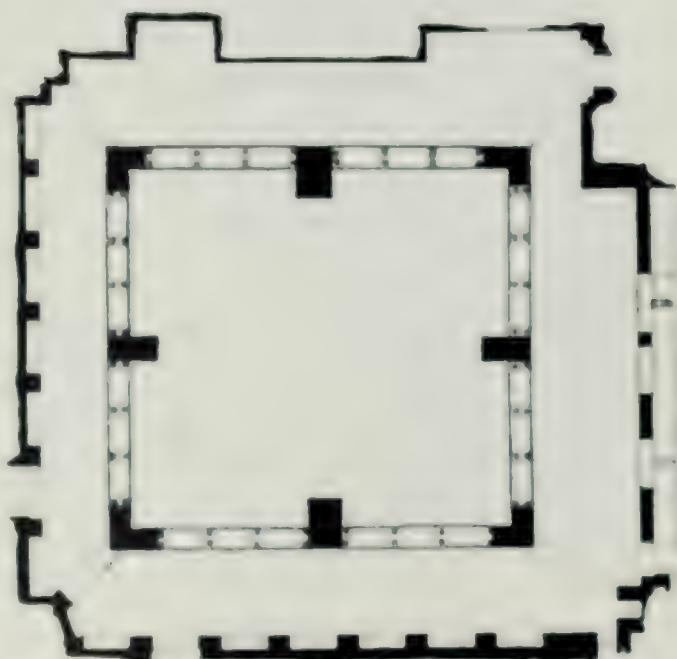

FIG. 412. — Plan de l'edifici de Saint-Benoît de Bages.
d'altre (Fons 1111).

Fig. 413. — Un recó del claustre de Sant Benet de Bages. (Fot. Mas.)

lloch (1). Ella ha marcat a més les especials proporcions antigues a tota l'obra, que li donen un cert encant d'arcaisme, cas excepcional entre les obres de la dotzava centuria.

Fig. 414. — Pati del claustre de Sant Benet de Bages (Fot. Mas.)

(1) Vegis p. 52 del present volum.

L'acta de consagració de Sant Benet de Bages se refereix al atri del temple, y hem explicat com en els treballs de restauració han sigut trobats restos de dos períodes de construcció anterior a la major part del claustre actual, coincidint el més modern ab l'època de qu'hità una de les ales del claustre, obra probable del segle XI. Cap document posterior conegut fa esment de les

Fig. 475. — Capital del claustre de Sant Benet de Bages. (Fot. Muc.)

Fig. 476. — Capital del claustre de Sant Benet de Bages. (Fot. Muc.)

Fig. 477. — Capital del claustre de Sant Benet de Bages. (Fot. Muc.)

Fig. 478. — Capital del claustre de Sant Benet de Bages. (Fot. Muc.)

obres posteriors dels segles XII o XIII, que constitueixen la major de les existents.

En un dels capitells de les columnes que sostenen els arcs diagonals de les cantonades Sud-oest, hi ha una inscripció que's refereix a Bernal, con-

Fig. 419. — Capitell del claustre de Sant Benet de Bages. (Fot. Mas.)

Fig. 420. — Capitell del claustre de Sant Benet de Bages. (Fot. Mas.)

tructor del claustre. Un abat Bernat de Nespleda és citat per Villanueva entre 'ls anys 1225 y 1227 (1), data que concorda ab els caràcters de l'escultura.

DESCRIPCIÓ AR-
QUITECTÒNICA

El

claus-

tre està situat al Nord de l'església. El creuer Nord interromp

un dels seus recons, així com també el campanar, comprovant això l'existència del claustre abans de construirse'l temple actual.

Fig. 421. — Capitell del claustre de Sant Benet de Bages. (Fot. Mas.)

Fig. 422. — Capitell del claustre de Sant Benet de Bages. (Fot. Mas.)

(1) VILLANUEVA: obra citada, vol. VII, p. 204 y següents.

El plan es quasi un quadrat. Les quatre cares iguals tenen un piló al centre que fa cum d'esperó a la volta, haventhi tres arcades a cada tram.

Les galeries són cobertes ab volta de canó seguit, essent les interseccions refugades per medi d'arcs que s'apoyen a les cantonades.

Cab fixarse en primer lloch ab l'ala antiga, que ocupa tot el costat Nord, qual estudi sumari es feu en el vol. II (1). En ella domina l'capitell corinti i

Fig. 111. — Capitell del claustre de Sant Domènec de Bages. (Fot. Marc.)

Fig. 112. — Capitell del claustre de Sant Domènec de Bages. (Fot. Marc.)

ella fixa la proporció de totes les dones, que correspon en absolut al primitiu romànic. El mur de la galeria, est està adossat a altre més antic, del segle XI probablement.

Decoració. Els elements iconogràfics estan executats ab gran rusticitat, superior a la del claustre del Estany. Ab tot s'hi perceboixen clarament varis elements iconogràfics. Un primer grup re-

(1) Vegeu p. 332 del mateix.

presenta escenes referents a la Mare de Deu. L'imatge de la Verge va habillada ab el trajo de les dames que hem descrit en el claustre del Estany (fig. 379), en ple ús cap a la meytat del segle XIII, tenint el nen Jesús en braços abrigat ab el mantell. Una figura immediata podria ésser Sant Josep (figs. 415 y 416). Aqueixa mateixa representació es veu en el capitell que conté l'inscripció commemorativa del constructor (fig. 7).

Un segon grupu és d'escenes eclesiàstiques. Les representacions sacerdotals vesteixen la gran capa, que aixequen ab llurs mans, fentla penjar folgada per davant y darrera (fig. 417). En un capitell sembla vèureshi un monjo ab el bastó d'autoritat (fig. 418) y un prebere assistit del diaca y subdiaca, portant la tovayola litúrgica (fig. 425).

Fig. 425. — Capitell del claustre de Sant Benet de Bages. (Fot. Mas.)

Altres són escenes de caça o de guerra: trompeters que toquen llurs trompetes llargues y corvades; dames y cavallers ab el falcó en la mà enguantada; homes d'armes a cavall (fig. 423); escenes de lluyta; un cavaller que porta un gran escut punxagut de baix, arrodonit de dalt, sense cap senyal heràldica (fig. 424). És això comú durant tot el segle XII, perllongantse en els segells francesos fins a les darreríes de segle (1). El trajo del cavaller ab el falcó, vestit d'una cota, descoberta la testa, és extra-

ordinariament indecis; mes sembla l'usat durant el final del segle XII y gran part del segle XIII (2).

Ili ha que notar també un capitell heràldich ornat ab les *roques* dels Rocaberti, tal com en un sepulcre del mateix claustre en que hi ha un epígraf de difícil lectura (fig. 421). Dels altres capitells alguns són els models coneguts en els claustres de Girona y Sant Cugat; altres són tipus que's troben en els temples bastits en el segle XIII. Uns capitells (fig. 422), preludien la severitat y pobresa de les obres del Cister.

(1) G. DEMAY: obra citada, p. 141.

(2) Id., id., p. 237.

Fig. 126.

Capitell del claustre de Solsona. (Fon. Marc.)

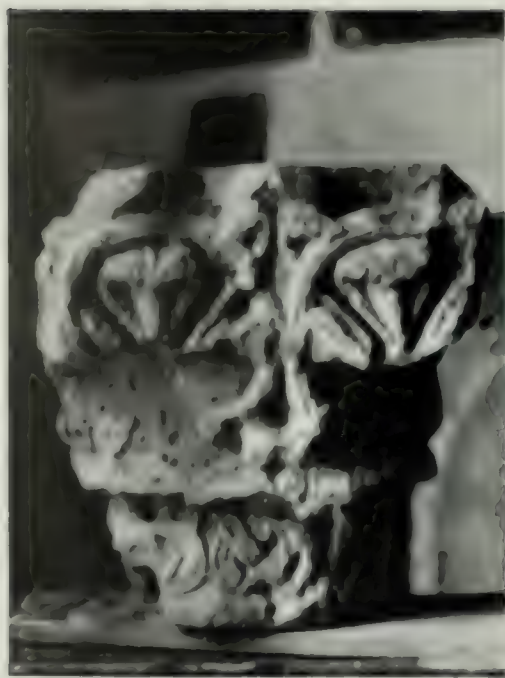

Fig. 127.

XI

EL CLAUSTRE DE SOLSONA

El claustre de Solsona existia abans de la construcció del temple romànic que hem descrit, y a sa posició ab relació a la nova obra, es donà la forma especial del plan adoptat (fig. 172).

Ell donà nom a l'imatge que se venera a Solsona, ab el nom de Mare de Déu del Claustre, interessantíssima escultura romànica, joia del nostre art.

Més tard foren les columnes que sostenen les arcades, substituïdes per pilastres sostenint els arcs, seguint els patrons neoclàssics, però restà la cornisa de mènsules antigues marcant son àmbit primitiu, mentre les columnes foren trecejades y la capitella empleada com a vulgar refusa en les cornises de les cases dels canonges. Felicitament, avuy alguns

d'ells han sigut trobats y guardats ab cura en el Museu episcopal, y en algunes cases particulars, permetent reconstruir el vell claustre romànic tant temps fa destruït y escampats sos restes interessantíssims.

Fig. 428. Columna del claustre de Solsona ab figures adossades. (Fots. Mas.)

Fig. 429.

La disposició dels capitells respon al tipus de la segona meytat del segle XII; uns són formats de combinacions de cintes decorades de perles y de flors d'iris (figs. 426 y 427); altres terminen els cordons en fulles estriades (fig. 431); en un sembla reconèixerhi un rudimentari capitell dòrich ornat per llarguíssimes coroles (fig. 430), y en altre el corinti usual (pàg. 318).

Però la que caracterisa el claustre de Solsona són les esculpures de figures adossades, interessantíssim grup que hi ha a Catalunya. Una disposició semblant es troba entre altres claustres, a Sant Bertran de Comenques (1). El claustre ajutaportuenc de Sant Bertran tenia, com es usava en aquella regió fronterera, els capitells de cada parell de columnes units, treballats en un sol carreu (fig. 402), men-

Fig. 402. — Claustre de Sant Bertran de Comenques.
(Fons parisi.)

Fig. 403. — Capitell del claustre de Solsona. (Fons. París.)

Fig. 404. — Capitell del claustre de Solsona. (Fons. París.)

(1) MICHEL: *Histoire de l'Art*, citada, vol. I, part II, p. 633.

tres que a Solsona els capitells, seguint la costum catalana, eren un per cada columna aqueixa disposició es nota en el pilà ab figures conservat al Museu diocesà de Solsona, que devia fer parella ab una columna ordinaria.

El grupu es presentava de front, tal com la figura 429. Es veu en ella una figura de sant, la testa apoyada en la mà esquerra, y'l braç sostingut per la dreta en actitud pensativa; a son costat una dòna habillada ab mantell que li cobreix la testa'l contempla interessada. Les fulles del capitell fan com de dosser a llurs testes.

Capitell del claustre de Solsona.

xant els capitells inacabats o llisos en absolut, seguint les predicacions exaltades de l'*Apologia* de Sant Bernat.

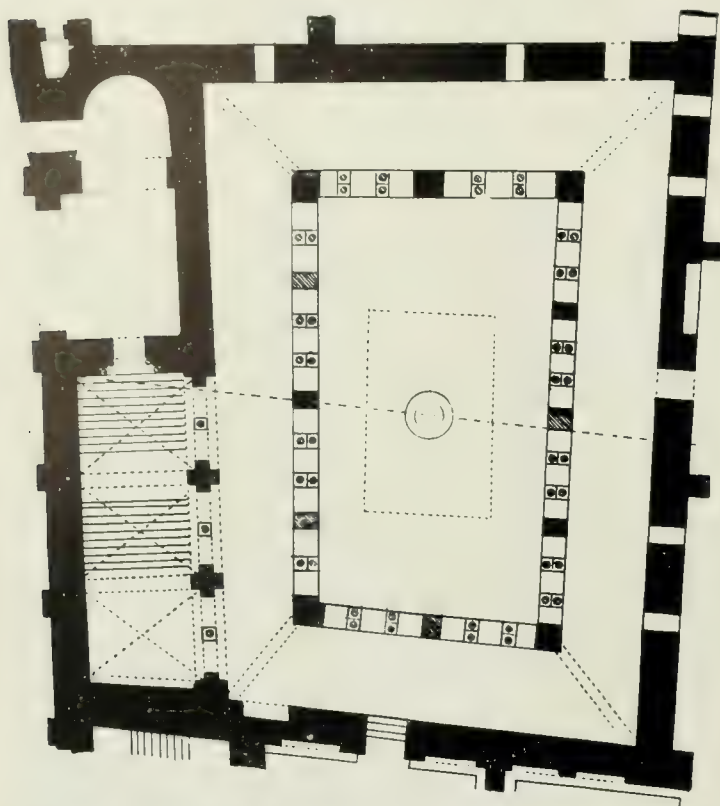

Fig. 434. — Plan del claustre de Sant Pere de Roda.
Escala 1 : 400.

Pera seguir ab mètode l'estudi d'aquestes obres, les descriurem agrupant primer els claustres en que hi ha representacions zoomòrfiques, deixant pera 'l capítol corresponent, en que l'influència cistercenca serà examinada, aquells en que aquestes representacions han estat suprimides o en els que s'ha prescindit de tot treball escultòrich.

Formen un primer grup de claustres, ab decoració zoomòrfica y coberts ab volta els en que les columnes estàn dividides en trams per pilans de reforç com els de Sant Pere de Roda, Sant Joan de les Abadesses, Sant Pere de les Puelles (Barcelona) y Sant Sebastià dels Gorchs.

Fig. 435.

Capitells de Sant Pere de Roda. (Fot. Falguera.)

Fig. 436.

Formen un segon grup els seus plans de refug coberts ab imitació. Entre ells, Ripoll forma un subgrup a part. Segueixen després Lluçanó, Guixà, Sant Martí del Canigó, Sant Genís les Fonts y, finalment, els claustres restants de la Sèn d'Urgell y Talarns.

CLAUSTR
DE SANT PÈRE DE RODA

Forma II: claustre de Sant Pere de Roda.

de Roda, un pati en forma de quadril·later irregular, ab el costat més curt a l'església, paral·lel al eix de la mateixa. El costat més petit dels quatre que tanquen el pati té 9 metres, y l'major, que es a l'altra

Fig. 43. — Claustre de Sant Joan de les Abadesses.
(Fot. Mader.)

Fig. 44. — Capital de Sant Joan de les Abadesses.
(Fot. Mader.)

banda de l'església, té 17,30 metres. A tot el seu volt s'hi desenrotlla un portich que varia entre 270 metres y 370 metres d'amplada. Els dos costats menors del quadril·later estan dividits per un piló central, en dos trams compostos de tres arcades sostingudes per parella de columnes, amb un vèrtic arrançament que resten de les arcades. Els costats majors del claustre en sentit del eix de l'església, estan dividits diversament: tots dos tenien quatre trams separats per tres pilars, però mentre tots els trams de l'un estaven formats de tres arcades sostingudes per columnes, els dels trams del costat oposat estaven dividits en dues arca-

des solament, resultant d'aquí, apart dels quatre pilans angulars, vuit pilans y quaranta quatre columnes. Queden en peu els pilans angulars, y alguns dels intermitjos ab l'arrancament d'alguna de les arcades, que permeten determinar ab suficient exactitut la planta del claustre. De columna no'n queda cap en peu (fig. 434).

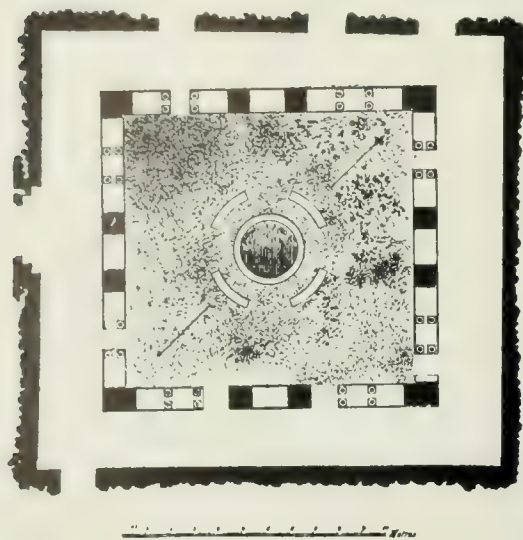

Fig. 439.— Plan del claustre de Sant Pere de les Puelles. (Iranzo.)

Dels capitells que'ls decoraven, ne queda algun escampat, com altres despulles del monastir, pels pobles vehins y en algunes cases particulars. A Perelada, en el castell dels comtes d'aquest nom y vescomtes de Rocaberti, poden encara admirar-sen un nombre considerable adornant les galeries y l'esglesia del Carme, propietat

de dita familia (figs. 435 y 436).

Un ample mur, cobert per la galeria que volta'l claustre, deturava l'empenta de la volta de quart de cercle. Comunica la galeria ab l'esglesia, que està a un nivell inferior, per una escala, a la que's penetra per una porta que s'obra en el braç dret de la creu que forma'l transcepte (1).

SANT JOAN DE LES ABADESSES Junt al temple de Sant Joan, existien, en el segle XII, dos claustres, un anomenat de Sant Mateu, absolutament desaparegut desde 1620, situat en el costat meridional de la nau; altre que fou substituït per l'actual en 1445, en temps del abat Vilalba, situat en el costat septentrional.

Del primer no se'n conserva cap

Fig. 440. — Recó del claustre de Sant Pere de les Puelles. (Soler y Rovirosa.)

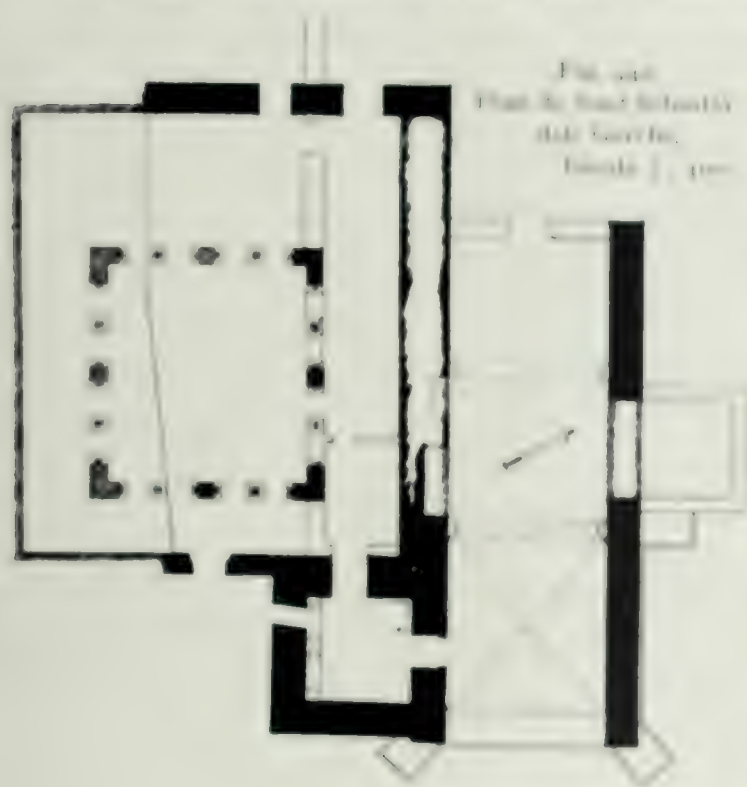
(1) ANTONI DE FALGUERA: *Sant Pere de Roda*. Barcelona, 1906.

restants del segon se guarden quatre arxades, probablement de les datades del segle XIII, que reprodueixen (figs. 437 i 438) dos coberts en les obres de restauració dutes a terme pel factor Margules en un dels murs del claustre del segle XV.

El claustre de Sant Pere de les Puigles és enterament destruït, i per a estudiar-lo hem de valdre'ns de documents fotogràficament conservats. Emprènem aquest estudi l'arquitecte senyor Franco (1), qui recull una part dels dades que a ell se refereixen (figs. 439 i 440).

Fig. 440. — Sant Pere de les Puigles, Casa Abadal de Llorenç.

El plan del claustre era quasi quadrat, formant les columnes tres trams de tres arcades entre els recams, haventhi en el centre dos pilars als columnes angulars. Per la disposició del plan sembla d'haver estat cobert ab volta, mes aquesta fou fa segles destruïda; la presència de productes de gòtic d'època més moderna, emprats per omplir els carcanyols de les voltes, demostra clarament les varies reconstruccions portades a terme.

En el Museu de Santa Agnès s'guarden onze capitells, tres fustes, dues impostes y varis canyes de

(1) *Anuario de la Asociación de Arquitectos de Cataluña*, 1903, p. 87.

Fig. 443. — Arcades de Sant Sebastià del Gorchs. (Fot. Puig y Cadafalch.)

SANT SEBASTIÀ DELS GORCHS

Sant Sebastià dels Gorchs, situat en el Panadès, era un petit cenobi, un priorat de monges benedictines, depenent de Montserrat, del que avuy resta solament el claustre convertit en el pati d'una pagesia.

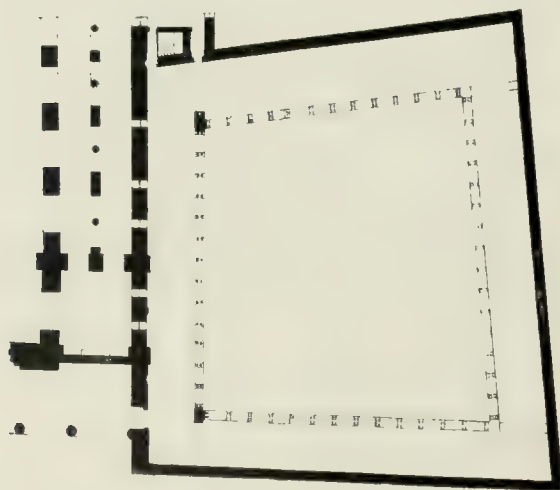

Fig. 444. — Plan del claustre de Ripoll.
Escala 1 : 400. (Rogent.)

Fig. 445. — Arcades de Santa Maria de Ripoll. (Fot. Puig y Cadafalch.)

columnes completes de la galeria superior; D. Francesch Santacana guarda, a Martorell, dues columnes completes (1); don Francisco Alegre, de Tarrassa, deu archs complets ab ses columnes, de les vintiquatre que existien en la galeria superior, y quatre columnes completes de l'inferior (fig. 441).

(1) FRANCESCH SANTACANA: *Catàlec ilustrat del Museu Santacana, de Martorell*. Barcelona, 1909.

Fig. 145.

Capitel de Santa Maria de Mirall. (Prov. Urg. y Cardener.)

Fig. 146.

Fig. 145.

Capitel de Santa Maria de Mirall. (Prov. Urg. y Cardener.)

Fig. 146.

Fig. 450. — Capitells de Santa Maria de Ripoll.

Fig. 451. — Capitell de Santa Maria de Ripoll. (Fot. Puig y Cadafalch.)

Fig. 452.

Fig. 453

Capitells de Santa Maria de Ripoll. (Fots. Puig y Cadafalch.)

Fig. 411.

Capitel de Santa Maria de Ripoll (Foto Puig y Cadafalch).

Fig. 412.

(Fig. 413) — Capitel de Santa Maria de Ripoll (Foto Puig y Cadafalch).

Fig. 457. — Capitells gòtics de Santa Maria de Ripoll. (Fot. Puig y Cadafalch.)

En la part Sud de l'església, molt transformada, se conserven restes del claustre. Era aquest de plan quadrat, ab pilans al centre de cada galeria, que la dividia en dos trams

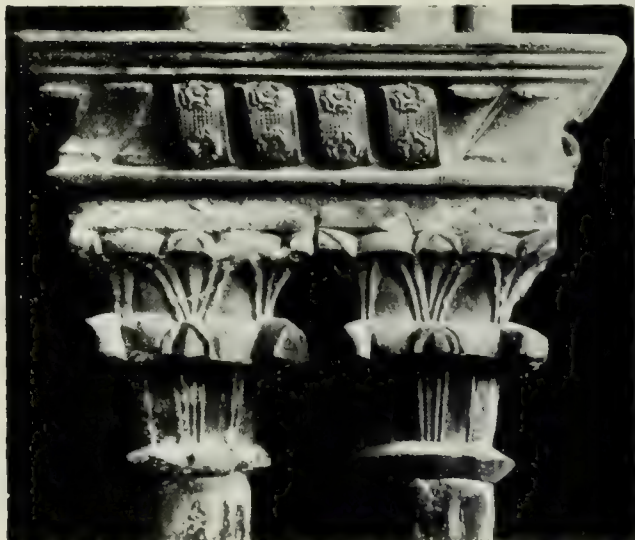

Fig. 458. — Capitells gòtics del pis primer del claustre de Santa Maria de Ripoll. (Fot. Mas.)

Fig. 459. — Pis primer del claustre de Santa Maria de Ripoll. (Fot. Mas.)

ab dues arcades a cada un. Aquest model s'adapta ben als automòtols

Fig. 400. — Claustr de Tàrragona. (Esp. Puig y Castañeda.)

a la nau y al creuer de Pesglesia, y una columna servada en negre de l'ala de ponent. Lo restant està embegut en la casa del costat y probablement destruit (1). Les columnes, baixes de proporcio, no tenen representacions iconogràfiques y sos tipus son els usuals (figs. 442 y 443).

EL CLAUSTR. — El claustr del monastir ripollès forma un subgrupu apart, entre'ls coberts ab sostre de fusta fentnt les co-

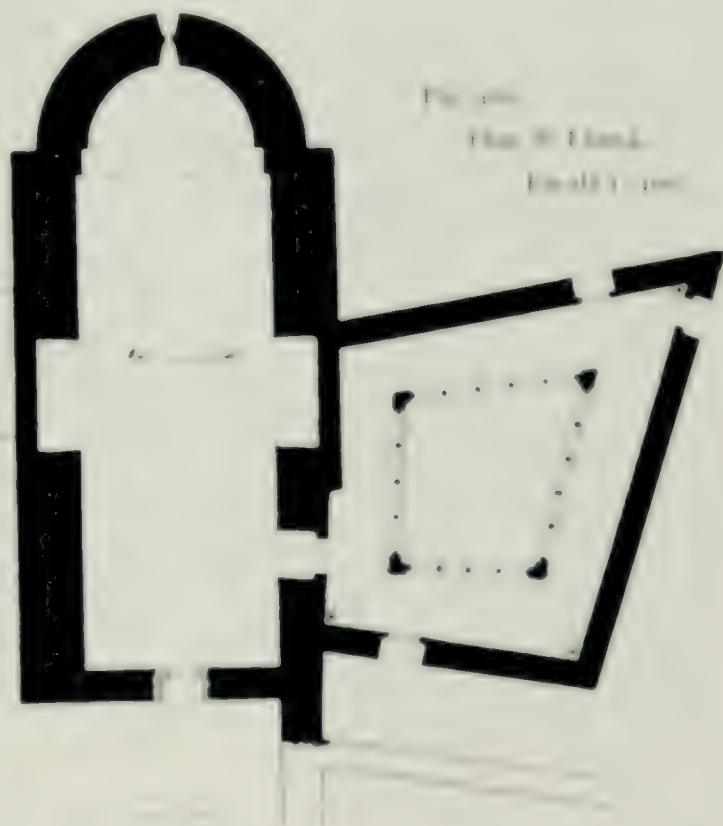

Fig. 401.
Plan de l'claustr.
Escala 1:100.

(1) En la visita feta, els estadants de la casa's resistiren a que's practiqués un reconeixement.

lumnes a parells, sense que les interrompin pilans de cap mena. És aquest claustre del gran monastir català un dels més documentats. Les inscripcions que s'hi conserven són nombroses, datant qualche d'elles d'època anterior a l'obra actual de la centuria dotzava.

Fig. 462.— Claustre de Lluçà. (Fot. Puig y Cadafalch.)

En un pilà angular, tal com en altres claustres francesos, hi ha representada l'imatge d'un abat, ab una inscripció explicativa en l'àbach, quasi destruïda, de la que hem parlat, que indica'l darrer terç del segle XII com a data de construcció de l'obra (1).

Té el claustre de Ripoll (figura 444), un plan quadrangular, de forma molt irregular. Les llargues series de dobles co-

Fig. 463. — Claustre de Lluçà. (Fot. Puig y Cadafalch.)

(1) Vegis p. 52 del present volum.

Fig. 454. — Capitel·ls del Monest·ri de Lluçanès.
(Fot. Puig y Cadafalch.)

lunetes omplen les quatre cares, com a altre refect, que'ls quatre pilars dels angles. En les darreries del segle XII es construí solament una galeria, l'immediata a l'esglesia, que correspon al costat de migdia, la més elevada y árida per la que esperaven pera entrar en el temple (fig. 453). Les demés són construïdes en el període ogival, volent imitar com a Elna, en les formes del temps, les proporcions de la galeria romànica (fig. 457). Cal notar les impostes decorades y la guinda-pols ornats de fulles. La seva intersecció dona lloc a una mensula, formada per una testa humana (fig. 445).

Hi ha capitel·ls derivats grosserament del compost y del corint· (fig. 445); altres són combinacions simètriques d'acolls y feres (figs. 446 a 448); tots alguns delicadíssimament tractats ab gran minuciositat (fig. 455) mentre n'hi ha d'altres d'excentrícs hasta, inhàbil, molt lluny de la perfecció dels claustrs de Sant Cugat y Girona (fig. 456). En algun tot el modelat es en forma de pegotes seguint les línies de curvatura de la forma indicant el període en que fou esculpit, pròxim a la característica escultura gòtica (dels segles XIV y XV).

Fig. 455. — Capitel de Lluçanès.
(Fot. Puig y Cadafalch.)

CLAUSTRE DE LLUSSÀ

Formen un segon subgrup els claustres en que una sola fila de columnes ompla cada cara del pati, sense pilans de reforç que les interrompi. Tals són els claustres de Llussà, Cuixà, Canigó, Sant Genís les Fonts, al Rosselló, y Sèu d'Urgell y Tabèrnoles.

Fig. 466. — Claustre de Cuixà reconstruït a Prades. (Fot. Rogent.)

La colegiata de Llussà estava situada al peu del castell que ha donat son nom a tota una comarca catalana: el Llussanès (1). Depenia del monastir del Estany. La planta de son claustre, immediat a una petita església (fig. 461), forma un quadrilàter molt irregular,

Fig. 467. — Capitell de Llussà. (Fot. Rogent.)

medint la galeria del Nort 6'45 metres; la del Sud, 7'80; la del Oest, 5'60, y la del Est, 7'40. Divuit archs semicirculars s'apoyen damunt vintivuit columnes senzilles, les impostes y capitells de les quals són adornades ab animals fantàstichs entrellaçats y flors, ab els capritxosos dibuixos usuals en el romànich.

Els pilans angulars sostenen a la vegada arcades que van a parar als recons de les galeries, servint pera sostenir l'envigat.

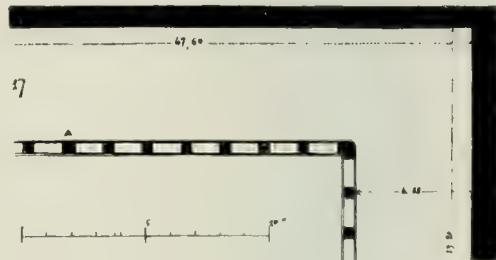

Fig. 468. — Claustre de Cuixà. (Plan de Viollet-le-Duc.)

Cal notar en sos capitells, curioses semblances ab els de Ripoll, en alguns igualtat

(1) PELEGRÍ CASADES Y GRAMATXES: *Lo Llussanès*. Barcelona, 1887.

de terra y composició, especials a Llíssa més barrocament. Supressa això, si no, un malorà balleà, un matisa nomenat arquitectònic, típic de capitells de besties atrotinades cap per avall, quasi tocant el collari (fig. 460) el capitell correspon al pallo o gall. L'entrellucat de fullatge rotallat y minutsos, i per sa extensió el de les algues apàrrillats. Com en aquells claustres, y això accordin la semblança, també 'ls absoschs són decorats. Alguns dels capitells del claustre de Llíssa han quedat sols desbastats (figs. 462 i 463).

Fig. 460.—Columnes de la portada superior del claustre del Sant Martí de Canigó. (Arxius de l'Arquidiòcesi de Perpignan-Barcelona.)

Fig. 461.—Capitel de Sant Martí de Canigó. (Des. Huguet.)

Examen del mateix.

El claustre de Sant Miquel de Llíssa es veu completament tot malbé (1), y se'n runes han sigut dispersades per tot el departament del Pirineu Oriental y fins d'ell, a Orlles, a Ria a Perpinyà. fins a Espira de la Gil y fins a Aranes (Hocault); diversos arxius han estat reconstruïts en el pati d'un establiment de banys a Prades (fig. 467).

Era cobert sense volta, ab teulada d'una sola pendent, y per això les

(1) J. A. BRITTONS: *L'Art religieux en el Rosselló*, citada p. 117 y argüents.—Pot veure's un dibuix en son primitiu estat, abans la destrucció, en l'autor: *Voyages pittoresques et romantiques dans l'ancienne France*, citada.—VIOLETT LE DUC ha publicat en son Diccionari (vol. III, p. 434), elements de sa planta y proporcions.—Consultar PERE VIDAL: *Chronique archéologique des ruines du cloître de Saint Michel de Cerdà*. Ruscino, 1919. P. 413.

Fig. 471. — Capitel·l de Sant Martí de Canigó.
(Fot. Rogent.)

l'esglesia dels Sants Pere y Orso a Aosta, que en Venturi compara als claustres provençals y catalans y que té un capitel·l datat ab l'any 1133 (1).»

CLAUSTRE
DE SANT MARTÍ DE CANIGÓ

El claustre de Sant Martí de Canigó tenia dos pisos. El inferior estava format per una galeria d'arcades sobre pilans que subsisteix encara a Sant Martí (2). La galeria del pis superior era ab columnes cilíndriques y prismes octagonals. El senyor Massó y Torrents (3) creu que les columnes del claustre de Sant Martí de Canigó portaven directament la teulada de

arcades més lleugeres de lo que són generalment, eren sostingudes per columnes senzilles, reforçades de tart en tart per reduïts pilans, que impedièn que les arcades se desviessin al pes de la coberta.

«Me recordo — diu en Brutails — haver trobat, entre les runes de Sant Miquel de Cuixà, un sòcol quadrat, una basa y un troç de canya, tot plegat d'una peça, que s'enganxaven al fust per medi d'un peu de ferro. Aqueix claustre presenta una notable analogia ab el de

Fig. 472. — Bases del claustre de Sant Martí de Canigó. (Fot. Rogent.)

(1) Vegis PIETRO TOESCA: *Aosta*, fasc. I del *Catalogo delle cose d'arte o di antichità d'Italia*, p. 115 y següents.—VENTURI: *Storia dell' arte italiana*, citada, vol. III, p. 72 y següents.

(2) J. A. BRUTAILS: obra darrerament citada, p. 125 y següents.

(3) MASSÓ Y TORRENTS: *Monografia de Sant Martí de Canigó*, *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana*. 1888. Núms. 118-120.

pietra, per mitjà de vigues, sense arcades. En les parets s'hi veuen encara els forats de les vigues, no disposats tanquesch d'altra manera: allà en Massó, el no trobarem en les runes les claus tan nombroses que haurien sigut necessàries per les arcades.

Cal confessar que cre això desmentiria els nostres constructors. En la planta que'n publicà M. Puigori hi estan marcades vint columnes,

Fig. 411. — Claustre de Sant Joan de Toró. (Vol. III.)

complant com a tals els angles, però avuy és impossible veure en clar la disposició del claustre (1).

En Massó y Torrents troba, entre Castell y Vernet, vintim capítells, vuit fusts y tretze bases.

Els capítells d'aquest monument, tot en marmol roig, son de variats motius: homes ajupits baix el pes del àrchi que aparenten sostenir, animals desplegant les seves ales, els braços de fides entrellçant ses potes ab les filles d'ençà, s'hi venen alguns que altres elements històrics (figs. 409 à 412).

(1). Per la planta, vegeu el vol. II, p. 115.

Fig. 474. — Capitell de Sant Genís les Fonts. (Fot. Mas.)

En ell es trova situada la antiga església de Sant Pere, de la que hem parlat (2). Sos capitells són d'extraordinària rusticitat, degut, en part, a la duresa de la pedra (3).

Està situat al costat dret de l'església: té la forma d'un rectangle, del que sols en tres de sos costats se conserva la construcció

(1) J. A. BRUTAILS: obra citada, p. 117 y següents.

(2) Vegis vol. II, p. 248.

(3) VILLANUEVA: obra citada, vol. IX, p. 194 y següents.

CLAUSTRE
DE SANT GENÍS LES FONTS

El claustre de Sant Genís les Fonts (figura 473), està desfigurat: la major part dels soports estàn destruits o ofegats entre l'obra. No queda quasi cap dels capitells antics, utilitat de nou en altres llocs y per altre objecte. Alguns capitells del actual claustre són d'aspecte arcaich (fig. 474); altres semblen menys antics, segurament gòtics (figura 475); devia estar abrigat per un senzill teulat. Durant el període modern l'han cobert ab voltes en forma de nansa, fetes de maons de pla (1).

CLAUSTRES DE LA SÈU D'URGELL
Y DE TABÈRNOLES

El claustre de la Sèu d'Urgell és de construcció del segle XII (fig. 478).

Fig. 475. — Capitell de Sant Genís les Fonts. (Fot. Mas.)

Fig. 476. — Claustre de la Sag. d'Oratòria, [Mon. de Vilatorrada] (Mon. de Vilatorrada)

primitiva, donchs una d'elles, que contenia representacions històriques, se substituïa per unes arcades en el segle XVII (fig. 478).

Està format per una sèrie contínua de columnes, distribuïdes en un únic rengle i sostenint altres tantes arcades, sobre les que s'apoyen les vigues inclinades de la coberta (fig. 479).

Aquesta està al·luntada a la paret per medi d'un cartell que aguanten la paravolta que les lliga.

En la porta que s'obre en el claustre donant a l'església, s'hi veuen arranjaments d'arcs d'un porxo que la precedia, que comunica amb ella. Això indica que l'claustre és posterior a l'església, construïda ben entrat el segle XIV.

El de Sant Sadurn de Noya, avuy destruït, presenta anàlegs caràcters d'escultura, lo que fa pensar fins i tot en l'origen (fig. 479).

Fig. 479. — Capital del claustre de Sant Sadurn de Noya (Mon. de Sant Sadurn de Noya)

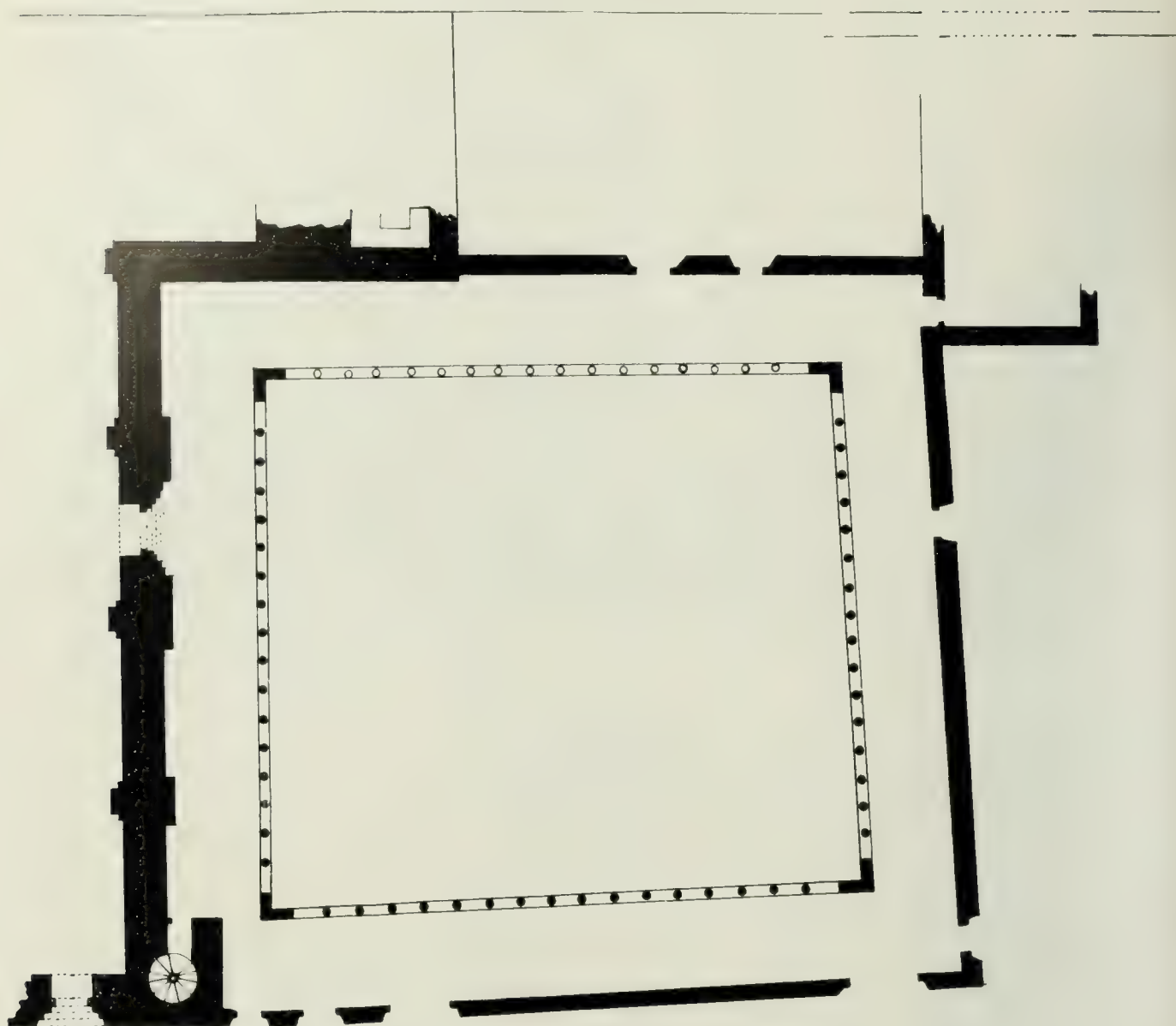

Fig. 478. — Plan del claustre de la Seu d'Urgell. Escala 1 : 400.

RESTES DELS CLAUSTRES
DE LLADÓ, TREMP
Y VALLBONA (RCSSLLÓ)

Cal fer esment després d'alguns claustres destruïts. El claustre de Lladó existia al costat Nord de l'església; avuy és destruït y tot just si's podria fer el plan de son conjunt. Tres capitells es guarden a l'església fent de pila beneytera (fig. 480).

El de Tremp és enterament destruït, quedant sos capitells per l'interior de l'església més moderna (fig. 477 y pàg. 340).

Fig. 174. — Capiteles del templo de Deir el Bahari. (Inv. del Museo de Berlín.)

Fig. 175. — Capiteles del templo de Deir el Bahari. (Inv. del Museo de Berlín.)

Fig. 176. — Capiteles del templo de Deir el Bahari. (Inv. del Museo de Berlín.)

Del claustre de Vallbona (Rosselló), no'n queda gayre bé altra cosa que un pilà d'angle; aquest suportava un arch diagonal que rebia l'angle entrat de la teulada. Era sense volta y únicament tenia dues galeries (1).

(1) J. A. BRUTAILS: obra citada, p. 125.

Capitell del claustre de Tremp.
(Fot. Bonet.)

Fig. 482. — Capítol de la catedral de Leiró. (Fot. Alcega)

XIII

CONCLUSIONS CRONOLÒGIQUES

La nostra escola romànica nacional catalana és, realment, una continuació de la que ab formes fonduades omplí tota la nostra terra durant el segle XI. A les formes senzilles rectangulars dels pilars de les esglésies s'hi adossà un element: la columna que ha de caracteritzar els plans i alçats dels monuments de l'època. Ella determinava gradualment noves disposicions de plans, una més rica ornamentació de les portes i finestres, aspectes més sumptuosos del interior de les naus y, sobre tot, als seus variats capitells, la riquesa escultòrica y iconogràfica dels claustrs.

L'innovació de les columnes adossades als pilars sostenint els arcs torals fa sa aparició en l'obra de Santa Maria de Vilabertran, consagrada en 1100, y s' propagà desseguida. Després de 1100 començà l'obra de Sant Joan les Fonts, en 1117 es consagrà Santa Maria de Lladó en el comtat de Besalú, y en 1117 la de Sant Esteve de Bas, com la de les Fonts en el vell

vescomtat de Bas; en 1121 es consagrà la de Sant Andreu de Sureda, en el Rosselló; en 1123, Santa Maria d'Alaó, en el comtat de Ribagorça; en 1131, Sant Pere de Galligans a Girona. Aqueixes obres són les característiques del primer terç de segle. En elles els pilans són incomplets, adossantse la columna en parts de les cares dels pilans, donant així formes intermitges entre les arcaïques supervivències estudiades en el llibre anterior y les que han de caracterisar la segona meytat del segle dels pilans complets, simètrichs, d'esculptura més rica, de proporcions més belles en el conjunt de llurs plans y alçats. En 1149 es consagrà la de Gerri en el Pallars y en 1163 l'església de la Colegiata de Solsona, que com la de Santa Maria de Besalú presenten aqueixes formes més avançades; una evolució posterior és marcada per les esglésies de Sant Cugat del Vallès y Agramunt, intensament influïdes per l'Escola provençal y construïdes en les darreries del segle XII o en el primer quart del segle XIII.

Potser la darrera conseqüència de la forma es troba en les grans Catedrals de Lleyda y Tarragona, encara profundament romàniques, ab tot y les voltes gòtiques que la cobreixen. La primera fou començada en 1203 y acabada en 1286; la segona es començà a la fi del segle XII y durà tota la centuria XIII.

L'adjunt quadre farà evidents aqueixes conclusions que venen a comprovar les actes de consagració de les esglésies de plan en forma de creu y les de les d'una nau.

Santa Maria de Vilabertran, consagrada en	1100
Sant Joan de Perpinyà, consagrada en	1115
Sant Esteve de Bas, consagrada en	1119
Santa Maria d'Alaó, consagrada en	1123
Santa Maria de Lladó, posterior a	1123
Sant Joan les Fonts, construïda en	1126
Sant Pere de Galligans, s'obrava cap el	1131
Gerri, consagrada en	1149
Sant Ruf de Lleyda, construïda de	1152-1156
Santa Maria de Solsona, consagrada en	1163
Porqueras, consagrada en	1182
Sant Cugat del Vallès, darreries del segle XII.	
Agramunt, construïda cap el	1250
Catedral de Lleyda	1203-1278
Catedral de Tarragona, darreries del segle XII, durant l'obra tot el segle XIII.	

La major part de les dades d'aquesta sèrie, totent per bonament les actes de consagració, algunes es demostren per les mètodes de restauració de l'ordre o del traspàs d'una grandia personal a un monestir francès més sobri, al petit temps de lo que'l temple es feia veure ja com a obra feta, algun que altre cas, com Sant Pere de Galligans, té la comprovació d'una inscripció sepulcral. Les mètodes de les esglésies més modernes són realment més completes y la demostració de la data és quasi matemàtica: en aquest cas es troba la d'Agrimunt y sobre tot les Catedrals de Lleida y Tarragona.

Les formes evolucionen progressivament seguint les dades de la sèrie: hi ha un paral·lisme entre l'evolució arquitectònica y la cronologia: així, les basíliques primeres, totes del primer terç del segle, que no han sofert la transformació completa, no tenint arrels locals sostinguts per columnes més que en la nau central, són les formes intermitges que portaran a la disposició de les de Girona y Solsona en la segona meitat del segle XII. L'influència externa provençal fa sa aparició al final del segle XII y primera meitat del segle XIII, coincidint ab la virgules de la volta gòtica que apareix en les grans Catedrals que formen el final en la sèrie cronològica.

Els claustres marquen també una evolució: la forma dels de la Seu mauresca y els de Sant Benet de Bages, sostinguts per columnes, ab capitells derivats del corinti, troben posteriors y esplendits desenrotlls. L'ordre de dates que's pot fixar en la següent sèrie, és més imprecís que en els temples.

Claustre de la Seu de Girona	1154-1190
Id. de Sant Pere de Galligans	1154-1190
Id. de Sant Cugat del Vallès, s'obra en	1190
Id. d'Elna, cap el	1175
Id. de Ripoll, darrer terç del segle XII.	
Id. del Estany, darreries del segle XII fins al començament del segle XIV.	
Id. de Sant Benet de Bages, s'obra cap el	1175

L'evolució és principalment de formes isocnàgrafs, predominant els del *Antich Testament*, en els més antics, com en els de la Seu de Girona y Sant Pere de Galligans, s'introdueixen després els de l'Evangeli, convivint ab els primers que tendeixen a desaparèixer: apotofonts, floriment, els temes lates, de costura y representacions dels missos entrat ja el se-

gle XIII, com als del Estany y Sant Benet de Bages. Més tart l'iconografia historiada va desapareixent. L'esculptura és més rígida en els claustrs que semblen més antichs, com els de Girona, en les representacions històriques. Sembla com si la vida y l'expressió anés apareixent ab els anys; tal es veu comparant, tema ab tema, els capitells de Girona y Elna ab els de Sant Cugat del Vallès.

L'esculptura decorativa va afiligranantse, es torna gradualment més fina y delicada, anunciant l'esplèndida escola que ha de florir a Catalunya a l'aubada del segle XIII. Plans de basílica de tres naus ab voltes de canó semicirculars a la nau major, ab voltes de quart de cercle en les colaterals, reforçades en general per archs torals; columnes ab capitells esculpturats, adossantse a les formes dels pilans antichs; aparició de la columna ab sos capitells ornats de rica esculptura. Tals són els elements característichs del nostre temple romànic durant la dotzava centuria.

Capitell de la Catedral de Lleyda. (Fot. Mas.)

LIBRE 19

ELS CASSOS ESPORÀDICS

FIG. 184. — L'Església de Santa Maria de l'Església d'Urgell (reconstruïda).

1

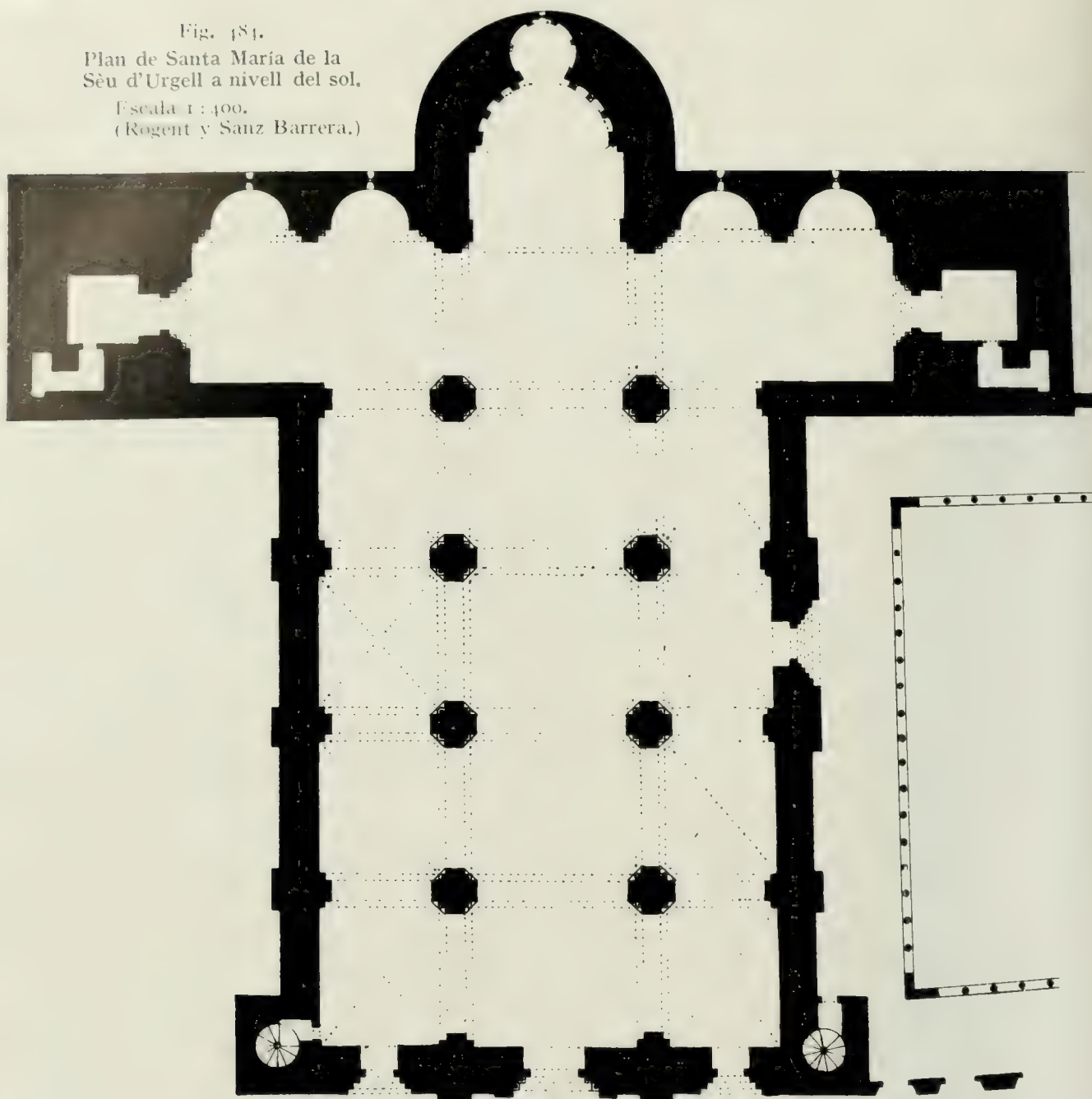
SANTA MARIA D'URGELL.

NEM a descriure, en aquells capitols, els temples les formes dels quals semblen estrangeres, independents del art local. Entenem per tals, els casos isolats que no entraren a formar còs en l'arquitectura del país, y que en son conjunt indiquen una marcada influència forastera. Aqueixes característiques es troben reflexades clarament en el plan, y especialment en la disposició del santuari.

A Catalunya les esglésies del segle XI ora han llegat: ah uns poques excepcions, tres tipus de santuari pera les basiliques: el en que 'ls absis són traçats com a perllongació de cada una de les naus, el en que 'ls absis, comunment en nombre de tres, s'obren en els braços del Apuscepte en linia recta y en igual fondaria, y el en que aquells formen trèbol o bé creu al voltant d'un rectangle cobert ab volta per arcada o ab cúpula.

Fig. 181.
Plan de Santa Maria de la
Sèu d'Urgell a nivell del sol.
Escala 1 : 400.
(Rogent y Sanz Barrera.)

Ben poques excepcions poden afegirse a aqueixa classificació sumaria que comprèn totes les esglésies catalanes del segle XI, menys la de Sant Miquel de Cuixà, de disposició encara discutible, y en la que s'entreveu una girola rudimentaria, y la de Sant Sadurní de Tabèrnoles, derivació complicada dels absidiols en creu. A aqueixos tipus usuals pertanyen també totes les esglésies del segle XII, característicament catalanes que hem descrit en el llibre anterior, y d'ell poden considerarse com una perllongació. Solament cal notarhi un que altre detall arquitectònic, novament impor-

tal: l'aparició de la columna adossada als pilars, les complicacions de les portes i finestres i la major riquesa en l'aparell, que hem estudiat o que analitzarem successivament.

Anem ara a estudiar les formes romàniques que ha portat les noves corrents de renouament del segle XII, que vinguin principalment de França, d'aquí els benedictins francosos que porten els plans de santuari al gòtic, als els altres als múltiples capells radicals d'Itàlia en trobarem solament marcada influència en un exemplar a Santa Maria d'Urgell: les influències

Fig. 486. — Absis de Santa Maria la Major, de Bèrgamo. (Rivoira.)

del art musulmà es senyalen en el conjunt d'un sol monument religiós en els archs lobulats del claustre de Sant Pau de Barcelona.

Tal és l'estudi objecte d'aqueix llibre: descriure les obres importades durant el segle XII, analisar lo exòtich arribat de nou, constituint cassos aillats, y estudiar quins de sos elements, al adaptarse al nostre país, se transformen, deixant per un altre llibre les complicades manifestacions artistiques que, durant el segle XIII, es parteixen la terra catalana, degudes a l'acció directa o indirecta dels cistercenchs en el plan dels temples, acompanyades de les influencies de la volta ogival en llur alçat y de qualque influencia moresca en els detalls.

El primer exemple que cal analisar, degut a l'influencia d'Italia, és Santa Maria de la Sèu d'Urgell.

DOCUMENTS

El document més antich que anomena a Santa Maria d'Urgell, és l'acta de consagració de 839, que parla d'un temple avuy destruit (1). S'ha suposat que aqueixa antiga escriptura se referia a l'actual esglesia parroquial de Sant Ot, existent en el claustre de la Catedral; mes això no ha tingut confirmació. Els documents distingeixen clarament els dos temples (2). El primitiu devia ésser insuficient en la primera meytat del segle XI, y Sant Ermengol emprengué l'obra d'una esglesia nova, morint sense vèurela acabada. En 1040, el mateix any en que consagra Sant Vicens del castell de Cardona, son successor

Fig. 487. — Absis de la Sèu d'Urgell.

(1) Vegis vol. I, p. 403.

(2) Vegis vol. II, p. 248 y següents.

Plas. 479 y 480. — des. d'Ormaiztegui.

Reconstrucció ideal del temple que es volia donar a l'estructura existent.

Erilbalt pogué dedicar el temple ja acabat, que devia ser una obra al sold de ses costanes. En l'acta de consagració's prega pel bisbe arquitecte, mort dirigint un pont, y's demana per ell la glorià del cel, ja que en la terra havia edificat un temple a Santa Maria (1).

L'obra devia ser mal construïda; obra pobrer d'italians perls pràctics en les voltes de canó y en el contrarecost de les ampentes, ses ruïnosa al començament del segle XII, y'l bisbe Sant Ori (1093 a 1137) concedia indulgencies als qui facin dons anyals pera la restauració de l'església *quae peno fracta videbatur* (2).

Es probable que l'església engués o's doctres, considerant impossible conservar-la; el cas és, que en el primer jorn del segle XII es fan donatius pera acabar una nova construcció, tal com la donació d'un delme alar-

(1) En dita acta de consagració de l'any 1040 (Mura Hispanica, ap. CCXX), parlant del sant bisbe Ermengol, es diu: *quod ipse in terra illi edificavit Ecclesiam ipsam sedem beatae Mariae iungitissimam*; es la santa que, després de la seva mort, el venerable y nobilíssim successor sen Erilbalt, millora l'obra de la dita església y l'entiqui ab sos dons, y a mes constituí una canonica, segons testimonien la base, les parets y edificis nous subsistents.

(2) VILLASUEVA: obra citada, vol. XI, apèndix V.

Fig. 490. — Esglesia de Sant Nicolau de Bari.
(Rivoira.)

mençat l'obra nova que estava en part coberta, portant a la nostra terra les influències italianes que ja desde'l plan s'hi revelen clarament y que's retroben en les galeríes del transcepte y del absis major. Les obres haurien marxat poch a poch, ja que en 1175 se tracta d'acabar-les. És, com hem vist, aquest document, el cas més clar y precís de l'existència de colles tras-humants dedicades a la construcció, gent exòtica que acudia ara a un palau, ara a un castell, ara a un temple, a exercir llur ofici de picapedrer o de mestre de cases, suplint les forces de la gent del país y de les petites viles, insuficients per les grans obres monumentals que projec-

gada per en Pere Bernat, prèvere de Capella, a Santa Maria de la Sèu «*ut intret in opera de Ecclesia usque consumata sit*» (any 1131) (1).

A aquest fi, el bisbe Arnau de Perexens celebra la famosa contracta ab *Raimundus Lambardus* «pera cloure l'esglesia tota y aixecar els campanars una filada sobre totes les voltes y construir el cimbori» (2).

Hem parlat d'aquest famós contracte del Capítol d'Urgell ab Ramon *Lambardus*, en que se'l nomena *operarius* de l'esglesia, entregantli totes les rendes de la Sèu pera que acabi l'obra, y ara cal dir que aqueix document suposa tractes y coneixences d'anys entre'l mestre y'l Capítol urgelità. Ell probablement havia co-

Fig. 491.— Esglesia de Sant Miquel de Pàvia. (Rivoira.)

(1) *Cartoral* citat de l'obra de la Sèu d'Urgell. Document n.º 51.

(2) Vegis p. 50 y 61.

Fig. 101. The Cathedral of the Holy Spirit.

taven. Tal com es va pactar, tal va complir mestre Ramon; les voltes foren closes, els campanars s'aixecaren poch més d'una filada sobre les claus d'aquestes, y s'acabà'l cimbori més o menys barbrament. Vingueren aviat a parar les obres, guerres y malvestats.

Fig. 493. — Campanars de la Seu d'Urgell.

l'any 1198. La vila de la Seu y sa Catedral foren saquejades. Vaux de Cernay conta com els canonges foren sitiats per fam y hagueren d'obrir les portes als assaltants, que no deixaren més que 'ls murs. El capítol tingué que pagar a Raymond Roger 50,000 sous pera rescatar l'esglesia. El decret d'elecció de Bernat de Vilamur, successor de Bernat de Castelló (20 de Febrer de 1199), confirma la relació del analista (1).

DESCRIPCIÓ

L'esglesia de Santa Maria d'Urgell té la planta de tres naus, ab un creuer extraordinariament allargat, en el que s'obren cinch absis, quatre dintre el mur groixudíssim de la planta baixa, acusantse al exterior sols el central, ab sa forma cilíndrica y també de murs groixudíssims, en el massiç dels quals hi ha un absidiol ab la tradicional capella de la Verge (fig. 484).

No és extraordinari trobar a Italia els absis oberts en el massiç del mur com en el Duomo de Parenzo (2), Sant Abondi y Sant Jaume de Como (3), y més al Sud a Sant Miquel de Pavia (4). Era això tradicional; la disposició havia estat adoptada en la primitiva basílica de Sant Pere de Roma.

Direm després com fou també aquesta una disposició usada pels cistercenchs, especialment pels de Provença y que a Catalunya esdevé comú.

Els rasaments d'archs que resten en la fatxada (fig. 492), indiquen l'idea

(1) ZURITA: *Anales*, vol. I, fol. 88 v.º — *Histoire des Gaules*, vol. XIX, p. 42 y següents. — VILLANUEVA: obra citada, vol. XI, p. 68. — BAUDON DE MONY: *Relations politiques des Comtes de Foix avec la Catalogne*. París, 1896. Vol. I, p. 117. — J. MIRRET Y SANS: *El Vizcondado de Castellbó*. Barcelona, 1900. P. 147.

(2) DEHIO Y BEROLD: *Die Kirchliche Baukunst des Abendlandes*, vol. I, l. 16.

(3) Id., íd., vol. I, l. 66.

(4) Id., íd., vol. III, l. 156.

de les precedir un porxo a les dues corts que donen accés a les dues naus. L'orientació és la tradicional d'est a oest.

La nau central es cobreix per una volta de canó seguit, corresponent als arcs doblers, y les colaterals als costats per arista. La forma dels pilars s'adapta a l'estructura de les voltes: són de canó als forns de creu grans, i de sos braços pugen fins als elements dels arcs doblers y doblers de les naus laterals, seguint son eixos; el restant fins a l'elevada imparell, situada en l'arranjament de la volta central, així sosté els arcs doblers de la nau mestra. En els quatre angles rectes entrants de la creu, s'hi al·lotgen altres tants quarts de creu, que vénen a ser la secció de les columnes que sostenen l'arranjament de les voltes per arista de les colaterals, y les arxivoltos de reforç de les arcades de separació de les naus.

Els revestiments dels murs són de carreus de granit, de 0'40 a 0'50 metres. Les voltes són de rebda, fetes ab licorèlla, essent sols de carreu treballat els arcs doblers y la primera creu del absis.

Les cobertes eren de pagarra; essent visibles encara 'ls seus restes sota les cobertes actuals, y alguna que alta sobre la cornisa del creuer, en son lloch primitiu.

L'estructura de l'església presenta dues solucions (fig. 494) que foren adoptades en l'època de la primera construcció. Mestre Ramon Lombard emprugué l'una segons la pràctica italiana d'arrossegar la nau major extraordinàriament sobre les colaterals, reforçant-la per medi d'oculus que s'obren en els murs y sobre la nau major ab volta de canó y les colaterals ab volta per arista. Aquesta fou també la solució adoptada a Sant Vicenç de Cardener (1). Així en

Fig. 494. — Interior de l'església de Sant Vicenç de Cardener.

(1) Vegeu vol. II, p. 163 y següents.

l'estructura comú de l'escola borgonyona lombarda. Ben aviat les senyals de la ruina restabliren les coses a son lloch: la volta major y sos torals se deformaren, es desplomaren els murs y obligaren al constructor a aixecar els murs laterals y a apoyar, per medi d'archs de quart de cercle, el mur de la nau mestra, pensant probablement que servirien de doblers d'una volta, de la que's construïren sols els rasaments, quedant per fer lo restant, interrompuda l'obra per les guerres. Aqueix reforç no's realisà més que al costat Nort del temple, quedant per fer el costat Sud corresponent al claustre, resultant així una església asimètrica, ab dues solucions diverses, com dos moments de formació d'una estructura ben coneguda a França, comú al Limousin, a l'Auvernia y a la Borgonya, de la que són exemples sortints les esglésies de Sant Sadurní, a Tolosa, de Sant Foi de Conques, de Sant Marcial de Limoges y de Notre-Dame du Port de Clermont (1), trasplantada més tart a Sant Jaume de Galícia, en que la volta central és contrastada per el doble joch de voltes per aresta en la planta baixa y voltes de canó de quart de cercle junt a la coberta; l'arch botant continuat, predecessor de la solució gòtica, de que parla Viollet-le-Duc. Les cornises senyalen clarament com en el mateix període se verificà l'ensaig dels dos sistemes d'estructura. La primera fou ab la que l'obra devia quasi terminarse; la fatxada principal senyala la diversa altura de la nau major y de les colaterals; en la fatxada Nort la cornisa senyala la segona solució.

Crida l'atenció, al estudiar aqueix temple, en primer lloch, la disposició del transcepte y del absis y les galeries practicables superiors. És aqueixa una pràctica italiana de l'època, que's difundeix en el segle XII (2). Té son origen en la transformació dels ninxos que decoren l'exterior dels absis lombarts iguals als nostres del segle XI, en que poch a poch's substitueixen les pilastres per columnes, y d'una galeria purament decorativa's transformen en un pas practicable (figs. 483 y 495).

En Rivoira ha tractat de cercar sos orígens; lo cert és que se la troba ja en forma definitiva a Sant Giacomo de Como (1095-1117), a la Catedral de Mòdena (1099-1106), a l'absis de Sant Giovanni e Paolo de Roma, del temps del Sant Pare Pascual II (1099-1118), a Sant Miquel el Major, de Pavia, de 1132, l'absis de Santa Maria la Major, de Bèrgamo, construïda en 1137. En 1117-1140 arriba a Venècia, a Santa Maria e Donato de Murano.

(1) LASTEYRIE: *L'Architecture religieuse en France à l'époque romane*. Paris, 1912. P. 259 y següents.

(2) RIVOIRA: *Le Origini dell' Architettura Lombarda*, citada, vol. I, p. 260.—Vegis també UGO MONNERET DE VILLARD: *L'Architettura romanica in Dalmazia*. Milà, 1910.

Aquesta disposició arquitectònica apareix en 1187 en les cines de la catedral de Spira, que's restaurà després del incendi, i després l'Adriànic, però quedarà com a element essencial del temple romànic a Sant Cugat de Zuri, a la Catalunya, en 1115 i ve a Catalunya al mateix temps, al repindre sos treballs. Remon Lullard en l'arribada de la Són aragonesa, des d'una en la nostra terra.

Un caràcter que no's troba en altra església a Catalunya y té sos antecedents a Itàlia, es la secció dels pilars que hem ja descrit en plan de creu grega, ab quatre parts de columnes en els quatre recorns corresponents. La forma usual és el plan de creu ab una mitja columna aplicada a cada cap. Aquesta forma es la comú a França. L'altra es essencialment Italiana. Apareix, segons en Rivolta, al començament del XI, a Santa Babila de Milà y a la de Rivolta d'Adda, mes a Catalunya, per trobar altres formes que se li assemblin, cal cercar-les en les esglésies del segle XIII, en que hi va aparèixer la volta gòtica, resultant de la necessitat d'apoyar sobre columnes els arcs ogivals (1).

Finalment, la simplicitat fàbrica de Santa Maria d'Urgell fa un contrast ab les poderosíssimes façanes catalanes, en canvi, ses analogies ab les d'Itàlia, són extraordinàries.

(1) Vegeu vol. II, p. 187 y següent.

Tal com avuy està ella terminada (fig. 491), bastaria pera probarho posarli al costat la de Sant Nicolau de Bari (fig. 489). Suposant l'obra de reforç realisada, la fatxada de la Sèu seria com el croquis (fig. 489), que presenta extraordinària analogia de composició a Sant Miquel y Sant Pere de Pavía (fig. 491). Notis la disposició dels dos òculus sobre tres finestres en lo tram central; les tres portes corresponents a les naus, ab una finestra sobre cada una de les laterals; l'espai massiç, extraordinàriament gran entre aqueixes y les arcuacions de la cornisa y 'l pòrtich ocupant tota l'amplada de l'esglesia. La fatxada de Sant Miquel Major de Pavía, data del començament de la centuria dotzava, y Sant Pietro in Ciel d'Oro, de 1132 (1).

Els extrems de la fatxada estàn flanquejats per dues torres, de planta rectangular en son còs inferior y octagonal en el superior: les *torres escalaria* del Orient, que estàn sense acabar. Se comuniquen entre sí per una galeria oberta en el gruix del mur de fatxada; la de l'esquerra té son ingrés per l'esglesia, y la de la dreta pel claustre; estàn situats els marxapeus de les portes a una altura de 1'30 metres del nivell de terra, sent sols accessibles per una escala mòvil.

Un campanar de planta quadrada s'alça en el vèrtex del pinyó de la fatxada; sols hi ha construïts dos pisos, essent sa estructura idèntica a les dels campanars, ab arcades sostingudes sobre columnes. Dos campanars d'extraordinàries dimensions, iguals, s'aixequen en els extrems del creuer. Son ingrés està resolt per dues portes situades en les testeres; en la planta s'hi dibuixen dos rectangles desiguals, coberts per una volta per aresta el major, y de canó seguit el menor; en el centre d'aquella hi ha una obertura circular de 60 centímetres que serviria per passar el material de guerra en el cas de defensa y per poder distribuirlo per les galeries del creuer y absis, a les cobertes y torres. L'ascensió se verifica per una escala oberta en el gruix del mur, entrantsi per una porteta que condueix a un passadiç curt y fosch que s'exten en el sentit transversal de la muralla, tirant després en angle recte fins a arribar a un replà situat en l'angle de la torre, bifurcantse després en dues, una que condueix a la sala superior, y l'altra continua en linia recta fins arribar a les galeries obertes en el mur del creuer.

(1) RIVOIRA: obra citada, vol. I, p. 252 y següents.

Fig. 401. — Monestir de Sant Pere de Roda. (F. M. Riquelme.)

ESGLESIES AB GIROLA SENSE CAPELLLES RADIALS SANT PERE DE RODA

La principal innovació en el plan dels temples fou en el santuari, on que les necessitats de les peregrinacions crearen la girola al voltant del altar major, que permetia a les multituds passar prop del sepulcre del sant patró del temple y adorar ses relíquies. Però entre les grans esglésies monacals en que aquesta innovació es troba, n'hi han d'extraordinàries, o a caràcters de les quals no permetem relacionar-la als l'influència francesa, tal es Sant Pere de Roda.

Aquesta església, digne d'únic lloc entre nostres, merita un estudi especial y minucios que donem idea de sa bella arquitectura.

ESGLÉSIA
DE SANT PERE DE RODA

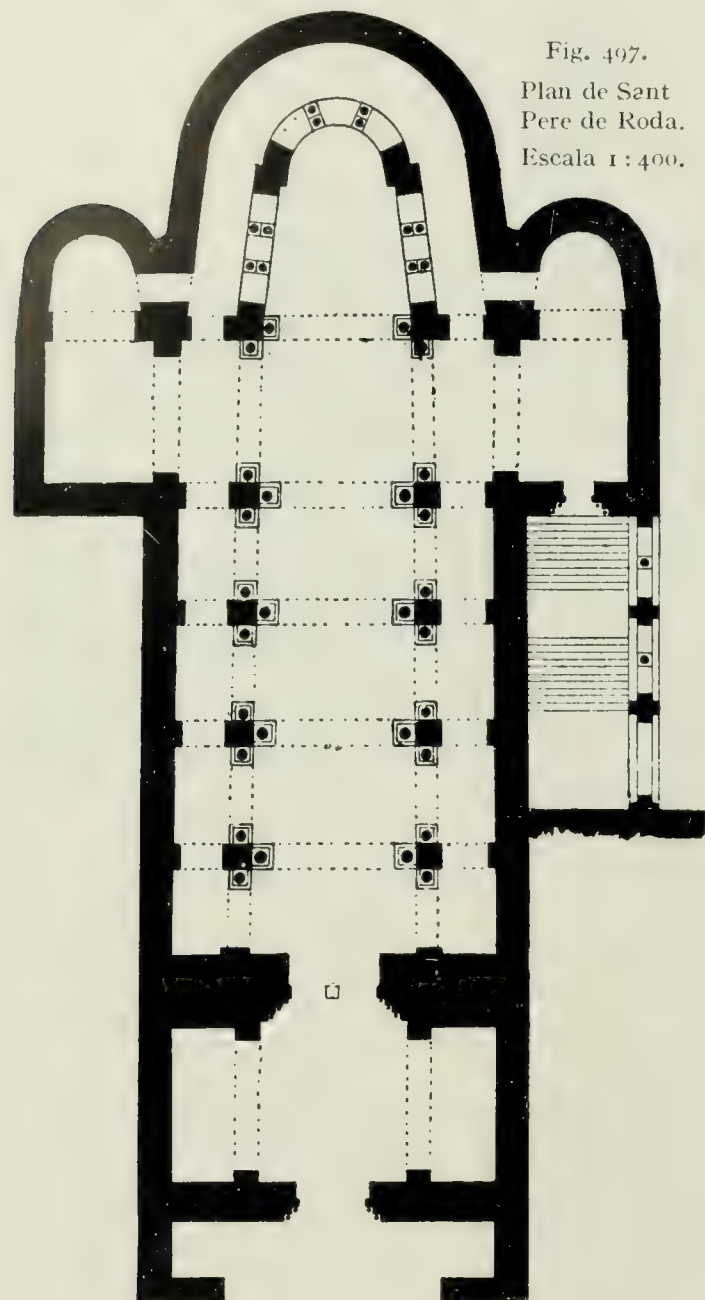

Fig. 497.
Plan de Sant
Pere de Roda.
Escala 1:400.

El monastir de Roda s'aixeca quasi bé al cim y al cantó Nort-oest de la montanya de Roda, situada al extrem de la comarca ampurdanesa, que termina al mar, en el Cap de Creus.

La llegenda conta que'l temple cristià's construí sobre les runes d'un temple pagà dedicat a la Venus pirinenca (1). Altres suposen que'l monastir s'aixecà en els encontorns del lloch aont existí l'antiga ciutat grega de Rhoda (2). L'origen de la fundació el fa remontar en Pujades en la seva *Crònica* (3) als temps del Papa Bonifaci IV, en el segle VII (4). Altres autors repeteixen la fàbula de la fundació de Carlemany, a qui era antigament comú atribuir les fundacions d'esglésies y monastirs de Catalunya, qual origen s'ignora (5). Cap d'aqueixes opinions cal tenir en compte.

Els documents històrichs diuen que en l'any 880 sona ja'l nom del priorat de Sant Pere, que seria el de Roda, situat en el comtat de Perelada (6).

En altre document del any 902 (7), consta d'una manera clara l'existència d'un priorat en aquella montanya, y en altres documents posteriors es confirma la d'aquesta primitiva cel·la.

- (1) JOSEP PELLA Y FORGAS: *Historia del Ampurdán*. Barcelona, 1883. P. 137.
- (2) FLÓREZ: *España Sagrada*, vol. XLIII, p. 348.
- (3) Vol. IV, p. 186 y següents.
- (4) MONTOR: *Historia de los Pontífices romanos*. 1858. Vol. I, p. 243.
- (5) TRISTANY: *Corona benedictina*. Barcelona, 1677. Cap. X, n.º 241.
- (6) FRANCESCH MONSALVATJE: vol. XIV, citat, de les *Noticias Históricas*, p. 10.
- (7) VILLANUEVA: obra citada, vol. XV, p. 42.

Villanueva, que havia regirat molts llibres del monestir, assegura que en documents del any 943 se'l supressa ja molt antic. En aquest mateix any queda definitivament confirmada per Lluís el Tremorí l'autonomia del monestir, la jurisdicció del qual es «diferenciava abastament de abals de Sant Esteve de Banyoles y de Sant Polcarp» (1).

El priorat del segle IX, s'ajuda una església, la qual tindria poca importància en relació als les necessitats de la nascent comunitat. D'aquesta no n'queda res, ja que a causa de la «llama» «normal» «destroïda» tal vegada en alguna de les contínues incursions als que la ciutat i la zona muntada devastaven en aquells temps les comars de Catalunya, s'engue a terra, y fou reedificada més tard pel noble Tassó, qui postu després premi l'hàbit de monjo en el propi monastir que havia reedificat, segons se desprèn de la làpula de la seva sepultura situada dintre l'església, en la man esquerra, prop del altar, en la que s'hi llegia:

QVI AVXILIANTE DEO HANC AYLAM IN SACRT DIBENT.

DEPTE ISIDRI ELLESTE MISTERIA. VARI
ANNO DICALILO - 6 - EQUATSI ANO MCCCC.
SEMS. (2)

L'única acta de consagració d'aquesta església de que tenim notícia, és del any 1022. El dia senyalat per la consagració de l'església, se reuniren el metropolità de la Marea, Wifred, arquebisbe de Narbonne, y la bisbes Oliva d'Ausona, Esteve d'Agde y Eufere d'Ap, los comtes Húlia, Wifred, Guillem, Ermesindis comtesa, y en presència d'ells «utque plurimum illustrium personarum» es procedí a la benedicció del nou temple, «nova edificatio Ecclesiae» (3). A partir d'aquesta data, els documents són numerosíssims.

Prova l'importància d'aquesta església, el llibre plenari de Santa Cera, l'origen del qual s'atribueix a un llibre d'Orda II, del any 1088 i que s'vingué practicant fins l'any 1097 (4), ab el qual se annexaren benedictins indulgencios que en el general de Roma, als sepulcres de Sant Pere i Sant Pau.

(1) *Marea Hispanica*, ap. LXXX. — Josep PALLA i FERRER obra citada, p. 399. — Vegeu també VILLASUEVA y FLOQUET obra i lloc citats.

(2) PERRIER obra citada, vol. VII, p. 41. — *Marea Hispanica*, vol. 200 i 208.

(3) *Marea Hispanica*, col. CXCIV.

(4) VILLASUEVA obra citada, col. XV, n. 39 i següents.

Fig. 498.—Interior de l'església de Sant Pere de Roda.
(Fot. Vintró.)

El monastir y juntament ab ell l'església, foren abandonats definitivament l'any 1798.

Ara bé: ¿fou aquesta església la que aixecà Tassi, qui morí l'any 958 (1), no deixantla acabada, ja que passen seixanta quatre anys després de sa mort fins a consagrarla, o la consagració de 1022 se refereix a una altra església posterior, haventse perdut l'acta de la consagració de l'anterior? (2). Indubtablement l'actual església no és la que aixecà Tassi en el segle x, ni la consagrada en el segle xi, sinó que tot concorda en ella ab els mètodes generals de construcció usats en el segle xii.

DESCRIPCIÓ La planta de l'església és de

tres naus (fig. 497), essent la central molt més espayosa que les laterals, y dividides per quatre parells de pilans, ab columnes en tres dels seus costats. Al fons hi dona l'absis voltat de la girola sense capelles secundaries; la galeria, donchs, era dedicada a la veneració del altar que presidia el temple.

(1) PUJADES (obra y lloch darrerament citats) s'equivoca tant al copiar la làpida, com al reduirne la calendació, y posa l'any de la mort de Tassi en el 979; aquesta data és la que admet en MONSALVATJE (vol. XIV de las *Noticias Históricas*, p. 10 y 11). L'exacta és la que dona en MARCA (lloch darrerament citat); el dubte que's podia ocórrer, llegint la transcripció del Marca, entre'ls anys 958 y 968, desapareix si's té en compte que per una donació de l'any 967, de que dona notícia el P. VILLANUEVA (obra citada, vol. XV, p. 44), consta que Tassi havia ja mort en aquesta data.

(2) ANTONI DE FALGUERA: *Sant Pere de Roda*. Barcelona, 1906.

La giròla pren tares vergades aquesta forma d'un gran àbsis sense capelles radials. Tal és el cas de Sant Sadurní, a l'Anvernia, o de Bois-Saint-Marie, a la Borgonya (1).

La nau central és de canó seguit, i descansa damunt dels pilars que dividexen en tres trams l'amplada total de l'església. Les laterals se cobreixen ab quarts de cercle, que sustenten l'empenta de la volta central y'l punt d'apuyament es pot veure aminorat del arrencament d'aquesta.

Els pilars que aguanten els arcs torals de la nau central (fig. 499) estan formats per un triple pilà roscatissim que a l'alçada de tres metres del nivell de l'església, està guarnit en tres

Fig. 499. — Columna de Sant Joan de Boix (Esgl. Vireu).

de ses cares, per columnes independents; en la banda de la volta mestra se'n superposen dues en sentit de l'alçada. És així, sens dubte, un record del art clàssic, o produït després a Itàlia (Sant Martí de Venècia). Sobre els afores d'aquests pilars, formats de gran carreu, s'assenyalen les bases de les columnes, de perfil romà degenerat. Les columnes són cilíndriques i ab un graciós collari, rematant en un capitell roscat, l'abaci del qual, de perfil senzillíssim, volta a manera d'imposta el pilà en les cares on que s'hi apuyan les tres columnes. De l'última columna superior arrenquen els torals, fets de petits carreus ben polits, a diferència de la volta que es feia ab pedra més gruixuda. A l'alçada del arrencament d'aquesta toral y de la volta s'ereix un bonall vauet que forma l'abaci del capitell al presbíter per damunt d'aquesta.

Però ressaltar més l'idea d'un punt principal, la direcció de la nau,

(1) L'EXCELENT obra citada a p. 276; figs. 304 a 305.

al començar el deambulatori, no segueix paralela, com fins a n'aquest

Fig. 500. —Monastir de Sant Pere de Roda. (Fot. Falguera.)

punt, a l'eix de l'església, sinó que s'aproximen, convergint cap al centre a fi de concentrar més l'atenció a les mirades al santuari. D'aquesta disposició en la planta neix el que la volta adquireixi la forma cònica entre la convergència dels murs, volta que s'acorda ab el quart d'esfera que cobreix l'absis central.

L'arch generatriu de la volta que cobreix l'absis central, té lleugera tendència al arch de ferradura. La mateixa tendència, encara que menys accentua-

da, es nota en els archs que separen les naus laterals de la central.

Les naus laterals en el transcepte y a l'entrada del deambulatori de la part esquerra, donaven pas a una escalinata, que seguint la forma del mateix conduia a la cripta. Aquesta comprenia l'espai del absis central y deambulatori; un gros mur separa la part central del corredor que l'circueix, a manera de deambulatori de la cripta.

Precedeix a l'església un atri o galilea. Aquest espai de la planta, que agafa tota l'amplada de l'església, està dividit en tres parts: la central està coberta ab volta semicircular, de nivell inferior al de la volta central de l'església, y s'apoya sobre dues grans arcades, semicirculars també, contrarrestant aquesta volta per altres de quart de cercle que cobreixen les dues naus laterals d'aquest atri. En el mur final d'aquest, que forma la verdadera fatxada de l'església, s'obra 'l portal principal, continuantse la mateixa per damunt del còs més baix que forma la galilea, rematant ab frontó que segueix les linies de les vessants de la teulada.

Fig. 501. —Monastir de Sant Pere de Roda. (Fot. Falguera.)

Fig. 101.—Abbatge gòtic, en l'espai de Saint-Pierre de Bourges.

III

ESGLESIES AB GIROLA Y CÀPITLES RADIALS CONSTRUÏDES EN EL GRUÏX DEL MUR

La major part de les transformacions del santuari són venen de França. Aquella terra riquíssima havia arribat en el segle XII als més clars esplendors de la esplendor, i en ella prosperen cos als tipus d'edifici que les artres monacals haurien d'estendre per la nostra terra. Les esglésies que rompen en el nostre país la tradició de la basílica italiana, són les dels monastis ligats als grans institucions monacals franceses, on els monjes sempre anaven a cercar noves disciplina y noves regles. A França, ja en el segle X, s'havia construït un abbatge ab girula, ab

capelles radials, al voltant de la tomba de Sant Martí de Tours, l'exemple francès més antic d'aqueixa disposició de santuari (1). La girola se relaciona ab un tipus oriental y africà. El de la basílica severiana de Nàpols

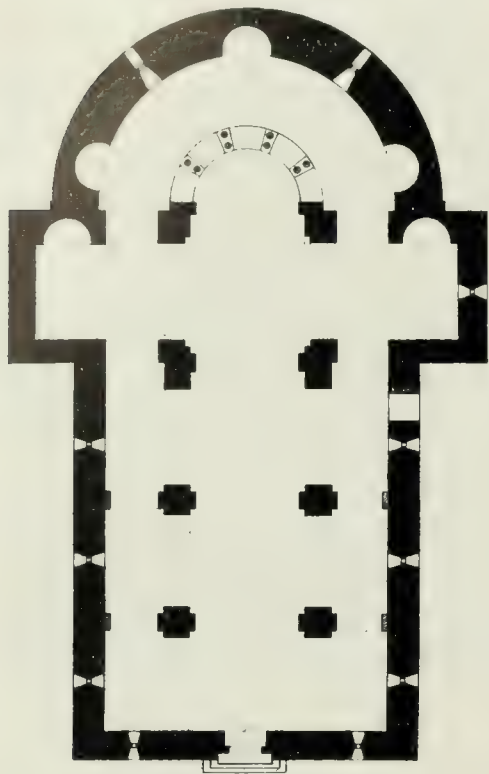

Fig. 503. — Plan de l'església de Sant Pere de Besalú.
Escala 1 : 400.

és un dels exemples més antics d'Occident. L'absis de Sant Martí de Tours és una imitació del cap de l'església primitiva y dels pòrtichs que donaven accés a la tomba del sant, per el costat oposat a l'entrada, a la manera de Sant Paulí de Nola y del Martyri de Jerusalem (2). Durant els segles x y xi, aqueixa forma és comú en les esglésies monacals franceses; al segle xii esdevé la disposició general de tots els temples que atreyen les peregrinacions per adorar les reliquies dels sants o per guanyar ab jubileus el perdó dels pecats, especialment en les esglésies benedictines.

A Espanya, fòra de Catalunya, les esglésies ab santuari ab girola, no són abundants; cal anar, pera trobarles, a Santiago, la famosa església dels peregrinatges medievals, o a ses imitadores; mes són sabudes les relacions d'aquest plan ab els de Sant Sadurní de Tolosa y Santa Fè de Conques.

En el segle xi, sols se la troba, com hem dit, a Sant Miquel de Cuixà (3), que presenta una rudimentaria girola, ben difícil encara de precisar, y en el famós monastir de Sant Sadurní de Tabèrnoles, d'Urgell (4). Després cal citar solament l'absis ab girola, sense absidiols, de Sant Pere de Roda, ja descrit, y 'l gran absis ab girola y ab absidiols oberts en la gruixaria del mur de l'església monacal de Sant Pere de Besalú. Jo no dubto en afirmar que aquest darrer és també un plan francès, y no presenta altre interès que l'ésser excepcional en el nostre país; queda finalment Sant Joan de les Abadesses, obra igualment francesa, acabada pels constructors de la terra, que és un exemple d'estudi interessantíssim.

(1) LASTEYRIE: obra citada, p. 185 y següents.

(2) BERTAUX: crítica de l'obra de LASTEYRIE, citada: *Revue Archéologique*, 1912. P. 437.

(3) Vegis vol. II, p. 173 y següents.

(4) Vegis vol. II, p. 180 y següents.

NOTA SOBRE EL TÍTOL: Sant Pere de Besalú, el nom, adaptat de l'antiga Abbatia Francica, com a de l'església de Champagne (Ardeche), a una basílica coberta ab voluts de canel salomònica. Com en aquella església francesa, els absos laterals s'incrusten en el gruix del mur del transsepte, sense sobresalir al exterior; semblant en posició als absos troats, tan ample com les tres naves (fig. 504). Les diferències consisteixen en que la nostra església bisuldimensa té el parament exterior del absis, circular, i l'església de Champagne, poligonal, i en que en la nostra s'hi obren en el gruix del mur tres absidials, mentre no hi ha lloch per a cap capella en l'església francesa. La costum d'obrir les capelles radicals en el gruix del mur del gran absis, és una costum antiga ja romana, que's vulgue a l'Auvernia en el segle XII (1).

Fig. 504. — Interior de l'església de Sant Pere de Besalú.

NOTA SOBRE EL TÍTOL: En Villanueva (2) documenta en la següent forma l'església de Sant Pere de Besalú:

Els historiadors de Languedoc (3) diuen que l'rey Carlos el Calb, trobantse en el monestir de Sant Sadurn, situat a Tolosa, en l'any 843, expedi un diploma a favor de *Damiano*, abat de Sant Pere de Besalú del que, essent cert, s'ha de deduir que degué quedar destruïda aquella casa primitiva o que estava fundada en lloch diferent, cosa *permanet* *sanctuarii*. Un segle després, apareix com fundador d'aquesta casa Wilfrid, comte de Besalú, germà del de Barcelona. Survey, destinant aquest lloch per monestir benedictí, i fagant del rey Enric el Transmunt, la confirmació de totes les possessions que l'hi havia dal l'any XVI de son regnat.

(1) L'Espeyren, obra citada, p. 301.

(2) Obra citada, vol. XV, p. 91 y següents.

(3) Vol. I, p. 137.

any 950) (1). Mes en el monastir fou tingut fins als darrers temps per fundador, Miró bisbe de Girona, germà de Wifret, son successor en el comtat. Ho confirma una escriptura del any 977, en la que ell mateix diu que fou qui escullí aquell lloch per monastir, que dota copiosament (2).

El mateix Miró començà la fàbrica d'una església, que al fi es consagrà al 23 de Setembre de 1003 (3). L'església actual, sens dubte és posterior a la consagrada en aquesta data; mes es desconeix la seva acta de consagració, y tot document que's refereixi a l'època en que fou obrada.

Fig. 505. — Fatxada de l'església de Sant Pere de Besalú.

DESCRIPCIÓ És una església de tres naus, la principal coberta ab volta de canó semicircular y de quart de cercle les laterals (fig. 506); terminen aquestes en el transcepte, reforçades per archs torals semicirculars, apoyats en el mur exterior sobre d'una cartela sostinguda per tres daus.

En els pilans del mig de la nau hi ha començat la part que havia de sostenir l'arch dobler; mes arriba tant sols al rasament de les voltes. En els pilans més propers al frontispici, un arch toral reforça les tres naus.

Les naus laterals formen en l'absis un deambulatori, de volta anular, essent sa generatriu un quart de cercle. La semiesfera que cobreix l'absis central (fig: 504), està sostinguda sobre voltes còniques que s'apoyen sobre columnes y que a la vegada descansen sobre un plinte semicircular. Els capitells d'aquestes columnes son variats: uns imiten el corinti, altres són

(1) *Marca Hispanica*, ap. LXXXV.

(2) *Id.*, ap. CXXIV.

(3) VILLANUEVA: obra citada, vol. XV, ap. XXVII.

agrupaments d'animals, tots amb una visió escamada del art romànic. Les bases són una imitació del Vènet, on al·legri el llum superior d'aquestes està apoyat sobre animals fantàstics, altres, van adornades als fil·les, i alguns presenten petits espons formats per animals que semblen volar-se introduir pel torn inferior. La aqueta plan ab els absidiols al interior del mur, una simplificació del de la Catedral de Terouane (1131-1134), y de l'abacul premostratense de Demmartin (1140-1163), plans que l'entart crea d'inspiració germànica (1). El diàmetre de la columna més apartada del centre és 0'56 metres y l'interior 0'33 metres.

L'església no té cimbori, y la nau central penetra fins al absis, les voltes del creuer s'entreguen en els murs de la nau central.

L'absis és sostingut sobre vuyt parells de columnes ab capitells, alguns historiatats, els temes dels quals anem a descriure. Començant pel costat de l'epistola, el capitell interior que dona

Fig. 10. — (Vista en planta) de l'Església de Sant Joan de Bona.

al altar, presenta el tema conegut dels dragons alata afrontats y l' que dona a la girola es un capitell corint. El segon capitell interior presenta dos prostatges, en el inferior hi ha representada la degollació dels ignocents, essent clarament visibles dos nens decapitats y una escena de decapitació davant la mare d'un dels infants, en el prostatge superior hi veuen els tres reys dormint, en que se veu el camí de Bethlem, y

(1) *Manuel d'Archéologie française*, citat, vol. I, p. 231 y 232.

després la fugida a Egipte, ab els perseguïdors representats per una figura angular, espasa en mà. En el càpitell exterior hi ha els tres reys, habilitats com tres reys migevals, a cavall. En el següent parell: dos homes abraçats, una figura d'home central, altra parella abraçantse, dos reys davant un altre assegut en un trono, els Reis davant d'Herodes y'ls Reis en camí. El capitell anterior és corinti. La darrera parella del costat del evangeli té'l capitell interior corinti, y l'exterior ab el tema comú dels lleons abraçantse. En sis temes l'iconografia del absis de Sant Pere de Besalú, són la representació del viatge dels Reis d'Orient o l'adoració del nen Jesús, temes tan usats pels esculptors en les darreries del segle XII, data en la que és probable fos construïda.

Esglesia de Fontcuberta. (Fot.
Domènech Mansana.)

Fig. 100. — Monestir de Sant Joan de les Abadesses.

ESGLÉSIES AB CAPELLES RADIALS VISIBLES DEL INTERIOR SANT JOAN DE LES ABADESSES

El temple actual del monestir de Sant Joan de les Abadesses és el continuador d'altres més antics, construïts en el segle IX, successors probablement d'un altre més vell encara. El comte Wifred, i la seva esposa, en 873, hi funden un monestir de dones, al que donen la filla Ermengol, després primera abadesa. Se venera l'hereu un temple que s'consagra al S de l'entendiment de Judah del any III del reg Carles el Gran (27 de Juny de 887). En l'any 1017, per l'ordre de Bernat VII, les monges són substituïdes per canonges regulars separaciones. La seva història és

accidentada. Del any 1017 al 1054 s'hi estableix la Sèu episcopal de Besalú, traslladada després a Carcassona. Segueix el monastir pirinench més tart la sort de tants monastirs catalans, d'ésser anexionat a Sant Victor de Marsella (1083). Després los monjos francesos són trets per but-

lla del papa Pascual II, del any 1114, establintshi canonges regulars de Sant Agustí (1).

És això senyal d'un nou període d'activitat de construcció que bas-teix una nova esglesia consagrada en 1150 per l'abat Pons de Mulnells. Aquesta és l'obra que ha arribat fins a nosaltres.

Fig. 508. — Sant Joan de les Abadesses. (Fot. Mas.)

DESCRIPCIÓ

Tots sos caràcters pertanyen al art de la dotzava centuria, que a Catalunya representa la restauració del ofici del picapedrer y la nova instauració del art de l'esculptura. El seu plan no s'enten a primera vista. A n'en Lampérez, ben conegut archi-

tecte castellà, li sembla vèurehi una obra personal més aviat que'l fruit d'influències d'escola determinada (2). Y és que en aqueix interessant monument hi ha com la superposició de dos pensaments, millor dit, de dos mètodes o de dues escoles, com un monumental palimpsest que, en pedra, dos pobles, dues èpoques, han escrit en diferent escriptura.

(1) BOFARULL: *Los Condes de Barcelona vindicados*. Barcelona, 1836. Vol. I, p. 16. — VILLANUEVA: obra citada, vol. VIII, p. 66 y següents. — MONSALVATJE: vol. XVII, citat, de les *Noticias Históricas*, p. 116 y següents.

(2) LAMPÉREZ Y ROMEA: *Revista Arquitectura y Construcción*, any 1903, p. 270.

Nusaltres trobem una expressió comuna en agra l'epidura. Al desenvolupament de l'obra s'ha tractat de reconstruir una família de tipus que es pot dir que és un tipus complicat que avui, encara és comuna. És la forma de planta al·l'absoluta senyalada al

exterior antipodisima a França (figs. 519 y 517) ja en el segle X havia sigut construïda en semblant disposició. L'esmentada església de Sant Martí de Tourni, que havia estat conservada en la reconstrucció del segle XI. Aquesta església sembla que esdevingué per avui, el tipus més antic conegut de tal disposició interessantíssima. Cap a la meitat del segle XII, es apleix santuari el tipus de les esglésies homòclines, y a partir del regnat de Lluís VII, dia Llorenç, és la disposició del santuari de totes les grans esglésies franceses, ab excepció dels cistercençs. Lo usual és que el número de capelles radicals sigui de tres.

Les capelles radicals no exclouen les que s'ubron en els braços del transepte, ni que a més s'ubron en les altres. Havent quedat entre aquestes y les capelles radicals un nombre comunament addidat per escales, que donen a les colònes (Sant Serni, Vienne). Un santuari d'aquesta mena, adaptat al plan de creu, com a la catedral d'Angoulême, es troba a Sant Joan de les Abadesses.

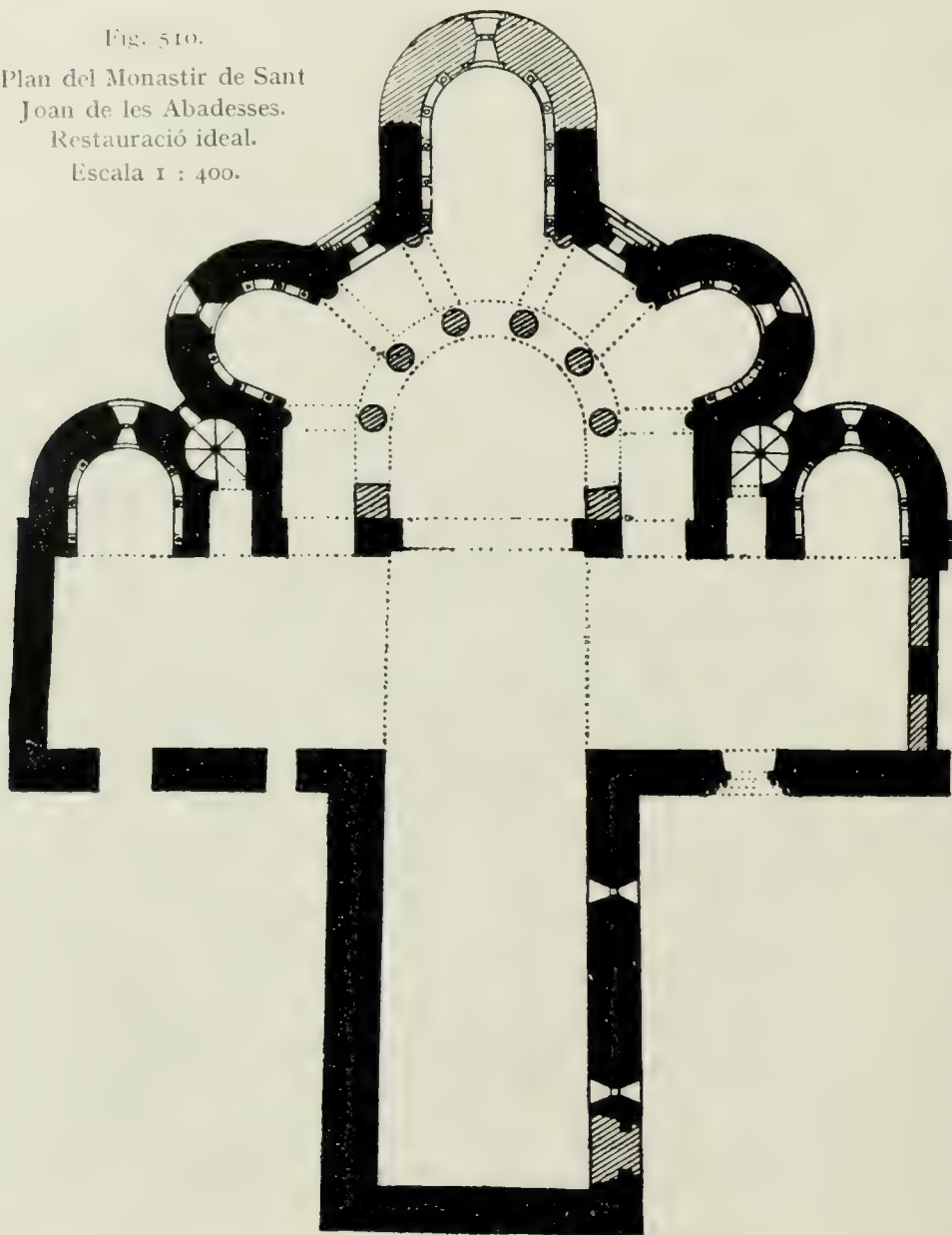
Fig. 519.—Rural exterior exterior de l'exterior de Sant Martí de les Abadesses. (Fide. M. M.)

Aqueixa combinació és freqüentíssima a França (1) a les vores de la Loire, a la Borgonya, al Poitou, al Limousin, a l'Auvergne, al Bourbon-

nais; és menys comú a la conca del Rose, a l'illa de França, al Nort y al Est.

En el monastir de Sant Joan, les ordres franceses que havien regit l'antich cenobi de la reconquesta catalana, havien deixat rastre en l'obra, adoptant un sistema de plan escassissim a Espanya abans de que a les darreries del segle XII el propaguessin els cistercenchs, que l'adoptaren per primera vegada cap al any 1174, en la reparació de l'esglesia de Clairvaux, un dels monastirs cap del ordre.

Fig. 510.
Plan del Monastir de Sant
Joan de les Abadesses.
Restauració ideal.
Escala 1 : 400.

A Sant Joan de les Abadesses l'obra és possible's dugués a bon terme sots la direcció d'un monjo estranger, que per la mena d'obra no sembla pas extraordinariament hàbil. La construcció feya poch que era acabada, quan un terratrèmol (2), probablement, enrunà la complicada girola y ses

(1) LASTEYRIE: obra citada, p. 297 y següents.

(2) Els dies 11 y 12 de Desembre de 1151, a les quatre del matí, s'experimentaren grans terratrèmols, per l'espai d'una hora; les desgracies personals foren mol-

FIG. 10.

Plan du Monastère de Saint-Etienne de la

Abbaye de Saint-Etienne.

Échelle 1/1000.

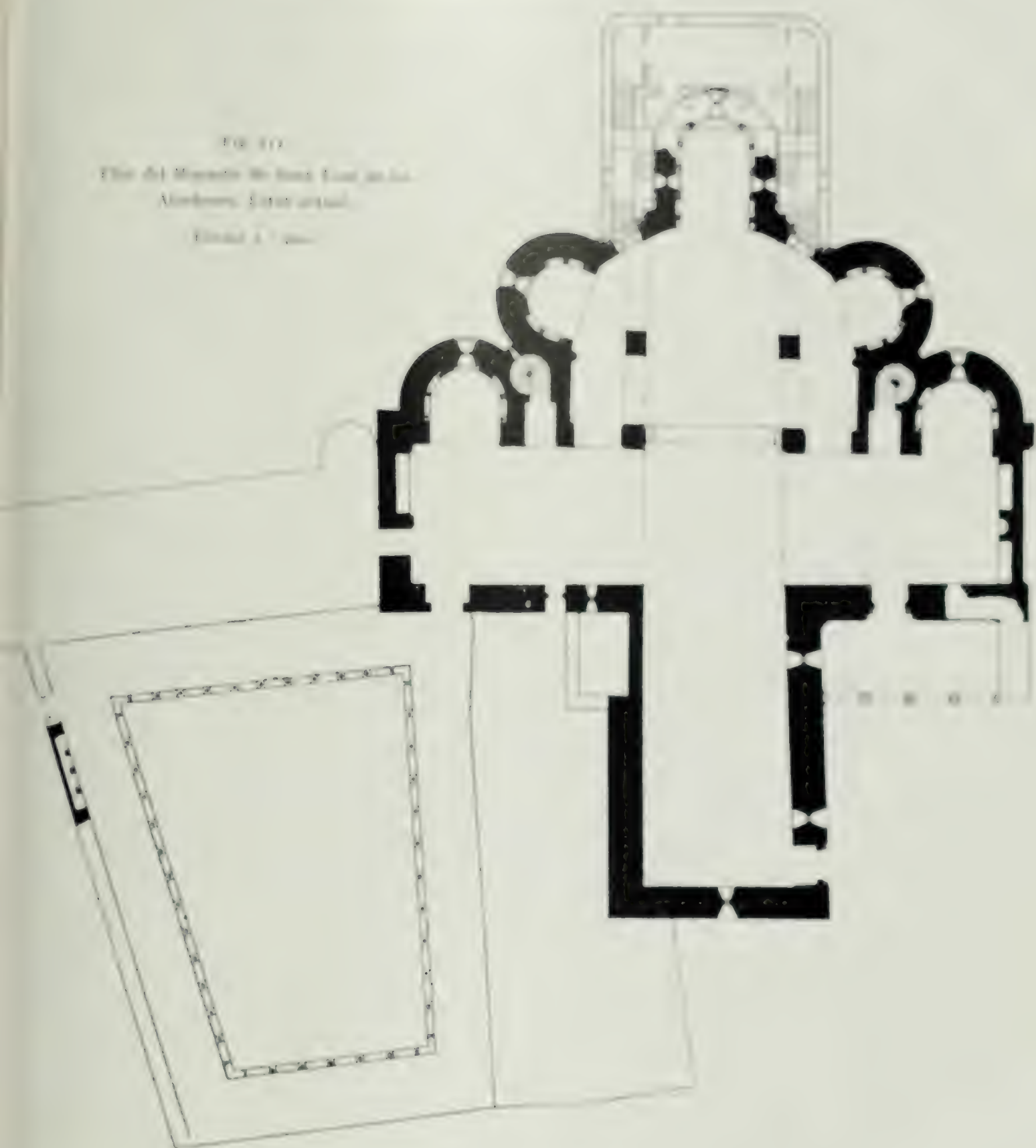
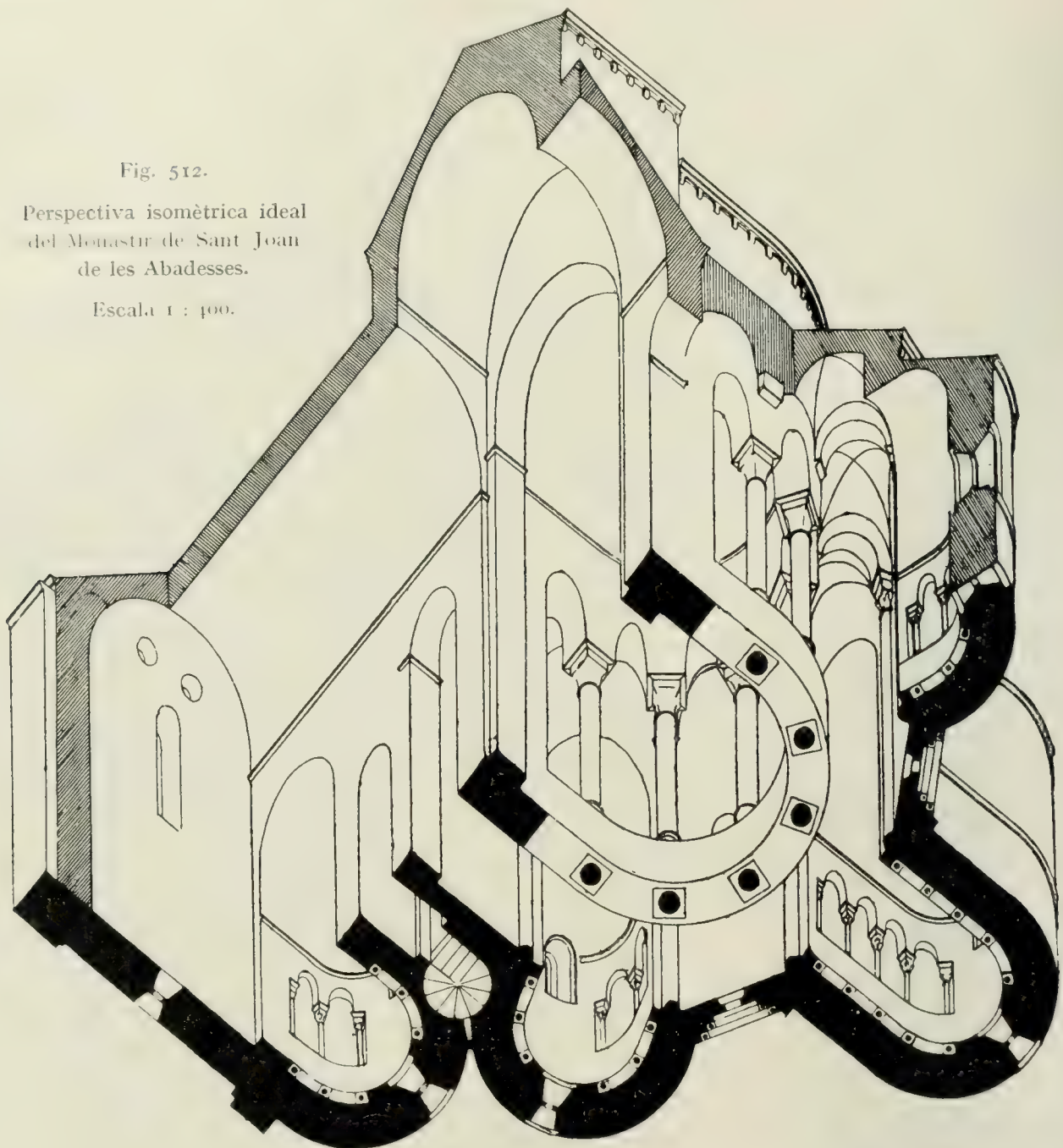

Fig. 512.

Perspectiva isomètrica ideal
del Monastir de Sant Joan
de les Abadesses.

Escala 1 : 100.

tes y'ls danys materials tant grans, que la major part dels edificis foren derruits, y'ls pochs que quedaren molt malmesos. Això succeí poch més d'un any després de la consagració de l'església, que fou el 3 de Novembre de 1150. (De varis documents de l'arxiu de Sant Joan de les Abadesses y d'un *Cronicon* de Ripoll que's guarda a dit arxiu.) (Comunicació de Mossèn Josep Masdeu.)

Per altra part els documents se refereixen repetides vegades a grans obres de reparació en data ben pròxima.

«Arbitralis sententia lata inter dominum abbatem Poncium ex una et Sacristam ex altera de et supra questione..... pane el vino largiendo per dominum abbatem hiis qui ecclesiam el alias officinas reparabant el emendabant el hiis qui simbola componebant

faciebant et abtabant et hiis qui libros ligabant et scripturas expunant in hiis qui vestimenta et ornamenta ecclesiastica conservabant ad in usum proutinam curia remanebant. — Anno M.C.LVIII » Cassalare I. fol. 21. carta 64.

Hi ha també altre document que fa referència a la resolució d'aquest plei:
«Eugliensis Synodus indulget donatam Abbat ut reparandis et impetitionum conciliandis ecclesiam et alias structures monasterii de pecuniis assignatis pro armentis possit in quinquennium annis singulis expendere LXX» Cassalare I. fol. 3. Carta 23.
 No hi ha calendari.

Deven també aquests documents a una comunicació de Meisen Menden, a qui s'ha donat l'ordenació del rici arxiu del monastir.

voltes esfèriques y anulars. Els que la restauraren eren gent del país, y ab els mètodes catalans ab que sempre havien cobert les basíliques els nostres mestres d'obres intentaren refer la volta cayguda, sobre'l plan exòtich més complicat que l'usual, de tradició antiquíssima. Y així se produí la estranya disposició actual de les voltes cilíndriques, com perllongació de

Fig. 514. — Absis del Monastir de Sant Joan de les Abadesses.

les d'una basilica, que penetren dintre l'absis y's troben ab les antigues columnes que sostenien la volta primitiva, formant un interessant conjunt, quasi inexplicable, que la fa única, potser, en l'història de l'arquitectura (figs. 511 y 513).

Res més difícil d'entendre que la disposició actual de l'església, de plan de creu, ab un amplíssim transcepte al que dóna l'estrany santuari. La nau y'l transcepte estàn coberts ab voltes semicirculars, més alta la d'aquella que la d'aquest, a fi d'evitar penetracions. La primera's perllonga dintre'l santuari, rodejada de dues colaterals cobertes ab volta de quart de cercle, que s'entreguen contra'ls murs poligonals d'aquell, donant lloch a estranyes curves d'intersecció. Que no era aquesta la disposició del plan primitiu, ho indiquen les vacilacions y dificultats que troba'l constructor. D'una part queden en peu les columnetes que havien d'aguantar els doblers de la girola; d'altra no's sapigué com resoldre l'enllaç de la coberta d'aquesta ab les del transcepte, quedant uns ayguafondos inhàbilment disposats pera un país aont la neu no és cosa extraordinària.

A la girola s'hi obrien tres absis decorats interiorment d'arcuacions. El central, dedicat a la Verge, és avuy substituït per la capella comen-

cada en 1619 y pel començament del segle XVIII (Moig de 1710); mes la numeració de la seva col·lecció ha quedat en els documents (1). És separat d'ella altra part dels ingressos ingressatius. És l'absis secundari darrera l'altre major, dedicat a Santa Maria la Blanca, seguint la costum antiquíssima com a l'Església d'Avinyó (transformada pòster de l'oriental), de dedicar l'absis a la Trinitat. L'arquitectura capella se'n venen moltes encara sobre les voltes de les esglésies, construïdes en el segle XVII.

Els restants absidials presenten una disminució d'arcuacions de la part baixa, que en d'ells, el de Sant Agustí, en el braç del Transsepte de migdia és sobrepujada d'una segona serie d'arcuades (fig. p. 380). Són interessants sos capitells adorns procedents dels treballs orientals, entre'ls que n'hi ha un ab el tema de la guineu y la eigna, de les fantes d'Isop.

L'exterior és de pedra del país marga, que l'acció del temps ha fet malbé; l'aparell és mitja y ben treballat. Les cornises són en arcuacions

Fig. 381.—Interior del Monestir de Sant Joan de les Abadesses.
(Fot. Puig.)

(1). «La capilla mayor se puede entrar, y en ella están levantados dos altares: el primero y menor está dedicado á los dos Juana como está dicho, el otro mayor está tras de éste en lugar más eminente, al cual se entra por dos lienzos labrados grandes, y aunque le llaman altar de Santa Maria. Heme por retablo la figura de Cristo Nuestro Señor con los brazos distendidos que le bajaban de la cruz, todo de bulto y muy devoto» (POTAU: *Crónica de Catalunya*, citada, vol. VI, p. 217 y siguientes.)

en els frontons figs. 507 y 508, y en carteles en els murs laterals. L'esglesia presenta tres portes: una en el cap de la nau y les altres al transcepte. Aquestes servien antigament una per les dònies y altra pels homes (1). Precedien a les del transcepte claustrs, l'un al extrem del braç del migdia, dedicat a Sant Mateu, destruït en 1620; l'altre, fet en 1445, que encara subsisteix, manat fer per l'abat Vilalba, substituint un claustre romànic de que parlarem en son lloch.

(1) «*Porte deinde ipsius ecclesie sunt due magne, quarum altera dicitur hominum porta, altera verum mulierum, et ut res clarius explicetur per alteram ingrediuntur ecclesiam et egrediuntur homines, per alteram mulieres, quod quidem non fortuito sed prudens ab antiquis et sancte verecundie neuspe et bonorum morum conservandorum gratia ordinatum fuit, ne homines mulieresque per unam eadem portam ingredienti et egredientes, seu verius irruentes, sese mutuo contrugerent et inmisserent.*» (D'una descripció de l'esglesia de Sant Joan de les Abadesses del any 1618, que's guarda al arxiu de Sant Joan, comunicada per Mossèn Josep Masdeu.)

La mateixa pràctica ressenya PUJADES (obra y lloch citats).

Monastir de Sant Joan de les Abadesses
abans de sa reconstrucció. (Fot. Pareja.)

Fig. 106. — Església d'Agen. El Múltiple de la Columna del Romanisme (1077-1086).

Y

ESGLÉSIES DE DUES NAUS Y D'UNA NAU AB DOS AISIS

ANAM a descriure entre Te cases abbat de dispozió del temple romànic les esglésies de dues naus y que han sigut construïdes ab aquest propòsit, dient per altres capitals aquelles esglésies de plan de basílica que resten incompletes, o que la caygada d'una nau les ha derogades en tal dispozió, o que són formades de dues esglésies adossades, construïdes en diferent època.

L'església ab dues naus es una forma excepcional. L'Europa en té dues solament a França, y una, la de Taxó d'Avall, en terra catalana (1). Nosaltres hi ajudarem sols la desapareguda de Perelada, que sembla, per les descripcions conservades, tingué tal dispozió.

recopilació.

El document més antic que s'ha en Minisvalva sobre aquesta església se deu 1066 (7).

Seguint a en Britade pot descriure en la següent forma. Les dues naus s'obren al E. en una mena de transepte (Ba. 217). Són cobertes per una

(1) Obra citada, vol. I, p. 249.

(2) *El Obispo de Elva*, vol. III. Obot, 1913. Vol. XXII de les *Noticias Históricas*, p. 219.

volta única de canó, un tant rebaixada y que té una alçada d'uns 7 metres desde la clau. Cada nau està dividida en tres compartiments per uns pilars adossats als murs colocats enfront, els pilars centrals en forma de creu; els

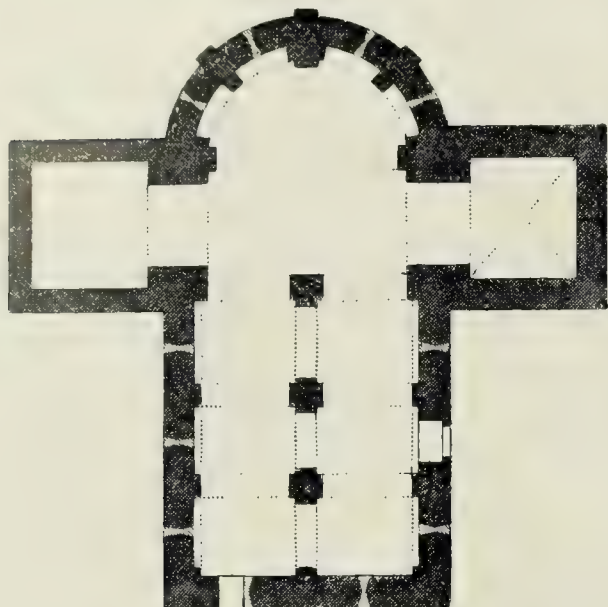

Fig. 517. — Plan de l'esglesia de Taxó d'Avall.
(Brutails.) Escala 1 : 400.

pilars adossats o espatllers d'una banda, y 'ls pilars centrals de l'altra, porten archs torals normals al eix del edifici. Els archs closos en la linia mitjana de les naus, d'un pilar al altre, suporten un mur; aqueix mur s'aixeca fins a la volta; entre'ls pilars adossats als murs hi ha també arcades seguint la forma comú a l'escola provençal; igual element decora l'interior del absis. L'aparell al exterior de les naus és pobre; tant sols els angles del edifici y els marschs de les obertures són de pedra picada; el restant és de pedra triada; això fa ben dubtosa la data del edifici (1).

Fig. 518.
Plan de l'esglesia de Montboló. (Brutails.)
Escala 1 : 400.

ESGLÉSIA DE PERELADA

Els agustins de Vilabertran, en el segle XI, construïen el monastir de Perelada (2). L'esglesia fou consagrada en l'any 1123 (3). Aquesta ha desaparegut, conservantse sols els claustres que hem descrit (4).

El cronista Pujades descriu una esglesia que ell encara hi va veure: «...que fins avuy dura y permanence iglesia parroquial de aquella vila... dant mostra de que sens dupte fou fabricat per iglesia y fort al mateix temps. Permaneix fins avuy a dos naus ab sos archs y columnas disformes y de tal proporció y postura que's pot entendre més per haver vist moltes antigualles, que per delineació ni regles d'arquitectura...» (5).

- (1) J. A. BRUTAILS: *L'Art religiós en el Rosselló*, citada, p. 40 y següents.
- (2) JOSEP PELLA Y FORGAS: *Historia del Ampurdán*, citada, p. 397 y següents.
- (3) VILLANUEVA: obra citada, vol. XV, ap. XXX.
- (4) Vegis p. 304 y següents.
- (5) Obra citada, vol. V, p. 207.

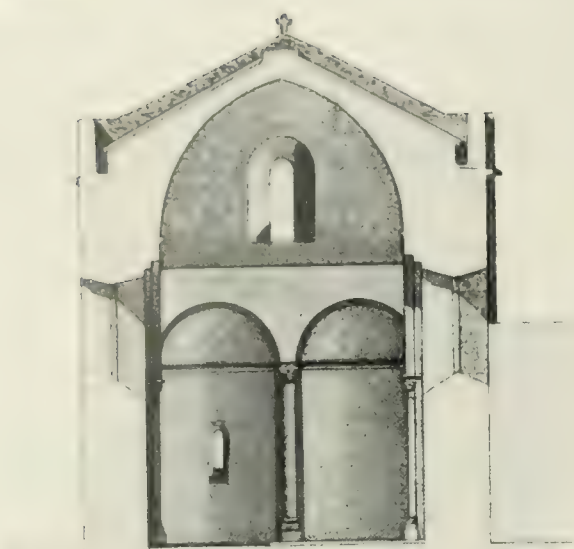

Fig. 520. — Fatxada de l'església d'Espirà d'Agly.
(«Archives de la Commission des Monuments Historiques.»)

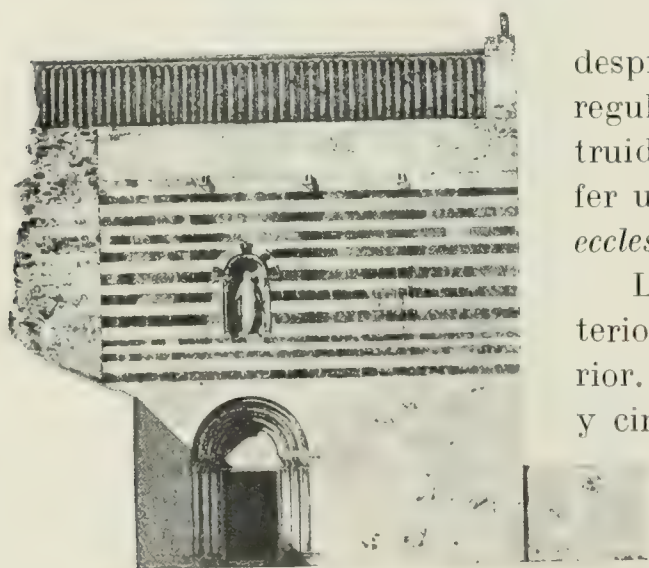
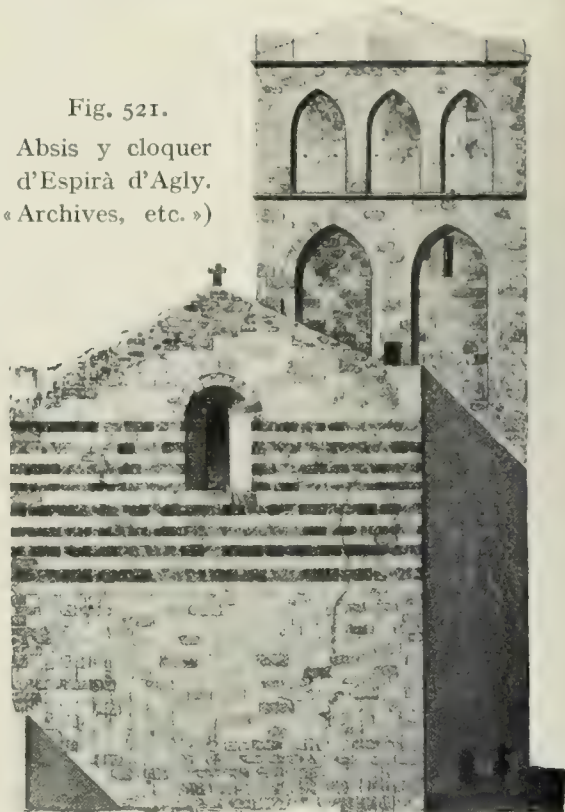

Fig. 522. — Porta lateral de l'església d'Espirà d'Agly.
(«Archives, etc.»)

tra triangular, senyal de les darreries del segle XII. L'aparell dels paraments està format d'un revestiment de marbre blanc i negre, allà aont no està amagat per les construccions claustrals (figs. 516 y 519 a 522) (1).

(1) J. A. BRUTAILS: obra darrerament citada, p. 134.

Fig. 521.
Absis y cloquer
d'Espirà d'Agly.
(«Archives, etc.»)

després, el bisbe d'Elna hi establí canonges regulars. Més tard la colegiata fou reconstruïda; en l'any 1211, Pons de Vernet va fer una deïxa per reconstruir un altar «*in ecclesia nova*».

La planta (fig. 519) és rectangular exteriorment y ab dos absidiols en son interior. Segueix a n'aquest un chor molt curt y cinch trams aproximadament quadrats.

Aquests absidiols, creu en Brutails que foren obrats posteriorment en la testera plana de l'església consagrada en l'any 1130.

Entre els dos archs triomfals hi ha un capitell ab un bisbe ab la mi-

Fig. 121. — Claustre de Sant Pau del Camp. (Det. Fig. 6, pàgina 12.)

VI

EL CLAUSTRE DE SANT PAU DEL CAMP

ENTRAT el segle XIII apareix a Catalunya una influència nova. L'influència moresca, que tindrem ocasió de servir en successius estudis, trobant-la en els elements ornamentals i en la distribució de tal o qual edifici civil; mes en el claustre de Sant Pau del Camp consisteix en l'aparició dels arcs lobulats, donant-li especialíssim caràcter, una esparadix, única entre les formes de la nostra arquitectura romànica.

Es ben conegut l'origen oriental persa del arc lobulat, que M. Danabafoy ha senyalat en les arxitectures esgües, que formen una gran arxivella polilobulada del arc central de Tago-Kara i en les arxades de

Kasr-Touba (1). Desde 'l segle ix s'introdueix a l'arquitectura musulmana oriental, com en les finestres de la meçquita de Samarra y del palau de

Fig. 524. — Claustre de Sant Pau del Camp. (Fot. Mas.)

Racca (2), y quasi al mateix temps aqueixa forma apareix en l'arquitectura musulmana, andalusa y en la cristiana d'Asturias; del primer, n'és exemple la meçquita de Córdova, construïda per Abderraman I, y del segon, Sta. Cristina de Lena, a Asturias.

DESCRIPCIÓ El claustre de Sant Pau del Camp és de planta quasi quadrada (3); cada galeria té en son centre un esperó flanquejat de parells de columnes (figs. 523 y 524). Aqueixes no sostenen archs circulars com és comú en els claus-tres, sinó formes lobulades, obtingudes per medi de filades horitzontals que avancen les unes sobre les altres, com permòdols, y no aparellades en forma radial com les claus dels archs. Aqueixes falses arcades, ques ón quinqueloba-

Fig. 525. — Capitells corintis de Sant Pau del Camp. (Fot. Mas.)

- (1) DIEULAFOY: *Espagne et Portugal*. París, 1913. Figs. 29, 34, 38 y 55.
- (2) Id., id., figs. 99 y 100.
- (3) Per la planta, vegis vol. II, p. 141.

Fig. 10. — Capital from the Temple of the Sun, P. y P. y J. P. y

Fig. 11. — Capital from the Temple of the Sun, P. y P. y J. P. y

des en les cares oriental y occidental (fig. 524) y trilobades (fig. 523) en les altres dues, són indubtablement degudes a una influència de l'art moresch, importador de belles formes d'art oriental, sobre aquest monument català.

Alguns àbachs són decorats de zigzachs (fig. 524) y de fullatge (figs. 526 y 527), y'ls archs són interiorment motllurats d'un bordó y una canal decorada d'un zigzach (fig. 524).

Fig. 528. — Capitells de Sant Pau del Camp, un corinti, l'altre ab representacions d'animals fantàstichs. (Fot. Mas.)

dimentaries vegetals, envolvents de la massa geomètrica del capitell. Cal senyalar aquí el cas curiós de les columnes d'aquesta mateixa ala, en les que la basa ha sigut substituïda per dos capitells invertits formats ab quatre fulles (fig. 524). Un reduït nombre de bases estàn decorades ab cintes y palmetes.

Són nombrosos els capitells en que hi apareix la fauna: en la galeria Nort hi ha representada tota la serie monstruosa dels bestiariis romànichs: besties alades ab testes humanes (fig. 528), feres afrontades, lleons disposats a lluytar (fig. 533); en la galeria Est hi ha un capitell compost de monstres

El capitell corinti és el preferit per l'escultor del claustre de Sant Pau del Camp, en el que hi estàn representades les diverses variants d'aquest tipus clàssich, desde 'l capitell finament treballat, ab els rengles de fulles d'*acanthus* espinós y retallat característichs (figs. 525 a 528), que per sa execució fa pensar en els capitells dels famosos claustres y portades provençals, fins al simplement desbastat, preparat pera que l'escultor hi modeli la forma definitiva. D'aquests n'existeixen, en l'ala Est, recordant els vulgarisats pel Cister, en els que la disposició tradicional dels rengles de fullatge s'ha simplificat fins a reduir-la a formes ru-

als cap de dona y als d'aquells que són pocs de Sant vi de forma paral·lela en quads plans hi han esculpides algunes figures que recorden les formes heràldiques d'aquest nu heretici de la casa.

Cad un d'aquests petits monestres de capítols als representacions humanes que per la indumentaria poden senyalar la data del claustre. En un dels capítols de la galeria North hi ha representat un guerrer ab un escut, lluytant ab un monstre alat ab cos de reptil; en la Oest, altre ab un guerrer combatent ab un lleó (figs. 532 y 533 dreta). En el capítol immediat es repeteix el tema de la lluita humana en forma d'un caçador montat que llança una fletxa a un cervo. En un dels extrems de la mateixa galeria, n'hi ha ab representacions històriques: en un hi ha representat un animal de forma rudimentària, semblant a un gripau, y al costat un home ab els braços alçats, y al que dues urpes abraçen pel coll y li desgaren el pit, representació dels torments infernals, y en l'altre hi han al centre, una serp, y als costats, un home vestit ab túnica, y una dona nua y ab llarga cabellera, pits clarament acusats y cobrintse ab la mà, representant el pecat d'Adam y Eva al costat del infern, que a causa d'ell obrí sos torments horribles a la desventurada humanitat (fig. 534).

Fig. 534. — Capital de Sant Pau del Camp, ab representació d'Adam (V. de Polignac).

continuació

En el claustre de Sant Pau del Camp existia una làpida sepulcral, que té una data límit per l'època de construcció del claustre. Estava col·locada sobre un sepulcre, que ha de

capitell de Bell-lloch, que's conserva avuy a l'església de Sant Pere de

Fig. 530. — Capitells de Sant Pau del Camp, ab representació de dones alades.
(Fot. Mas.)

Fig. 531. — Capitells de Sant Pau del Camp, ab representació de la lluyta d'homes
y feres. (Fot. Mas.)

Bell-lloch, situat en el Vallès. L'àpida y sepulchre existien abans del any 1805 en el claustre de Sant Pau, de temps immemorial, y en aquest any foren traslladats al Museu d'Antiguitats de Barcelona, organitzat per l'Acadèmia de Bones Lletres de la mateixa ciutat y en 1880, en el presbiteri de l'església que hem abomenat (1). En la làpida s'hi llegix: *VI un-*
nas mactatum Dat
MCCCVII abut G.
de Pulero loco qui

Fig. 124.—Capitell de Sant Pau del Camp. (A representació de l'autor d'Antoni G. Puig, 1907. Barc.)

Fig. 125.—Capitell de Sant Pau del Camp. (A representació de l'autor d'Antoni G. Puig, 1907. Barc.)

Joanjo de Mecerari macti de Bell-lloch, publicanda per 1826.

monumentum. Sicut
monumentum, et sic cum
una parvulus hic in-
putat. Id primum hic
monumentum primum ipso-
inductum. Gualtheri
Gualtheri et aliorum qui
Hallwille qui hic videri-
bus, primum et
Romano. Litterae pro-

(1) *Habitu de la ciu-*
patat de les Xarxes. Ape-
rior. Puig y Fàbregues, per
topografia de el Claustra
de Bell-lloch, situat en
el Vallès, per la ciutat
pueror et pro, de
llach, publicanda per 1826.

Fig. 534. — Capitells de Sant Pau del Camp, ab representació del pecat d'Adam y Eva y dels torments infernals. (Fot. Mas.)

diderant III . kal. mai. anno MCXVII.» (VI de les nones (dia 2) de Maig de 1307 morí Guillem de Bell-lloch que aquí fundà aniversari, y està ab sos pares aquí sepultat. Y foren aquí traslladats els cossos dels nobles Gaubert Guitart y de sa muller Rotlanda que fundaren aquest monastir y l'entregaren a la Esglesia Romana al III de les calendes (dia 30) de Maig del any 1117.)

En 1127 Guillem de Bell-lloch y Rotlanda, junt ab els prohoms de Barcelona y ab Sant Olegari, firmen una cessió a favor de Rotland, abat de Sant Cugat y als seus successors, de l'esglesia *Sancti Pauli de Campo; quae a constructoribus suis Domino Guiberto et uxore sua Rollendi oblata est Deo et B. Petro et Apostolicae Sedi; que per negligentiam Prealatorum suorum et religione et possessione valde est destituta* (1).

Existia, donchs, el claustre al començament del segle XIV, ja que en ell eren traslladats els restes dels fundadors, millor dit, reconestructors del monastir al començament del segle XII. Els documents no precisen més, y la data, dintre aquestos dos segles, haurà d'ésser precisada per l'exàmen arqueològich. Els capitells, extraordinariament moguts, com els de Sant Benet de Bages; les representacions iconogràfiques més expressives, com les del claustre de Tarragona, exclueixen tota possibilitat de que l'obra fos construïda en el segle XII, fixant l'època de la construcció en el segle XIII.

Els guerrers representats al claustre de Sant Pau (figs. 531 y 532), porten cota de malla fins a genoll; les cames van també cobertes de cota; aquesta puja fins al capell recobrint el coll y la barba. El capell és apuntat y ab nasal. L'escut és també apuntat y de forma allargada tal com comença a usar-se cap el 1170: recorda, ab tot, el Goliath representat en el Psalteri de Paris en 1200 (2). És el traje de la fi del segle XII y de ben entrat el segle XIII.

(1) VILLANUEVA: obra citada, vol. XVIII, ps. 152 y següents y 299.

(2) VIOLLET LE DUC: *Dictionnaire du Mobilier Français*, vol. IV, p. 84. — DEMAY: obra citada, p. 115.

Fig. 111. — Relleu de l'Escola d'Art, Roma.

VII

CONCLUSIONS CHRONOLOGIQUES

Un cop d'ull al conjunt del estudi de les formes separadiques, indicarà que elles son obra de l'intensa influència estrangera que en el segle XII i durant el segle XIII plana sobre la terra catalana.

Santa Maria d'Urgell, el darrer cas de l'intensa influència d'Italia predominant en el període anterior, sembla haver estat construïda en 1131 i estava fent-se en l'any 1172, data de la contracta als Raynoldus Lombardus. Sant Joan de les Abadesses es consagrà en 1180. Els tipus escassos d'una nau ab dos absos semblen datar de cap l'any 1180, en que's consagra la d'Espira d'Agli, única de la que conservem intacta la data. Desgraciadament, ni l'església interessantíssima de Sant Pere de Roda, ni la de Sant Pere de Besalú, han pogut ser datades documentalment.

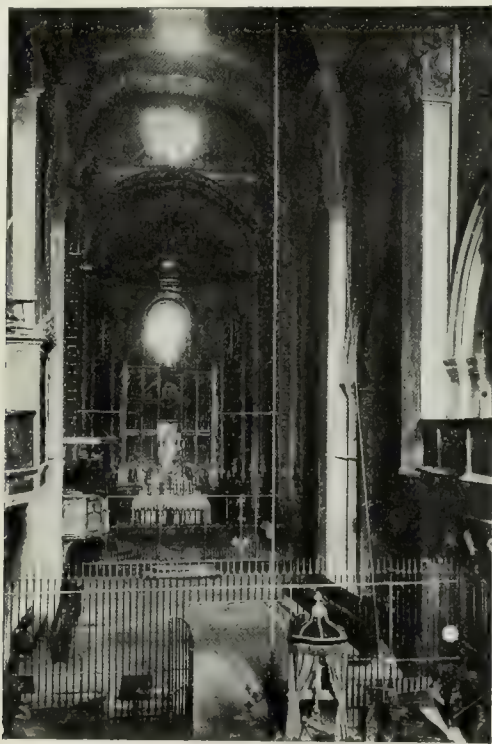
S'emulen en el temps de mig segle l'aparició d'arquitectes i artesans esporàdics en el nostre país, reproduïent de tipus comuns, en ses línies generals, d'Italia y de França. Coincideixen llurs dates ab l'aparició de les formes totes que han caracteritzat la nostra escola nacional durant el segle XII, i procedeixen a les d'influència pròpia de que hem parlat y a les que s'

derivaràn de les formes imposades per l'ordre del Cister, objecte del següent llibre.

Són donchs aqueixos cassos esporàdichs, punts singulars de la general influència, y a excepció del de Santa Maria d'Urgell, no marquen centres d'influència distints dels usuals. Així com uns constructors aplicaven, enriquint a les nostres basíliques, els elements que ornaven les obres monàstiques coetànies de tot Europa, especialment de França, els monjos dependents dels monastirs francesos ens portaven aqueixos exemples aïllats de les complicades estructures comuns en les grans obres de les cases mares.

El claustre de Sant Pau és un avenç de l'influència moresca que notarem repetides vegades en les construccions del segle XIII.

Som en el temps de Ramon Berenguer III, que's casa ab Na Dolça de Provença y exten sos dominis per tota la costa mediterrania, desde Niça al Ebre; de Ramon Berenguer IV, que exten sos dominis cap al Aragó, en contacte ab els reyalmes morescos, y d'Alfons *el Cast*, quin reyalme arriba en certs moments desde l'Atlàntich al Mediterrani fins a Niça, y desde Casp y Terol fins al Ebre. Som en el temps d'intens contacte ab la França meridional y de penetració de l'influència moresca a Catalunya.

Interior de Santa Maria d'Urgell. (Fot. Mas.)

146000 v

L'ARQUITECTURA DEL CISTER Y SES DERIVADES
EN ELS SEGLES XII Y XIII

Fig. 490. — Convent del Temple de Santa Clara (Port. Oporto).

ESGLÉSIES DE PLAN DE CREU AB CAPELLES RECTANGULARS

EN TRE les raïls de general influència que marcaren en forma indubtable la nostra arquitectura, hi ha l'indre del coster, escampada per tot Europa. Fins a la seva vinguda a Catalunya el plan dels temples era el de basílica de tres naus, triabsidal, o per derivats en plan de creu, i tota els casos esporàdics de transformació del seduari que havi desert, no deformaren essencialment els tipus característics de nostra escola nacional.

És a les darreries del segle XII, principalment en el XIII, el moment en que's realisa la transformació, y les formes més austeres popularisades per l'ordre arriben fins a nosaltres, imposantse arreu, no sols a l'església de l'ordre reformada, sinó a les adherides encara a la vella tradició de Cluny, la seva rival ayrada; no sols als temples monacals, sinó a les parroquies dependents de l'autoritat episcopal. Ab això, està dit que no anem a descriure en aquest capítol solament els temples y claustres de la nova ordre, sinó tots aquells que reberen sa característica influencia, ja en el plan, ja en llur decoració.

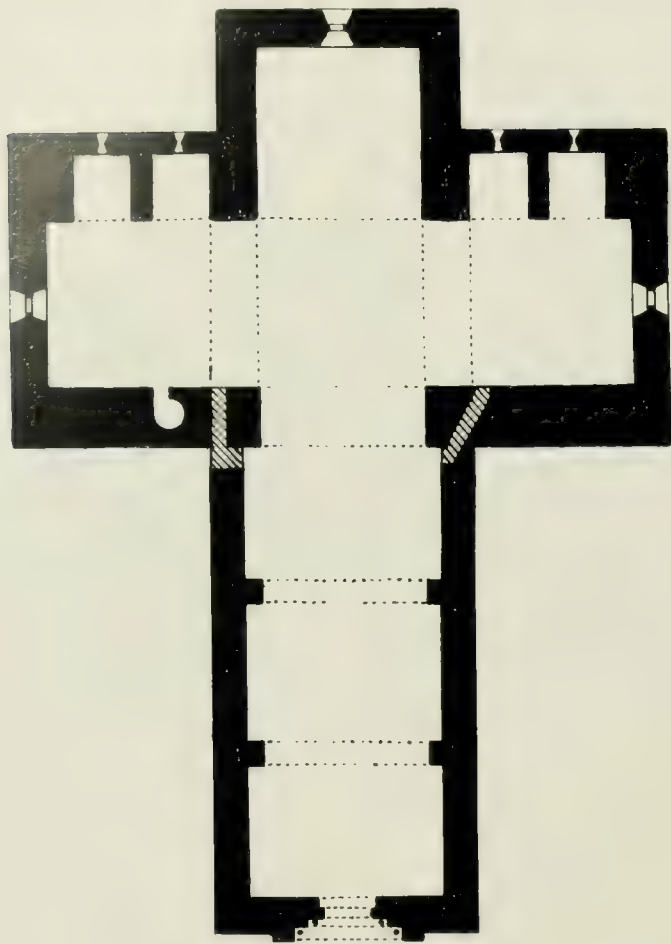

Fig. 537. — Plan de Sant Pere de Camprodon.
Escala 1 : 200. (Rogent y Sarrellach.)

Sovint aqueixa influencia és parcial coincidint ab desusada riquesa en l'esculptura; altres vegades es troba en claustres adossats a esglésies de plan cluniacench. Sigui lo que d'això sigui, les formes de plan de l'ordre del cistell caracterisen la darrera evolució de la nostra arquitectura romànica, y elles donaràn unitat a aquest llibre, el darrer consagrat al estudi cronològich y monogràfich dels nostres monuments religiosos.

És interessant fixarnos un mètode per la classificació dels temples influïts de les formes cistercenques y aqueix ha estat discutit diferents vegades. Dehio y von Bezolt (1) y A. Holtmeyer (2) han donat, entre altres, diferents classificacions fundades en la forma del plan; mes nosaltres trobem més lògich seguir el natural desenrotllo del temple del Cister, quals constructors introdueixen modificacions successives, a son tipus primitiu de capelles rectangulars ab el fi d'adaptar llurs temples a les noves neces-

(1) G. DEHIO Y G. VON BEZOLT: *Die Kirchliche Baukunst des Abendlandes*. Stuttgart, 1892. Vol. I, p. 527 y següents.

(2) *Cisterzienserkirchen*. Jena, 1906. P. 70.

Fig. 146.
Perspectiva isométrica de
San Juan de los Rios

sitats, seguint el mètode de classificació empleat per nostre confrare, l'arquitecte Bilson (1), en son interessant estudi de l'arquitectura cistercenca anglesa.

Les primitives esglésies del Cister eren senzillíssimes, sense cap caràcter determinat de plan ni d'estructura; la de Citeaux, consagrada en 1106,

Fig. 539. — Absis de Sant Pere de Camprodon.
(Fot. Vintó.)

era una capella d'una nau petitíssima, y la del *monasterium vetus*, de Clairvaux, era una església rectangular, ab tres altars en el mur de llevant; anàloga disposició tenia la de Pontigny. Cal esperar cap a la fi del primer terç del segle XII pera trobar algun indici cert dels caràcters típics dels plans basilicals cistercencs. La modificació que introdueixen en el plan de la basilica primitiva, no pot ser més conforme ab les idees de pobresa dels fundadors: la supressió de les formes cilíndriques dels absis substituint-los per capelles rectangulars. Ab aqueixa transformació s'economisaven les semicúpules de complicada execució y llurs cobertes còniques, substituïdes per una prolongació de la coberta plana del creuer. Era, per altra part, l'aplicació a una basilica de

la pràctica usual entre 1130 y 1140, a les esglésies camperoles de la Borgonya y de gran nombre de països occidentals. Ella va extendres per tot Europa: Villard de Honnecourt (2) la dibuixà en son àlbum com el tipus

(1) *The architecture of the cistercians with special reference to some of their earlier churches in England*. Tiratge apart de *The Archaeological Journal*. Londres, Setembre 1909. P. 203.

(2) *Album de VILLARD DE HONNECOURT*: edició de Lassus. París, 1863.

de les obres del Cister, se la troba per exemple, per l'alta (1) i per l'eixpanya, com a Rueda y Iruña, etc. (2).

El primer ressò d'aquesta manera de construir a Catalunya, en els anys de les esglésies reformades, són en una ordenança del papa de monestir episcopal de Moissac; la de Sant Pere de Casparden, consagrada en 1109. Tal era, al cap d'un tronçó, l'acció i el poder de la reforma que imposava les seves regles de pobresa fins entre la noblesa, que adoptaven la forma típica del plan tri-sos temples, en l'apartada dependència eclesiàstica de l'ordre de Cluny.

No triga molt a ésser portada aquesta disposició de planta per la pròpia ordre del Cister, que al any 1174 començava l'església del monestir de Santes Grus, d'aquesta disposició, y no molt després la de Valldona de les Monges.

Després del Cister l'adopten l'ordre del Temple en les esglésies de ses cantells, y així se la troba a Santa Maria del Mirador, avuy desgraciadament enrunada, corresponentse sos carreus als dels amfiteatre romà de Tarragona, en qual arena fou batuda; y després l'ordre del Sant Sepulcre a Santa Agna de Barcelona, començada probablement a les darreries del segle XII. Ben aviat la forma es propagà en les esglésies dels priorats, fins en els de l'ordre benedictí, com la del Priorat de Castellfollit de Riberes, dependent de Montserrat.

La forma rectangular de la capella major es troba aquesta forma cada vegada més comú; ajuda a propagarla la preeminència de la volta ogival, y ella es adoptada per les noves ordres mendicants y ella es el tipus de les petites esglésies rurals, com les que s'arregren al voltant de les nostres catedrals de Tarragona (Santa Tecla y Sant Pau), pedregueres, pura y simplement rectangulars.

Per l'influència d'una ordre religiosa es canvia el plan del temple, però

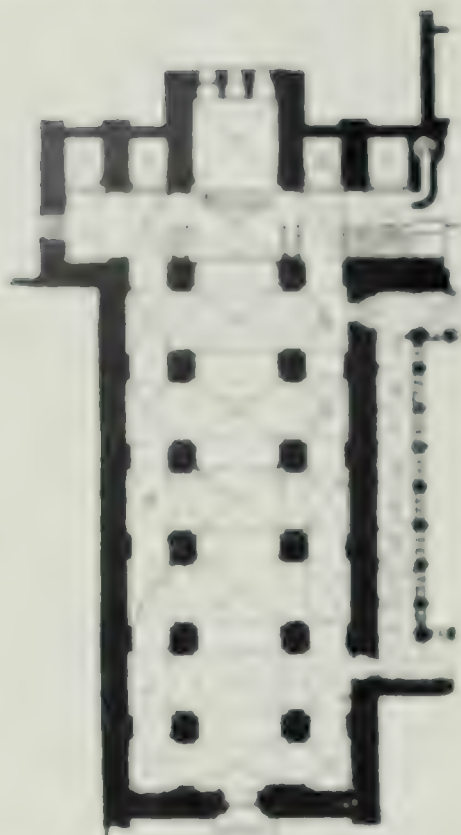

Fig. 1000.—Plan del Monestir de Santa Tecla (segons Bragueras y Viladomiu).

(1) C. DUBOIS y G. VON DEZOLDT obra citada, vol. I, cap. VIII, p. 307.

(2) LAMPEIREZ obra citada, vol. II, p. 463 y 474.

Fig. 541. — Fatxada del monastir de Santes Creus. (Fot. Mariezcurrena.)

SANT PERE DE CAMPRDON El comte de Besalú, Wifret, demanà y obtingué del bisbe de Girona, Gotmar, la permuta de l'església de Sant Pere de Camprdon, consagrada en 904, al objecte de fundar a son redós un monastir de monjos de Sant Benet, a cambi d'alguns alous, rendes y possessions, y mil sous pagats al comptat a la mensa episcopal de Girona. Després demanà el comte l'aprobació del rey Lluís Transmarí, qui expedí confirmació de tot lo fet, l'any 953, data en que's fundà aquest monastir ab abat propi (1).

(1) VILLANUEVA: obra citada, volum XV, p. 108 y ap. XXXII. *Marca Hispanica*, ap. LXXXV. — MONSALVATJE: *Noticias Históricas*. volum VI, p. 29 y ap. II.

aqueixa transformació coincideix ab nous caràcters constructius y decoratius com l'aparició de la cornisa ab mènsules substituint les antigues arcuacions lombardes; com les voltes ogivals; com la de les marques de picapedrer, senyal de noves escoles de constructors.

Així, entre les velles formes tradicionals de la nostra escola romànica hi viuen les noves creacions dels segles XII y XIII, que poch a poch van renovant la vella arquitectura.

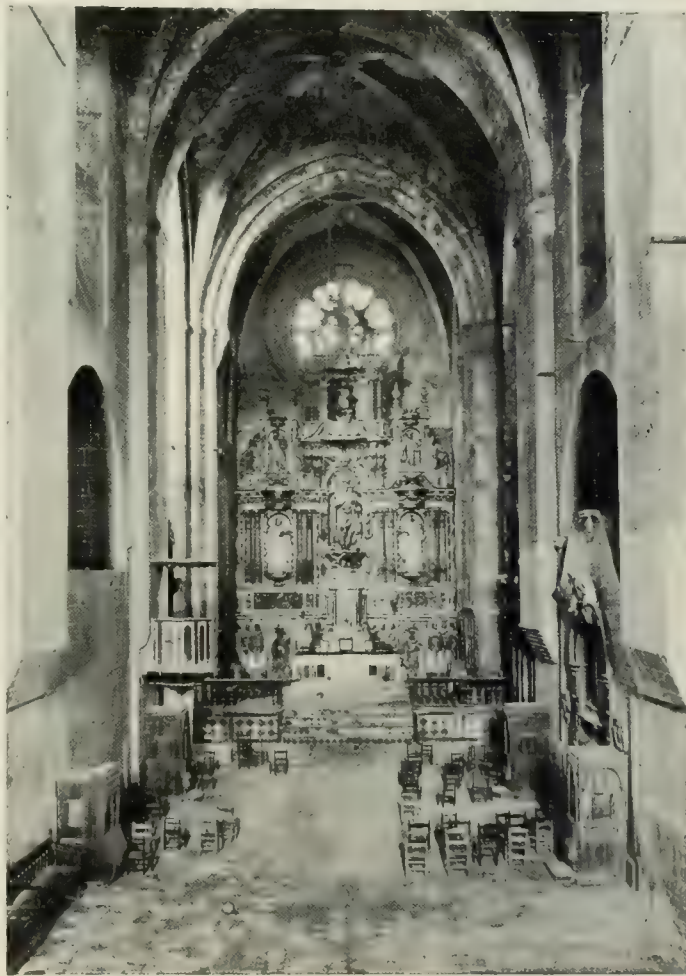

Fig. 542. — Nau major de l'església de Santes Creus. (Fot. Mas.)

El monestir de Camprodon és conegut al de Moissac, cap de la Congregació de Cluny en el Languedoc, l'any 1096 per Bernat II, comte de Tolosa. Aquesta anexió, que equivalia a retirar en la congregació cluniesca, implicava la vinculació freqüent dels monjos de Moissac per regir l'abadia, i sovint l'haver d'anar en missa al monestir de Moissac, prohibint-se fer-ho a Camprodon (1).

Se sap que l'abat Berenguer I (1096-1102), va treballar en l'obra de l'església, que sens dubte no és l'actual. Aquesta fou consagrada en l'any 1160 (2).

La planta de l'església és de creu llatina ab cinch absis quadrats (fig. 567); un cimbori s'alça en el centre de la creu; el frontispici, senzill y llis, va precedit d'un porxo, y tota l'obra respira austeritat (figs. 538 y 539).

En Rogent y en Villan (3) opinaven que la nau del temple, que en altre temps tenia una planta de creu grega, fou perllongada, y ho fundere primer, en l'aparell de les pedres segon, en la forma dels arcs apuntats en l'extrem de la nau cap el frontispici, mentres en la part propera al transsepte eren semicirculars. La probable és que la nau va canvi-

Fig. 566. — Monestir de Santal Cluny.
Moldures de camprodon.

(1) J. MIRLET Y SASSI: *Relaciones entre los monasterios de Camprodon y Moissac*, citada, p. 12 y següents.

(2) Publica l'acta l'*Espania Sagrada*, vol. XLIII, ap. XLV. — *Monasterium*, *Notitias Historicas*, vol. VI, p. 47 y ap. XIII. — *Marea Hispanica*, ap. CCCLIV.

(3) En un dictamen presentat a l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona, citat per MONSALVADIE: *Notitias Historicas*, vol. VI, p. 46-47.

truirse successivament en diferents èpoques adaptantse als progressos del temps.

En Serrallach (1) va trobar vestigis d'uns claustres avuy encara visibles, ab archs sostinguts per pilans de secció quadrada. Els monjos clu-

Fig. 544.

Esglesia de Santes Creus. Nau major y lateral.(Fots. Mas.)

Fig. 545.

niacenchs, en una acta de visita de 1460, fan constar que'l claustre és totalment destruït, «*claustrum totaliter collapsum est*» (2).

MONASTIR DE SANTES CREUS

Segueix en ordre d'antigüetat, el monastir de Santes Creus, que es el primer de l'ordre del Cistell, establert a la nostra Catalunya. A 4 de Desembre de 1150, la noble família de

(1) *Memoria de la restauración de San Pedro de Camprodón*. Barcelona, 1896. P. 11 y següents.

(2) *État des monastères espagnols de l'ordre de Cluny*. Boletín de la Academia de la Historia; vol. XX, p. 430. — MONSALVATJE: *Noticias Históricas*, vol. VI, p. 67.

Montada donà la muntanya de Serdanyola per a fer cel·lo d'un cenobi a favor de Guillem, prior de Santa Maria de la Gran Solva, monastir cistercenç de la Berganya. La popularitat de l'ordre era gran, y desseguida afluiren les donacions a la nova fundació. A 28 de Maig del 1151, la casa de Cardona otorgà una quantitat de sal a l'església de Santa Maria de Valldaura (*Vallis Laureae*), primer títol de la nova comunitat. Guillem R. Dapifer, en 16 de Desembre de 1152, concedí anualment al abat de la Gran Solva y demés monjos, la suma

Plan of the Monastery of San Miguel, 1151-1152. Drawing by J. Puig y Caballero.

21 → 2

→ 2 1 8

⊕ 1 8

Fig. 111

Map of the present-day of Vall de Jón.

Fig. 548. — Exterior de Vallbona de les Monges. (Fot. Mas.)

Fig. 549. — Torre d'escala de l'absis de Vallbona de les Monges. (Fot. Falguera.)

de 100 morabatins, 500 quarteres de blat, y altra quantitat de vi fins a terminar la construcció del cenobi català.

La rusticitat del terror d'Espluga d'Ancosa, primer emplaçament del monastir, determinà la traslació del cenobi a un camp immediat al riu Gayà anomenat *Santes Creus*, donant el territori Guerau d'Alemaný, ab sa muller y fills, en 26 de Janer de 1160.

Les obres del Monastir devien començar cap al any 1166, en que 'l rey Alfons concedí al abat Pere'l dret d'arrençar pedra y fusta de les montanyes de Ciurana (1). En 1169 la comunitat se traslada a Santes Creus', deixant d'anomenarse en els documents l'antiga residència de Valldaura (2). Les

Fig. 550. — Creuer y cimbori de Vallbona de les Monges. (Fot. Falguera.)

(1) Vegis p. 45, nota.

(2) VILLANUEVA: obra citada, vol. XX, p. 134 y següents; y ap. XXI y següents.

— EMILI MORERA Y LLAURADÓ: *Tarragona Cristiana*, citada, vol. I, p. 624 y següents. — *Marca Hispanica*, ap. CCCXII.

dates de construcció són remarcables per la *Nativity quadratum inscriptum* *monasterii* S.S. *Cremori*, que es troba a Vilanova, en la que s'indica que l'església fou començada en 1111 i que en l'any 1225 l'església nova era ja acabada (1).

Realment l'església té la mateixa de l'època, que indiquen els elements: fou començada però amb coberta als volta de canó, reforçada per arcs torals gruixuts, tal com els pilars que hi ha en l'actualitat, a mitja obra aparegué la meitat de les voltes ogivals que després constituïren cap al començament del segle XIII de les variacions característiques de les coses noves o encara més antigues.

L'església és de tres naus, cronat i amb capelles absidials de planta rectangular, totes de cara a les naus (figura 540). Els pilars són prismàtics, de secció en forma de creu. Foren

Fig. 539. — Plan de la Capella del Monacho de Vilanova. Planta 1/2000. (Monasterio de Vilanova.)

Fig. 540. — Secció transversal de la Capella del Monacho. Planta 1/2000. (Monasterio de Vilanova.)

posteriorment tallats essent substituïda en certa altura per filades en volada, donant origen als amplicans arcs torals apuntats (fig. 542). En els angles, s'hi té rectangular i més cap als nervis de les voltes de coronament, caracteritzats per simples nervadures de secció rectangular; les filades de les voltes són també semblen, es repeteixen corresponent al tènue arde-

(1) Obra citada, vol. XX, ap. XVIII.

Fig. 553. — Interior de la Capella del Miracle.
(Fot. Mas.)

rior al creuer, que porta l'escut de la casa d'Aragó (figs. 544 y 545).

L'il·luminació per finestres de mig punt és directa en la nau central, completantla una gran rosa en el fons del absis major (fig. 542), y un finestral gòtic a la fatxada (figs. 541 y 544). Els contraforts externs són també rectangulars.

El cimbori (fig. 536) que s'alça sobre'l creuer, és de planta octogonal. Per l'interior hi ha una volta de creueria, anàloga a les dels trams de les naus; sobre d'ella unes trompes parabòliques que converteixen el quadrat en octàgon, sostenen una

Fig. 554. — Capella del Miracle, a Tarragona. (Fot. Mas.)

otro llanterro que devia ser una gran obra d'art, molt avançada, i posteriorment una senyalada als un copells del *Forment* [1].

VALLENTIN DE SAN VICENÇ — Segons la *Historia de Barçona* d'Àngel Guàrdia, en 1157, un monastir a Calabres y puch després un altre a Vallbona, els que en 1170, a instàncies

FIGURA 1. TALLER DE LA TORRE DEL MONASTIR DE SANT VICENÇ.

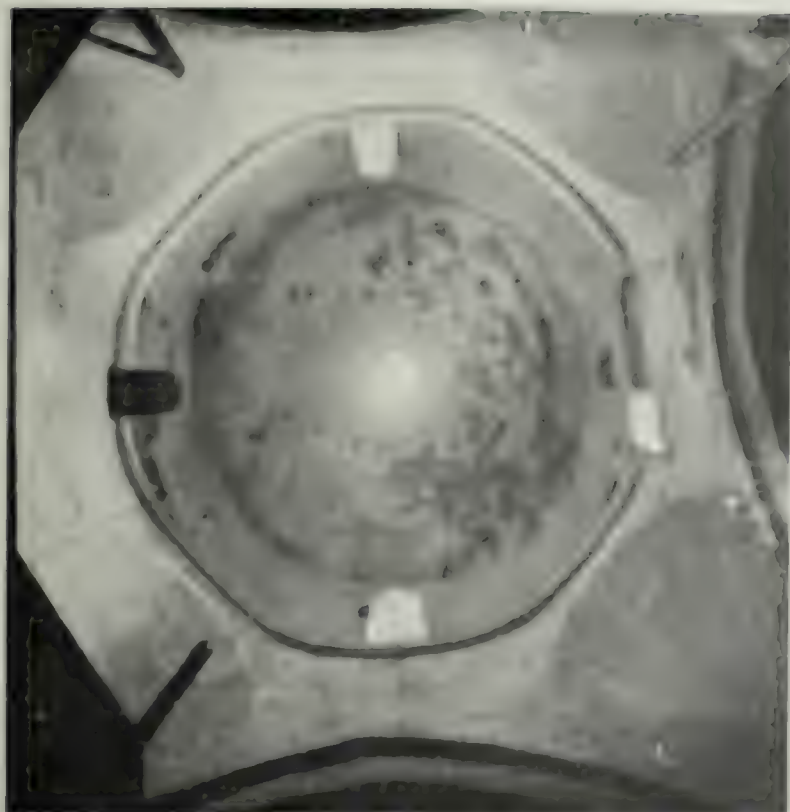

FIG. 2. — L'interior de Santa Maria de Vallbona del Monastir.
(Fot. Mas.)

topogràfica sobre el monastir cistercienc de Santa Creu (Monastirio Cisterciense d'Excursions Científiques), Barcelona, 1881 — PÉREZ DE PUECO y PI y MARGALL: *Cataluña (España, sus monumentos y artes, su naturaleza y historia)*, Barcelona, 1881, Volumen II, p. 204 y siguientes — HERNÁNDEZ SANABRIA: *Monasterio de Santa Creu*, Tarragona, 1886 — JUAN B. PONS TRAVAS: *Monasterio de Santa Creu*, Barcelona, 1896.

(2) P. I. PASQUAL: *Carta al M. L. A. Marques de Capmany a ses Receptivitat de noticies para la historia del monasterio de Santa Maria de Vallbona*, Barcelona,

de D.º Berenguer de Eiximenis, a l'interior era un bell entresacalló a les runes del Castell de Sant Vicenç de D.º Oria de Barçona, que governava'l de Calabres.

L'al·ludició del monastir, tret del *Llibre de notes y resolucions del Real Monastir de Vallbona*, existència en l'any 1173 [2].

Amb el desentente aquell moment la disposició de l'ar-

[1] Aigo VICENÇ: *Las ruinas y ruinas. Historia de la Arquitectura Cristiana Española de la Edad Media*, Madrid, vol. II, p. 408 y siguientes.

[2] THOMAS CHURCH: *Study and*

glesia, així com per a son lloch l'estudi del claustre y del monastir, quals plans han estat aixecats darrerament per una Missió de l'Institut d'Estudis Catalans.

L'esglesia presenta marcadament dues èpoques de construcció: una primera romànica, seguint clarament les habituts dels monjos del Cister, y una altra en que foren aixecades les voltes gòtiques.

La construcció primera era la típica cistercenca, ab son plan de creu llatina (fig. 546), ab son creuer, en el que s'obren tres capelles rectangulars, ab son cimbori al centre, ab ses voltes de canó apuntades, reforçades d'archs torals, conservades avuy sols en el santuari, ab ses estretes finestres semicirculars romàniques. Es veuen clarament aqueixes en la part baixa dels murs de l'esglesia, el sol y murs de la qual foren aixecats al construirse les voltes gòtiques en temps de les abadesses de la casa d'Anglesola, quals armes ornén llurs claus, y que regiren el monastir quasi durant el tres quarts darrers del

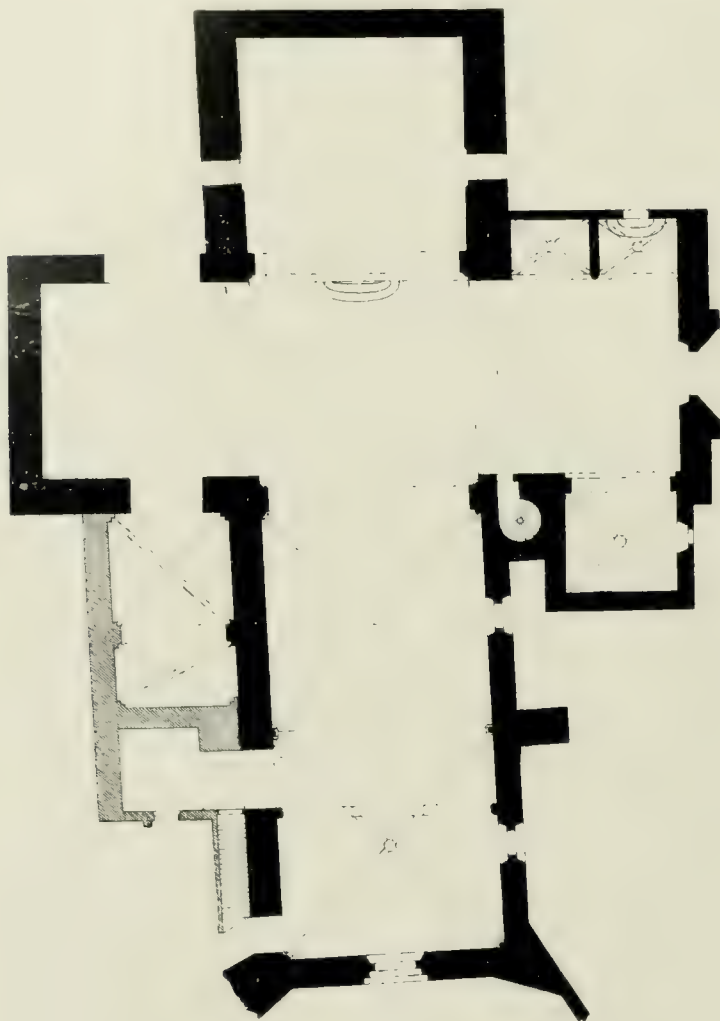

Fig. 557. — Plan de l'esglesia de Santa Agna (Barcelona).

segle XIV. La primera d'aquestes, Na Blanca d'Anglesola, que enriqueix extraordinàriament el patrimoni, regí el monastir de 1294 a 1328, dates concordants ab el caràcter de l'obra.

1837. — A. AULESTIA: *Monastir de Santa Maria de Vallbona de les Monges*. *Àlbum Pintoresch Monumental de Catalunya*. Barcelona, 1889. — RAMON BERGADÀ: *Memoria històrica de la imagen y santuario de N. S. del Tallat*. — M. HERRERA: *Viatge a Vallbona de les Monges*. *Bulletí del Centre Excursionista de Lleida*, 1908. — J. PLEYAN DE PORTA: *Monastir de Vallbona*, en l'*Àlbum de Lleida*, citat. — PIFERRER y PI Y MARGALL: obra y vol. citat, p. 288 y següents. — C. ROCAFORT: volum corresponent a *Lleida*, de la *Geografia Històrica de Catalunya*. Barcelona, sense data. P. 447 y següents.

Fig. 549. — Santa Maria de Cambril (Prov. de Lleida).

L'exterior es llis, consumats els murs de la cornisa ab mènsules (fig. 549). En la part més vella, que sembla ésser la que correspon a l'edifici major, estan aquestes ornades ab figures, mentre que les del creuer i de la nau són llises, seguint la disposició costanera.

El Santuari rectangular, ornat de sepulcres, s'edificà entre les dues capelles menors rectangulars també al centre del creuer, demunt les voltes gòtiques posteriors s'hi aixeca el cimbori antic (fig. 550). En el rema del creuer del costat del evangeli hi ha la porta actual d'entrada (fig. 548) una altra porta s'obrí en altra època en la nau, essent avuy tancada i coberta ocupat per un sepulcre y així queda per a l'hor de les monges la llengua del Temple.

Junt a la capella menor del costat de l'apòstola, hi ha una torre d'escola que condueix a la salienta. És rectangular y està coberta de lloses en piràmide (fig. 551), constituint un interessant exemplar complet. Finsquí que existia a Catalunya de les típiques torres d'escola. En els murs del temple s'hi veuen repetides marques de picapedrer (fig. 547).

En el penúltim tram de la nau s'hi aixeca un monumental cimbori (fig. 548) construït en temps de l'Abadessa Elisenda de Copons (1340 a 1348).

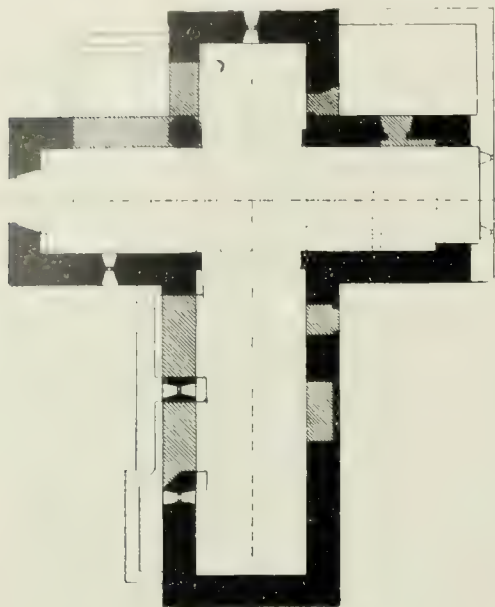

Fig. 559. — Plan de l'església de Santa Maria del Priorat de Castellfullit de Riubregós. Escala 1 : 400. (Bonet.)

ESGLÉSIA DEL MIRACLE
A TARRAGONA

Aqueixa disposició és després adoptada en altres obres més senzilles, principalment en les obres dels templers que seguiren la regla de Sant Bernat no sols en la disciplina de la vida, sinó en llur arquitectura, com en l'església de Santa Maria del Miracle.

En l'arena del amfiteatre romà de Tarragona (1) s'hi aixecà un temple dedicat a Nostra Senyora, que en la butlla d'Anastasi IV (1154) se l'hi dona 'l títol de Nostra Senyora del Miracle. Al costat de l'església edificaren els templers la preceptoria de Tarragona, vivint els monjos militars en aquell lloch desde principis del segle XIII fins a la dissolució de l'Ordre per Climent V (2).

Segurament el temple actual, que substituï el primitiu, és obra de l'Ordre militar (3).

Té la planta de creu llatina ab el santuari de plan rectangular (fig. 551), coberts nau y creuer ab voltes de canó apuntades (fig. 552), essent les

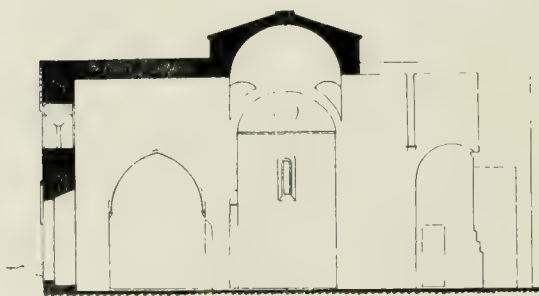

Fig. 560. Seccions transversals de Santa Maria de Castellfullit de Riubregós. (Bonet.) Fig. 561.

(1) Vegis vol. I, p. 108 y següents.

(2) EMILIO MORERA Y LLAURADÓ: *Tarragona antiga : y moderna*. Tarragona, 1846. P. 166 y següents.

(3) ÁNGEL DEL ARCO: *Paseos arqueológicos por la diócesis de Tarragona. I. Iglesia de Nuestra Señora del Milagro*. Boletín Arqueológico. Tarragona, 1914. P. 69 y següents.

d'aquest perpendicular a seguit, i en el centre d'aquesta se comparen diverses gules i trompes còniques (figs. 554 y 555), amb les quals, acompanyada per columnes, reforcen les voltes de la nau principal y del creuer.

La porta d'entrada es, en el mur de l'esquerra de la nau principal; presenta una sort d'arcs en degradació, apoyats en dues columnes de forma anàloga a les de Sant Benet de Bages y Sant Martí Sarroca (figs. 554 y 555).

L'ornamentació no pot ésser més escassa. Sols en les impostes de sobre els capitells de les naus apareixen unes petites dents de

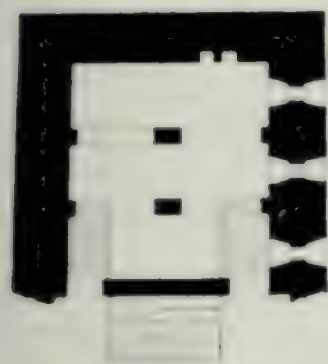

Fig. 554. — Plan de la crypta Santa Eulàdia (1/400).

Fig. 555. — Plan de l'cripta d'Empúries, Sant Martí (1/400).

serra, y dues finestres, propores a la porta, oberts en el vultant dans y llatles geomètriques (1).

(1) *L'eglésia del Miracle a Tortosa*, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 1913, Vol. XXIII, p. 93 y següents.

ESGLÉSIA DE SANTA ANNA
(BARCELONA, 1117-1144)

D'aquesta església és antiga la planta y part dels murs. Aquella és de creu llatina ab les testeras planes.

«Fou antigament de monjos o canonges del Sant Sepulcre de Jerusalem — diu Villanueva (1),— la seva fundació s'ignora, però ab verossimilitut se pot fixar cap a la meytat del segle XII y molt poch després de 1141. Existeix ja fundat en l'acta de 1184. L'edifici de l'església y canònica d'aquesta colegiata, és en alguna part del segle XII en que fou construïda, com pot deduirse del Necrologi de la mateixa, on el dia 11 de Janer se nota l'òbit d'un canonge vingut de Jerusalem, anomenat *Carfili*, ab aquestes paraules: «*Obiit Carfilius frater Sancti Sepulchri, qui edificavit ecclesiam Sanctae Annae.*»

Els murs romànichs aguanten avuy un sistema de voltes gòtiques, de construcció posterior, a excepció en el creuer, que són de canó (fig. 557).

El cimbori sense acabar és també del període ogival.

Fig. 564.

Església d'Escornalbou. (Fots. Toda.)

Fig. 565.

(1) Obra citada, vol. XVIII, p. 139 y següents.

[illegible]

Es ella una demostració de com el temps i els temps realment als nos
simplificacions de alguns pots construccions, necessàries que nos haurien acceptat
la disciplina de Sant Bernat. El plan del temple es en forma de creu
al l'altre major rectangular, afegint-se en el centre del creuer en ritm de
cristianisme.

La disposition d'ensemble des données recueillies permet d'appréhender les différents types de données et d'observer les liens entre elles. Citons quelques exemples.

Una d'olles ben infressanti de l'engany del monestir d'Escoriall.

1.

que s'aixeca presidint una colegiata de canonges de Sant Agustí, en terres donades en 1165 al Capítol de Tarragona per Alfons I (1). Fou l'església erigida en temps del arquebisbe Huch de Cervelló, y fou consagrada per l'arquebisbe Pere d'Albalat (2) en l'any 1240.

L'església, precedida d'un porxo, formava dos còssos: la nau del temple cobert ab volta de canó y'l santuari cobert ab volta gòtica (fig. 562). Sota'l santuari hi havia una cripta (fig. 563), y al costat Nort del temple un claustre avuy destruit.

En son interior s'hi han obert posteriorment capelles; mes en els temps de sa construcció sols unes columnes sostenint archs torals interrompien la severitat dels murs y les voltes.

L'església de la Mare de Déu de Bell-lloch, prop de Santa Coloma de Queralt, és de planta d'una sola nau ab volta de canó seguit, ab capelles laterals y un creuer (fig. 568).

L'església actual sembla fundació de la noble familia de Queralt en el segle XIII; probablement abans fou monastir, y 's creu fundadament que fou la primera parroquia de la vila (3).

Rodegen la Catedral de Tarragona dues capelles aïllades seguint la costum de les velles Catedrals romàniques.

La capella de Sant Pau de Tarragona és un petit temple erigit sens dubte a mitjans del segle XIII (4), dedicat al apòstol Sant Pau. Aquesta església en miniatura és un bell exemplar de la nova arquitectura que introduïren les ordres monàstiques en el segle XIII (fig. de la p. 418). Mideix

Fig. 568. — Església de la Mare de Déu de Bell-lloch.

(1) VILLANUEVA: obra citada, vol. XX, ap. LI.

(2) Id., íd., íd., p. 167.

(3) JUAN SEGURA Y VALLS: *Historia de la villa de Santa Maria de Queralt*. Barcelona, 1879.

(4) EMILI MORERA Y LLAURADÓ: *Geografía General de Catalunya. Tarragona*. P. 278 y següents.

de 4 a 5 metres de llargària per 2 d'amplària i es tropan. La volta interior és formada per aristes i clau.

La creu va ésser destinada a una construcció anomenada de Sant Pau fundada en l'any 1234, reconstruïda de nou amb el d'enderrament però al servei del hospital establit. Entre altres coses, s'ajuda en la construcció de la nova catedral capítol del patende. Construcció de Banyeres en 1280.

Ara està emprada en un cos patis del Seminari Pontifical (fig. 309).

Fig. 309.—Capella de Sant Pau.

Fig. 310.—Capella de Santa Tecla (Banyeres).

L'església de Santa Tecla, propera al abbe de la catedral, és d'una sola nau, de planta rectangular, de 10 metres de llargària per 5 d'amplària, als seus extrems anterior i posterior ornats per un de pilastres columnes.

en els quatre angles. (Vegis el plan en la fig. 324, en el cantó superior dret). El timpall de marbre de la porta no presenta res de sculptòric.

Una capella romana ja conlituda són altar, amb un fons roman-

grats els primers bisbes de les seus sufragànies, y en quin recinte se suposa varen celebrar-se els primers concilis provincials de la nostra terra després de la restauració.

Sa fatxada principal presenta una porta ricament ornamentada que després descriurem (fig. 569).

Indubtablement la primitiva església fundada per sant Olaguer no és la actualment existent que presenta interiorment y exteriorment els caràcters d'una obra aixecada en ple segle XIII, potser pel canonge obrer *Raymundus de Miliano* allí enterrat (1). Interiorment el temple és cobert ab voltes ogivals, y aqueixa disposició interior ve senyalada exteriorment per contraforts, y especialment, pels contraforts angulars en diagonal característichs (fig. 569).

(1) Vegis pàg. 49.

Sant Pau de Tarragona.

Fig. 421. — Detall del portal de l'església de l'antic Monestir de Sant Miquel.

ESGLÉSIES AB PLAN DE CREU, AB UN SOL AISIS

La força de les esglésies locals del segle VII era predominantment però no influït en els monastres apartats, i aconseguint els monjos constructura autònoma en successives transformacions en el plan primitiu dels temples del Claret.

La primera fou la d'adoptar la forma tradicional del aïsis però la capella major, que s'destacava en la forma cilíndrica o prismàtica de base poligonal, al exterior i al interior, entre les capelles menors rectangulars que s'orienten a cada un dels braços del transsepte. Tal disposició fou molt usada en els monastres cisterrencs. L'església

d'Obasine (Corrère) (1), y la de Loc-Dieu (Aveyron) (2), són dos típics exemples de basíliques franceses ab aquesta disposició de santuari.

Fou comú, per altra part, a Espanya, en els monastirs del Cister, com els de Santa Maria de Huerta (Soria), les Huelgas de Burgos, San Andrés de Arroyo (Palencia), Santa Maria de Meira (Lugo), La Oliva (Navarra) (3).

Fig. 572. Secció transversal de l'església de Coustouges. (Noell.)
Escala 1 : 400.

Cap dels monastirs cistercenchs de Catalunya va usarla, essent freqüent en canvi en les esglésies parroquials el plan en forma de creu, tenint en forma de cercle o en polígon solament la capella del altar major, essent els altres altars colocats en el creuer.

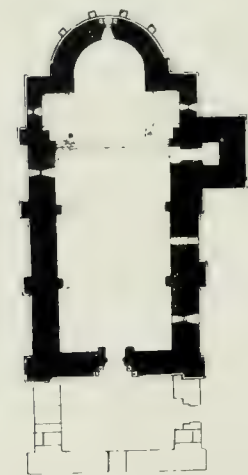

Fig. 573.—Plan de l'església de Coustouges. (Noell.)
Escala 1 : 400.

És aqueixa forma indubtablement deguda a les modificacions del plan del temple, introduïdes per l'ordre del Cister, ja que no té precedent en la nostra arquitectura del segle XI (4), fent sa aparició en les darrerries del segle XII y començament del XIII.

Les obres que tenen aqueixa disposició poden seriar-se, de modo que insensiblement es passi de l'església d'una nau a la de plan de creu per una continua evolució.

Fig. 574. — Absis y cloquer de l'església de Coustouges. (Fot. Vintró.)

(1) Vegis el plan en VIOLLET-LE-DUC: *Dictionnaire d'Architecture*, vol. IX, p. 225.
(2) *Archives de la Commission des Monuments Historiques*, vol. V, p. 82.
(3) Vegis aqueixos plans en LAMPÉREZ: *Arquitectura cristiana española*, citada, p. 424 y següents.

(4) Cal aquí rectificar una afirmació feta en el vol. II, p. 271. El plan de Sant Daniel de Girona, llavors aixecat sense penetrar a la clausura monàstica, donava idea d'un plan de creu ab un sol absis. Son examen, per una Missió del Institut que pogué visitar l'interior del monastir, permeté fotografiar un dels absis encara existents. Igual resultat és probable dongués un detingut examen de Sant Cugat de Salou, y així desapareixeria el grup descrit en el referit volum.

Un primer pla a la *Temple of Concordia* del *Monte Cavallo* (fig. 572) de l'edifici *Temple of Concordia* de *Monte Cavallo*. El temple actual és successor d'altres tres anteriors: *Temple of Concordia* d'Àtil·la, pel *Monte Cavallo* de *Augustus*, pel *Monte Cavallo* de *Augustus* i pel *Monte Cavallo* de *Augustus* (fig. 573). El temple actual és el resultat de la restauració de l'edifici d'Àtil·la (fig. 572) i el resultat de la restauració de l'edifici d'Àtil·la (fig. 573).

Fig. 572. — *Temple of Concordia* de *Monte Cavallo*, *Temple of Concordia*, *Temple of Concordia*.

Fig. 573. — *Temple of Concordia* de *Monte Cavallo*, *Temple of Concordia*, *Temple of Concordia*.

L'edifici s compon de dos cossos: la nau i el cor, que es distinguen exteriorment per la menor altura d'aquell últim (figs. 572 y 573).

La nau està coberta per una volta de canó apuntada, dividida en tres trams d'igual llargada, per dos arcs torals (figs. 572 y 573). L'arc toral és sostingut per dues columnes i flanquejat per dues petites arcades. Després el cor s'estén, formant un rudimentari creuer cobert ab voltes per arista, reforçades per aristes. L'empenta d'aquesta sap a la nau es contrarestalla ingenuament per mitjà de dues trompes còniques (fig. 572). Precedeix a la nau un small porch, on el que s'obra la porta simfònica d'entrada al temple.

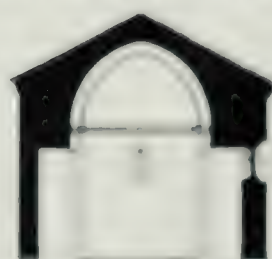

Fig. 574. — *Temple of Concordia* de *Monte Cavallo*, *Temple of Concordia*, *Temple of Concordia*.

[1] *Maria Hispanica*, ap. CCCI.

Fig. 578. — Esglesia del castell de Gardeny.

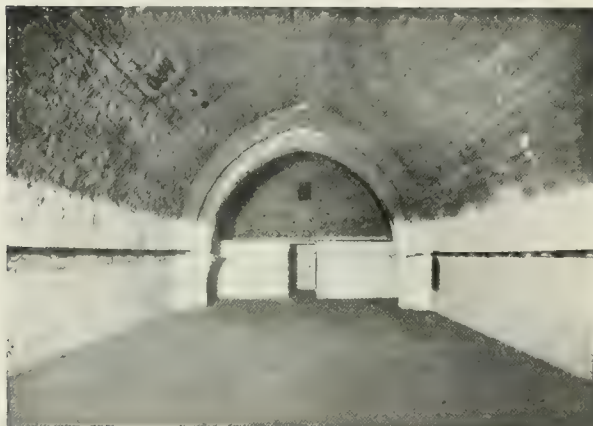

Fig. 579. — Interior del temple de Gardeny.

És notable el perfecte traçat geomètrich de la planta y alçat d'aquesta esglesia. L'aparell dels murs y de les voltes és fet ab rara perfecció, tenint en compte la costum del país (Roselló), aont se troba el temple. Per alleugerir la volta se construí la primera filada de granet, y'l restant, fins a tancarla, sols de pedra tosca. Presenta al exterior petits contraforts que aguanten l'empenta dels archs torals (1). Son absis és coronat d'arcuacions lombardes (fig. 574).

(1) M. DE NOËLL: *Notice architectonique sur l'église de Coustouges*, publicada per la *Société Agricole Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, vol. XXX, p. 102.

però, pel costat de Castellà, corresponia al domini del seu senyor local, i no corresponia al daltre, que pertanyia a l'orde de Sant Joan d'Alemanya, i després a Donya Constança, filla de Pere I (11).

El plan de l'església del castell de Gardany presenta el perfil de la muralla a l'interior dels murs, mentre que el perfil a l'exterior és més complex. Aquesta església és obra del començament del segle XIII, segons demostra la disposició de la portada, de la que parlarem més tard. Presenta la volta de la nau cilíndrica apuntada, sostinguda per arcs torals (fig. 577). La porta és exterior i interiorment illa, així com els murs.

Gardany és un puig davant de la ciutat de Lloйдa. Havia estat estratègic contra la vella ciutat tant es posa durant el setge en que s'conquerí la Lloйдa muresca la mort del Comte de Barcelona. El puig ab son castell fou la porta

Fig. 576. — Església de Gardany. — Planta i perfil. — (D'acord amb el disseny de l'arquitecte J. Puig y Castellanos.)

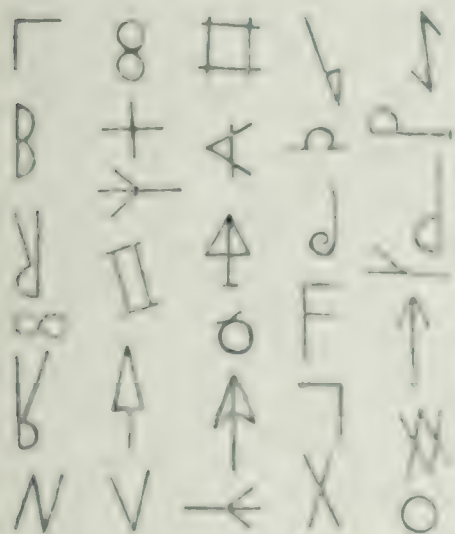

Fig. 577. — Marques de proporcions de l'església de Gardany.

donada pel senyor als Templers per con acció en la presa de l'antiga ciutat.

Tota aquella alhora de la dimensió central una casa veïna a la palauet muresca en el lloc de Gardany, que devia ésser absorbita per la nova del castell de Gardany.

La primera vegada que té comanda de Gardany consta en els documents data del 1150, sent per Cameracura a Pere de Castellà (12), després els documents són freqüents, i suposant que que s'extinguí a

(11) GILBERT HOGARTH: *Volunt de Lloйдa de la Granja senyal de Castellà*, citada, p. 278.

(12) MIERI Y SANS: *Les ruines dels Templers y Hospitalers en l'antiga ciutat de Lloйдa*, p. 67 y següent. Vegeu també sobre Gardany, l'obra del mateix autor *Castell de Lloйдa*, p. 67 y següent. Vegeu també sobre Gardany, l'obra del mateix autor *Castell de Lloйдa*, p. 67 y següent.

donacions y deixes. Un document del any 1156, pel que Guillem de Ponts y sa muller Joana fan una donació als Templers, parla de l'església del castell de Gardeny: «*pro redemptione anime mee et filli Guillelmi qui apud Gardenium in ecclesia predictorum militum sepultus est*» (1).

Guillem d'Anglesola, per remey de la seva ànima y de la de son pare Guillem, donà en 1202 a la casa de Gardeny, en mans del preceptor Guillem Amill, una pensió de quinze sous a Corbins, «*de quibus XV. solidos teneatur ibi semper quadam lampa argentea accensa et illuminata ante altare dicte Sancte Marie Gardenii omnibus arsura noctibus in perpetuam. Quem lampadem ego prefatus G. de Anglesola facio ibi argenteam et ut perpetuo possit illuminari de predictis XV. solidis de meo censu de Corbins...*» (2)

L'església del castell de templers de Gardeny, obra característica del temps, presenta ja rudimentaris creuers de diferenta fondaria senyalats com

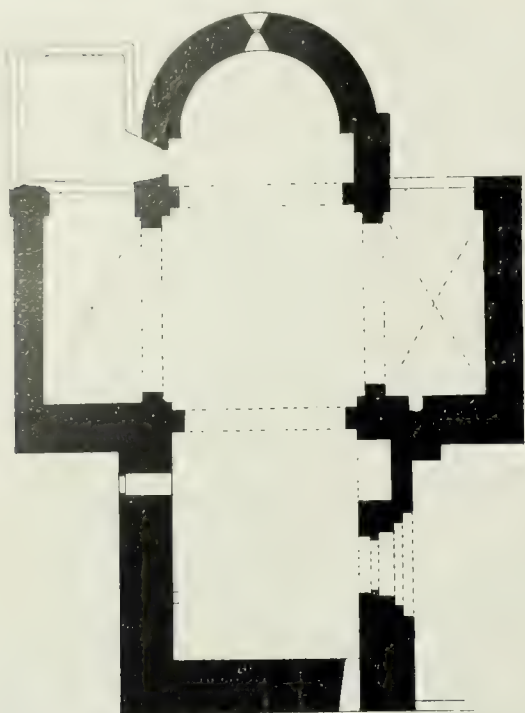

Fig. 583. Plan de l'església de Pla de Cabra. Escala 1 : 400. (Bonet.)

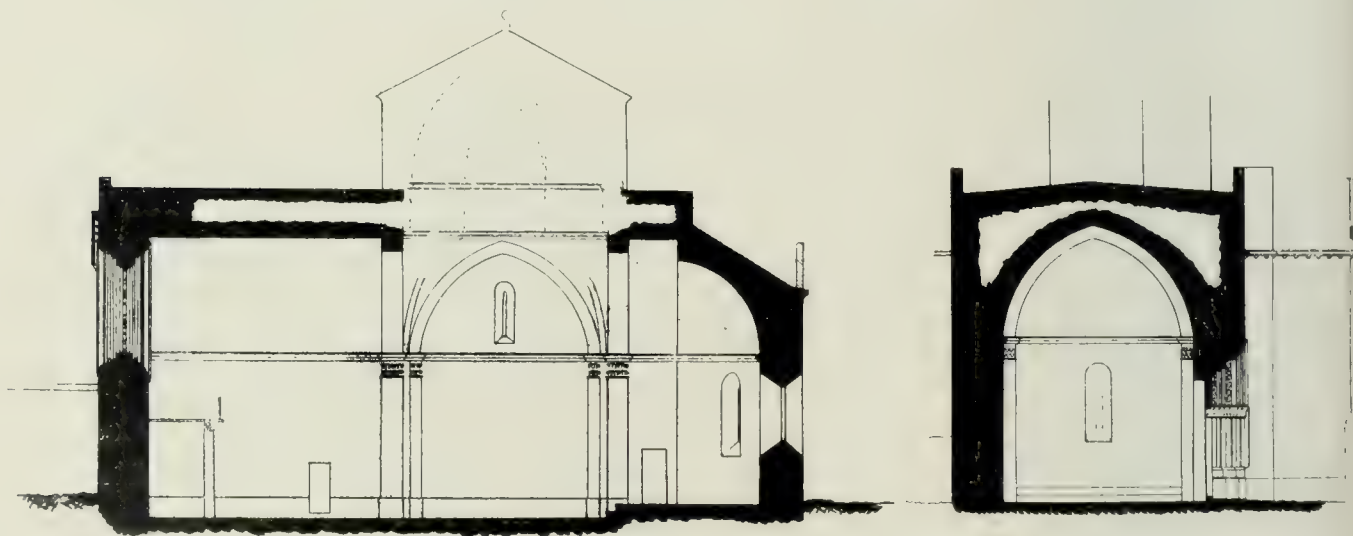

Fig. 584. Seccions transversals de l'església de Pla de Cabra. Escala 1 : 400. (Bonet.)

Fig. 585.

(1) MIRET Y SANS: *Les cases dels Templers y Hospitalers en Catalunya*, citada, p. 71.

(2) Id., id., p. 347 y següents.

dues capelles a cada costat del absis central. No fent més aquest es poligonal per dintre i per fora (fig. 581), així com les marques de picapedrer en els carreus (fig. 582); aquests caràcters originals de l'escola provençal són cap l'ordre. Sa volta és llançament apuntada i reforçada prop del transsepte per un arc toral sostingut per columnes (figs. 579 i 580). Son fron-

Fig. 580. — Facenda de l'is de l'absis de l'Església de Santa Maria de Torroja.

Fig. 581. — Interior de l'església de Pla de Gual (Torroja).

terol terminat en una volta amb volta llançament. Aquesta volta és de dos grans centres perpendiculars (fig. 578). Cal aquí recordar també, com l'ordre del Temple segons les prescripcions del Còdex en tant respecte a l'adopció de posicions i equidistàncies, que aquests i altres punts de l'ordre de Sant Bernat.

— **Santa Maria de Pla de Gual**
Pla de Gual
És un lloc de la zona de Torroja, anomenat per Alfons I a l'any 1123 (1).

(1) EMILI MONER, *Volcan de Torroja*, en *La Vanguardia* general de Catalunya, editada p. 822. — JACME VALLS, *El lloc de Pla de Gual*, en *Arquitectura y Urbanisme*, a l'ed. *Boletín Arquitectónico de Tarragona*, any IV, nº 34, p. 268.

Sa obra, que és també del començament del segle XIII, presenta ja marcadament el creuer a l'exterior (fig. 583), cobert ab volta ogival, així com el tram central, situació usual del cimbori (figuras 584 y 587). Les cornises són sostingudes per mènsules (fig. 586).

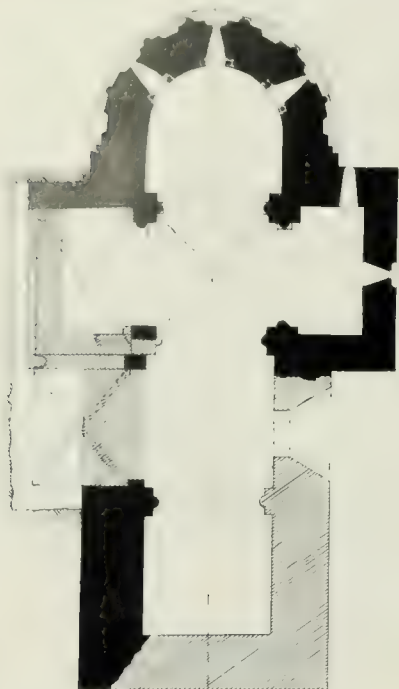

Fig. 589. — Plan de l'església de Camarasa. Escala 1 : 400.

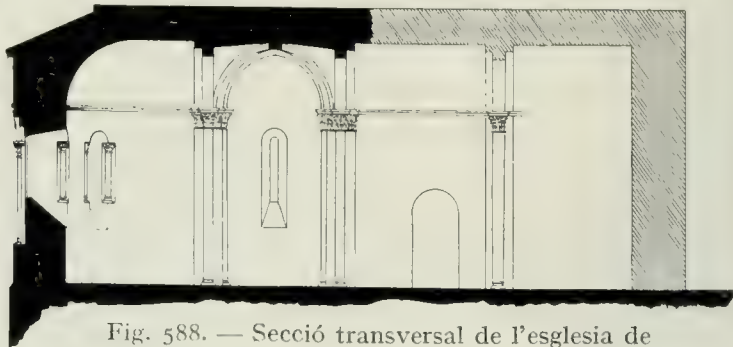

Fig. 588. — Secció transversal de l'església de Camarasa. Escala 1 : 400.

CAMARASA

El lloch de Camarasa pertanyé a la Corona real com Cubells, essent enfeudat, al començar el segle XIII, a Guerau d'Alemaný, passant després a

Donya Constança, filla de Pere I, tornant al domini reyal en 1247, en temps de Jaume I. Probablement això explica la sumptuositat de son temple y ses semblances de plan y d'alçat (figuras 588 y 589), sobre tot en l'absis ab l'església de Sant Martí Sarroca, que després descriurem (1).

L'església de Camarasa té anàloga disposició interior: voltes de canó apuntat cobreixen la nau y'l creuer, mentres la volta central és ogival (fig. 591).

L'absis és interessantíssim,

Fig. 590. — Absis de l'església de Camarasa. (Fot. Bonet.)

(1) CEFERÍ ROCAFORT: *Provincia de Lleyda*, de la *Geografia general de Catalunya*, citada, p. 271. — LUIS IZQUIERDO y MANUEL SERRA: *Excursió a Camarasa*, *Bulletí del Centre Excursionista de Lleyda*, 1908. P. 8 y següents.

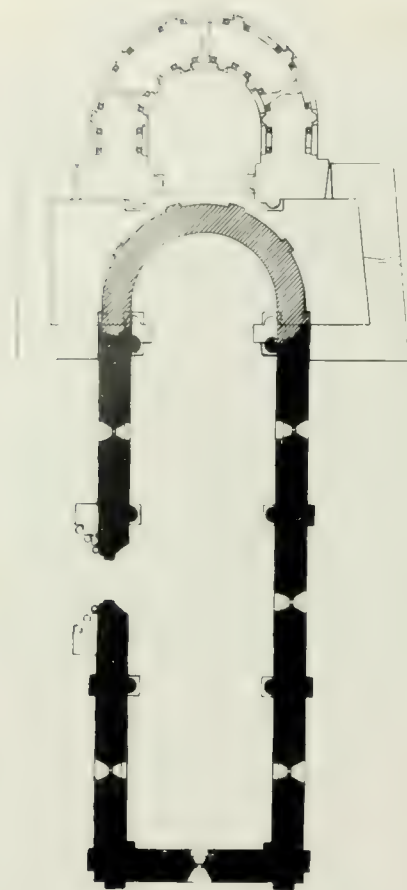

Fig. 593. — Plan antich.

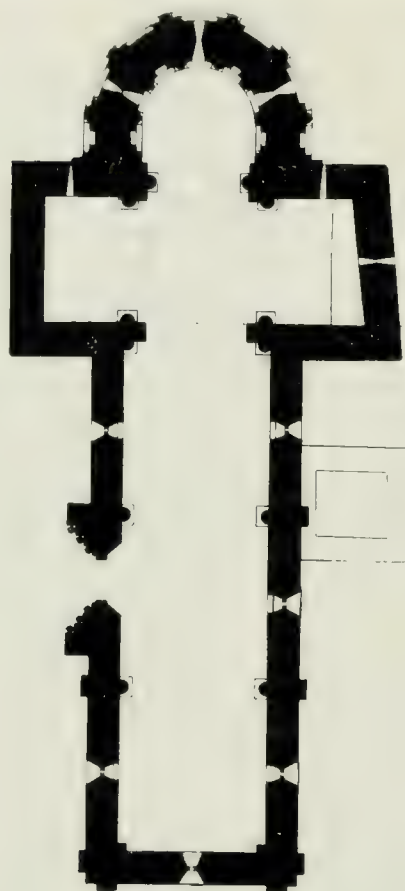

Fig. 594. — Plan actual.

Esglesia de Sant Martí Sarroca. Escala 1 : 400.

Mora, deixà a son fill Arnau Miró de Sant Martí el castell d'aquest nom.

Més tart passà'l castell de Sant Martí a poder de la casa reyal d'Aragó, domini que justifica un escut del rey en Pere IV, el del *Punyalet*. Fou cedit després a n'en Bernat de Forcià, germà de la reyna Na Sibila de Forcià, y allí hi passaren els dramàtics successos quan, a la mort den Pere IV, en Joan I y l'infant Don Martí, perseguien a la desventurada reyna Na Sibila.

Pertanyé més tart al Capítol de la Catedral de Barcelona, com ho testifiquen els documents y ho indica l'escut que's veu en l'arch de la porta (1).

L'esglesia de Sant Martí Sarroca fou construïda en dues èpoques.

Antigament era una esglesia d'una nau ab un absis, qual part baixa y fonaments s'han trobat omplint l'àrea del creuer y arribant fins quasi al centre del absis actual (fig. 593). D'ella en formava part un campanar avuy mig destruït.

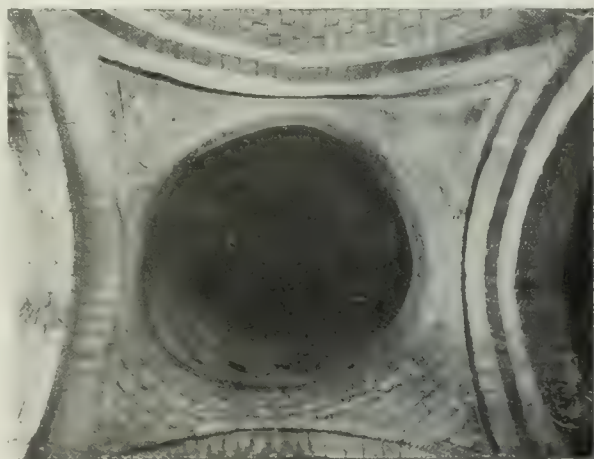

Fig. 595. — Volta del cimbori de l'esglesia de Sant Martí Sarroca. (Fot. Mas.)

(1) Nota d'AULESTIA PIJOAN, a l'obra *España, sus monumentos y artes*, vol. II de *Cataluña*. Barcelona, 1884. P. 554.

Més fàcil, aquells temples, però les dimensions afegides i creuen als seus cimboris i l'absis, que són comuns a la majoria de Catalunya (fig. 596).

Cal parlar, primer, que tot, d'aquels absis motu-llós que res té que veure ab les autoritats cristocènques de l'època (figs. 596, 598 y 601).

No hi ha empena per produir l'interès efecte que causa, ni una gran massa, ni una exuberant riquesa, ni, com en els altres goticis, un extraordinari esforç d'enginyer: unes columnes que aguanten uns arcs que en l'interior y en l'exterior desgruixen els murs, unes finestres estretes per fora, que després majestuosament s'arxampen centrades ab els arcs; una volta esfèrica llisa; l'esculptura no és pas extraordinària, és vigorosa, si, sense les magnificències de les portes dels edificis del segle XIII de les esglésies del Occident de Catalunya, de Lleida y Agrimunt, o de València, y aquests elements reunits donen un extraordinari efecte arquitectònic.

■ Nos sembla haver-ne entenyut la causa, se semblant a la que dona tot el seu vigor, tota la seva força a la porta de l'església de Porqueres, en el lloch de Banyoles, el contrast entre les arcades llises sense cap moti-llura y les columnes esculpides, l'element d'aquesta contraposició

■ Nos sembla haver-ne entenyut la causa, se semblant a la que dona tot el seu vigor, tota la seva força a la porta de l'església de Porqueres, en el lloch de Banyoles, el contrast entre les arcades llises sense cap moti-llura y les columnes esculpides, l'element d'aquesta contraposició

de formes llises robustes, més aviat pesades, ab les columnes, més aviat primes, més aviat lleugeres.

Fa contrast l'obra del absis ab la del cimbori (fig. 595). Aqueix ele-

Fig. 597. — Interior de l'església de Sant Martí Sarroca. (Fot. Mas.)

Fig. 598. — Interior de l'església de Sant Martí Sarroca. (Fot. Mas.)

ment del temple fou fet per gent menys hàbil que'l mestre que feu l'absis; li costà al mestre de l'obra del cimbori arribar a enllaçar la nau vella ab l'absis nou y disposar les co-

Fig. 599.

Capitells de l'església de Sant Martí Sarroca. (Fot. Mas.)

Fig. 600.

lunnes que havien d'agradar als seus senyors no la van acabar mai, perquè de la creu, li costà encara més. Finalment al consens van haver de posar-se a construir la cúpula del cimbori.

Es curios veure l'irregularitat de forma dels arcs i les guirxoses. El nostre cimbori té una forma nova i peculiar comú en el país.

Sant Martí Sarroca, y en analogia de Camarasa presenten radicals diferències als esglésies del país. La més sorprenent és la decoració del absis major, ab ses arcades sobre columnes al exterior y al interior, que enquadren les arquivoltes semicirculars, dintre les que s'obren les finestres. Notem després les cornises de composició diversa en les cornises exteriors. A dintre l'església cal indicar la cúpula esfèrica sobre pilxines y'ls capitells de les columnes anir-se al abs de les pilars (figs. 699 y 600). El creuer, la cúpula y l'absis presenten marcadors anàlogues als algunes esglésies de la Girona que ns ha descrit darrerament en Brutius Pinthum citar, però nuposta demostració, els abs de Languoran, el de Martillac y esportadment el de Saint-Denis de Páris (1).

La cúpula de Sant Martí recorda exactament les cúpules gòtiques. La descripció que dona en Brutius de ses característiques sembla recordar la

Fig. 100. — Absis de l'església de Sant Martí de Sarroca.
(V. M. M.)

(1) J. A. BRUTIUS: *Les vitelles gòtiques de la Girona*. Barcelona, 1902, p. 81, figs. 128 y 219.

de Sant Martí Sarroca; com en elles «les petxines s'uneixen per la part superior, de modo que presenten a la cúpula un seient perfectament circular» (1). Les irregularitats de la cúpula de Sant Martí recorden les de la de Tourtirac (2).

(1) J. A. BRUTAILS : obra darrerament citada, p. 172.

(2) Id., id., fig. 207 bis.

Frontispicis de l'esglesia de Sant Martí Sarroca. (Fot. Mas.)

Fig. 101. — Perspectiva interior del presbiteri de l'església de Sant Joan.

III

ESGLÉSIES AB ABSIS OBERTS EN EL MASSIS DEL MUR

Catalunya no s'hi troba la disposició de la capella major en forma d'absis, procedint de les capelles rectangulars, més que en les petites esglésies parroquials; tenim en canvi exemples d'absis oberts en el grup del mur com en els monastirs del Cister procedents de Thoronet (Var) (1), y Sanampne (Vaucluse) (2). Era natural aquesta intensa influen-

(1) Vegis el plan en Revout, obra citada, vol. II, p. XIV.

(2) Vegis el plan en Deuto y sase Bessière obra citada, p. 118. — Revout, p. XIV.

cia provençal en l'època de tant múltiples relacions. Per altra part representava aquesta forma de plan com una transacció entre la tradició y les normes modernes cistercenques.

Durant el segle XI no's troba a Catalunya cap església en que'ls absis laterals siguin embeguts en el gruix del mur, no senyalant sa forma circular al exterior, y ab tot, aqueixa forma és antiquíssima, comú

Fig. 603. — Portes de l'església de Cornellà de Conflent.

al Occident y a les esglésies bisantines dels segles V y VI. L'hem senyalada també entre les nostres primitives basiliques visigòtiques (1). S'atribueix la seva adaptació a la facilitat de cobrirlos per medi d'una teulada a dues aigües (2); alguns estan situats en la part exterior d'una abadía o d'un castell y la disposició sembla deguda a la dificultat que'l triple cilindre dels absis tenia pera la defensa. Però era principalment una pràctica dels cistercenchs y de les ordres que seguien son esperit de pobresa desde la segona meytat del segle XII (3), y a sa imitació es propagà per les esglésies de Catalunya.

(1) Vegis vol. I, p. 319 y següents.

(2) LASTEYRIE: *L'Architecture religieuse en France à l'époque romane*, citada, p. 303.

(3) Id., id., p. 292, nota 2.

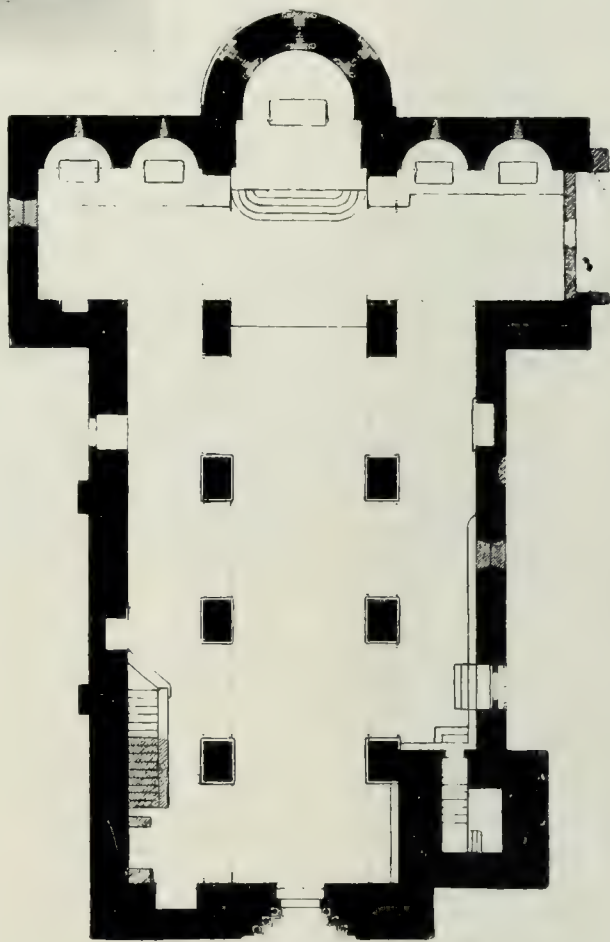

Fig. 604. — Plan de l'església de Cornellà de Conflent. (Brutails.) Escala 1 : 400.

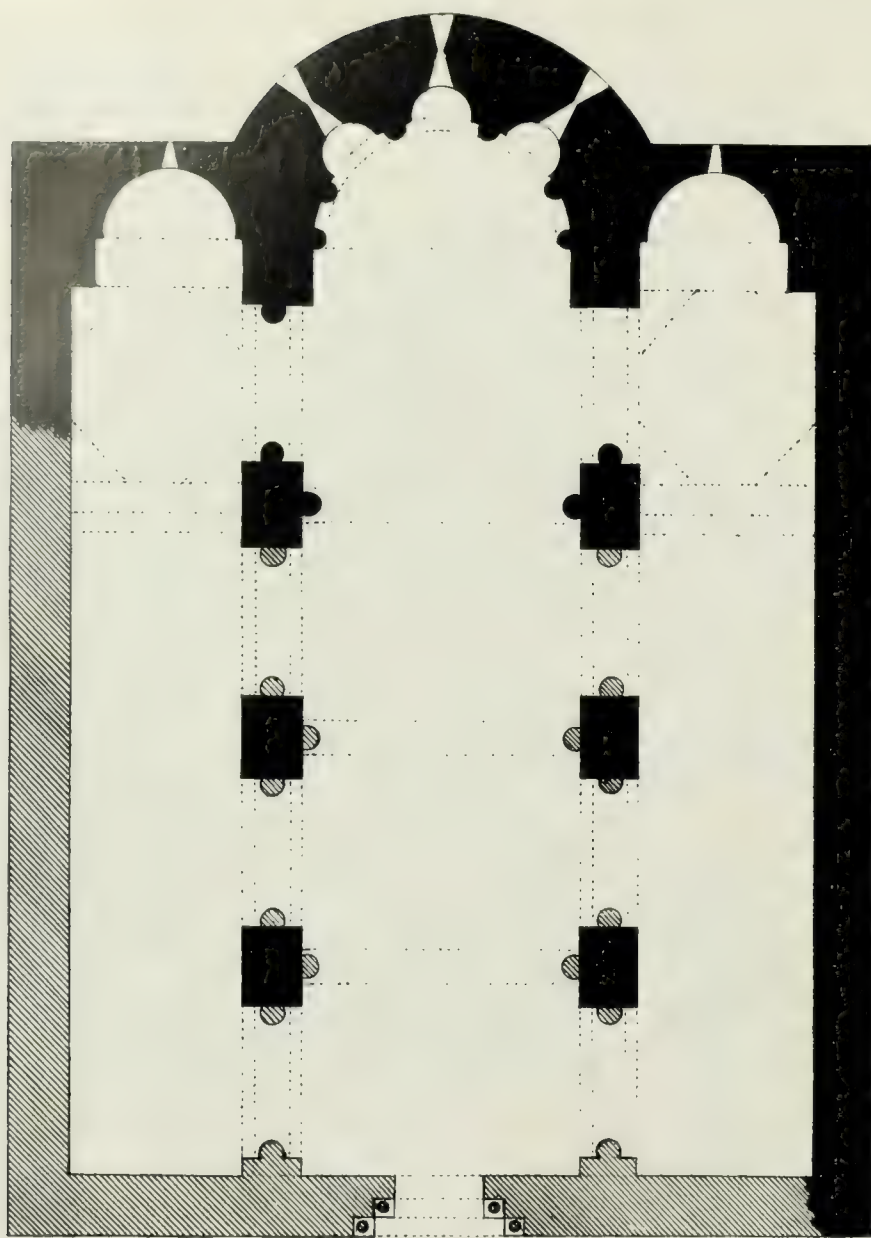

Fig. 607. — Plan de l'església de Sant Pere d'Ager. Escala 1 : 200.

*Heredes vite Dominam laudare venite
Per quam vita datur: mundus per eam reparatur.*

AGER Per una escriptura de 1041 (1), consta que a Ager, vila antiquíssima ab recorts de la civilització romana, hi havia ja en aquest any tres esglésies dedicades a Sant Vicens, Sant Pere y Sant Salvador.

(1) VILLANUEVA: obra citada, vol. IX, p. 109.

tivament, la senzillesa de formes de les naus (fig. 606) ab la riquesa del absis major, que sembla indicar les exuberancies del final de segle XII. Per altra part, la disposició dels cinch absis de Cornellà de Conflent, tan igual en les esglésies cistercenques provençals, sembla indicar una influencia d'aquella ordre, que's propaga a casa nostra a les darreries del segle XII y començament del XIII.

El portal d'aquesta església (figura 603), és de marbre blanc del Pirineu, y en el timpà, ab lletres del temps, s'hi llegeix la següent inscripció:

La fundació de la col·legiata de Sant Pere de l'Agre té, segons una escriptura en la qual consta que la instituí sen els fundadors, per abbat, o Guillem Ramon, jutge, capitulant a continuació la dotació de l'església (1). En la bulla emesa en 1060 pel Papa Nicòlai II, es diu que la dita feya poch que s'havia posat als alarbs, y que ls fundadors Arnau y Arsenells fceyon sob-

Fig. 106. — Detall de l'interior de l'església de Sant Pere d'Agre.

Fig. 107. — Ruïnes de l'església de Sant Pere d'Agre.
(Fot. F. J. Llorens).

posat la nova església de ls de Sant Pere de Roma, fceyon paroch, per un quinquenari, ad eam de don sou d'or, valent en canvi el Paper o dita col·legiata de la jurisdicció episcopal y concedint potestat a Arnau y a Arsenells per nomenar abbat ab consentiment del cap. (2).

En l'escriptura d'augment de dotació de l'església, datada 1068, feta per Arnau y Arsenells, se sap, peren de que han edificat desde ls fonaments l'església de Sant Pere, diuere l'església d'Agre, el principal ender de la qual es compuesta dels naus (3).

(1) VIGANER: *alms y salms de l'església de Sant Pere*, p. 117.

(2) WILLIAMS: *DE. M. ap. XV. 155*, 47 guillem. *Itin. Agre*.

(3) *se castrum inique eccl. nique parochiam, quod de multis ecclesiis paroch. principalis caput attolens in altum, exposit ad se pertinentia interea regibus pte psonis, infra quod*

En el testament otorgat en 1071, Arnau Mir de Tost deixa el castell d'Ager, ab tota la vila, a l'església de Sant Pere d'Ager, recordant que ell y sa muller l'havien edificat «*quam ego et uxor mea, cui sit requies, simul*

Fig. 610. — Absis interior de l'església de Sant Pere d'Ager. (Fot. Puig y Cadafalch.)

hedificavimus» (1). L'església actual és, sens dubte, posterior.

En Villanueva, que visità a Ager, l'any 1806, ens descriu (2) l'església de Sant Pere, avuy quasi enderrocada per els horrors de les guerres civils.

«S'entra en el temple — diu — per dues portes que donen a les naus laterals. A l'entrada de la dreta's troba un sepulcre de pedra ordinaria, que abans estigué sol o aïslat, y ara està empotrat en la paret nova del chor que's posà als peus de l'església, en la nau principal..... Entrant per la porta de mà esquerra, s'hi troba una banyera romana (3).... En mig de les portes referides, y en el troç de claustre que queda davant d'elles, construït en el segle XIV, s'hi troba una altra porta per aont s'entra, baixant tres graons y per una rampa suau, a una altra església sub-

terrània que s'exten sota de la nau principal del temple superior. La porta en arch té d'alta 10 pams y 9 d'ample. La llargaria total d'aquest temple subterrani és de 130 pams. A sa entrada és sols d'una nau, d'am-

edificavimus a fundamentis, in nomine beati Petri apostolorum principis, ecclesiæ novitatem; ut locus ille Deo semper redderet debitæ confessionis laudem, qui antea plenus blasphemii dabat orribilem præconii vocem. Deinde secundum gratiæ Dei prædestinationem ibi constituimus abbatiæ ordinationem,...» Marca Hispanica, ap. CCLXX.

— VILLANUEVA: obra y volum citats, apèndix XVI.

(1) MIRET Y SANS: *Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó*, citada, p. 76.

(2) Obra citada, vol. IX, p. 125 y següents.

(3) És el sepulcre reproduït en el vol. I, p. 83.

ple de 19 pams i alta de 15 a 16 pams, i, a més, s'observa la columna al altra cosa que la volta que s'observa quan s'entrem en ella, i el qual si s'rotogés, podria formar el temple que s'observa a la distància d'uns 75 pams desde l'entrada.

L'interior no s'obre insensiblement en tres, dividides per dos ordres de columnes, sinó per banda de 11 pams cada una d'elles, fetsos són l'entresot i capitell, uns l'arrancament dels arcs, els quals ab els quinze fincals que resulten són de bon gruix. L'amplaria total de les naus és de 28 pams: les dues laterals rodogen d'un altar, que és posterior al conjunt del edifici i està colocat entre les dues columnes quintes. Consistia en un rectangle de pedra ordinaria. El testet d'aquesta església és circular. En el mig de les columnes s'obren en creuer dues naus de bastant profunditat. La paret exterior de tot aquest edifici és de catorze pams d'espessor (1). En Villanueva suposava que aquest temple subterrani és anterior al superior. D'aquesta crepta se'n conserva avuy sols la part coberta ab una sola nau de canó semicircular.

La part de tres naus, coberta probablement ab volta per arista, de disposició idéntica a les d'Òlona y Sant Vicens de Cardona, ha desaparegut: per aprofitar les columnes i capítells per un altre objecte, s'enrunà aquest frog interessantíssim de l'església d'Àger.

La planta de l'església superior té la forma de basílica de tres naus ab tres absis. En el gruix del mur del absis central calien tres absis (fig. 397), dels que sols s'aixua al exterior el central; la disposició d'aquest fa pensar la tectura la més recte possible, obsequi a la necessitat de la defensa que s'explica pel seu emplaçament, en l'Acrópolis d'Àger, aprofitada per castell míseral.

Es curiosíssim l'alcat d'aquesta església, en l'extrem de les naus laterals.

Fig. 397. — Planta de l'església de Sant Vicens de Cardona. — (Véase el texto p. 439.)

(1) L'exterior del absis solia ésser romà i ho representa en el vol. I, fig. 146.

rals y junt al absis s'alcen dues cúpules vuitavades, sobre trompes còniques, potser el basament de dues torres (figs. 608 y 609).

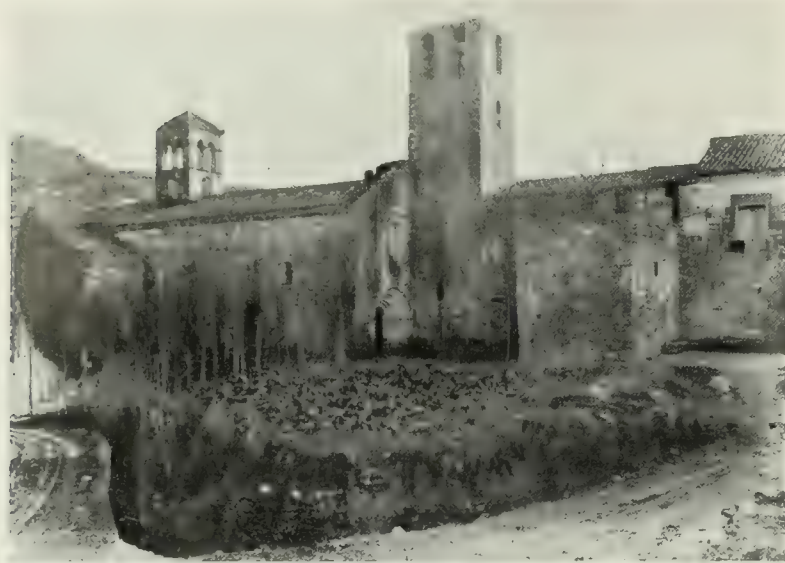

Fig. 612. — Fatxada de l'esglesia de Sant Benet de Bages.
(Fot. M. Utrillo.)

Les naus laterals y central eren cobertes ab voltes de canó seguit semicircular, y la central, ab archs torals sostinguts sobre columnes unides als pilans.

Dels tres absis, el central és sumptuosíssim; està partit per columnes adossades al mur y unides entre sí per exornada cornisa, decorantlo riques pintures murals, avuy quasi destruïdes (fig. 610).

SANT BENET DE BAGES

Pertany al mateix tipus la de Sant Benet de Bages. Hem exposat ja les notícies històriques relatives a aqueix interessant monument (1), y hem notat els escassos elements que ens han pervingut del primer període del antiquíssim monastir.

Cal aquí afegir que en un dels altars dels absidiols hi fou trobat, per l'actual propietari, l'eminent pintor D. Ramon Casas, un document de la consagració d'un altar en l'any 1212, renovat, feya dos anys, per Ramon de Talamanea y sa muller Saura, y en el que's fa

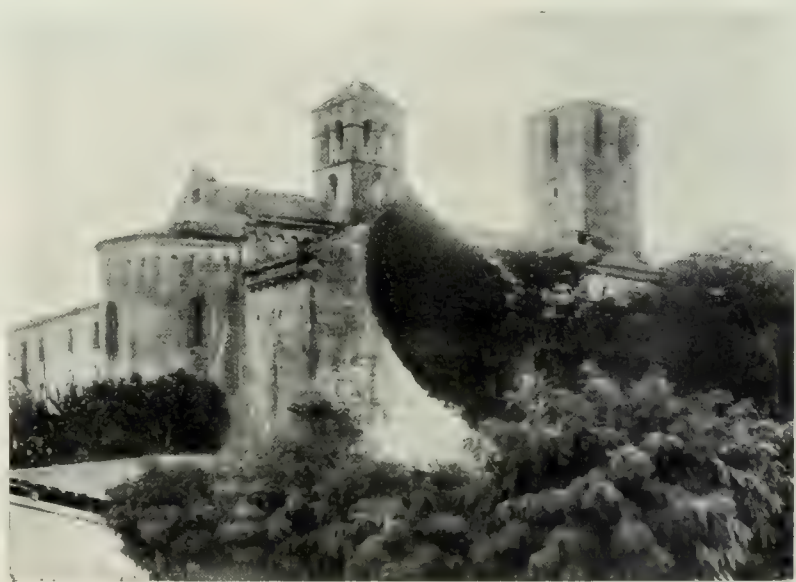

Fig. 613. — Absis de l'esglesia de Sant Benet de Bages.
(Fot. Mas.)

(1) Vegis volum II, ps. 332 y següents.

Fig. 111. — Perspective de l'extérieur du monument de Saint-Jacques de la Frange, à Paris.

constar que's conserven en l'ara novament consagrada les relíquies del altar vell. L'obra del segle XII era ja llavors vella. És això, encara que poch precís, un límit inferior de la data.

Fig. 615.—Exterior dels absis de l'església de Salars. (Fot. Mas.)

torals sostinguts per columnes. Existeix una cripta senyalada per finestres, sota 'l presbiteri, il·luminada per finestres obertes en el basament del absis.

L'exterior presenta una cornisa d'arquets cegos en els murs de la nau de l'absis major, y de mènsules avuy destruïdes en els braços del transcepte (fig. 613). Existeix un claustre al costat Sud de l'església, que en son lloch hem descrit.

El portal té una gran analogia ab el de Sant Martí Sarroca (fig. 612).

La disposició del creuer de Sant Benet la trobarem a Sant Pere de Maguelona y a la de l'abadia de Montmajor (1).

Fig. 616.—Interior dels absis de l'església de Salars. (Fot. Mas.)

(1) REVOIL : *Architecture romane du Midi de la France*, citada, vol. I, p. XLIV, y vol. II, p. XXXI.

Era una pràctica comú en els monestres benedictins i dels seus satèl·lits: no s'enviava al exterior de calar cap dels dels temples.

No és estranya aquesta costumbre. Quan se construï l'Abadia de Saint-Pons (1) que Saint-Restit de Huesca era una dependència del monestir benedictí de Saint-Pons de Tomero (2).

Fig. 101 — Església de Pontaut de França.
(Fot. de la Comunió de Monestres benedictins de França.)

Fig. 102 — Abadia de Saint-Restit, (Fot. de la Comunió de Monestres benedictins de França.)

Una dependència benedictina era l'església de Saint-Pons de Tomero, prop de Tramp, que els canons es van unir al canvi reyal (845 i 846).

Saint-Pons era una vila feudal, qual castell sembla pertanyer a Arnau Mir de Tost, que les senyories de dol a la filla València, p. 101-104-60.

(1) Vegeu vol. I, p. 26.

(2) L'església de Saint-Pons de Tomero, avui profundament anellada, era d'una sola nau, sense creuer. Vegeu Emile Houbert, *Antiquités et Monuments du département de l'Hérault*, Montpellier, 1902. — J. Sarrailh, *L'Art roman à Saint-Pons de Thomières*, en les *Mémoires de la Société Archéologique de Montpellier*, 1908, Volume IV, p. 5.

ceut al comte Artal Mir de Pallars. En 1257 fou vengut per Arnau Roger a Joan de Lorella (1).

ESGLÉSIA DE SERRABONA

Anàloga planta té l'església de Serrabona al Rosselló.

Una església, situada en la *commune* de Boule-d'Amont, fou construïda en el segle XI, abans del 1081 a la que s'hi substituï una altra que en Brutails creu ésser l'actual (2), y reformada en el segle XII, consagrantse en 1151.

En Brutails la descriu aixís: «L'església del segle XI no tenia naus laterals. Al segle XII se derruï l'absis, se perllongà l'edifici envers l'Est, y se

refeu el creuer, que s'acompanyà d'un transcepte; en cada un dels braços d'aquest transcepte, qual paret oriental és rectilinia al exterior, se buydà a l'interior una absidiola (figs. 617 y 620). El mestre d'obres del segle XII aixecà, sobre cada un dels flanchs de l'església, un corredor, una mena de nau lateral sense comunicació ab la central; el corredor del Nort és cobert ab volta de mig canó y serveix de vestíbul; el corredor Sud, cobert d'un simple sostre, és una galeria de claustre que s'obra a l'exterior per medi d'arcades. Aquestes arcades eren sostingudes per columnetes geminades, posades l'una davant l'altra, separades de tres en tres arcades per pilans, y quan se cegaren aquestes arcades, se tragueren les columnetes interiors, que són montades en l'absis.

»En el curs dels treballs del segle XII, se construï al fons de la nau

Fig. 619. — Serrabona. Vista al costat del Chor.
(Fot. de la Comissió de Monuments
històrics de França.)

(1) CEFERÍ ROCAFORT: *Provincia de Lleyda*, de la *Geografia general de Catalunya*, citada, p. 845.

(2) L'ALART ha publicat interessants notes sobre aquesta fundació en *Notices historiques sur les Communes du Roussillon*. 1.ª serie, 1868. P. 115. — Igualment pot consultarse a PUIGGARÍ: *Catalogue des Évêques d'Elne*, p. 33.

una tribuna sobre ses petites columnes carrées, que és una de les principals curiositats de Serrahuna (figs. 101 i 102).

«Les voltes d'Ugenta són de diverses qualitats: les principals són de seculó rectangular i tenen un domini rectangularment quadrat, però amples com en certa manera del seculó d'Elna. El perfil de les ogives és circular, són tota planes, de 2 1/2 m. de diàmetre, però es reflecteixen a les voltes.

«Una comparació seria impossible entre aquestes voltes i les basíliques que guarden en els angles entrantant els arcs de certes portes del país: a Espira-de-l'Any, a Cornella de Començ, etc. Aquestes voltes són, en realitat, voltes d'aresta i llurs ogives són sense clar. Les columnetes són minúscules. Les bases s'ajunten en la part baixa, el tor inferior passant sobre l'altre, aquest tor inferior es guarnit de grifos.

«Els abachs, portant dibuixos corrents, als fulles quadrades y al tot central, fan pressentir un motiu anàleg que ha estat més finament tractat solque un dels pilars romànics del claustre d'Elna.

«L'esculptura dels capitells portava a l'iconografia corrent de la província. Son monstres afrontats o oposats, en actituds simètriques més o menys armòniques, felins d'origen oriental, o crinera trinada y cua tornada per una mota en forma de flor.

«Com procediment convé de remarcar, primerament, l'emplar del trepant, per després veure el seu y l'inversió de plan en les naves (Fig. 1).

Aquesta tipus de plan que acurament de descreure s'esten a més y més banda de la zona pirinenca en Catalunya, Monesters o esglésies parro-

Fig. 101. — Interior de l'Església de Montserrat.
— Part de la basílica de Montserrat.
— Interior de l'Església.

(1) J. A. BRUTAILS: *Congrès Archéologique de France*, LXXXII session, Paris, 1907, Ps. 515 y següents; *L'art religieux au XIe siècle*, 2ª edició, p. 22 y següents.

quals indicant en general les darreries del segle XII y 'ls principis del de la següent centuria. Les voltes ogivals del pòrtich, ja poch comú en el nostre país abans del segle XIII, fan pensar si 'l conjunt de l'obra és posterior a la consagració del any 1151, en qual data són a Catalunya poch comuns els capitells esculpturats y 'l luxe que 's desenrotlla en alguns elements d'aqueix interessantíssim temple, qual descripció més detinguda serà feta en altre lloch d'aqueix volum.

Serrabona. Conjunt NO. (Fot. de la Comissió de Monuments històrics de França.)

Fig. 241

Sant Llorenç de l'Escuria del monestir de Poblet (1160-1184).

Fig. 242

II

ESGLÉSIES CISTERCENQUES AB GIBDOLA Y CAPELLES RAIHIALS

L

es formes decoratives que aquí corresponen a les esglésies dels monestirs raiaials, cap d'elles pot compararse a les grans esglésies majors de Caleuia: Clatruau y Pontigny. Per altra part, tota els nostres monastirs són més reduïda comparada als aquells grans centres que arribaren a l'extrem, com el de Clatruau, més als 300 homes entre monjos y coconens. Aqueixes grans aglomeracions tenien una correspondencia la ronesat del

major nombre d'altars, que obligà a lògiques transformacions del cap de l'església, ja col·locant capelles en els costats Est y Oest dels braços del creuer, ja en els murs terminals del mateix, ja formant deambulatoris rectangulars als costats del altar major, com a Citeaux (fig. 623), rodejantlos de

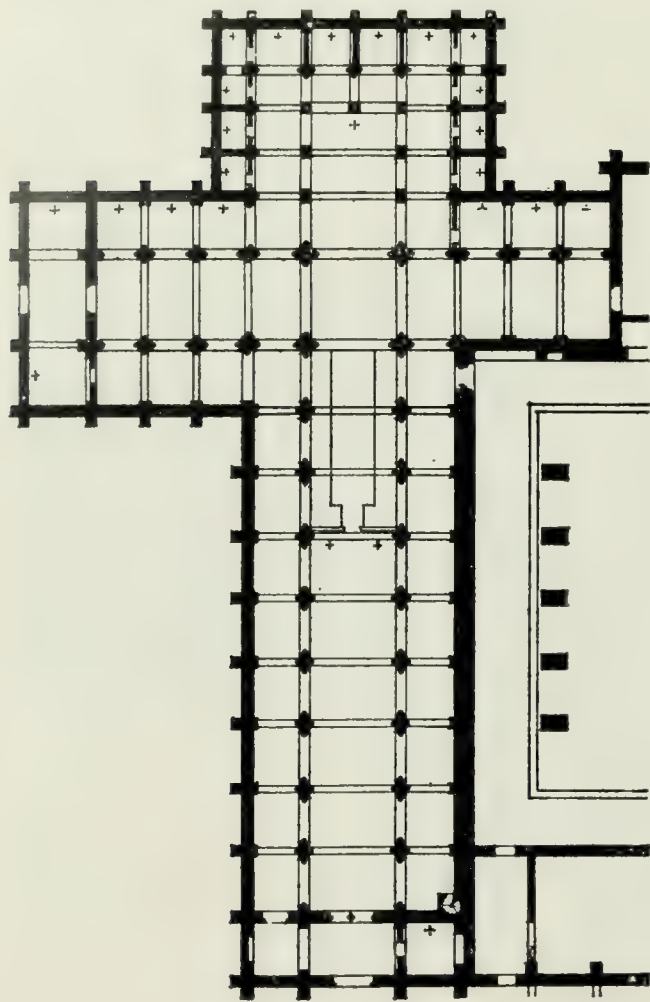

Fig. 623. Plan de l'església de Citeaux.
Escala 1 : 1.000. (Bilson.)

capelles secundaries. Anaren així poch a poch els constructors cistercencs elaborant les complicacions de plan de les catedrals gòtiques.

La girola prengué dues formes: la rectangular característica del Cister y la cilíndrica de vella tradició. D'elles sols la darrera es troba a Catalunya en l'església de Poblet. L'adopció d'aqueixa forma fou feta, primer que tot, en una de les abadies mares, a Clairvaux. Era aquesta, en el seu origen, una gran església de tres naus ab un gran transcepte ab capelles en els dos murs de cada braç, probablement ab set altars al costat Est (fig. 624). Desgraciadament fou aqueix gran temple destruït en temps de la Revolució, y avuy cal acudir a dibuixos y plans antics (1). En temps de sant Bernat, cap als anys 1133 al 1135, fou construïda aqueixa gran obra, que fou dedicada abans del any 1145,

indicant alguns si al any 1138. La seva disposició obeïa als primitius cànons cistercencs. Cap al final del segon terç del segle XII el santuari era profundament transformat, y una nova consagració es celebrava en 1174. La reforma era radical dintre 'ls sistemes de l'ordre; al plan rectangular s'hi substituïa una girola voltant l'absis major, ab capelles radials

(1) Vegis un acabat estudi d'aqueix temple en l'interessant obra de JOHN BILSON, citada, ps. 210 y 218.

terminados exteriorment per una sola columna. Tal era l'estructura que s'introduïa en les grans catedrals, però que a Catalunya es desenvolupà en següent els vells principis constructius, reproduint les capelles cilíndriques de coberta cònica per cada una i desenvolupant-les fins a la mateixa altura absidal. Puigcort segons en 1180 a 1200 el mateix sistema, ab la modificació de les capelles poligonals per la part interior, i aquests formes eren adoptades també per tot Europa.

La darrera evolució dels temples dels monastirs cisterrencs fou la d'adoptar la forma usual, en els monastirs benedictins, del absis, ab giròla y capelles absidals marcant llur forma al exterior y al interior com en la de Mortremer (Seine inférieure), consagrada en 1200, en la de Longpont (Aisne), consagrada en 1227, com en la de Royanmont (Seine-et-Oise), consagrada en 1215, y en la reconstrucció de la d'Ourscamp (Oise), consagrada en el darrer quart de la tretzava centuria (1), y tantes altres de totes les parts d'Europa.

Aquests tipus té nombrosos imitadors en les obres cisterrencs d'Espanya. En Lampérez descriu les de Morenuela (Zamora) (fig. p. 154) monastir construït pels propis monjos de Clairvaux, enviat en 1131 per Sant Bernat, a petició d'Alfons VII de Castella (2); la de Veruela (Zaragoza), fundat pel monjo de Santa Fe i a la

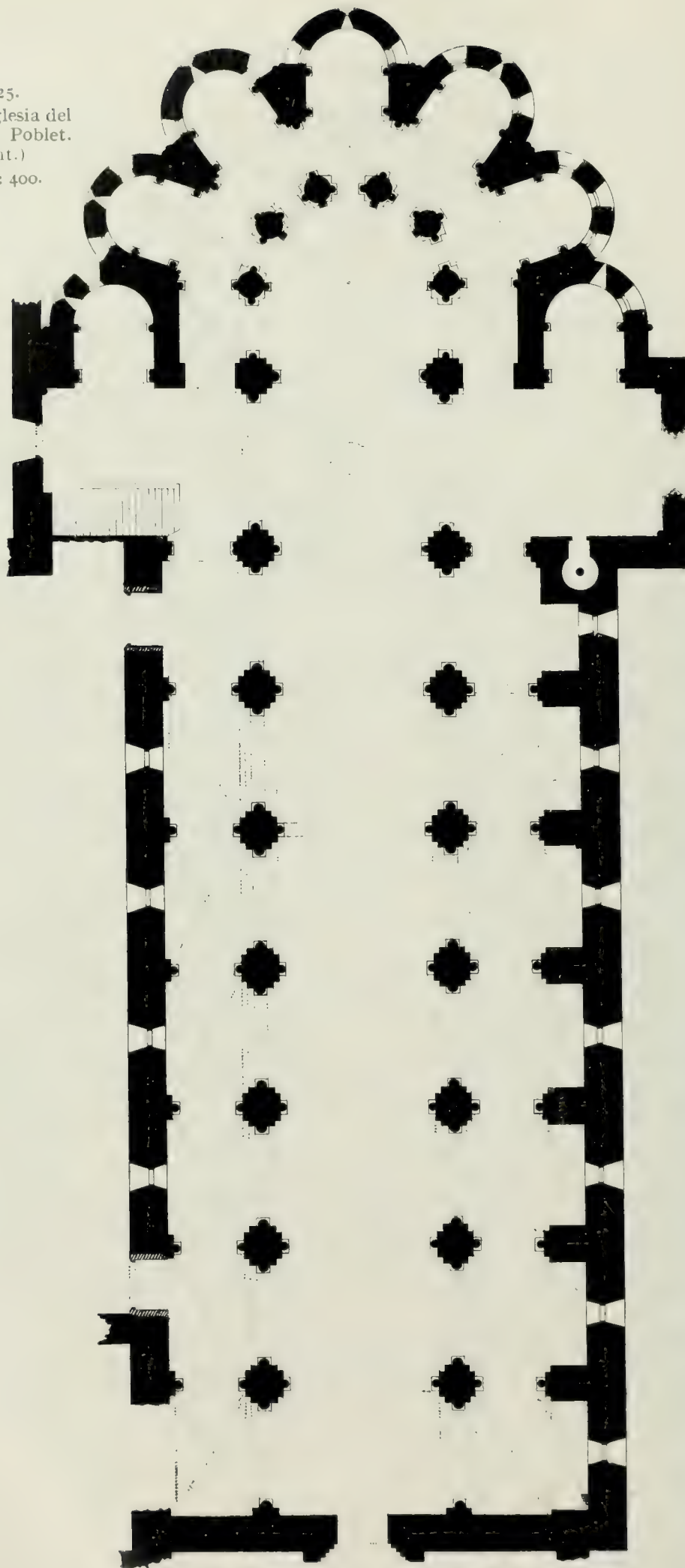

Fig. 100. — Plan du Monastère de Longpont.
(Lampérez, *Historia de la arquitectura eclesiástica española*, citada, p. 154.)

(1) BILSON, obra citada, p. 221.

(2) LAMPÉREZ, *Historia de la arquitectura eclesiástica española*, citada, p. 154 y següents.

Fig. 625.
Plan de l'esglesia del
monastir de Poblet.
(Rogent.)
Escala 1 : 400.

Gascunya, cap al 1140 (1), al de Pi-leró a Navarra, fet també per monest de Santa Dei. En totes elles l'obra de l'església deu ésser molt posterior, ja per altra part és natural, a la nova fundació. Tal fou la disposició adoptada en la nostra església de Poblet.

SEGUNDA PIA. La fundació del
MONESTIR DE POBLET.

fou obra del comte de Barcelona Ramon Berenguer IV, qui, després de reconquistar el territori de l'Ebro i en ple domini de la part del immediat a la vila de Montblanch, en feu donació, en 1149, a la comunitat del Monastir cistercienc de Fontfrèda, perquè pogués construir-se un monastir al servei de Deu y tingues tanta terra de conreu com fos necessaria per mantenir tots els religiosos. Aquesta donació es ratificà en 18 d'Agost de 1151. Don Alfons, fill del comte Ramon Berenguer, continua l'obra de son pare. Al any 1153 el monest ja estan ja establerts en el lloc, y aqueixa data es la que s'commemora en el monastir com a data de la fundació (2).

Fig. 101. — Marques de jurament en l'original del monestir de Poblet.

(1) Id., id., ps. 461 y següents.

(2) JAIME FINESTRES Y MONTOLIVO: *Historia del Real Monasterio de Poblet*. Gerona, 1753, vols. I y II, 1760, vols. III y IV. — A. BOIXARUCI Y BIRSCA: *Poblet*. Tremp, 1881. — EDUARD TODA: *Poblet; recull de la mina de l'altre*. Barcelona, 1883. — ANTONI MASSO: *Album de Poblet*, publicació de l'Associació Catalana d'Excursions científiques. Barcelona (data data). — ADOLFO ALONSO: *El Monasterio de Poblet*. Barcelona, 1904. Pà. 15 y 16. — RAMON SALAS RIBOTA: *Galeria histórica y artística del Monasterio de Poblet*. Tarragona, 1895. — ANDRÉS DEL ARCO Y MOLINEROS: *Restos artísticos e inscripciones sepulcrales del monasterio de Poblet*. Barcelona, 1897. — VICENTE LAMPÉREX: *Los conventos de la arquitectura oficial en España. Boletín de la Sociedad Española de Excursiones*. Madrid, 1892.

El començament de les obres fou en temps del abat Iluch (1166-1181), a qui Ramon de Cervera y sa esposa Ponceta, a 3 de Juny de 1166, donen el senyoriu d'un molí d'Espluga de Francoli ab facultat d'arrencar material. Altra donació de materials es fa en 1189 (1) per Pere de Castellfolit y sa muller Ermesendis. Donatius d'ornaments, de cera pel culte

Fig. 627.

Nau central.

Esglesia de Poblet. (Fots. Mas.)

Girola.

Fig. 628.

es fan en els anys 1191, 1193 y 1194, dates de les donacions de finques abundants y generoses del rey Alfons II, que mana que se l'enterri al monastir.

En els primers temps de les obres és possible que l'església es projectés al santuari, seguint el tipus del que's consagrava a Clairvaux en 1174 y a Pontigny al començament del segle XIII, y a tants altres monastirs francesos. Mes el santuari, tal com es construí, correspon a un tipus més avan-

(1) Vegis p. 45, nota.

cat costant dels que a la primera superfície de la volta s'hi van anar guarnir en els monestirs de Monestir, Casp i Oleguer.

L'església de la penya de Santjaume consisteix de tres naus (fig. 627) coberta la central ab volta de canó seguit sobre arcs apuntats y les laterals a la groca ab volta ogiva. El capítol, molt posterior, se sobreja ab cupula reforçada ab arcs ogives, com fa notar en Lampén, els pilars de la nau són uniformes, ab columnes adossades; aquesta forma d'aparellament demostra que al trasllat y construcció no's pensava en cobrir les naus ab voltes ab creuer d'ogives, sinó que una volta de mig canó en la nau central y voltes d'arcada en les del costat eren les projectades.

Vents de transició passaren sobre'l monument: quan els pilars arribaren a l'alçada del rasament de les voltes baixes, s'imposà la creueria, mes no atrevintse a alçar els arcs ogives per l'ampla nau, deixaren en ella la volta de canó (fig. 627) limitant l'innovació en els compartiments de la girula (fig. 628), y més fort a totes les naus laterals (figs. 621 y 622). No es fets això simple superposició, sinó fet comprovat per l'examen del detall dels arcs ogives. L'arc diagonal no s'hi pot apropar, y d'aquí surt al seu naixement en els pilars y en les murs, per un apujament del gòtic llarguetó que'l forma (1). El sistema es com a les naus laterals y a la volta cupuliforme del creuer, y ab alguna variant a la girula. Una creueria feta en el salmer com a arcs torçuts a torçuts, serveix d'allotjament al canó produït per l'apujament del mur (figs. 631, 632 y 633).

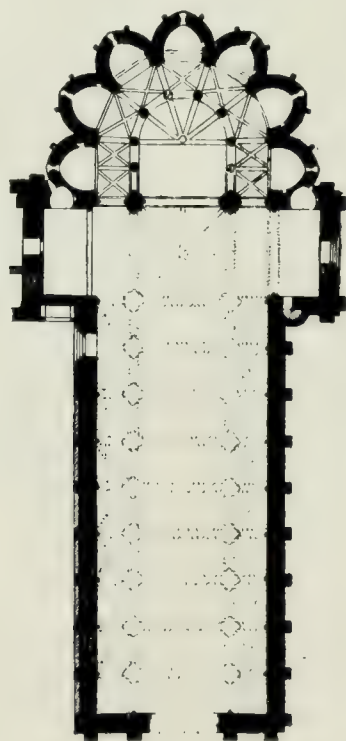
Fig. 627. — Aneu de Lampén, del monestir de Santjaume (1880, fig. 1).

(1) Igual disposició presenten les creueries dels llocs laterals de les esglésies de Santa Cruz de la Seró (Aragó) Nua de Lampén, fig. 1880.

Aqueixa adaptació ha exigít el cambi del capitell en el nucli central, donant per resultat la barbre forma que avuy presenta (1).

Cal senyalar la modificació feta en la nau lateral esquerra en temps del abat Copons (cap al any 1330). En aquesta data se volgueren introduir capelles laterals, alçant per això les voltes de l'esmentada nau, a fi de rebre llum directa (fig. 622). Quan es feu aquesta operació, quedà sense contrarrest l'empenta de la nau central, produintse el desequilibri de la construcció, lo que obligà a l'introducció dels quatre grans archs botants que existeixen avuy en la nau lateral esquerra. La data de construcció de les noves voltes de la nau y de les capelles laterals ve precisada per l'escut del abat Copons, esculpit en les claus de les mateixes. Ell fou també qui començà l'obra del cimbori.

(1) LAMPÉREZ: obra citada, ps. 124 y següents.

Plan de l'esglesia de Moreruela.

(Gómez Moreno.) Escala 1 : 1.000.

Fig. 109. — (Continuació) — Església de Santa Olaya Torrelavega, Cantabria. — (Vegeu la pàg. 108.)

v

ESGLÉSIES AB LES NAUS LATERALS COBERTES AB VOLTA DE CANÓ TRANSVERSAL

Els aquest un sistema tan racional que s'ha aplicat en tots els temps, i en tots els països en que la volta de canó ha estat usada, i no és difícil trobar-la entre les construccions de volta de la Península i en les admirables construccions romanes.

Algunes esglésies romàniques franceses, com les de Lescure i Dommartín, adopten el sistema, i la distorsió es transporta per gran part

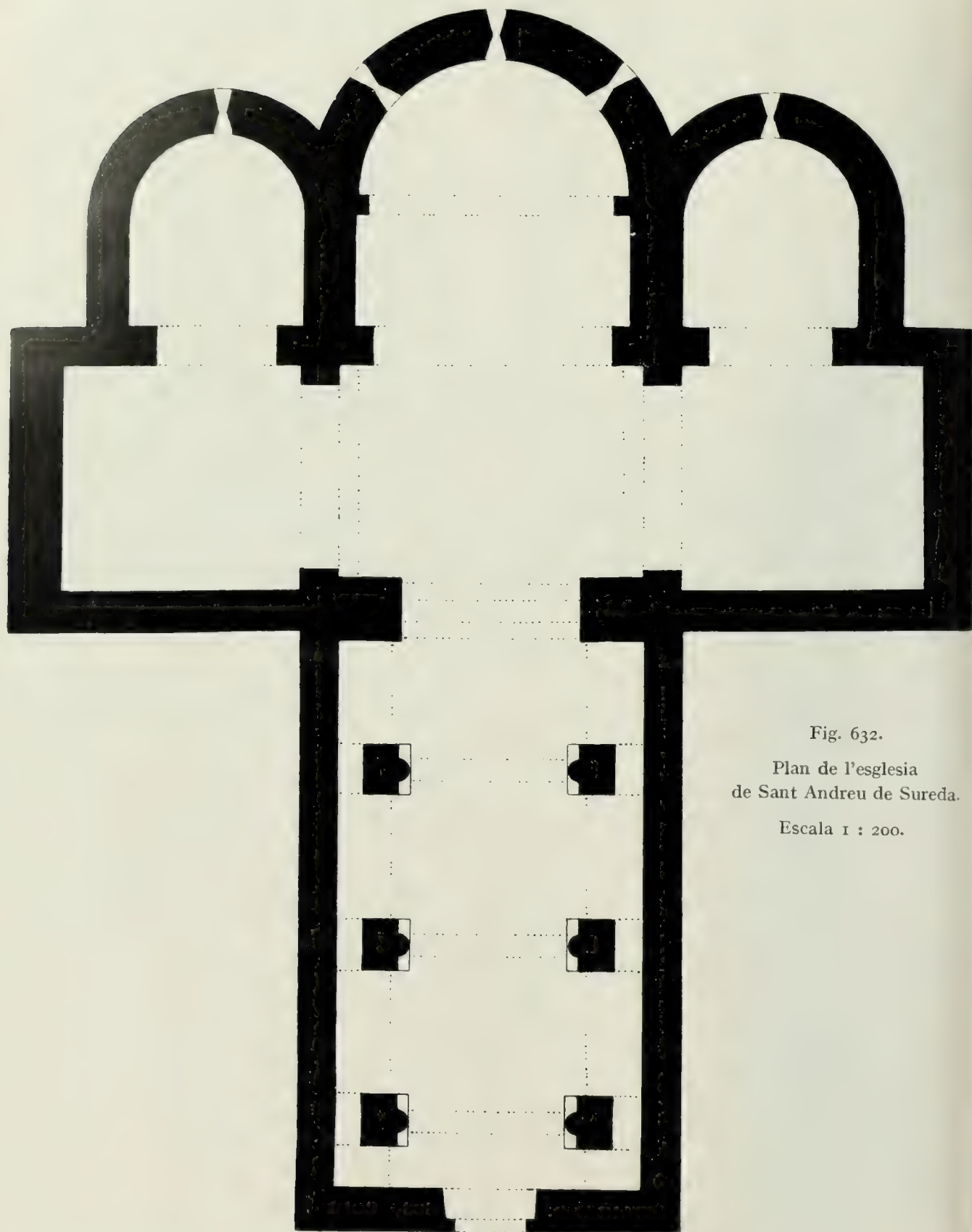

Fig. 632.

Plan de l'església
de Sant Andreu de Sureda.

Escala 1 : 200.

d'Europa. Fontenay representa el tipus de l'església de tipus romànic a la Borgonya (fig. p. 428). Bourneuf i Broussais, a França; Paderborn i Reichenau a Anglaterra; Alvastra, a Suècia; i, finalment, l'abadi de Clugny, a França, el més meridional (1).

Les voltes de Sant Andreu de Sureda són un exemple d'aquesta estructura en una regió catalana.

Cal aquí destacar el temple de Sant Andreu de Sureda, darrer derivatiu d'un tipus cisterenc.

M. Folmarit de Bartholomy fixa sa fundació en 814 (2). Lluís d'Orléans li otorga un diploma d'immunitat plena, en 825 (3). Carles el Calb el confirmà en 830 els privilegis concedits als monjos per son predecessor, junt als seus possessions que ab els propis treballs y suor, frueyren del orn (4). La part de donació al monestir de Santa Maria de la Grassa, feta en 1100,

(1) LESTRUP: *L'Architecture cistercienne à l'époque romane*, citada p. 248. Vegeu un estudi sobre aquesta qüestió de J. H. H. H. obra citada, p. 224. Ensenyem exemples d'esglésies ab aquesta estructura. Vegeu: Le Doy: *Illustrations*, Vol. I, p. 170. — ESTIENNE: *Manuel d'Archéologie*, citat, Vol. I, ps. 271 i 272. — ARNOLD MICHEL: *Histoire de l'Art*, citada, Vol. I, ps. 472 i 470.

(2) *Étude sur les établissements monastiques du Roussillon*, Paris, 1857.

(3) MOSSAIGNIE: vol. VII, citat de les *Syllabus Historiques*, ap. I.

(4) Id., id., id., ap. II.

per la comtesa Agna del Rosselló (1), diu: «...*Et haec facio* (la donació) *ut locus ille qui destructus esse videtur, restauretur, reintegretur, atque melioretur, ad servitium Dei...*»

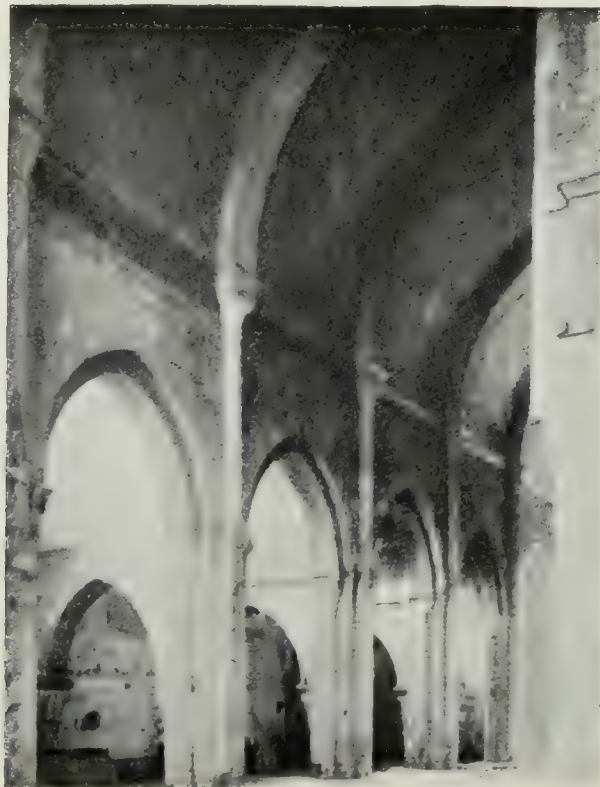
En l'any 1121, l'abat Pons pregà a Pere, bisbe d'Elna, que consagrés l'església (2). Es difícil dir si ella és la que avuy existeix.

L'estructura d'aqueixa església (figs. 630 a 633) és excepcional en el nostre país. La nau central és coberta ab volta de canó apuntada, que s'apoya sobre uns pilans lligats els uns ab altres ab voltes de canó perpendicular a la de la nau principal. Ve a ésser com una primitiva solució, predecessora de les esglésies gòtiques del Migdia d'Europa ab contraforts interiors. Entre 'ls pilans y 'ls murs hi ha passos estretíssims que permeten circular per aqueixa mena de rudimentaries naus colaterals (3).

(1) *Marca Hispanica*, ap. CCCXLI.

(2) MONSALVATJE: obra y vol. darrerament citats, ap. V.

(3) BRUTAILS: *L'art religiós en lo Rosselló*, citada, ps. 65 y següents.

Interior de l'església de Fontenay en la Borgonya.

Fig. 100.—Columnes del monestir de Sant Denis, de França, 1200. (Del *Journal de l'art*.)

L'AUSTERITAT CISTERGENCA EN ELS CLAUSTRES

En els darrers temps de l'arquitectura romanesca, succeïa un fenomen altament interessant, i és la concordança de l'austeritat material i poornominalística amb la major sumptuositat i consideració de l'esculptura romanesca catalana, que hem vist en els monesters cistergens i en les grans catedrals. La Escola nova austera en Arleu de les viles sumptuositats.

Es ben coneguda la parla de sant Bernat contra les figures monestres.

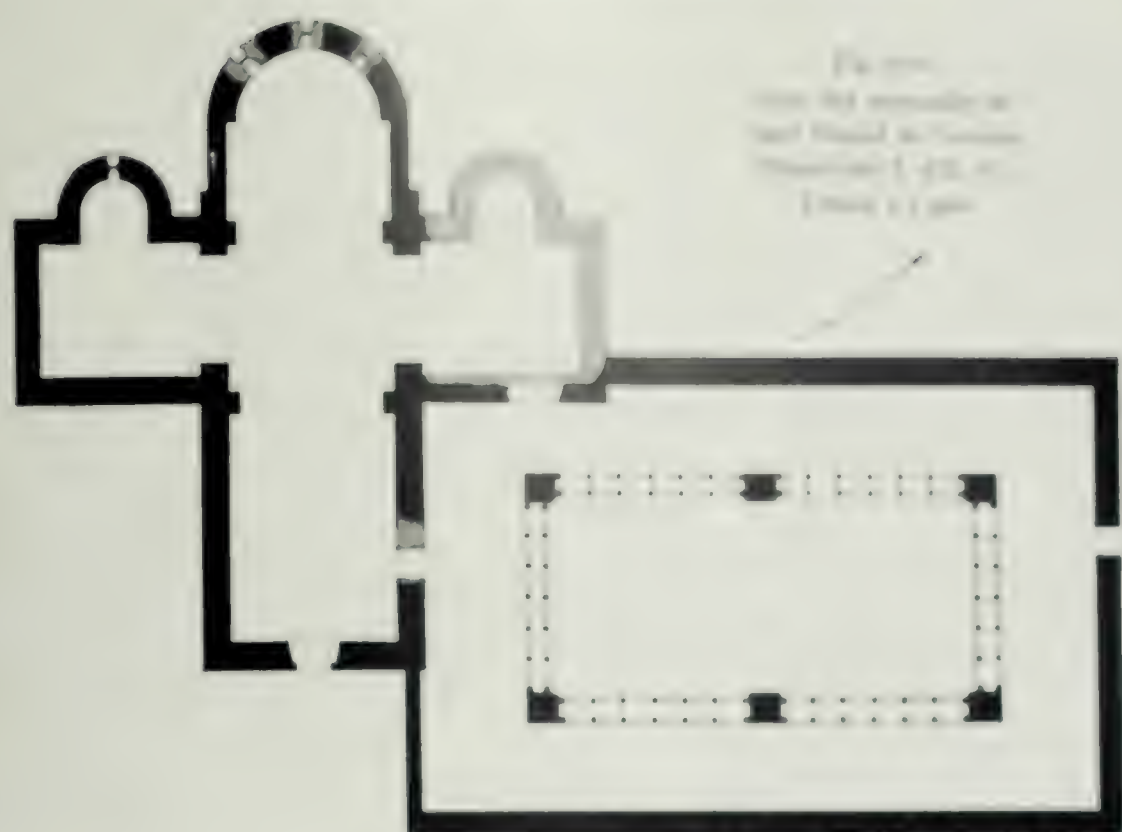

Fig. 635. — Claustre del monastir de Sant Daniel de Girona. (Fot. de la Missió del I. d'E. C.)

ses que decoraven els claustres romànichs; mes ab tot, cal aquí reproduir son text vibrant, que tingué extraordinaries conseqüències, no sols en les obres de l'ordre, sinó que determinà una preferència marcadíssima per l'element floral y fins pel geomètrich en els claustres dels monastirs y en els capitells dels temples.

Sant Bernat, en 1125, escrivint contra'l luxe de les esglésies de Cluny (1), increpà als monjos ab severes paraules: «Mes això encara no és res — diu: — parlem ara de més grans abusos que no semblen lleus no més perque sovintegen. Sens parlar de l'immensa elevació de vostres oratoris, de sa llargada fòra de mida, de sa amplaria excessiva, de sa decoració sumptuosa y de ses curioses pintures, qual efecte és distreure l'atenció dels fidels, disminuint llur recolliment, y que'ns recorden en cert modo els ritus dels jueus». Més avall, en la mateixa carta, els retreu «les reliquies dels sants incrustades d'or, davant les que s'obra la bossa y corre'l di-

(1) *Apologia ad Guillelmum S. Theodorici abbatem*, cap. XII.

net», «los rotes, mes que coronas, careogades de portes, resplades de llants ab pedres preciosas», «els candelers, verdaders artífers de incens, fets ab admirable art y que no callueren menys per la brillantor de la pedreria que per la dels ciris de que están careogats». Les parantes ardents de Sant Bernat eriden contra les pedres revelades de molures y les imatges que omplien parets y sol, y sobre tot contra'l focu en els claustres. «¿Peró, qué significuen en nostros claustres, allí sont els pedregosos s'entreguen a llurs lectures, aqueixos monstres ridículs, aqueixos horribles bellosos y aqueixos hermosos torpons? ¿De qué serveixen en aqueixos llochs els micos immonds, els lloms ferotges, els centaures que merlehs, els monstres seminugues, els tigres, els sebata que combaten y la caçadors que taquen el curu? ¿A qué hi ve un sol cap per quaru còssos y un sol còs per varis caps? ¿Allí un quadrupede ab cua de serp y una lluny un peix ab cap de quadrupede tan axat es ven un monstre que és cavall per davant y cabra per darrera o que té barres en el cap y la part posterior de cavall?»

Les parantes del sant monjo tingueren un efecte, i, efectivament, Poblet tèn la capítella de la nau llisa y la dels claustres reduida a una orna-

Fig. 637. — Claustre del monastir de Sant Daniel de Girona. (Fot. de la Missió del I. d'E. C.)

Fig. 1. — El Monjo de Vallbona.

mentació geomètrica, ni exclusió de tota figura. Igual es vegeïa a Santes Creus y a Vallbona de les Monges. Era la pràctica usual del Coste.

Hem parlat, a més, de les regles de l'ordre contra l'escultura y la pintura (1). D'elles val aquí transcriure la prohibició de l'escultura, ben terminant y dictada en un dels primers Capítols generals: «Prohibemus quòs facit sculptura y pintura en les eglésies y en qualesseu dependència dels monastirs, perquè monestros en contemplen en desvergonya l'utilitat de la bona meditació y la serietat de la disciplina religiosa» (2).

L'any 1213, el Capítol general repeteix la prohibició de l'escultura, exemplant l'imatge del Salvador, així com la superflua en els sants (3).

Aquests edictes tingueren ben aviat llur conseqüència, que s'estengué fins més enllà de l'orlata de l'ordre, arribant un grup de claustra que

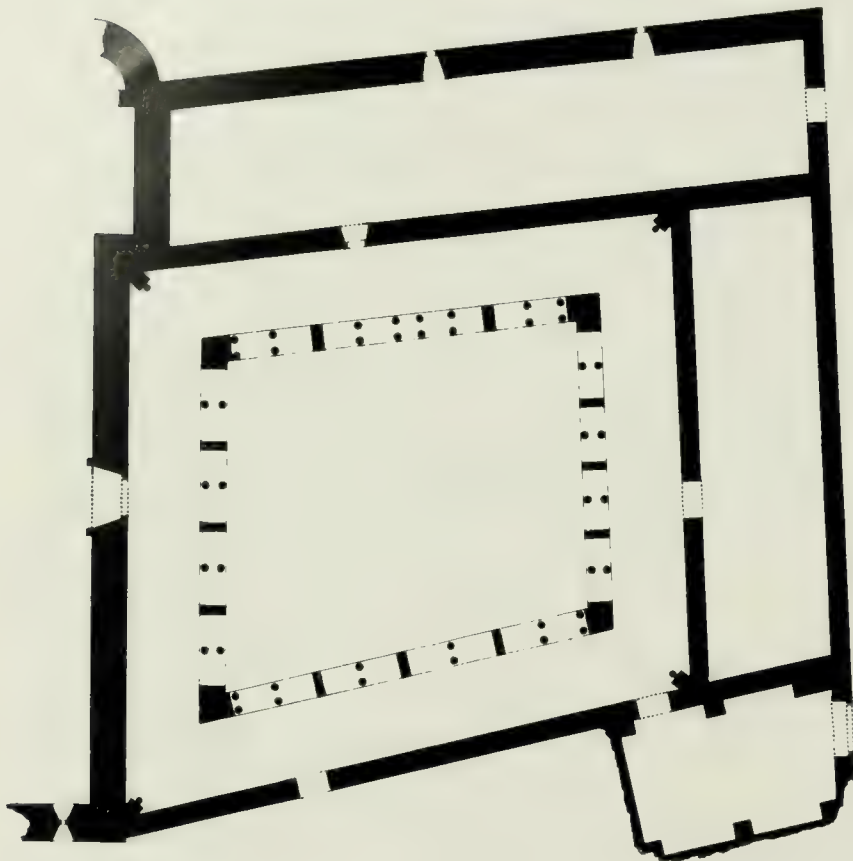
(1) Vegis p. 19 y 20.

(2) «Sculptura vel pictura in ecclesiis nostris non in officio aliquibus ministris ne sunt interdictis, quia dictis talibus interdictis, nullius bonae meditationis vel disciplinae religiosae gravitate acceperunt. Institutio generalis Capituli. XL. et Venerabilium Consiliorum, 217, edició de H. Grauert, Societas, 1972.)

(3) «Inhibetur ne de cetero fiat in ordine pictura: praeferat imagines Eucharisticas, nec sculpturae nec murales, parvumque, nec superfluas adificationum et reconditas. Institutio generalis Capituli anno 1213. et Venerabilium Consiliorum, citada, 279.)

convé descriure aquí, influïts d'un modo notable per l'austeritat predominant a la fi del segle XII y començament del XIII en la construcció dels monastirs.

Entre aquestos cal citar els de Sant Daniel de Girona, Vilabertràn, Labaix,

Gualter, Bellpuig de les Avellanes y Breda, caracterisats per l'ausència del element zoomòrfich, y alguns d'ells per la parquetat de l'ús y fins l'ausència de tot ornament.

CLAUSTRE DE SANT DANIEL DE GIRONA Hem parlat, en el vol. II, d'aquest antiquíssim monastir, del que queda tan sols l'esglesia triabsidal en forma de creu grega, coronada per un cimbori, la qual es conserva quasi sencera.

El claustre és de data poch posterior al començament del segle XIII, indicantho ses analogies de forma ab els de Galligans

Fig. 639. — Plan de Vilabertràn. (Rogent y Azemar.) Escala 1 : 400.

y la Sèu de Girona, y la data dels enterraments de ja ben entrat el segle (1).

Son plan (fig. 636) és un rectangle quasi perfecte, essent sos costats oriental y occidental dobles de llargada dels septentrional y meridional. Aquells són dividits en dues parts iguals per un pilà. Ses galeries (fig. 635) són cobertes de volta de canó semicircular. Els capitells tots

(1) En VILLANUEVA (vol. XIV, p. 159) ens dóna a conèixer dues inscripcions que decoren ses murs. La primera, del segle XIII, és notable per estar redactada en català, cosa no molt comú en aquella època. Diu així:

ANNO . M CC.L.I . PASA . LADONA . NASIBILIA .
ESTRVSA . DAQVEST . — SEGLE . EIAQUI . XX .
SOVS . CEMONECA . DECOBLENTC . PERANIVE . SARI .
XV . SOVS . PERMISSSES . V . SOVS . PERPIETANSA .
ALESDON . = ESLASVA . OSSA . ASI . EDASO .
ESTENGVT . SEYOR . DE . PVGOLS .

iguals són del tipus corcós, com a capçal claustrera, presentant, però, un resultat sense acabar (figs. 636 i 637).

CLAUSTRAS

L'única claustrada que pot ser reconstruïda per l'excavació arqueològica del Plaer de Vilabertran, és l'única documentada (any 1199) de l'època romànica, a la dreta de la qual s'hi situava

Seu plan es trapezoidal.

Les arcades estan sostingudes per parells de columnes alternant ab pilars (figs. 636 i 638). En el centre d'un dels quatre costats, en lloc dels massissos, hi han quatre columnes. Les galeries són cobertes ab volta de canó de secció de quart de cercle (fig. 640). Molts de sos capitells contenen sols la massa de pedra preparada pel picapedrer, y altres l'esculptura a mag fer. Tots ells presenten la forma senzilla de grans fulles, indirectament derivat del capitell corinti, d'un sol verticil (1).

MONESTIR DE L'ARCADE

Al Sud del temple del monastir de L'Arcaide, de que hem parlat (2), junt a sa nau apareixen les runes del antic claustre. Les canyes y columnes que'l componien estan ayuy, en-

Fig. 640. — Interior del claustre de Vilabertran.

(1) MOSSALVATTE, vol. XIV, citat de les *Noticias Históricas*, ps. 72 y siguientes.

(2) Vega vol. I, ps. 403 y siguientes y vol. III, ps. 344 y siguientes.

Fig. 641. — Capitells del monastir de Labaix.
(Missió del I. d'E. C. a la ratlla d'Aragó.)

campades per la comarca: a Pont de Suert existeixen setze capitells (fig. 641) y algunes canyes. El P. Villanueva, en la seva visita al monastir, llegí l'inscripció següent, que pot senyalar una data de la construcció del claustre:

« *In isto vaso requiescit Dnus. Poncius Deril, et Dna. Ermesen. uxor sua cum Petro ejusdem frate... necne Marina... (Marina morí en 1173), reecclæ. Sanctæ Mariæ. Et propter hoc seniores ejusdem ecclæ. consensere hoc opus facere: et alio die dedicationis faciant memoriam ejusdem...* » (1)

Fig. 642.

Capitells del monastir de Santa Maria de Gualter. (Fot. Mas.)

Fig. 643.

(1) VILLANUEVA: obra citada, vol. XVII, p. 120. — CAYETANO BARRAQUER: *Las Casas de Religiosos en Cataluña*. Barcelona, 1906. Vol. I, p. 303 y següents.

L'esglesia és gòtica, ab la planta en forma de creu, absis poligonal y capelles rectangulars en el creuer. El claustre, situat a Migdia de l'esglesia, és l'única construcció romànica del monastir (fig. 646).

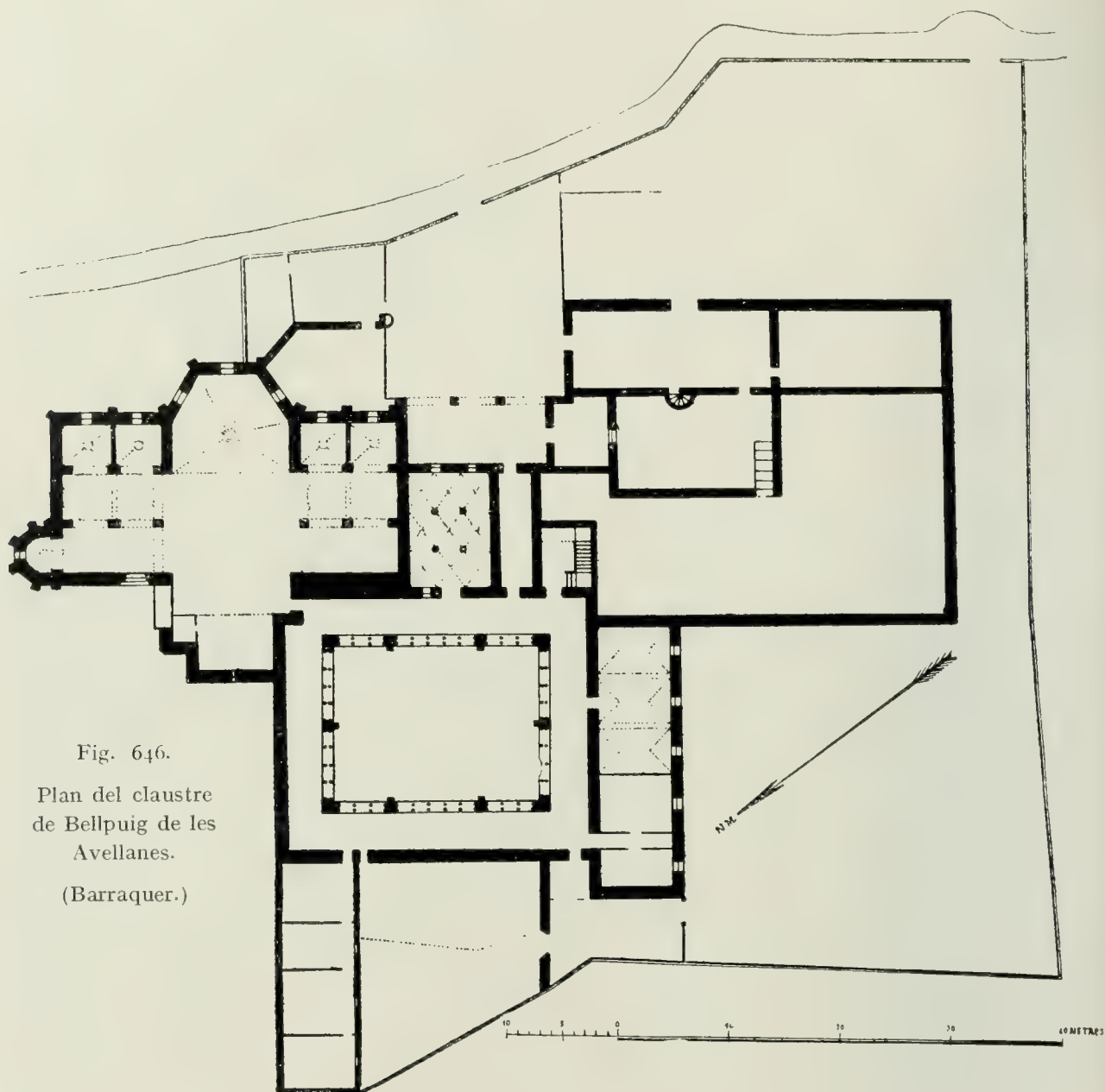

Fig. 646.

Plan del claustre
de Bellpuig de les
Avellanes.

(Barraquer.)

De planta rectangular, medeix 27'10 metres de longitud, de Nort a Sur, y 22'50 metres de latitut, d'Est a Oest, medint la galeria 3'50 metres. Cobreix a n'aquesta una senzilla volta per aresta moderna.

L'altura de la columna, ab basa y capitell, és de 1'75 metres. Els costats menors d'aquest claustre contenen vuit archs repartits per un pilar

en dues serres (fig. 647), les serres i arcs de la porta i de les finestres, i els arcs per dos pilars, en tres divisions, en cinc arcs la central i tres arcs menors de les restants (1).

L'absida de Bruda — El claustre de Bruda —
 HEDERLITZ (2).

Bruda, conservant la disposició romànica, té les proporcions característiques del nou estil gòtic. Són els capítells derivats del coradi, iguals i reduïts quasi a la seva mida.

Hem parlat d'aquest antic monestir (2), fundat en el segle xii, de qual data no resta més que l'començar, al costat d'una església gòtica del segle xiv, y les ruïnes del claustre de que tractem, construït probablement en ple segle xiii. Queda del

Fig. 460. — Claustre de Bruda, del se. xiii (Hedderlitz).

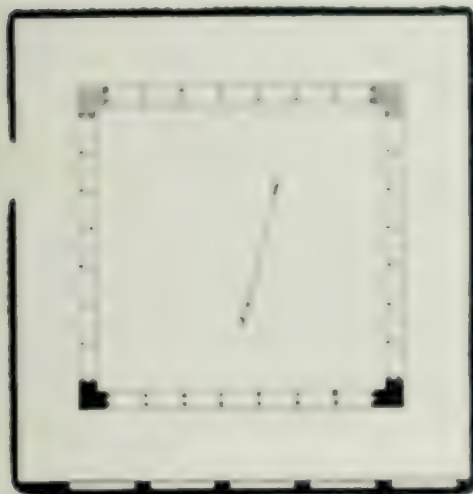

Fig. 461. — Plan del claustre del monestir de Bruda (Hedderlitz del com. monestir de Montserrat).

material més ala quasi sencera y fragmenta d'una altra, apart del mur que permeten fer el conjunt del plan (figs. 461 y 462).

No coneixem cap document que precisi la data d'aquesta construcció (3).

En la major part dels claustres que sabem de desconeixre s'hi introduïren el principi anticlaustrat de l'igualtat dels capítells, oblidat durant el segle xii, que restà en la composició dels claustres per sempre més fins en les restauracions del romànic que imposen en els segles xiv y xv.

(1) GAYETANO BARRAGUER, obra citada, vol. I, ps. 312 y següents.

(2) Vegeu vol. II, p. 328.

(3) GAYETANO BARRAGUER, obra y volum barrejats citats, ps. 311 y següents; VILLANORVAL obra citada, vol. XII, ps. 81 y següents.

La major part dels nostres claustres catalans tindran llurs capitells iguals remotament derivats tots del capitell corinti y llurs columnes sostin-

Fig. 649. — Claustre de Breda. (Fot. Rubió.)

dràn arcades lleugerament apuntades sobre les que s'apoyaràn els sostres humils de fusta.

Fot. 1906. - El claustre del monestir de Poblet. Fot. 1906. - El claustre del monestir de Poblet. El claustre del monestir de Poblet. El claustre del monestir de Poblet.

VII

ELS CLAUSTRES CISTERCENSES DEL TIPUS DEL DE FONTFREDÀ, POBLET Y VALLBOYA DE LES MONJES

La virginitat dels cistercenços porta a menys l'abundància de l'esculptura, més reservada en la disposició regular i tònica de nostres claustres.

Hem vist la disposició general de les galeries semicirculars, interrompudes sols per pilars, grups de columnes o sepallers; nos en els monestris de Poblet y Vallboya de les Monjes hi apareix un element nou a l'estructura: una arcada que resta en separat

Fig. 651. — Galeria del monastir de Fontfreda.
(Congrès Archéologique de France.)

llaceria oriental; a Lleyda els calats han desaparegut, si és que algun dia's construïren.

Cal notar com aqueixa forma té un origen indubtablement provençal y llenguadocià y fou portat en el nostre país per l'ordre cistercenc. És una disposició comú tradicional en l'escola de Provença, el trabar per medi d'arcades els contraforts dels claustres. L'Enlart cita els de Cavaillon, Ganagôbie, Montmajour, Saint-Paul du Mausolée y Vaison. Quan

ller a un altre, y eixa forma, que's repeteix en els claustres de les Catedrals de Tarragona y Lleyda, esdevé un caràcter general en les obres de l'època.

Els claustres de Poblet y Vallbona de les Monges semblen, en llurs galeries més antigues, datar del temps pròxim a la primera obra del monastir; el de Tarragona devia començar-se als primers temps del segle XIII. Les voltes gòtiques se construïen en 1214, essent paborde Ramon de Sant Llorenç, en temps de l'arquebisbe Ramon de Rocaberti (1), y en el de Lleyda (2) s'hi troba ja la flora característica del art gòtic.

En el claustre de Poblet el timpà és llis sense obertures, y en el de Tarragona hi han dos *òculus* en el timpà ab calats de dibuix de llaceria ab influencia moresca; en el de Vallbona n'hi ha un ab restes també de

Fig. 652. — Claustre del monastir de Fontfreda.

(1) EMILI MORERA Y LLAURADÓ: *Memoria de la Catedral de Tarragona*. Ps. 108 y 83.

(2) Començat ab l'església, mes s'hi treballava en el primer terç del segle XIV.

aquests claustres són coloms als costats, gòtics, i amb, que trulla, els claustres-talls se convertien en un únic espaiat. La forma de adaptació a l'edifici, en als claustres de molts monastres catalans, ja s'ha trobat, com el monestir provençal del Turmeil, ja no s'ha de saber, com era el claustre fresc, prop a Narbonne. Els claustres de Poblet, de Vallbona i de Tarragona són donchs la forma gòtica derivada dels claustres romans del sud de

Fig. 472. — Claustre del monestir de Poblet.
(Fot. M. G.)

França y, afortunadament, catalana de la forma llenguadociana y provençal, portada a Catalunya pels monges del Cister.

El monestir de Fontfrèda fou fundat sota la protecció dels comtes de Narbonne a la fi del segle xi, com primer abadi es menciona el 1118, y l'any 1142 adopta la regla cisterciense. Els ducs dels nostres regns arriben a l'autoritat monàstica, que cap a la meitat del segle xii començava a reglar, i cap al segle xiii construeixen dos claustres (figs. 651 y 652), els dos primers de França, coberts als vultes ogivals (1).

(1) LABORDEN: *Fontfrède. Comptes Archéologiques de France*, 1866, p. 62.

No coneixem relació immediata entre 'l monastir de Toronet y 'ls de Catalunya; en cambi, Fontfreda fou la casa matriu de Poblet y de Vallbona.

L'esculptura, que és, en aqueixos claustres, de data més avançada, agafa dues orientacions: una, continua els temes figuratius romànichs y en crea de nous, donàntlosi un aspecte de major vida; mentres que l'altra va inclinantse a la geometrisació dels antichs temes, desaparegut l'element zoomòrfich, barrejantlos ab la reproducció de noves plantes, les més mo-

Fig. 654. — Capitells del claustre del monastir de Poblet.
(Fot. Mas.)

destes dels horts monacals, però donàntlosi una rigidès y sequedat extraordinaries. La primera hi introdueix la vida, el naturalisme y fins la caricatura, que seràn les característiques de l'esculptura gòtica; la segona retorna a una primitiva senzillès, a una esculptura geomètrica executada ja ab la rusticitat del picapedrer, ja ab el virtuosisme de la decadència esculptòrica. L'una és la típica de les catedrals noves; l'altra dels monastirs del Cister.

Estudiarem aqueixos dos grupus apart, començant pels claustres de Po-

llet i Vallbona de les Monjes, relacionats amb el grup cistercienc, seguit després pel de les Catedrals romàniques de Tarragona i Lleida.

El claustre de Poblet és una bella unitat, que es fa de la construcció de Tugues, que hem pogut llegir com a la primera meitat del segle XIV. Montfort, popular en les nombroses donacions, creu que el claustre s'ompliria en temps del santó Arnau VIII

Fig. 944.—Capitell del claustre del monestir de Poblet.
(Fot. 3564)

d'Urgell, mort en 1208, qui començà la fabrica d'una part del claustre, que és la que queda a mà dreta al sortir del refectori, com ho acrediten —dintre els escauts als or i negre escautats— esculpits en ell (1). Les obres per l'obra del claustre continuen durant tot el segle XIII. El rei Jaume I en fa una especialment en 1225 (2).

(1) MONTFORT: *Historia de los Condes de Urgel*, vol. I, p. 426 a 433.

(2) EMILI MOREIRA Y LAIGLEU: *Tarragona Cristiana*, citada, vol. I, p. 644.

El claustre de que parlem té solament l'ala del costat de l'església en la disposició romànica, objecte d'aqueix estudi. És coberta ab voltes ogivals, contrarrestades per la massa del mur, haventhi una columna exterior

Fig. 656. — Galería S. del claustre de Poblet.
(Fot. Mas.)

al lloch del contrafort (fig. 650). A sos costats, columnes adossades aguanten un arch former al exterior y al interior (fig. 656), el qual aixopluga dues arcades sostingudes per parells de columnes. Els archs torals arrenquen pel costat del pati de sobre una columna y s'apoyen en el mur sobre típiques mènsules.

Cap dels capitells presenta temes

Fig. 657. — Galería del claustre de Poblet.
(Fot. Mas.)

Les altres tres ales, tot conservant una estructura anàloga, encara que ab més complicació d'arcades y de columnes, y semblant decoració en els capitells, pertanyen ja, per son motlluratge y per les formes calades de llurs timpans, al període ogival (fig. 657).

casas de Valerón. El claustre de Valleron presenta un gran interés de especial valor.

La que antiga se la del costat de Llevant (fig. 829). Sa estructura és analoga a la descrita de Poblet, encara que als menys riquesa en sos capitells, formats tots d'amples fulles característiques de les altres catalanesques. Al exterior, robustos contraforts rectangulars sostenen l'impetu dels arcs torçts o doblers, que s'apoyen sobre columnes pel costat del pati i en grosses mènsules pel costat del mur. La diferència més essencial és als vultus que s'obren en el timpó, decorats de floració motiva.

Fig. 829. — Interior del claustre de Valleron de les Monjes (J. Puig Fabre).

La galeria del costat Sur és possible sigui més moderna, la forma de capçal i la decoració, i les columnes d'inscripció corresponen a la del timpó sense torçts i la capçalera potser inicialment reduïda a la forma actual (fig. 830).

Fig. 830. — Interior del claustre de Valleron de les Monjes (J. Puig Fabre).

diverses columnes corresponen a la del timpó sense torçts i la capçalera potser inicialment reduïda a la forma actual (fig. 830).

La galeria del costat de Ponent, conservant la forma romanesca, és més moderna que la del costat de Llevant. Els vultus de Cablers indiquen que l'obra del temps en que l'Abadessa donya Blanca de Cablers (1422-1440) governava la comunitat. Les columnes foren posades indistintament sobre les murs més llat. Ho veiem l'entrada de les columnes de Pineda de la donya Blanca.

nor (1539-1547) y donya Joana (1547-1553) que decoren algunes de les

Fig. 66o. — Galería O. del claustre de Vallbona de les Monges. (Fot. Mas.)

claus, y 'ls temes pagans que tornen a venir d'Italia ab el Renaixement, tals com les Harpíes, el Pegàs, mutilats alguns d'ells, potser per ses formes poch decoroses.

L'ala Nort (figura del final del capítol), fou refeta durant el segle XIV, en temps de les abadesses d'Anglesola, qual escut campeja en els calats en una de les claus. Les abadesses de Panaders van també posarhi son escut en una columna que 's renovà a la seva època (1).

(1) ANTONI AULESTIA Y PIJOAN: *Álbum Pintoresch-Monumental de Catalunya. Monastir de Santa María a Vallbona de les Monges*. Barcelona, 1886.

Ala Nort del claustre de Vallbona de les Monges. (Fot. Mas.)

Tramuntana de Tarragona. — Capçalera del claustre de l'antic convent de Sant
Eugeni. — La capçalera del claustre de l'antic convent de Tarragona. (M. N. S. S.)

ELS CLAUSTRES DE LES GRANS CATEDRALS

PROHIBIDA en 30 d'octubre de 1434, per l'arquebisbe de Tarragona, Bernat Tort, la constitució: «*Quoniam de primitiva Ecclesia, etc.*», en què l'obediència és recomanada als canonges, tota la regla agustiniana, tal com es presentava un lloch per a la comunitat, punt a la Catedral, apertant un edifici romà en ruïnes, quedà l'edifici tal com, bastida als seus costats, és visible avui encara dintre les dependències actualment destinades a Museu arqueològic. Ell fou l'origen del actual claustre (fig. 223). Al costat meridional, s'alça ab carrers romans a l'loc destinat a rebre el cor, i al costat oriental, el dormitori, tant en aquest com en els altres parts circumdants el pati ab

Fig. 662. — Galeria del claustre de la Sèu de Tarragona. (Fot. Mas.)

d'aquest any, el paborde de Tarragona, Ramon de Sant Llorenç, contrau el compromís de cedir a Ramon Guillem, camarer de la mateixa església, encarregat de satisfer el cost de l'edifici, els emoluments de la quadra nomenada *den Dalmau*, en l'antich terme de Codony, y una pensió de 200 sous sobre les rentes de la pabordia, obligantse a més a mantindre en el refectori als artífexs, y a no demanar cap dret pera l'explotació de les pedreres de sos dominis, de les que s'arrancava la pedra empleada en l'obra (1). Ramon de Rocaberti, mort

la dependencia superior, y construïnt, immediata a la referida escala, la capella de Santa Maria, patrona de la comunitat, avuy molt transformada.

L'arquebisbe successor, Huch de Cervelló, que morí en 1171, continuà l'obra, deixant a sa mort 500 morabatins «*ad officinas canonicae faciendas*». És probable que l'esculptura del costat Nord del claustre sigui del temps de l'arquebisbe Ramon de Castellter-sol, quals armes es troben esculpides en uns capitells. En el claustre s'hi treballava en 1214: el 8 de Janer

Fig. 663. — Claustre de la Sèu de Tarragona. (Fot. Puig y Cadafalch.)

(1) EMILI MORERA Y LLAURADÓ: *Tarragona Cristiana*, citada, vol. I, p. 619.

en l'any 1215, destinà també al seu hospital la suma de 1.000 sous *vaperi claustru Tarrachonensi*. I les restes d'aquest hospital van servir per a un dels capítols del claustre (figs. 577 i 580), situat en el costat que mira al Nord la part de l'edifici més modernament construïda.

El claustre de Tarragona

El claustre de Tarragona es, en son conjunt, del tipus de Vallbona i dels de Poblet, en la part més antiga, ab els seus en el timpà, decorats ab una gelosia de pedra d'aspecte moresc (figs. 602 a 606). Així, en efecte, una part dels capitells, principalment de les galeries Est y Oest, són ornamentats solament de fulles de lliri d'aygua, adaptades a la massa del capitell seguint el modu cisterrenc (figs. 667 y 668). Mes entre ells es troben els temes tradicionals senyalant l'independen-

Fig. 580. — Claustre de la basílica Tarragona (Fot. Puig y Castelló).

cia de la Seu respecte les regles del Cister, com els fustells ab entres decorats de perles entrellagades que enquadren temes de tipiques figuracions, com la lluyta del home y de la fera y les formes semblantques, com l'arbre oriental, tan comú en els capitells, reproduint motius de marles y tiles perses y moresques (fig. 573), alantant els temes basats en la carta fígura de sant Bernat: els animals humans, els bestes ferals, els cantans quimerals, els monstres semblants, els guerrers que combaten, els caçadors que corren, els monstres ab un cap per vatre alant o ab dos ab vatre caps, els quadrupels ab una de serpents, els peixos ab un ab quadrupel: els monstres mig cavall y mig home, mig cavall y mig ostra.

Hi ha un grupu nombrós, fet a basa del capitell corinti. D'aquesta forma antiga, els treballs d'execució del claustre devien posarne, a la vista dels artistes, preciosos exemplars romans, mentres los hi proporcionaven mar-

bres d'Italia per la seva obra. Les fulles són elegants en el traçat, en certs llocs dures y enterques, en altres extremadament mogudes; en algun capitell s'hi reproduceix el tema dels aucells posantse sobre d'un rengle de fulles, característich del temps (figures 667 a 669).

A Tarragona prenen totes les formes humanes y zomòrfiques un aspecte menys hieràtic, més imitatiu del natural, ab més vida; l'artista's despren de l'istilisació romànica d'ayre oriental, en que les formes de la fauna no són més que un tema d'una fantasía geomètrica. Aqueix mateix criteri domina en els capitells historiats y en els representatius de les escenes familiars: les cares són eminentment expressives dels sentiments, sovint exagerades fins arribar a la caricatura, y és més lliure la composició de les escenes, desaparegut tot

Fig. 665. — Claustre de la Seu de Tarragona.

(Fot. Puig y Cadafalch.)

recort de la primitiva rigidesa bisantina. Entre elles hi ha curioses y noves combinacions de lluytes d'animals: aucells devorantse els uns als altres; l'àliga de dos caps; a un gall que ha abatut un simi, una serp y un esparver li roseguen la cresta; un mussol té un quadrúpet agafat, mentres altres aucells, venjantse de l'au de presa, li piquen el cap. L'escultor juga y combina la fauna, no sols com a forma decorativa, sinó creant escenes plenes d'expressió (figs. 666 y 670 a 673).

[illegible]

Fig. 101. - Clonitro de la Hoz de Llanquén. (Fig. 100 y Llanquén.)

de la que surmuntaven el octaèdric romanès. Així, després del pont, Adam i Eva vestits, s'afai representats alpejantament en un banyat en un riu del capítol. Afirmat d'un magallat d'ell i Eva, tant, en l'estat de construcció de l'arca estan tinfetada en l'estat d'abast un artístic, y aquella, navegant sobre les aigües, abundant en pesca, és una barca que Noé, encapçalat, amba ab un riu, com un pesquer del mar llit (fig. 676), en la vista dels angles a la riu de Muntre, sepaia sense en una lantia parada de menjar, mentre Abraham hi assaia de votament agenollat (fig. 678).

«Els detalls familiars... ha dit Begona [1]. — són més nombroses encara que en els altres claudres catalans. Alguns d'ells són irreversibles i alguns en l'etimologia cristiana de l'Elscl. Mija, Gari, Arant, gels d'Alce, a qui al·lota Eya, tracta d'arribar a son germà Gels. Estant de la llista, quan grata, ha satisfet son odi, porta a Arant la llista. Ara, ja al final

(15) *Formation et développement de la sculpture polonoise au XVIIIe siècle* d'Andrzej Michalski, vol. II, première part., p. 237.

Fig. 667.

Capitells del claustre de Tarragona. (Fot. Mas.)

Fig. 668.

Fig. 669.

Capitells del claustre de Tarragona. (Fot. Mas.)

Fig. 670.

Fig. 114

Capitello del pilastro di San Vito (Montebelluna)

Fig. 115

Fig. 116

Capitello del pilastro di San Vito (Montebelluna)

Fig. 117

d'Abel, com los fills de Jacob porten a llur pare, la de Josep. Abans del sacrifici d'Abraham, Isaach va montat sobre un ase.»

M. Bertaux vegé potser massa depressa més novetats de les que hi han en

Els àngels a la vall de Mambré. Sacrifici d'Abraham. Vida d'Isaac. Adam y Eva trets del paradís.

Fig. 675. — Capitells del claustre de Tarragona. (Fot. Mas.)

l'iconografia del nostre claustre, y cau en algun error. Els que presenten la túnica són els fills de Jacob després d'haver venut a Josep (fig. 679); clarament ho prova el capitell immediat en que'ls germans pastors delibere ren sobre la mort del odiat infant (fig. 680). El capitell en que una dona alleta son fill mentres altres envejoses reclamen son dret al maternal aliment, no sembla representar tampoch el primerenchi odi de Cain, sinó el llençament d'Ismael y sa mare Agar, després del naixement d'Isaac.

Les escenes no són pas metòdicament col·locades: al costat de les primeres escenes paradisiàques hi ha Abraham conduint a Isaac al sacrifici (fig. 675), y a un altre costat de claustre

es repren l'història de Noè, en temps del diluvi, seguint ab la representació de una pregaria, que sembla l'acció de gràcies d'aquell y sa família al abandonar l'arca; segueix després un dinar, que potser representa les filles de Lot emborratxant a llur pare, pera rependre després la primitiva història ab el sacrifici de Cain y Abel (fig. 677) y el primer homicidi, representat per un home abatut per un altre, armat d'una pedra, el *cop de puny* prehistòrich.

CHIESA DI SAN EUSEBIO. — Continuation del arco. — L'ultima immagine.
Fig. 104. — L'ultima del gruppo di Torquato. (Fig. 103.)

CHIESA DI SAN EUSEBIO. — La figura di Torquato. — L'ultima immagine.
Fig. 105. — L'ultima del gruppo di Torquato. (Fig. 104.)

Després d'aquestes escenes del *Gènesis*, es salta, com en el claustre de Girona, a l'història de Samsó, sintetisada en una escena amorosa y en la lluita de Samsó y'l lleó (fig. 681).

L'*Evangelí* hi és també ampliament representat ab els temes usuals y

Els àngels a la tenda d'Abraham en la vall de Mambré.
Fig. 678. — Capitells del claustre de Tarragona. (Fot. Mas.)

altres nous en la nostra iconografia: la visita dels pastors, en la que en Bertaux hi vegé com aquells no s'acontenten en adorar l'infant, sinó que'l prenen en braços; l'epifania (figura 682), després la presentació al temple (figura 683), les bodes de Canaà (fig. 684), Jesús trobat disputant ab els doctors (fig. 683), el baptisme de Jesús (fig. 685), les tentacions en el desert, l'entrada a Jerusalem (fig. 685), la crucifixió (fig. 686), el devallament de la creu (fig. 687), el sepeli, la visita de les Maries a la santa tomba (figs. 661 y 687), Jesús aparegut, després de mort, a Maria Magdalena y a sant Tomàs, el deixeble incrèdul fins a tocar les propies llagues del Mestre (fig. 688).

En l'angle Sud-est, hi ha passatges de la vida de sant Nicolau, ben inte essants, tals com els recopilà la famosa llegenda daurada de Jaume de Voragine (1), llibre piadós de la centuria XIII, de la que és una traducció el nostre *Flos Sanctorum*. La vida de sant Nicolau hi està represen-

(1) *La légende dorée* de JACQUES DE VORAGINE, traducció de l'abbé J. B. M. BOSCH. Paris, 1902.

laba en las siguientes columnas: la distribución de los diez mayores volúmenes producidos, desde el libro para hacer un polvorcón (la obra sacristana por el libro de Miro a la porta de la San Agneta 1887) el minvulo lluradó una ma de la tempestad (la gura 1888) el del que pas davant l'altar de sant Nicolau havent reformat la suma deguda, que en monedes d'or amagades dintre un barto havia posat en monis del jreu protestant, al acte del parlament, morí després per un corró i va-

social al mormon se pune
al unei tinereturi, ce este
trei pueri deosebite de
la murt, e. finalul al
debe infanta treceata
peste stadiul de
mormon si mormon
cu o de parte, resuscitate
peste (fig. 600).

Cad unora partia la lei
 zambon, profana, cum la
 dom d'aurant un sold ascu-
 tura al so din rochi, de
 ramaile doli, agiterale
 mandale per rucosa, con-
 ste que rucosa aguy, pite-
 raga de bafura per de
 rucosa, aguy, aguy, aguy.

com l'escena de borratxera, posada probablement per representar la parlició de la túnica del Crist, després de la crucifixió (fig. 661).

«Hi ha encara més fantasia y més vida en els àbachs — continua Bertaux, — aont s'hi han destinat les imatges profanes y 'ls grupus de com-

batents y d'animals. L'escultor posa en escena els actors de les faules d'Isop. Aquí un gat fa 'l mort: dos corbs van a menjàrsel; un gall els segueix; el gat fa un bot, els corbs volen, y 'l gat estrangula al pobre gall. El gat en fa més d'una; reapareix una segona vegada; les rates el porten a enterrar sobre d'una llitera; dues porten l'asperges y la caldereta; un gos, la pala a l'espatlla, fa d'enterrador. Però el mort ressuscita; tot se'n va en l'ayre, y vinga fugir (figures 670, 671 y 673.)»

Els àbachs de la galeria Oest són ricament decorats ab esplèndits temes trets de marfils o dels manuscrits miniats de la biblioteca, enquadrant sovint escenes vi-
ves. En un, dues truges es parteixen el menjar; en

Lluyte de Samsó y 'l lleó.

Fig. 681. — Capitells del claustre de Tarragona. (Fot. Mas.)

altre es repeteix l'eterna lluyta entre gat y gos, símbol de la may acabada entre 'ls homes, repetidament representada; en un àbach hi ha el tema comú en els sarcòfachs clàssichs de dos àngels, sostenint un *clipeus* ab el símbol de la mà nimbada en creu beneint; en un altre hi ha representada una dòna dormint. El més interessant de tots és un àbach

era la representació del introït del any, mirant, ab una cara el passat y ab l'altra el pervindre.

El Febrer està representat com en les catedrals de l'Isla de França, de Picardía y de Champagne, ab la figura d'un home escalfantse; el manuscrit model o l'escultor són vinguts de terres més fredes que la nostra y que l'Italia, aon ja algunes vegades se'l representa per treball primerench de la vinya en els climes temperats.

Fig. 684. — Bodes de Canaà.

Entrada a Jerusalem. Baptisme de Jesús.
Fig. 685. — Capitells del claustre de Tarragona. (Fots. Mas.)

El Març és figurat ja per la poda dels ceps, tan abundants en els voltants de la vella Sèu.

L'Abril ho és per representat en son trono, una flor de lis a la mà, rebent homenatge d'un cavaller agenollat.

El Maig era pera 'ls nobles el mes de la caça y de les cavalcades, mentre que 'ls pagesos espurgaven l'arbreda conduint a la llar llenya pel foch o recullint l'herba per l'hivernada, y un cavaller y

d'Isop, tot rient, assentat al escó vora la llar, les fetes de les besties, mestres y exemple dels homes, com el que formava la tradició oral, derivat sovint del saber popular de l'antiguitat pagana.

EL CLAUSTRE
DE LLEYDA

El claustre de la Catedral de Lleyda precedeix les naus del temple, com els atris de les basíliques italianes; el frontispici principal de l'esglesia y l'espaldat de la montanya deter-

Fig. 688.—*Noli me tangere*. Sant Tomàs tocant les llagues de Jesús.

Sant Nicolau és elevat bisbe. Miracle del Jueu prestamista.
Fig. 689.—Capitells del claustre de Tarragona. (Fots. Mas.)

minaven la situació de dos de sos costats, contribuint a una característica d'aqueixa obra la de donar al exterior dues de ses cares, comunicant sols una d'elles, la del Nort, ab la dependencia de servey o habitació dels antichs canonges (fig. 204).

Una de les fatxades, la que mira a Ponent, és massiça, sense altra obertura que la porta: la que mira a Migdía és oberta en immensos finestrals al panorama grandió del pla de Lleyda, regat pel Segre.

Obra ja esmentada del segle XIII, s'hi treballava encara en els anys 1222 i 1225, en que Ponç de Rabellós, vicari del Bisbat, donà entrada per a resultes almesines *pro maximo et sumptuoso opere claustris ecclesie Cathedralis* (1). Es tracta ab voltes ogivals i les obertures són grans arcades apuntades que alen entre "ls massius espalders que estobon els arcs torals d'aquella" (fig. 680).

La forma ab que suporten aquestes arcades són alivellades, és a dir, d'arcs ogivals.

Fig. 680. — Cap de l'arc ogival de la claustra. Escultura de la mateixa època.

Fig. 681. — Cap de l'arc ogival de la claustra. Escultura de la mateixa època.

Fig. 681. — Cap de l'arc ogival de la claustra. Escultura de la mateixa època.

colomats, i arxades ogivals d'arcades, a la vegada que les arcades es desapareixen al centre de la claustra en una dependència que es troba del costat, en que tot transformada la seva simplicitat caldrà potència de claustra.

Cal dir que sobre la columna d'arc ogival, s'hi troba una columna ogival, i a la vegada una columna ogival, i a la vegada una columna ogival, i a la vegada una columna ogival.

(1) *Verdaderos* (1) de Vilanova, vol. IX, p. 88 i 89.

Fig. 692. — Capitells del claustre de la Catedral de Lleyda. (Fot. Mas.)

Fig. 693. — Capitells del claustre de la Catedral de Lleyda. (Fot. Mas.)

Fig. 694. — Capitells del claustre de la Catedral de Lleyda. (Fot. Mas.)

Fig. 100. — Capital and frieze of the church of St. Martin, Paris.

Fig. 101. — Capital of the church of St. Martin, Paris.

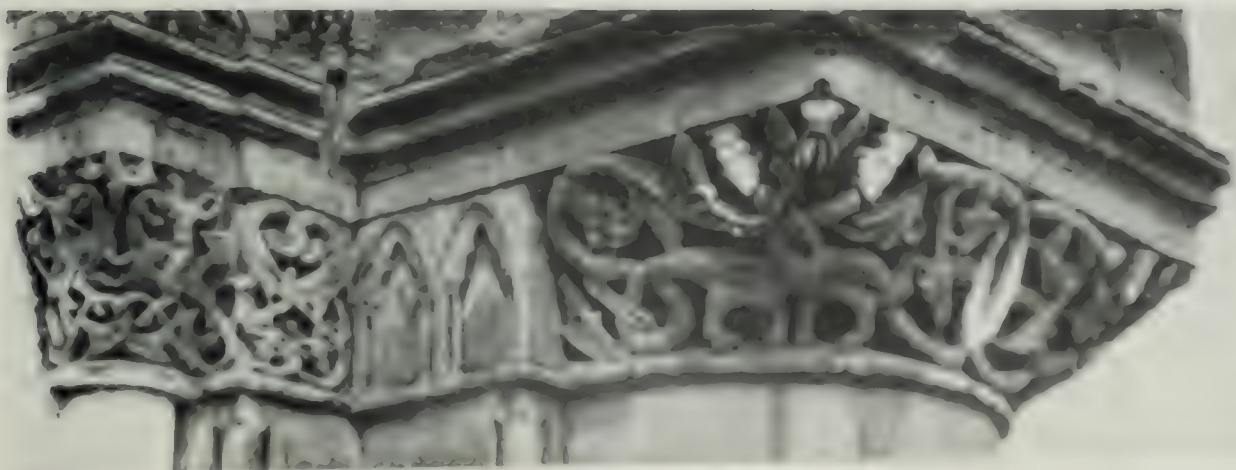

Fig. 102. — Capital of the church of St. Martin, Paris.

forts transformats en un parell de groixudes columnes en sa part baixa, els zig-zags que broden les arcades, y sobre tot l'escultura de sos capitells.

Sant Nicolau davant del carnicer.

Sant Nicolau deslliura tres prínceps de la mort.

Fig. 698. — Capitells del claustre de Tarragona. (Fot. Mas.)

Aquests no contenen temes històrics; mes la seva sumptuositat y riquesa és extraordinària, convertint en brodat minuciós la pedra que's transforma en entrellaçats complicadíssims, com els més sumptuosos que ornem els manuscrits. Entre aquelles plantes que s'enrotllen, hi nien, com en l'escultura tolosana, tipus interessants de la fauna real o imaginària (figs. 692 a 697).

En algun que altre capitell executat en època tardana, la flora pert son caràcter arcaich y's converteix en imitació de la naturalesa. És l'escultor

gòtic que arriba y substitueix al artista llenguadocià, que esculpeix en la pedra les darreres obres. Així en plena vida, al moment de produir sa més esplèndida brotada, l'escultura llenguadocià morí a casa nostra al mateix temps que 'ls darrers trovadors emmudien per la conquesta septentrional.

Fig. 699. — Conjunt del claustre de Lleyda. (Fot. Cuyàs.)

Fig. 1. — Columnas de la acrópolis de Atenas (siglo V a. C.).

IV

LA PREHISTORIA

Después del capítulo dedicado a estudiar las manifestaciones del grupo argo-olímpico que hemos tratado de seguir en el capítulo anterior, vamos a dedicar el presente capítulo a estudiar la prehistoria de la zona que nos interesa, desde los tiempos más antiguos hasta el presente. En primer lugar, vamos a estudiar la prehistoria de la zona que nos interesa, desde los tiempos más antiguos hasta el presente. En primer lugar, vamos a estudiar la prehistoria de la zona que nos interesa, desde los tiempos más antiguos hasta el presente.

LA PREHISTORIA

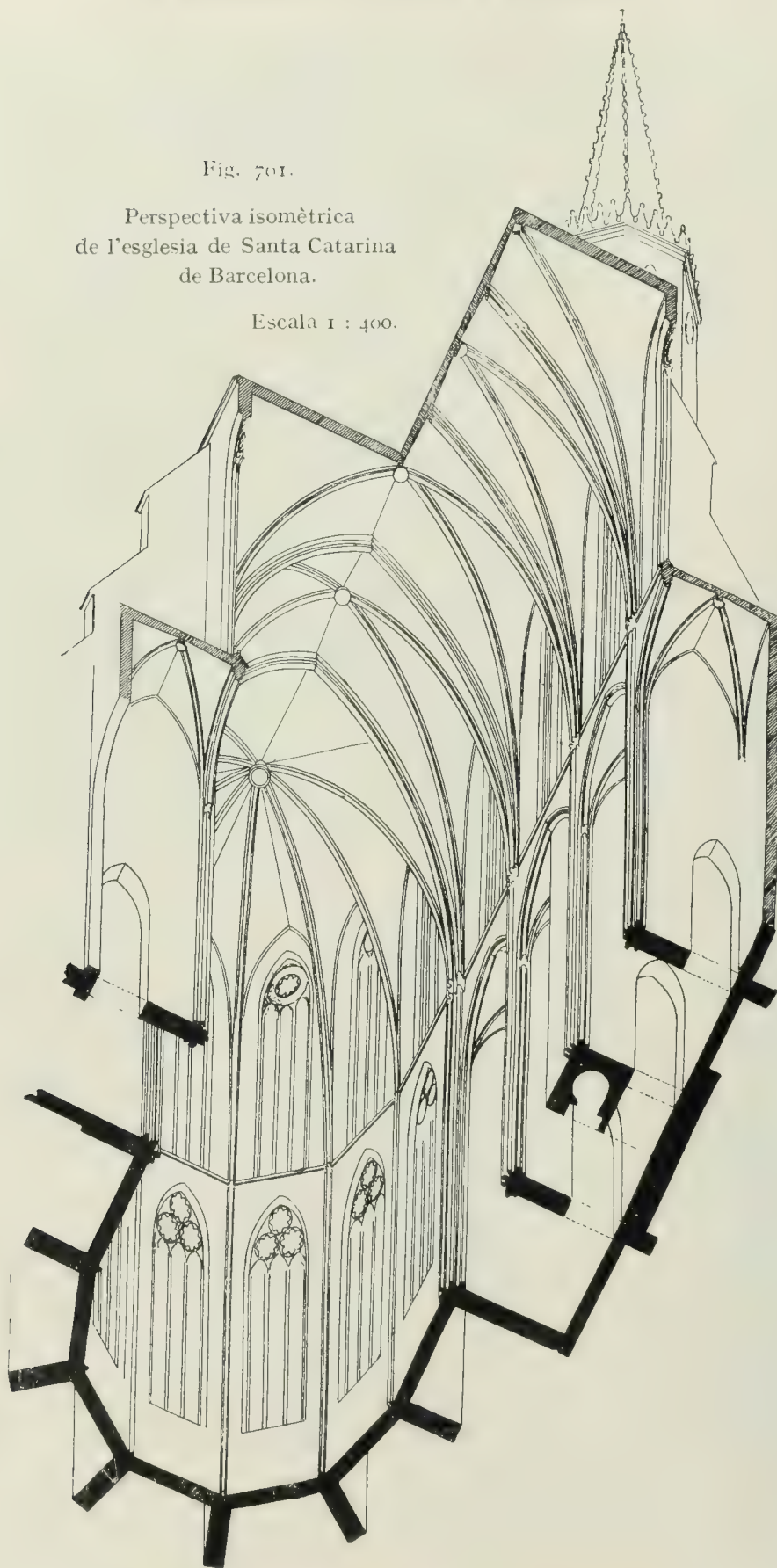
No sé si el problema de la datación de los restos prehistóricos de la zona que nos interesa es un problema de primer orden, pero sí es un problema de primer orden. En primer lugar, vamos a estudiar la prehistoria de la zona que nos interesa, desde los tiempos más antiguos hasta el presente.

Comenzamos a estudiar la prehistoria de la zona que nos interesa, desde los tiempos más antiguos hasta el presente. En primer lugar, vamos a estudiar la prehistoria de la zona que nos interesa, desde los tiempos más antiguos hasta el presente.

Fig. 701.

Perspectiva isomètrica
de l'església de Santa Catarina
de Barcelona.

Escala 1 : 400.

y dominà la construcció del temple, així en una manifestació del tipus de les pedres, desde l'any 1000 i posteriorment paral·lels en la reintegració de la columna al sostre, que es desenvolupa simètricament en el terreny, y finalment en l'aparell de sustentació basat en la forma gòtica, no sols un conjunt d'elements arquitectònics, sinó una tipologia completa en diverses grada i en una sèrie de formes i línies d'inspiració.

Els autors francesos han posteriorment desconegut l'existència del primer tipus d'arquitectura romànica, després en el llibre II, y la data inicial del romànica l'estudien cercant el moment en que apareixen les formes característiques de lo que hem anomenat el segon romànica.

M. de Lasteyrie, que ambivalència ningú refusaria, es planteja en un llibre tan conegut aquesta pregunta: «A quina data es deu fixar el naixement del art romànic? Es aquesta — diu — una d'aquelles questions a les quals no es pot respondre. Les revolucions són ràpides que s'han produït en el domini de les arts no han estat mai ben definides, sinó el resultat d'un treball de transformació que ha començat quasi sempre molt temps abans que les obres s'haguessen clarament manifestat».

«Si, donchs, jo respono que de les començar l'època romànica al segle XI, jo prego als meus lectors de recordar com un assaig de detall propi del art romànic es troben ja en els segles IX i X, i que inversament les pràctiques usuals en temps dels Carolíngers no han pas cessat d'existir ab l'adveniment dels Capetins. Ellos han continuat de existir durant una bona part del segle XI, y en la majoria de nostres provincies, el període de transició entre l'art carolíngi i l'art romànic propiament dit, ha durat fins l'adveniment de Ferrn I (1000).

«Lo que ha estat a la majoria dels aspectes a fer començar l'època romànica als primers anys del segle XI, es que s'oposava a una idea d'art, vinent marcada per un moviment artístic extraordinari. El fin del art venia per un contemporani, llavors vivia en una forma encara bella i clara...»

Fig. 100. — Vista de l'interior de l'edifici de l'Abadia de Cluny, França.

«Aqueix moviment de fervor religiós y artístich es continua durant tot el segle XI; s'accentua y tot després de Felip I ab el progrés del art de construir; arriba a son apogeu al segle XII sots Lluís VII y Felip August, després d'haver cobert la França d'un nombre incalculable d'edificis, cada un dels quals marca un progrés sobre 'ls precedents» (1).

Fig. 703.— Capitell de l'esglesia de Sant Francesch de Barcelona. (Fot. Carreras.)

Aqueix esclat fou sobretot al Migdia de França, al Sud de la Loire, a la Provença y al Llenguadoch (2), aont al mateix temps que una brillant literatura, hi florí un art, que arribava fins a la terra catalana, en la que nasqué lo que hem anomenat el nostre segon romànich, escola sincrònica ab aquelles.

Aqueixa data inicial a Catalunya és per l'aparell (el primer element nascut del nou istil) el darrer quart del segle XI; per l'introducció de la columna en la composició arquitectònica, el començament del XII, y per la propagació de l'esculptura, la meytat del segle XII.

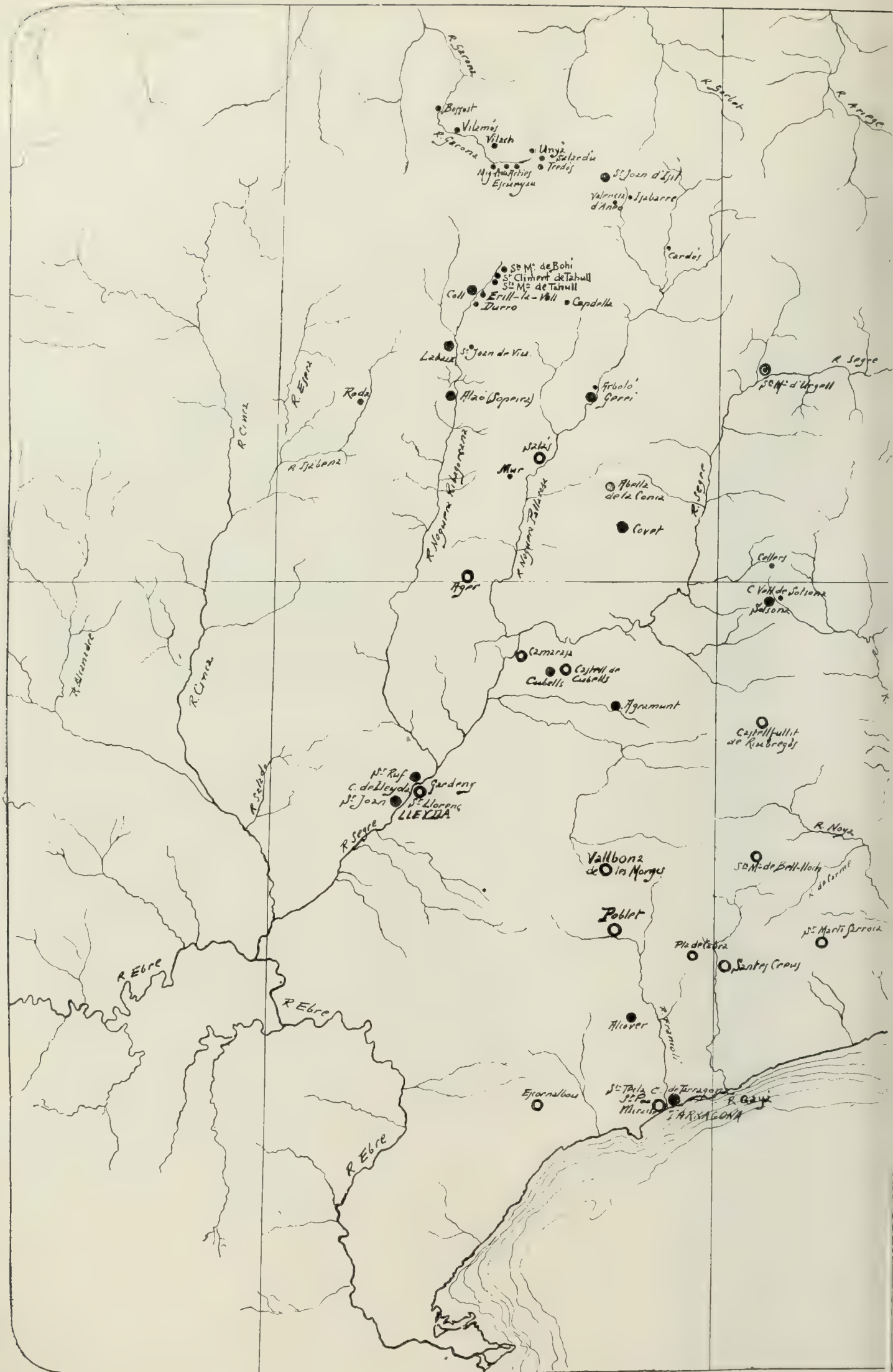
LA CRONOLOGÍA
Y LA GEOGRAFÍA
DEL SEGON ROMÀNICH

L'estudi de la situació geogràfica dels edificis que hem anat descrivint, donarà una idea clara y gràfica de la seva cronologia; perquè la conquesta anava ab el temps aixamplant la nostra terra, y 'ls progressos arquitectònichs anaven extenentse per zones successives, cada vegada més amples, que marcaven imborrablement l'història artística en faixes juxtaposades, no tant precises, regulars y clares com les estratificacions dels terrers, mes sí lo suficient pera que permetin aplicar a la cronología artística quelcom dels mètodes de la ciencia geològica.

Així, les supervivencies del estil del segle XI, caracterisades per la conservació de les formes del primer romànich executades en el nou apa-

(1) LASTEYRIE: *L'architecture religieuse en France à l'époque romane*, citada, ps. 227 a 229.

(2) Id., id., p. 233.

CARTA GEOGRAFICA

de les esglésies romanesques catalanes del segon període

- -
 -
 -
- LEGENDA
- •

•

•

roll que comencen en 1082, en que s'acompanya el *Book of Genesis* de Fulgenc i continuen fins a mitjan del *sigle* XII, en que s'acompanya *Paulus deus* de les Fonts, es troben principalment en les obres *Paulus deus* del *Alme* i en el *Coment*, a la versió *Chant* dels *Prohem*, en la *Vall de Tàrragona* i en els escriptes *memorials* de *Aranda* i de *Urgell*, marcant en el *mapa* una regió septentrional que de només la més antiga del *text* (vegeu la carta geogràfica).

Les esglésies que formen el tipus nacional, que comencen al *segle* XII acaben cap al darrer quart del *mil·lenni*, es troben en una *línia* septentrional de Catalunya que arriba fins a una *ratlla* que va desde *Girona* a *Sabona* i fins a *Alco*, en el *Rilagoreu*, mentre les basíliques influïdes per les corrents provenenals s'estenen cap a *Barcelona* i *Urgell*.

Fig. 100. — Escultura de *Sancti Spiritus*, basílica de *Sancti Spiritus*, *Urgell*.

En canvi, a la Catalunya nova, es desenvolupa la *arquitectura* del *segle* XII al poder musulmà, s'hi edificquen les grans catedrals de *Lleida* i *Taragona* cobertes ab voltes gòtiques, i hi florixen tota una sèrie de les noves formes artístiques portades pels *crucificadors*, allí es troben els grans *monestirs* del *segle* XII, descrits en el *llibre* V, acapant l'art de la *renascença* de la terra allí els claudres *mullers* dels de *Fulgent*, allí es troben les *relíquies* de l'esculptura i les *arquitectes* de les *esglésies* de *Sabona* i *moresquos*. Són les *esglésies* d'una gran *apertesa* de la regió.

Aquella *darrera* *portada* del *art* *romànic*, la *relíquies* *esglésies* de *Sabona*, que sigui aquí més *definitivament* *establida*.

L'edifici més antic de *Urgell* *planta* *rectangular*, de les *esglésies* del *segle* XII, *rectangular*, de *Sancti Spiritus* de *Urgell*, que data de *1111*, *representa* l'església del *monestir* de *Sancti Spiritus* *monestir* en *1111*. Vegeu

bona de les Monges, que's començava després de 1176, y la forma es conserva fins a les darreries del segle, en que's comença Santa Agna, de Barcelona, continuantse encara la tradició, fins ben entrat el segle XIV, en les capelles d'una sola nau cobertes ab voltes gòtiques.

Coetànies ab elles semblen ésser les altres formes importades per l'ordre del Cister, difícils de datar per documents precisos, y com a coronament y llaç d'unió entre les formes romàniques y les gòtiques tenim la grandiosa basilica de Poblet, construïda probablement cap a la primera meytat del segle XIII, com ses anàlogues dels monastirs francesos de l'ordre.

Tindrem així una cronologia ben clara: les supervivències del primer

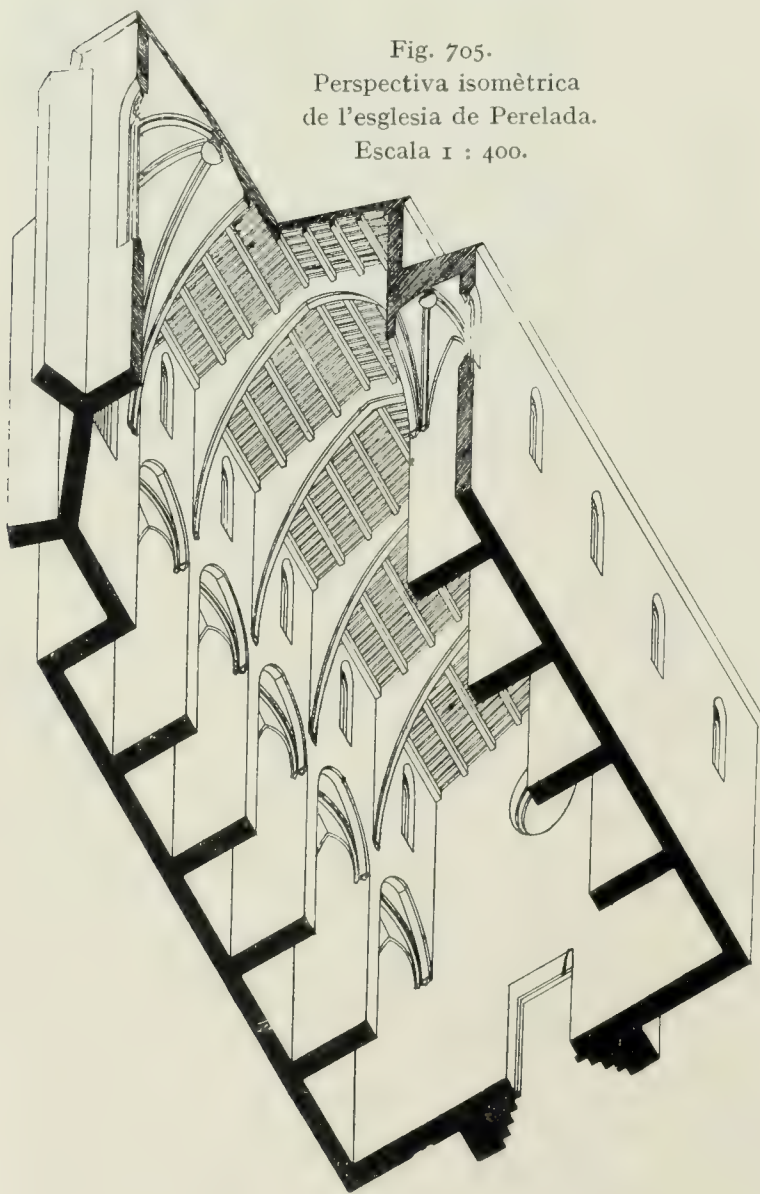

Fig. 705.
Perspectiva isomètrica
de l'església de Perelada.
Escala 1 : 400.

període durarien fins al any 1125; l'escola nacional influida sovint per l'escola de França, ompliria els tres primers quarts del segle XII; les esglésies influides pel Cister, serien construïdes durant el darrer quart d'aquest segle. Poblet representa'l començament del segle XIII, fins a trobar les estructures de les grans catedrals de Lleyda y Tarragona, influides ja en sos plans per les voltes ogivals.

LA DATA FINAL

La fi del art romà-nich català és també ben imprecisa y, igual que son naixement, és successiva y lenta com un gran fet social.

L'obra d'art és un conjunt orgànich y viu, imatge externa d'un estat de pensament a qui és tan

difficil la naixença entre la mort. Així, la desaparició d'un art romànic, substituït per l'escala gòtica, les corts noves, reflecte en l'art de la mort de la civilització romànica del *Verges* i evolucionada per la cultura espanyola de França i dels grans fets socials i polítics que desenvolupen el poder intel·lectual d'Europa cap al Nord, de la qual provenen ja per tant els desenvolupaments del art gòtic.

Al arribar al segle XIII, l'arquitectura neogotica s'ha desenvolupat i evoluciona es portaria i deriva de seguir un camí únic com és la ruta del art verdaderament nacional, per desenvolupar-se en diverses formes i variacions coexistents a l'hora.

Produïa aquesta portuària una triple causa: en primer lloc l'arribada d'elements de l'arquitectura gòtica de la estructura característica, de la decoració, barrejada d'originalitat i d'autoritat, y pulchra extraordinària, d'extraordinàries i naturalistes alguns elements.

Fig. 100. Detall de l'arquitectura del temple de Gaudí.

Cambien, en segon lloc, al mateix temps de centres d'influència desapareixia la d'Itàlia, apressa intensa l'influència provenint predominant d'una per un moment entre nosaltres l'influència musulmana en les obres que s'executen en les terres novament conquerides, y aquelles fets arriben la represa de la nostra escultura romànica, portant a unes may corts en el nostre país, podrà, verdader cant del signe del nostre romanisme alhora de morir.

Hi ajuda, en tercer lloc, la vinguda de noves ordres religioses ab restauracions d'antigues anastilats y als practiques arquitectòniques ben definides d'un caràcter menys local: com els cisterciencs, els cartusians, els templers y hospitalers y la dominicans que en porta la represa del element animal en l'escultura, imposada no per la nostra decadència artística, sinó per les noves disciplines monàstiques.

LA VINGUDA
DE LES VOLTES OGIVALS

Al Nort de França, a l'isla de França y a Picardia principalment, mentres aquí es practicava en ses formes més riques l'arquitectura romànica, s'hi elabora aqueix conjunt de combinacions d'estructura y enginys de composició, de novetats iconogràfiques y fantasies decoratives que s'anomenen l'arquitectura gòtica.

Les primeres manifestacions d'aquest grandió aconeteixement de l'his-

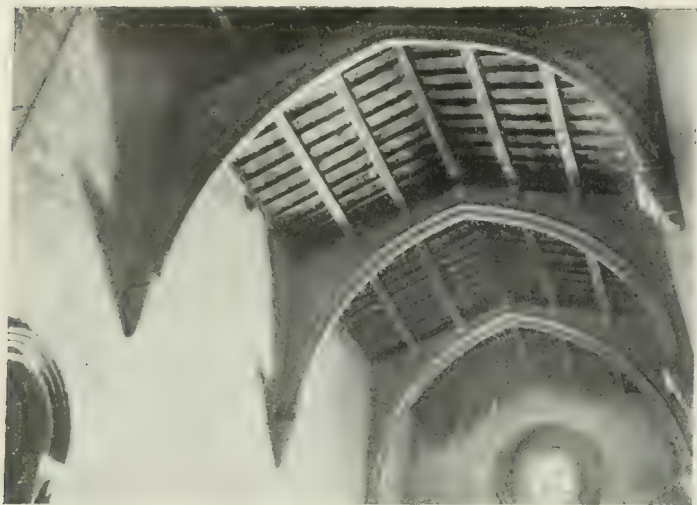

Fig. 707. Sant Joan de Jerusalem a Vilafranca.
(Fot. Puig y Cadafalch.)

toria de l'arquitectura, és a l'isla de França cap al 1120; els primers edificis han de datarse cap al 1140, y sembla que al final del segle XI artistes anglo-normands, mentres nosaltres elaboràvem llavors les formes del segon romànich, havien començat la Catedral de Durham, a Inglaterra, d'estructura gòtica (1). L'arquitectura nova no neix d'un cop; s'ensaja cobrint ab les voltes ogivals edificis enterament romànichs, y aqueix fet que comença,

diu Enlart, en el primer quart y més sovint en el segon quart del segle XII, es prolonga en altres països durant tot el segle XIII.

Tractarem d'esbrinar en primer lloch el moment d'aquesta aparició en la nostra arquitectura. És evident que'l nostre país no podia apartarse de la regla general, y la volta ogival havia de començar cobrint també edificis d'aspecte completament romànich. Aqueix fenomen es verifica a Catalunya durant el segle XIII. Primerament, cap el 1200, aparegué la volta gòtica en les naus laterals de Santes Creus (figs. 544 y 545), portades per l'ordre del Cister al igual que a Italia (2); mes llurs conseqüències foren poques en el conjunt del edifici. Després apareix cap el 1225, a l'esglesia de Poblet (figs. 621 y 622), qual conjunt és encara romànich. L'any 1203 es posa la primera pedra de la Catedral de Lleyda; en ella y en la de Tarragona, coetania, ja la volta és prevista desde'l

(1) C. ENLART: *L'architecture gothique du XIII siècle*, en la *Histoire de l'Art*, d'ANDRÉE MICHEL, vol. II, part I, p. 66.

(2) C. ENLART: *Origines françaises de l'architecture gothique en Italie*. Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, citada. Fasc. 66. Paris. 1894.

plan subjectant-se a tota la decoració dels grans murs al compàs del mateix, al exterior, restant el que resta. La façana del temple del qual s'ha parlat ja, està situada prop d'una quantitat de cases que s'han construït després de la caiguda de Barcelona, deguda a una nova forma religiosa i de l'edificació.

En el
Mig-

dia de França l'opinió
nada per l'heretgia al-
logosa, considerava l'e-
claustrat romanesco com
a refugi de luxe y en-
teya carrega a les ordres
monàstiques. Les ordres
mendicants, els Freres
Menors y ls Predi-
cadors clamaven contra
la sumptuositat roma-
nesca, convertida en quel-
com heretich, ab la pa-
rulla y ab l'exemple.
Les constitucions domi-
nicanes de 1228 prescri-
vien «*Mediocres domus
et humiles habent fru-
tes nostris*» (1). El Capítol
de París de 1270 prohibia
les escultures, les vidrieres
de color y les lletres d'or
sobre les pergamins dels
llibres miniaturs massa
puyosos (nota 24, nota 1).

El Capítol Provincial de 1249 fou Opere de les sagrades circumstancies de

Fig. 100. — Vista del temple de Sant Joan y de la
de Sant Joan (El. València).

(1) Hi ha dues redaccions antigues de les constitucions dominicanes: l'una de 1228, deguda a D. JORDANE DE SÈZE, y l'altra de 1240, probablement deguda a SANTI RAMON DE PENYARRO. El P. DESSERRE les ha publicades en l'*Archiv für Literatur und Kirchengeschichte des Mittelalters*. La primera es publica en 1861, vol. I, p. 103 y següents, y la segona en 1889, vol. V, p. 122 y següents.

grans creus y les creus de plata, els vasos y les oriflames penjades en les voltes (acta 24-7); el de 1249 prohibí els treballs de fusta fets al torn (acta 35-7); el de 1251, tot luxe y superfluitat en el moble, y aqueixa prohibició va rebre la sanció en el Capítol de 1261, que donà al Prior de Périgueux la missió d'anar al convent de Limoges, pera treure la fusteria esculpida que adornava el chor (acta 84-11). Ni 'ls mosaichs, ni les

Fig. 709. — Porta de l'església de Santa Agnès de Malenyans.

pintures eren admeses (actes 233-14, 425-6), ni les riques sepultures ober-tes en el gruix dels murs de les es-glesies. Les linies arquitectòniques eren l'única bellesa tolerada en llurs edificis (1).

L'ordre dominicana comença pel Migdia de França, y en ses obres s'aprofita de la variant gòtica que's formava en aquelles terres meridionals, d'una mena de connubi entre les estructures romàniques tradicionals y 'ls nous invents dels constructors del Nort. El més antich convent fou el de Tolosa (1216), segueixen després Limoges (1219), Montpeller y Narbona (1220), Bayona y Le Puy (1221), Avinyó (1225) y Cahors (1226) (2). Els dominicans s'establiren a Barcelona en 1219, a Lleyda en 1227, després a Tarragona y Girona en 1253, a La Seu d'Urgell en 1273, etc. (3).

En 1223 la ciutat cedeix més cases pera construir el convent de Santa Catarina de Barcelona, que adoptà una forma gòtica definitiva (fig. 701). En 1252 el temple s'alçava ja fins el rasament dels archs, y, no bastant per son acabament les almoynes, concedí Jaume I facultat al Concell municipal d'imposar un dret a les mer-

(1) C. DOUAIS: *Acta Capitulum provincialis ordinis fratrum praedicatorum*. Toulouse, 1895. Introducció, p. LIII y LIV.

(2) C. DOUAIS: *Essai sur l'organisation des études dans l'ordre des frères prêcheurs*. Paris, Tolosa, 1884, ap. I, ps. 155 y ss.

(3) BARRAQUER: *Las casas de religiosos en Cataluña*, citada, vol. II, ps. 7 y ss.

valerios que se desenvoluparen en el curs de la construcció, al pastor de l'obra una nova donació: l'any 1260. El claustre es construïa simultàniament ab els molts que, per la il·lustració del convent, donà Bernart de Moneda, y estava en edició el 1277. A principi del segle xiii era ja completament acabat (sig. VII) (1).

L'església romania d'una sola nau coberta ab voltes ogivals, una absis era de set costats; la nau havia dos capelles per banda, en l'absis una sagrada; el campanar poligonal rematava en llarga flota. Era la forma ímpus que adoptarien la major part de les esglésies gòtiques catalanes: una estructura romana coberta ab voltes gòtiques. La planta gòtica del Nord s'havia anat romanitzant cap al Migdia, prenent un caràcter més atipicat al nostre val brillant, a nostra habilitat de edificar els edificis, al nostre sentit d'estàtica y de construcció mediterrània, arribant a una forma definitiva de contraforts interiors: supervivència de la basílica de constantí coberta ab voltes ogivals (2). Les esglésies romàniques que aconseguien aquesta transformació foren les anomenades esglésies ab contraforts interiors, de que a Catalunya tenim l'exemple de Sant Andreu de Sureda (3). A ella l'acompanya la forma de campanar llenguadocian, que és la que definitivament s'adoptarà a Catalunya. En conjunt era una forma acabada y en plenitud, que nos va impartada completa y que serà (4) la que plasmarà la forma de la nostra arquitectura ogival. El claustre era una derivació dels claustres provençals introduïda pels intercanvis.

Quasi al mateix temps es començava a Barcelona l'església de Sant

Fig. 100.—Porta de Santa Eulària de Puig.

(1) F. DÍAZ: *Historia de la primera de Aragón de la orden de predicadores*. Barcelona, 1799. Ps. 103 y siguientes.

(2) CASADEBON: *Manuscrito de la iglesia de Santa Eulària de Barcelona*, planos 10 y 55.

(3) Véase ps. 455 y siguientes.

(4) PI ARMON: *Barcelona antigua y moderna*, vol. I, ps. 362 y siguientes.

Francesch, avuy destruida, y son claustre, refermant l'introducció del nou istil ab son naturalisme escultòrich (figs. 703 y 704).

L'ordre religiosa mendicant de Sant Francesch va ésser fundada en 1208 y aprovada en 1215, el mateix any en que, a Tolosa, Sant Domingo instituí la seva. Els franciscans estaven ja establerts a Barcelona en 1214; en 1226 fundaven a Girona, Lleyda y Balaguer; en 1244 a Cervera, y en 1248 a Tarragona.

L'esglesia de Sant Francesch de Barcelona fou començada en 1232 y

Fig. 711. — Sepulcre d'Alvar, vescomte d'Ager, germà d'Armengol X d'Urgell.

acabada en 1247. El 15 de Juny de 1297 fou consagrada y dedicada solemnement a Sant Nicolau de Bari per Sant Lluís, bisbe de Tolosa. Constava per una làpida fixada junt a la porta exterior del claustre que sortia al atri de l'esglesia (1). El temple, avuy destruit, era gòtich y, com el de Santa Catarina, d'una nau ampla y alta, ab 23 capelles al seus costats. Al temps d'edificarse l'esglesia es construí un claustre, que era 'l primer

dels tres que tenia aquest convent y junt a l'esglesia. Era gòtich, semblant també al de Santa Catarina. Fou consagrat en 1349 pel bisbe de Santa Justa, de la mateixa ordre (2); mes l'obra era probablement més antiga, ja que hi havia en ell sepultures ab epitafis dels anys 1295 y 1316.

(1) Es troba avuy al Museu Provincial d'Antiguitats de Barcelona. Diu: «*Anno Domini M. CC. XC. VII, idibus iulii hec Ecclesia | Fratrum Minorum in honorem Beati Nicholai constr | ucta, fuit consecrata per Dominum Fratrem Ludovicum, Or | dinis Fratrum Minorum, Episcopum Tholosanum, illustris | Regis Caroli filium, presente Domino Fratre Bernardo eiusdem | Ordinis Episcopo Barchinone, et solum consecrante altare Beati | Francisci in eadem Ecclesia collocatum.*» (A. ELÍAS DE MOLINS: *Catálogo del Museo Provincial de Antigüedades de Barcelona*. Barcelona, 1888. P. 186.)

(2) Consta això per una làpida que estava fixada en la part del claustre, a sa mà dreta, entrant per la porta principal, que deya així: «*Anno Domini MCCCXLIX pridie idus Octo | bris Reverendus Pater Frater Palatinus | Episcopus Sancte Juste, istud primum claustrum | quod est sub tecto in quatuor pa | rtibus et capitulum et eciam | transitum qui est de dicto | claustro ad cimiterium consecravit.*» Aquesta làpida està en el Museu Provincial d'Antiguitats de Barcelona, n.º 902. (A. ELÍAS DE MOLINS, obra citada, p. 201.)

Als desenvolupar-següent d'una política general del mateix tipus regional, els castellans, en 1296, s'apoderaren de Perolada, en 1313, de Perpinyà, i després, quan el regne del Lluçanès, de Lleida, Girona i Barcelona quedà al marge dels regnes catalans. La simplicitat anava encara més, ja que en alguns de llocs originals, original, l'exemple, intermedietat de l'estructura interessant de la nau coberta per tres d'arcades sostenint les vigues que porten directament la coberta, que començava en l'època a Catalunya, a València i al Rosselló, des de 1000 a 1100. De la part meridional del lloc, des de l'est gòtic fins al sud, es veu en el nostre país, portaven així dues estructures essencialment romàniques, en les que la base de la nau anava a revindre. Aquestes formes noves són fruitades per altres ordes, com la de Sant Joan de Jerusalem, a Vilabertran del Penedès (des de 1000), i la motxera dels franciscans.

FIG. 10. — PORTA DE SANT JOAN DE JERUSALEM.

Si és interessant el preguntar-se d'aquí ve la disposició de l'església d'una nau amb capelles laterals, en la de voltes gòtiques, no hi ha més que mirar que en l'època el sistema forma interessantíssima, mixta de pòrtics i finca en que les arcades sostenen les vigues de la coberta. En Bisbal hi havia un gran edifici anomenat l'edifici anglès de Sant Miquel de Gual, després en la nau del mateix Gual, el document tan interessant com l'escut de després amb l'escut de la, esport en el segle XIII, del que hem llegim en part (1). El mateix Puiguet la vençia com també a la Catalunya dels franciscans (2), puiguet, trobant-se a l'època en el departament del 1800, en l'època, a Narbonne efectuant l'església de Lamoignon (3).

(1) Vegeu vol. II, p. 98 i següents.

(2) *Compendi de la Història de les ciutats catalanes*, t. 10.

(3) *Congrés archéologique de France, LXIII session, 1900, à Compiègne*, p. 98.

El docte president de la «Société Française d'Archéologie» creu que cal cercar l'origen d'aqueixa estructura a la Lombardia. Ben conegudes són les esglésies que la presenten, com Santa Pràxedes, a Roma, y Sant

Fig. 713. — Porta del castell de Perpinyà.
(Fot. Brutails.)

Cels, a Milà. Nosaltres més aviat creuriem vèurehi un origen oriental portat per l'intermedi moresch. Es troba, en efecte, aqueixa estructura en les basíliques siriaques (1), y son pas cap Occident ve senyalat en la major part de les meçquites musulmanes del Nort d'Àfrica; tal era l'estructura de les meçquites mores andaluses, de la que és exemple capdal la de Córdova. Aqueixa forma és l'adoptada en tota una gran extensió del regne de Valencia durant el segle XIII, poch després de reconquerida pel nostre rey don Jaume I, forma popular local que substitueix sovint els intents de la coberta de voltes ogivals.

Són aqueixes típiques esglésies valencianes de planta rectangular, sense pòrtichs interiors, ni absis poligonals, ni còssos sobreposats; llurs murs són llisos; llur coberta a dugues vessants, terminada en pinyó per les dugues fatxades, principal y posterior. La manera de cobrir aquests edificis és per vigues, apoyades sobre 'ls archs torals sostinguts per pilans, ressaltats sobre les parets que limiten les naus. Citem entre elles la de Sant Fèlix de Xàtiva y altres dues a la

mateixa ciutat: la de Sant Pere y la de Santa Tecla; en la vehina Alcira, la de Santa Maria; a Livia, l'església de la Sanch y moltes d'altres (2).

(1) DIEHL: *Manuel de l'art byzantin*, citada, p. 28.

(2) FORTUNATO DE SELGAS: *San Félix de Játiva y las iglesias valencianas del siglo XIII*. *Boletín de la Sociedad Española de Excursiones*. Madrid, 1903. Vol. XI, p. 84.

les formes romanes. Després d'aquesta etapa, elaborem el segon capítol.

L'omnipotència constructiva del domini gòtic en la reconstrucció de nostres catedrals és un fenomen tant més qüestionable i més gran escòlar: la del Migue de Francesc M. Fuguera. Potser la manca de que era aqueixa escola, tot i amb la revolució i una profunda influència, però que deguem insistir, i tot i així, sin aplicant a Catalunya (1).

La Catedral de Barcelona i la de Girona en la part del altar major són les formes característiques del primer tipus: esglésies de tres naus flanquejades de capelles que s'alcen entre la contrafort, que volten també el santuari, formant una grada anàloga a la tradicional cistercenca que hem vist a Poblet, ab un plan deriyat a la bogada de dos tipus cistercenca: les esglésies ab contraforta exterior com la de Sant Andreu de Sarrià, y los sumptuosos grados de múltiples absidals. Una galeria superior a les capelles volta les esglésies, interiorment fosques, misterioses. Per fora rigides, seques, terminades per la rodilla horitzontal de la entaula d'ombrar pendent, sense cap dels elements que omplen y broden en mil pinacles les catedrals del Nord. Són tres torres en l'extrem de la nau y en el del transsepte trenquen la serena silueta de la Seu de Barcelona.

Aqueixa obra s'empenyava cap l'any 1298, en que s'posen la primera pedra, marcant la definitiva implantació del gòtic a Catalunya.

Des de les catedrals de Llerda y Tarragona a la de Hísp-

celona hi ha un llarg període de llançament. Les solucions gòtiques completes importades des esglésies llatines y espanyoles no són

Fig. 101. — Vista del portal de la Catedral de Barcelona.
(Des. Fuguera)

(1) Comunicació a la Reunió anual de les Societats Catalanes, celebrada a Manlleu, 1902. *Bulletin Archéologique*, 1902, t. IV, p. LXX.

una influència lenta. En Brutails ha tractat saviament aquest problema del conflicte entre la rutina y les innovacions, per a que haguem nosaltres d'insistir sobre aqueix tema (1).

Una lluyta entre dues menes d'art es desenrotlla durant el segle XIII en els edificis: devegades els arcaïsans, aferrats al art romànic, són els mestres de l'obra, y'ls avançats que practiquen el nou estil gòtic són els esculptors; altres vegades al revés, els mestres de l'obra cistercenca o dominicana llenguadocians, utilisen artistes del país per l'esculptura, els qui decoren les obres gòtiques importades ab elements romànics.

Fig. 715. — Claustre del monastir dels Jacobins de Tolosa.

Fig. 716. — Claustre del monastir d'Arles del Tech.

Es produeix un fenomen de juxtaposició y d'influència mutua natural: el detall escultòric, al cap d'algun temps de contacte, ha perdut son gust romànic y esdevingut algun tant del nou estil y la forma de conjunt romànic ha agafat alguna cosa de l'esbeltés de certs elements gòtics. És això degut a la coexistència de dues generacions o de dos grups de tallers d'arquitectura y d'esculptura, y alguna vegada a un cert esperit arqueològic o un cert desig de conservar l'idea del conjunt de tal claustre vell romànic o de tal porta.

És curiós l'estudi de com els gòticistes aixamplen l'aria de domini del nou estil: aquí's troba una obra en que tot l'element sustentant és romànic y les voltes, ab tot, són d'estructura gòtica, y al costat una altra en que l'esculptura és tota del nou estil, decorant una obra arcaica en sa estructura. Exemple de lo primer és l'història dels edificis del darrer període, de que són tipus capdals les catedrals de Tarragona y Lleyda. L'element introduït és la volta, y sa influència es limita, com hem dit, sols als pilans, decorats de la més portentosa esculptura romànica.

(1) *L'archéologie du moyen âge*. Paris, 1900. P. 45 y següents.

Mes la volta esbucada, presentada integralment en les obres romàniques i en les petites capelles romàniques, com el temple de l'Escalvada, però també part les obres reïlles. Aleshores ens en trobem exemples al temple-faristol de Barcehnou, a l'extrem de l'antiga basílica de Sant Joan de Gurb, prop la línia romànica, la capella de Santa Agneta, coberta de volta de canó, amb volta de canó i volta de canó, al 1422. La volta de canó, la dona-se apartada en pedres, una escultura la dona, guals, una horta convencional que dona de pedres, titubant al bressat del canó, i a les combinacions geomètriques de les voltes que uns llavors homens reconstruïren en la decoració romànica. Dos mes pedres que aquests escultors especialíssims, estilístics de l'edifici romànic, de les plantes menys, en alguns casos, paral·lels, que donaria les portes romàniques de construcció tardana (fig. 708).

Fig. 708. — L'interior del temple de Santa Agneta de Gurb.

No es pot aquest el cas únic arribat de Catalunya, però en molts exemples, mes molts altres, amb els datats d'una manera precisa, com la de Santa Agneta de Malençanes, on guals d'una volta, en qual porta romànica (fig. 709) hi ha una inscripció del romànic del canó, que sembla commemorar la seva restauració.

AVUI ✚ DIA. 1923.

Citem encara la de Santa Eulàlia de Provençana (fig. 710) amb una inscripció (fig. 711) al 1201.

En la nostra arquitectura gòtica no podem veure aleshores romànica, mes aleshores del canó, que es aleshores com el pedregal de l'edifici d'un canó al altre. En l'edifici romànic en la decoració i en el conjunt de l'edifici, com les pedres, com els canons, la decoració en els plans dels temples, i com en les obres d'edificis, com en la nostra arquitectura civil.

En les obres romàniques (després d'edificis) alguns que al·lucen de

faisó gòtica; així es veu en els sepulcres d'Álvar, vescomte d'Áger, germà d'Armengol X, a Bellpuig de les Ayellanes (fig. 711).

Les portes, marcadament de composició romànica, es troben en edificis qual composició és del nou estil, y en ella conviu la composició romànica del conjunt ab el detall de la nova arquitectura, lògich desenrotllo de les formes que hem notat en les portes de les capelles de Santa Llucia, de Santa Agnès de Malanyanes y de Santa Eularia de Provençana.

Fig. 718. — Claustre de Sant Joan de les Abadesses. (Fot. Puig y Cadafalch.)

Són nombrosos els exemples que's podrien reunir d'aqueixa mena de creuament entre l'obra gòtica y la romànica; la de l'església de Sant Francesch de Manresa (fig. 712), les portes dels palaus dels reys de Mallorca a Perpinyà (fig. 713) y a Palma (fig. 714), la de Sant Tomàs de Valencia, podrien passar, de lluny, pera una obra romànica, ab tot y que son detall és gòtic.

Tal és l'arrelament del romànich a Catalunya, que 'ls claustres en ple segle XIV es restauren continuant l'obra antiga, copiantla com el de la Sèu

d'Elina (1), o imitant-la en ser inspirant, com és el del Reus (2) i, finalment, la conservant a) conjunt, com són els de l'escolpida de Llorenç, primer el de Ripoll (3) i en el de Sant Cugat del Puig (fig. 478), fins a la desaparició del romànic es troba fins en poca d'època gòtica. Aquesta (4) forma un grupuscle, un derivat del del romànic catalanès, de l'arabí, de l'origen ogival del claustre preromànic, del que hem vist alguns exemples, altre, que és una evolució secular del claustre romànic cobert en lusteria. Aquesta segon, sense salt de cap mena, es continua fins en ple segle XV. Els romànics llenguadocians donen, en general, el tipus, així veiem com el claustre dels Jacobins de Tolosa (fig. 713) (4), es troba reproduït al monastir d'Alles del Tech (fig. 716) (5), construït per l'abat Desluch (1261-1303) i ab huien variants a Sant Domènec de Girona (fig. 719), datat per una inscripció en 1216 (6), predecessors d'altre d'un tipus vulgar a Catalunya als monastirs, convents i fins als patis dels edificis civils, públics i particulars. Tals els claustres de Santa Agnà, Sant Joan de Jerusalem, Montserrat, acabat en 1423 (7), Pedralbes (fig. 747), etc., construït en 1412 (8), a Barcelona. Tal el de Sant Joan de les Abadesses (fig. 718, 744) el supressor de Ripoll i l de la Generalitat de Catalunya (primer quart del segle XX) (9).

Fig. 256.—Claustre de Sant Domènec de Girona.
(Del Museu.)

(1) Vegis p. 285.

(2) Vegis p. 296.

(3) Vegis p. 329.

(4) *Album des Monuments et de l'art ancien du Midi de la France*, Toulouse.

(5) *Congrès archéologique de France. LXXXIII session, tenue à Carcassonne et Perpignan*, Paris-Carcn, 1907, p. 134.

(6) BARRAQUER obra citada, vol. I, p. 341.

(7) DE AUBUS obra citada, vol. I, p. 319 i següents.

(8) S. SANCHEZ Y MIGUEL, *La Pintura medieval catalana, Els Francescos*, vol. II, p. 160.

(9) PUIG Y CABALLERO Y MINER Y TARRA, *El Palau de la Generalitat*, *Anuari del Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, 1911, Any III (1909-1910), p. 404 i següents.

Els plans dels temples guarden l'antiga disposició local romànica qualque vegada; així en l'església de Cervera es conserva la tradició del absis en trèbol y a la catedral de Perpinyà el de l'església en creu triabsidal.

Y quan l'arquitectura del Nort ha invadit el temple y'l monastir, encara troba refugi l'antich estil en la casa, romànica, en sa composició artística, fins a les darreríes del art gòtich (1).

És que'l romànich havia arribat a ésser a Catalunya un art popular, y a això es deu la seva vivacitat y permanencia com una planta aclimatada, esdevinguda espontania, com les bosquetanes que cria la terra ella mateixa.

(1) Vegis vol. II, p. 429 y següents, y vol. III. Llibre VI, cap. V.

Arcuacions lombardes en un espatller gòtich
de la catedral de Barcelona.

PUBLICACIONS DE L'«INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS»

Representants: a FRANÇA: H. Champion, 5, Quai Malaquais, Paris;
a ALEMANIA: J. Neumann, Neudamm, Prussia; a INGLATERRA: Dulau & Co., 37, Soho Square, Londres.

SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA

Anuaris de l'Institut d'Estudis Catalans. Grans volums de mètode científic i ricament ilustrats.

Anuari MCMVII, de 540 pàgines, molts gravats y una tricromia
» MCMVIII, » 650 » 270 » » 7 làmines
» MCMIX-X, » 792 » 300 » » 6 »
» MCMXI-XII

Les Pintures Murals Catalanes. Se publica en fascicles monogràfics amb il·lustracions y làmines soltes en tricromia.

Fascicle I. Pedret
» II. Sant Martí de Fenollar, Sant Miquel de la Seu
» III. Tahull y Bohí, Santa Maria d'Aneu, San Pere d'Alfexiu
» IV. Ginestarre, Estahon, Esterri de Cardós, Mur y

Les Monedes Catalanes. Estudi y descripció de les monedes senyorials, reials y locals propies de Catalunya, per JOAQUIM GUAL. Obra completa en 3 volums.

Volum I.....
» II.....
» III y darrer.....

Documents per l'Historia de la Cultura Catalana Mig-eva. Obra completa en 2 volums.

Volum I, contenint més de 500 documents
» II y darrer.....

L'Arquitectura Romànica a Catalunya, per J. PUIG Y CADAFALCH. Obra completa en 2 volums.

Volum I. Precedents: l'Arquitectura romana, l'Arquitectura preromànica
» II. Desde l segle ix a les darreries del segle xi
» III y darrer. Els segles XII y XIII.....

Les Obres d'Auzias March. Edició crítica en vista de tots els manuscrits, per AMADEU PAGÈS. Obra completa en 3 volums.

Volum I. Introducció. Text de les poesies I-LXXIV.....
» II, Poesies LXXV-C

ALTRES OBRES EN PREMSA Y EN PREPARACIÓ

LA BIBLIA CATALANA, treta de les antigues versions del segle XIV y V.

Volum I: Genesi, Exode, Levitic, Nombres, Deuteronomi, y Josué.

ITINERARI DEL REY EN JAUME EL CONQUERIDOR, per J. Miret y Sans.

CRÒNICA DEL COMTES DE BARCELONA Y DELS REIS D'ARAGÓ, per L. B. Torrens.

ELS SEGELLS CATALANS, per Ferran de Sagarra.

SECCIÓ DE CIÈNCIES

Arxius. Fascicles I y II

EN PREMSA. — FLORA DE CATALUNYA, per J. Cadafalch.

NA Puig y Cadafalch, José
1309.

.C2 L'Arquitectura romanica a
P8 Catalunya

v.3

WHITE HILL
COLL.

